De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 32

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 32. J.B. Wolters, Groningen / Batavia 1938

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008193801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

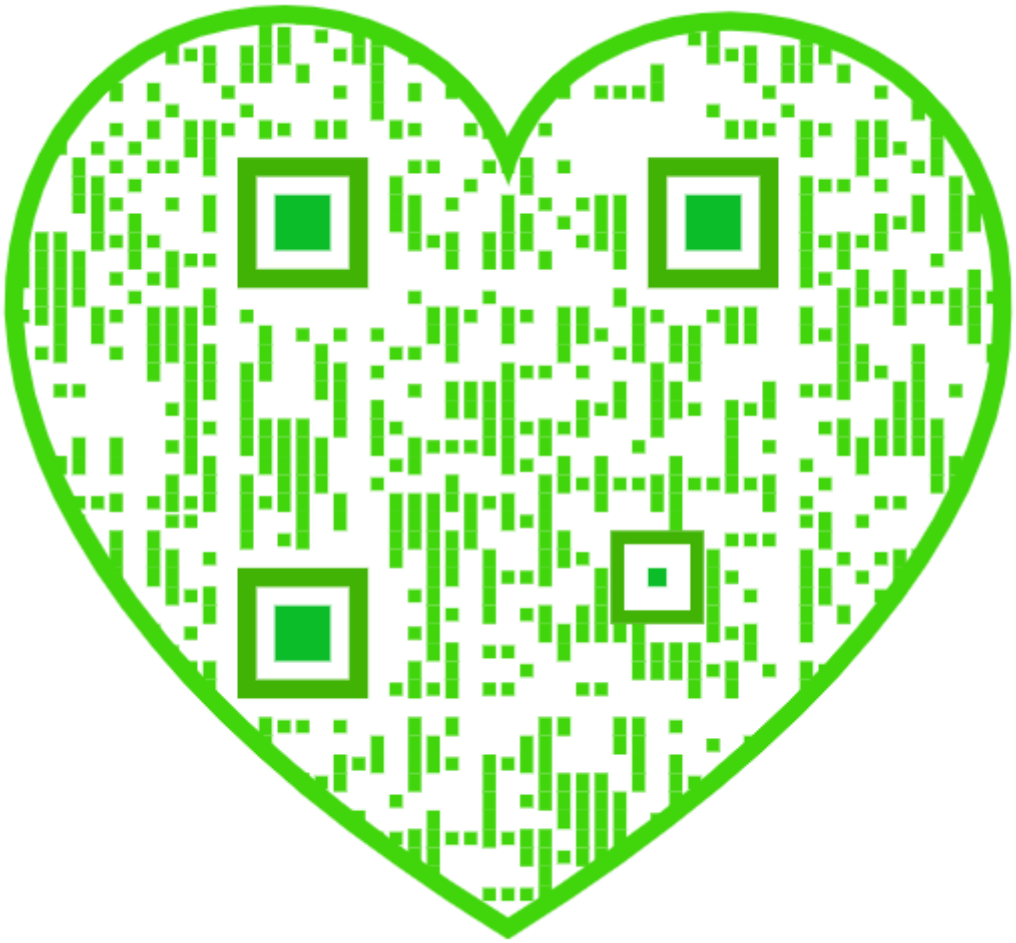

Vier overwinteringen op Nova-Zembla.

Tollens' Overwintering op Nova Zembla! Eenmaal met goud bekroond en vertaald in het Frans, Duits, Engels en Fries,[1] thans nog slechts een ergernis voor de schooljeugd en een nummer op de lijst van den neerlandicus, die candidaatsexamen moet doen. Een prijsvraagproduct, dat den mededinger, die zich geroepen achtte het eregoud te winnen, een doorn in het vlees was, hem een leven lang de zoete bitterheid van de miskenning deed smaken en welks roem hem nog aanzette tot eigen eerherstel, toen de dichter-verfhandelaar reeds ter ziele was en hij zelf op het punt stond om eveneens de eeuwige jachtvelden te betreden. Veelal meent men, dat de medaille ‘ter innerlijke waarde van 30 gouden dukaten’, die de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen in haar Algemene Vergadering van 12 September 1818 uitloofde voor een dichterlijke beschrijving van de Overwintering der Hollanders op Nova Zembla slechts één dichtwerk deed ontstaan; hij schonk echter de geboorte aan een tweetal taferelen, waarvan in de loop der jaren het ene een lichte, het andere een grondige wijziging onderging, zodat men van *vier* Overwinteringen spreken mag.

Aan een verzameling stukken[2] die op de kampstrijd betrekking hebben, de voorrede die de dichter Bogaers daaraan toevoegde en een manuscript[3] met inleiding van C.G. Withuys ontleen ik de volgende bijzonderheden dienaangaande.

Naar aanleiding van genoemde prijsvraag kwamen er twee dichtstukken binnen, het ene geschreven door Tollens, den voorzitter der Maatschappij, onder een motto van Falconer:

> ‘With living colours give my verse to glow:
> the sad memorial of a tale of woe!’

en een zinspreuk van Vondel:

> ‘Wij vliegen hier, zoo d'ouden razen,
> Op geene vliegende Pegazen.
> De Waarheid hoeft geen logendicht.’

1) Zie J. te Winkel, Gesch. der Ned. Lettk. in de eerste eeuw der Europ. Staatsomwent. I, pg. 403.
2) Berustende op de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.
3) Handschrift van Withuys' Willem Barentsz., dat zich in de Univ. Bibl. te Amsterdam bevindt.

het andere van de hand van den 24-jarigen Carel Gotfried Withuys[1)], die zijn werk ondertekend had met een versregel van Helmers:

> ‘Ja 't pogen zelfs is grootsch in 't Worstelperk der Eer.’

Tot beoordelaars werden benoemd J.H. van der Palm, E.A. Borger, Mr. J. Fabius, Mr. R.H. Arntzenius, H. van Royen, Mr. A.S.I. Bake en I. Kisselius. Bijna allen kenden de gouden medaille aan Tollens toe - Fabius alleen wilde hem geen *gouden* geven -, terwijl H. van Royen de enige was, die desnoods ook aan Withuys een bewijs van waardering geschonken wilde zien in de vorm van een zilveren penning. Het oordeel over het werk van Withuys was beleefd afwijzend, een enkele echter, als Borger, zei ronduit, dat het een prul was. In Borgers geestig advijs, dat ik hier gedeeltelijk laat volgen, is de vernietigende critiek op Withuys' overwintering ten volle gemotiveerd, doch ook over Tollens' gedicht geeft hij enige rake opmerkingen ten beste.

‘Het vers in folio, beginnende met de aanroeping van Helmers “ten stoel des lichts gezeten” is wind in folio. Bij de spreuk, waarmede het stuk onderteekend is, *dat ook het poogen grootsch is*, dachten wij onwillekeurig aan Icarus, die aan het *poogen* gecrepeerd is. De schrijver heeft met volle teugen uit den zwijmelkelk van het *Verhevene* gedronken. Bij het lezen van dit vers gierde ons de wind van Nova Zembla door het haar, en wij rilden van de koude. Het is alweder een blijk, dat men met de uiterste armoede aan vernuft, verheven kan zijn. Van een geheel ander allooi is het vers in quarto. (het vers van Tollens dus) Voortreffelijke poëzij in der daad! Wij moeten echter twee aanmerkingen maken. Voor eerst komt het ons voor, dat het vers er bij zou gewonnen hebben, zoo er wat meer variatie in de caesuur, en wat minder Beeren in waren. Onze tweede aanmerking is slechts voorwaardelijk. Was het de wil der Maatschappij, dat de dichter zich strengelijk aan de waarheid zou houden, zoodat er voor hem, als dichter, niets te doen stond, dan alleen het factum dichterlijk uit te drukken, dan is er, naar ons oordeel, aan dien eisch in allen opzichte voldaan. Maar liet de Maatschappij, bij het uitschrijven dezer vraag, speling over voor fictie en episoden,

1) Men zie over hem o.a.J. te Winkel, Gesch. d. Ned. Lettk. in de eerste eeuw der Europ. Staatsomw. etc. I, pg. 502 en Nieuwe Taalgids. XXVIII, pg. 237 vlgg.

dan wenschten wij gaarne, dat de schrijver wat meer van deze vergunning gebruik had gemaakt, en zich aan den trant van *Van Haren* in zijne Geuzen had gehouden. Maar de Maatschappij heeft zich daaromtrent niet verklaard, en kan derhalve om deze reden aan den Dichter de gouden eerepenning niet ontzegd worden, dien wij hem gaarne toewijzen.'

Zoals later blijken zal, heeft Withuys Tollens het omgekeerde verweten, dat hij n.l. door te veel zijn verbeelding te laten uitweiden, en een te grote plaats te geven aan 'fictie en episoden', de historische 'facta' over het hoofd heeft gezien. En niet ten onrechte.

Op de jaarlijkse algemene vergadering, die 30 September 1820 te Amsterdam gehouden werd, reikte de voorzitter H.H. Klijn de medaille aan Tollens uit. Voordat het gedicht gedrukt werd, droeg Tollens het in verschillende letterkundige kringen voor, en zo ook te Amsterdam in Felix Meritis. Een blaadje, in de hoofdstad verschijnende en getiteld 'De Oude van den Binnen-Amstel'[1)], gaf een verslag hiervan, dat Tollens' oeuvre prees, maar tevens becritiseerde. Deze critiek heeft de dichter zich wijslijk ten nutte gemaakt, gelijk hij ook partij heeft getrokken van enige aanmerkingen der beoordelaars.[2)] Vandaar, dat hij voor de eerste druk niet het prijsvers inzond, maar een vrij sterk omgewerkt gedicht, dat 112 nieuwe regels telde, terwijl er 16 oude werden geschrapt.[3)]

Bij de stukken, die ter Koninklijke Bibliotheek berusten, bevinden zich enige bladzijden, waarin Bogaers de beide versies met elkaar vergelijkt. De meeste veranderingen van Tollens blijken verbeteringen te zijn. In latere drukken heeft de dichter nog wel enige woorden gewijzigd, maar het getal regels bleef hetzelfde.

De kritiek, die in het bovengenoemde nummer van 'De Oude van den Binnen-Amstel' voorkomt, is welwillend. 'Het eeregoud werd zelden beter besteed', lezen wij er 'hoogstwaarschijnlijk zal het (gedicht) eene blijvende plaats onder onze klassieke werken verkrijgen, en, misschien wel, gelijk sommige andere voortreffelijke voortbrengsels van dezen ridder zonder blaam,

1) Een exemplaar bevindt zich in Bogaers' verzameling.
2) Dit laatste deelt Bogaers mede.
3) Het oorspronkelijke handschrift bevinot zich in Bogaers' verzameling.

in de opwakkerende zucht onzer zuidelijke landgenooten voor Hollandsche waar, eenmaal eene gelegenheid vinden, om in het Fransch overgebragt, de minachting der vreemdelingen voor onze, hun onbekende, letterkunde te beschamen en op te heffen.' Des te meer betreurde de recensent het dan ook, dat er op de *inhoud* van het gedicht zoo veel aan te merken viel, wat hem deed schrijven:

'Ja, de vreemdeling zal hierin nieuwe stof om te smalen vinden, hetzij op de onkunde des dichters, hetzij op de loome onnoozelheid der voorwerpen van zijnen zang'. Want tegen de geschiedkundige juistheid der feiten heeft Tollens gezondigd, daar hij aan Barentz niet de plaats gaf, die hem toekwam, maar hem, terwijl hij als stuurman minstens evenveel te zeggen had als kapitein Heemskerck, in het bekroonde gedicht op de achtergrond hield. Nog andere aanmerkingen maakte de recensent: De stikdonkere Poolnacht, die Tollens, na de landing op Nova-Zembla schildert, bestaat niet, omdat eeuwige sneeuw, heldere maneschijn en noorderlicht voldoende schijnsel geven om mens en dier en ding te zien. Maar wat nog erger was in het oog van den oprechten vaderlander: die eeuwigdurende inktzwarte nacht had Tollens doen besluiten zijn helden, 'die stoute, gezonde knapen', zoveel mogelijk in de hut te houden! 'Zie daar! zal in het bijzonder de vreemdeling op dit gezicht zeggen, ziedaar den moed der trage Hollanders! zij blijven slechts stil bij elkander aan den haard den tijd afwachten, dat zij weer aan hunne gewone bezigheden kunnen gaan'; terwijl Barentz toch sterrekundige waarnemingen gedaan heeft! Ook het sterven van Barentz was onjuist weergegeven: hij stierf n.l. op reis naar huis, aan het roer zittende, maar niet vóór de terugtocht begonnen was. De onbekende schrijver van de kritiek hoopt tenslotte, dat Tollens nog verbeteringen in zijn werk zal aanbrengen, welke raad de 'meesterzanger', zoals boven gezegd is, zich enigermate ter harte genomen heeft.

Verscheidene dezer aanmerkingen op het gedicht van Tollens nu, zouden niet gegolden hebben voor het werk van Withuys, n.l. die welke de historische en natuurkundige betrouwbaarheid van het bekroonde gedicht aantastten. Had Tollens de geschiedboeken weinig geraadpleegd en meer een stemmingsgedicht geschreven, waarin afschildering der natuur en huiselijke gezelligheid een grote rol speelt, Withuys daarentegen had ijverig het dagboek van Gerrit de Veer en andere geschiedkundige bronnen onderzocht. Juist in dit verschil met 'De Overwintering' van Tollens

bleef Withuys zijn leven lang een reden zien om zijn gedicht nog eens uit te geven.[1] Hij werkte het in 1860 om, en was van plan het in 1861, van een uitvoerige voorrede, en overvloedige aantekeningen voorzien, het licht te doen zien. Zijn vriend Pape stijfde zijn ingenomenheid met het gewrocht in het volgende briefje: ‘Wat wil ik, mijn dichterlijke vriend! ik prozaïsch oudman, op poëzij van Withuys aanmerkingen maken? *Eene* opmerking heb ik, zij is die der bewondering over uw meesterschap over onze taal, over de vlugt uwer verbeelding, over den rijkdom uwer gedachten, met één woord - over uw heerlijk historieel dichtstuk, dat ik met zoo veel innig genoegen gelezen heb.’ Een gelegenheid tot uitgave deed zich eindelijk in 1861 voor (zulke gelegenheden waren zeldzaam voor een dichter, van wiens in 1834 verschenen bundel niet meer dan 2 exemplaren verkocht werden). Toen dacht hij er n.l. over, zijn verspreide en onuitgegeven gedichten te doen drukken, wier opbrengst gedeeltelijk ten goede zou komen aan de bouw van het Gereformeerde Weeshuis te 's Gravenhage. Geen onaardige vondst, daar hij er nu van verzekerd kon zijn enige bundels aan goedhartige philanthropen te zullen slijten. De Weeshuiscommissie verklaarde gaarne op het plan te willen ingaan, maar de druk werd steeds uitgesteld. Withuys, die die gedichten nog tijdens zijn leven uitgegeven wenste te zien, verbrak in 1863 het contract, gaf zelf de bundel uit, en stelde nu zijn werk ‘Willem Barentsz., een historisch tafereel der Overwintering op Nova Zembla’ ter beschikking der commissie. Maar door een onbekende oorzaak bleef het gedicht ongedrukt.[2]

Dit omgewerkte prijsvers draagt tot titel: ‘Willem Barentsz, de overwintering op Nova-Zembla in 1596-1597’ en om de titel te motiveren en misschien tegelijkertijd Tollens' fout nog eens aan te dikken, kiest hij de volgende motto's, respectievelijk aan Bor en Vondel ontleend:

1) Zie de voorrede van de ‘Willem Barentsz’ in de U.B. Een afschrift van het gedicht van Withuys uit 1818 berust op de Kon. Bibl., het manuscript van 1860 op de U.B. te Amsterdam.
2) In de Aurora komt een fragment uit de Willem Barentsz. voor, getiteld: Drie Koningen Over dit werk schreef Withuys' vriend Dr. Wap in het Utrechtsch Prov. en Sted. Dagblad (April 1878) een artikel, getiteld: Willem Barendsz. van Terschelling.

‘Willem Barends, de principaelste beleider’
(Bor, Boek 34, bldz. 340) en

‘Maer Willem Barentzoon, als voogt en principael,
Den Noordpool met noch een gaet voor de derde mael
Bestoken.’
(Vondel, Lofzangk van de Zeevaert).

't Is beter dan het gedicht van 1818, omdat het minder aan bombastische omhaal van woorden lijdt. Het spreekt vanzelf, dat de 66-jarige alle sporen van afhankelijkheid aan oudere dichters of Muzen heeft geschrapt. De aanroep aan Helmers:

‘O Helmers! Thans omhoog ten stoel van licht verheven,
Ach waar m'een kleine vonk van 't heilig vuur gegeven,
Dat in uw boezem glom, wanneer uw Godenzang
De voorgeslachten loofde, ontworsteld aan den dwang....’

verdween. Ook ‘stamelt’ hij nu niet meer, noch ‘poogt hij op zwakke toon te zingen’ of ‘’t nedrig lied te stemmen’. Evenmin heeft hij in 1860 aan het einde ‘onvoldaan het speeltuig neergelegd’. Zijn onaangenaam aandoende nederigheid heeft hij laten varen, maar deze negatieve verdiensten zijn helaas de enige, die het gedicht sieren. Het is nu meer het berijmde prozaverhaal van Gerrit de Veer geworden, waarbij de frisse naïveteit van het scheepsjournaal verloren ging, terwijl er allerminst een groots epos ontstond.

Op het dorre relaas blijft Borgers critiek van kracht.

Harlingen.

D. BAX.

Eensloefs - eensloechs. (Overgang *fs* > *chs*).

De absolute genitief *eensloefs* met de betekenis: in éénzelfde koers door (zonder door de wind te gaan, te loeven), dan linea recta, rechtstreeks enz.[1)], komt herhaaldelijk voor in 17de-eeuwse taal, vooral in Hollandse kluchten. Daarnaast ook *eens(s)loegs*; ‘onder invloed van *eensslaags?*’ vraagt het Ndl. Wdb. De veronderstelling hangt in de lucht, vbb. van een uitdrukking of woord eensslaags vind ik niet in 't Wdb.; eensklaps, eensgangs, eensweegs ken ik, eensslaags niet.

1) Vgl. Stoett's *Moortje*, aant. bij vr. 2955.

Kan *eensloegs* niet een overgang *fs* > *chs* vertonen? Een overgang die dicht staat bij de bekende overgang *ft* > *cht*? Mij zijn enkele vbb. van die klankverandering bekend en het is vooral daarom dat ik de uitdrukking *iensloegs* ter sprake breng. Mogelijk zijn deze korte aanwijzingen aanleiding dat er meer aan het licht komt. *Loquela* vermeldt *aaghsch* naast *aafsch* (averechts en dan ruw, onbeleefd enz.). Een fries *dou hoechst*, 2 pers. sing. praes. van *hoeve* = behoeven, geldt hier misschien niet; want naast *hoeve* bestaat een nieuwe infinitief *hoege*, die kan zijn geabstraheerd uit *hy hoecht, it hoecht* (*ft* > *cht*); uit dit *hoege* kan dan een regelmatig *dou hoechst* in de conjugatie komen[1]. Misschien heeft *loch(t)s* = links naast *lof(t)s* nog eerder bewijskracht.

Uit het Mnl. ken ik ook een enkel vb., in *Des Coninx Summe* voorkomend, dus in een tekst, die heel wat Hollandse taalvormen vertoont. Het is het adjectief *hoechsch* (den hoechschen ende reynen herten; Uitg. Tinbergen, blz. 372) = *hoofsch* < *hovesch*. Het substantief *hoechsheiden* vindt men in een der door Dr. G.I. Lieftinck in zijn dissertatie *De Middelnederlandsche Tauler-handschriften* uitgegeven mystieke teksten, op blz. 323, r. 25. Deze tekst komt uit een hs. dat in Zuid-Nederland, maar niet in het Westelijk deel is geschreven (zie Lieftinck, blz. 431).

En ten slotte, in het Hollands der 17de eeuw komt naar ik meen nog een vb. voor. Men vindt als varianten van *snoeshaan snoefshaan* en *snoechshaan*[2] (de laatste o.a. in de klucht van *Giertje Wouters*; zie Van Moerkerken, blz. 126, r. 39). Zonder nu op de etymologie van *snoeshaan* in te gaan, waarover reeds sedert de 18de eeuw is gedisputeerd, zonder dat zekerheid of eenstemmigheid is verkregen (de oorsprong schijnt wel te moeten worden gezocht bij het Duitse *schnauzhahn*), meen ik toch te mogen aannemen dat *snoeshaan* oorspronkelijk en *snoefshaan* volksetymologische vervorming is (vgl. ook Taal en Letteren VII, blz. 196); dan is *snoechshaan* nog een voorbeeld van *fs* > *chs*. Mogelijk zijn anderen in staat dit schaarse, ten dele ook nog onzekere en geografisch weinig gedetermineerde materiaal uit te breiden.

Amsterdam.

A.A. VERDENIUS.

1) Evenwel - een overgang *ft* > *cht* is niet oorspronkelijk Fries; wel burgeren de *cht*-vormen hoe langer hoe meer in.

2) In het Ndl. Wdb. onder *snoeshaan* geen van beide vermeld.

Verstening en verwering.

Versteende uitdrukkingen kunnen ‘verweren’, geijkte verbindingen ‘herijkt’ worden. Verouderde vormen zijn niet onveranderlijk, maar stellen ons vaak voor allerhande verrassingen. Bij de koppelingen met *-s* leverde klankvoorbarigheid meer dan één soort pseudo-genitieven op[1)]. Isolering c.q, ont-voorzetseling deed ons met name bij *-r*-gevallen op meer dan één manier in naamvalspuzzles terecht komen[2)]. In dit artikel zal *n* de hoofdrol vervullen, door om beurten of niet, of te ongelegener tijd op het toneel te verschijnen.

Laat me tans zo maar met de deur in huis vallen door een voorbeeld te kiezen, dat dit nieuwe artikel voldoende moge inleiden, en tegelijkertijd nog herinneringen wekken aan het vorige.

De *Utr. Courant* (5 IV '37) citeerde de volgende zin uit de *Groene Amsterdammer* van 27 Maart: ‘Het is (echter) een dwaling, te meenen, dat de pijlen van deze Encycliek *met voorbedachte rade* zijn afgeschoten op een oogenblik, dat Hitler....’ enz. Daar de zegswijze die wij kursiveerden, alleen maar een *-n* mist, zou deze of gene dit tekort misschien op rekening van het drukfoutenduiveltje willen schrijven. Nu heeft dat weerloze kereltje ongetwijfeld een brede rug; wanneer evenwel bepaalde afwijkingen passim voorkomen - en dit is geen zelfzaamheid bij verbindingen die voor de hedendaagse taalgebruiker niet meer doorzichtig zijn, of ook wel door een verkeerde bril bekeken worden - doet men toch beter voornoemde zondebok buiten het geding te laten. Wanneer binnen de 16 regels driemaal iemand ‘*van fatsoenlijke huize*’ optreedt (*De Dijk* IV 252), zijn dat bezwaarlik drie zetfouten. Trouwens zelfs zetfouten hebben dikwels hun ‘reden’ van bestaan.

Het Centrum (5 III '37) schreef: ‘*Met voorbedachte rade* terroriseeren zij en sturen vergaderingen in de war’. En *De Maasbode* (23 XII '35) verklaarde van Aljechin: ‘maar hij maakt wel eens

1) Zie *De N. Taalgids* XXXI, 1937, 200-210.
2) Zie *De N. Taalgids* ald. 353-362.

strategische fouten, misschien *met voorbedachte rade*'. En zo noteerde ik meer voorbeelden zonder -*n*.

Wat het dativiese *met voorbedachten rade* zelve betreft, vergelijke men de mnl. wendingen: *met beradenen rade, met sinen rade, met geslegen(en) rade (Mnl. Wdb.* VI 969, 970): Aldair die moirdenair B. mit gheleider lage[1], mit ghesleghen rade ende mit sinen moortwapen moirde. - De d a t i e f *rade* is ook nog gebruikelik in: *met iemand* of *met iets te rade gaan*, (*te rade worden*).

Vormgelijkheid van verouderde datieven als *rade* (m.), *lijve* (o.) met archaïese onverbogen feminina als *bate, gunste* kon licht tot een verkeerd opvatten van die vormen leiden, over en weer. Misschien danken verbindingen als *ten bate, ten gunste* hun ontstaan wel mede daaraan, dat het nominativiese *bate, gunste* voor een datief van *baat, gunst* werd aangezien. Terwijl het *Ndl. Wdb.* zich hierover eerst òf niet (II I 840), òf niet duidelik uitsprak (V 1283), wordt later (XVI 1051) op de mogelikheid gewezen, dat *ten gunste van* een analogieformatie zou zijn naar *ten voordele van* - welke hypothese semanties ook bij *ten bate van* zou opgaan. Aan de varianten en doubletten van *ten : ter* zit nochtans zoveel vast, dat wij op deze nieuwe kwestie hier niet kunnen ingaan[2].

Omgekeerd kan men 'rade' verkeerdelik femininies gaan interpreteren - alleen moet de lezer dit 'interpreteren' en het 'opvatten' van straks niet al te bewust laten gebeuren. Hoe intussen geval voor geval moet worden opgelost, wie 'voorbedachte rade' uit 'met voorbedachte(n) rade' isoleert, geeft zich geen rekenschap meer van het dativiese karakter van *rade*.... of zit er nog wat meer achter?

Bij een andere gelegenheid[3] haalden wij het volgende journalistieke dubbel-voorbeeld aan: '*Voorbedachte rade* ontkende hij.... Zijn lezing wordt echter algemeen niet aanvaard daar verschillende feiten, naar het schijnt wel op *voorbedachten rade* wijzen'. - Nooit zag ik 'voorbedachte raad', welke vorm waarschijnlik daarom zo vreemd aandoet, omdat de b e t e k e n i s 'plan, opzet, voornemen' alleen nog maar in de fleksie 'rade' voorkomt.

1) Vgl. voor ons (*met*) *geleider lage* o.m. *met legheder laghe, met gelaeghder lagen, bi belaechder lage* (*Mnl. Wdb.* IV 56). Het *Ndl. Wdb.* (VIII I 831) vermeldt merkwaardigerwijze het geïsoleerde *geleider lage* niet.
2) Vgl. *Ons Eigen Blad* XXV, 1937, 328 v.v., XV, 1927, 484.
3) Zie *Ons Eigen Blad* XX, 1932, 76.

Wanneer Van Deyssel[1] '*uit* voorbedachten rade' schrijft, moet men daarin een direkte analogiese voorzetsel-variatie zien, vanwege het parallelisme: 'Terwijl dit gedrag schijn heeft h a l f *uit* voorbedachten rade, h a l f onoverlegd *uit* haar natuur, voort te komen, zien wij....'. Maar 'de lange blinde Louvre-gevel *tot halver hoogte* verhuld door het zonne-warrelend loover der hooge boomen', bij Scharten-Antink[2] zou men evengoed of zelfs eerder voor een nieuwe verbinding kunnen houden van 'tot' en het geïsoleerde 'halverhoogte' - ondanks de grafiese splitsing 'halver hoogte', die bijv. bij Cyriel Buysse[3] ontbreekt: 'de locomotief.... *tot halverhoogte* bedolven en begraven in de sneeuw'.

Naast het 'nominativiese' '*Wat is voorbedachte rade*?' (*Tijd* 28 IX '30) is 'de aankleve van dien' mogelik een nog sprekender voorbeeld van een niet-meer-vrije, geïsoleerde vorm: ''n min of meer wetenschappelijke bestrijding van 't Wotanisme en *de aankleve van dien*'[4]. Toch mag men ook weer niet te veel nadruk leggen op het verouderd-zijn van de onverbogen vorm. 'Geijkte' uitdrukkingen komen ook wel eens raar uit de hoek bij een nog springlevend woord, zoals 'het begin' toch is en blijft naast 'van den beginne aan (af)'. Eline Mare 'modernizeerde' die uitdrukking echter anders dan Ina Boudier Bakker: 'De groote strijksterigge, die.... *van 't beginne af* met haren kurieuseneuze telkens Cleemke achterna liep'[5]: 'als hun Kootje niet *van de beginne af* als iets heiligs.... was voorgehouden'[6]. Bart de Ligt[7] deed als de tweede: 'Dank zij vooral de geographisch-oeconomische ligging ging er *van de beginne af* door het nederlandse volkskarakter een verrassend universele strekking'.

Bij dit laatste voorbeeld - gelijk trouwens ook boven reeds bij 'de aankleve van dien', en bij meer -*n*-loze verbindingen van de laatste drie jaren - moet men ook rekening houden met het o p z e t t e l i k weglaten van een 'loze', enkel-grafiese naamvals-*n*, al dan niet vanwege en v o l g e n s de 'spelling-Marchant'. Ik

1) *Verzamelde Opstellen* VIII 65.
2) *Een huis vol menschen*[5] 224.
3) *De Roman v.d. Schaatsenrijder* 132.
4) *Ons Eigen Blad* XXIII, 1935, 390. - Voor het onverbogen *aencleef* (m.) zie *Mnl. Handwdb.* 13 en *Ndl. Wdb.* I 193.
5) *Cleemke's Fortuintje* 96.
6) *Het Spiegeltje*[8] 27.
7) *Erasmus begrepen uit de geest der Renaissance* 87.

denk bijv. aan gevallen als: ‘Aangezien ook *uit andere hoofde* het gebruik van zuivelproducten....’ (*Vrijdag* 3 VII '36). ‘Bleek hier ook weer eens, dat het uitbeelden van de werkelijkheid op het toneel *uit de boze* is’ (*Herstel* 22 VII '37). Maar de spelling '34 is geheel onschuldig aan: ‘Casuistiek is niet teneenenmale steeds *uit de***n** *leelijk***e** *booze*’ (*Kath. Schoolblad* 12 XI '36). En aan: ‘het gereformeerde standpunt inzake de vrijheid der Kerken *met al de aankleve* van dien’ (*Het Schild* XIX 230).

Daartegenover moet men er bij Te-Winkelende auteurs eventueel op letten, of zij bijv. in de dialoog om ‘andere’ redenen versteende uitdrukkingen laten verweren. Zo schrijft H. de Man[1)]: ‘'k Zal op s t a a n d e n voet barsten als 't niet waar en is, maar 'k heb heur heel de week *in levende lijve* voor me gezien’ - welk -*n*-missend ‘levende’ nochtans merkwaardig kontrasteert met het -*n*-rijke ‘staanden’. Ook A. Kuyle[2)] schreef: ‘Maar in Napels zal hij *in levende lijve*.... het straatleven zien’ buiten de dialoog, in een boekje zonder -*n*.

Nu liggen de -*n*-l o z e gevallen weliswaar niet opgeschept, maar enkele daarvan verdienen toch evengoed onze aandacht als de ‘isoleringen’ en analogieën waarin de -*n* intakt bleef: ‘Verder nam de Rechtbank ook voor het v e r d e r e ten laste gelegde niet aan *den voorbedachten rade*, zoodat....’ (*Limb. Dagbl.* 15 VI '32) - of is dit ‘den -n’ een hernieuwde fleksie van het ‘nominativiese’ ‘voorbedachte rade’, welke buiging men dan mutatis mutandis kan vergelijken met de voorzetsel-vernieuwing, zoals wij die vroeger[3)] aannamen bij *tot (op) halverwegen*, en boven bij *tot halver-hoogte* als mogelik suggereerden. Ook hier heerst alweer verscheidenheid, en blijven soms vraagtekens staan.

Ik begin met enige voorbeelden van bewuste of onbewuste analogie: ‘ploegen waarvoor men zware paarden zwoegen en *van den lijve* dampen ziet’[4)]; ‘Wilt U mij nu volgen? *In den vleeze* althans’[5)]; ‘een goed figuur maken *tegenover den vreemde*’[6)]; ‘zijn eenigste gedachte *tot in den treure* te herhalen’[7)].

1) *Marie of hoor ook de wederpartij* 52.
2) *Het land van de dorst* 36.
3) *De N. Taalgids* XXXI 362.
4) Jan Prins, *Tochten*^{2} 64 v.
5) Den Doolaard, *De druivenplukkers* 181.
6) Lod. v. Deyssel, *Verz. Opstellen* I 341.
7) Ellen Russe in de vert. van Chesterton, *Kerk en bekeering*^{2} 98.

Intussen behoeft er niet eens een voorzetsel t e z ij n g e w e e s t , om sekundaire voorzetsels een kans te bezorgen. Toen mr. dr. M. Polak eervol ontslag aanvroeg als raadsheer in de Hoge Raad der Nederlanden werd hem dit bij K.B. verleend 'onder dankbetuiging voor de vele en belangrijke door hem in verschillende rechterlijke betrekkingen *aan den Lande* bewezen diensten' (*Msb.* 28 XI '35). Elders ging het over een foei-lelike plaat, 'waarop het meisje haar afschuwelijke tanden *aan den volke* toont' (*Herstel* 29 IV '37). Dit voorbeeld komt meer voor! zeker meer dan: 'En toch laat hij.... minister Gelissen *voor den volke* een program aankondigen' (*Utr. C.* 16 VII '35); of dan: 'toen er een gedicht van Boutens *onder den volke* kwam'. Of wilde de jeugdige schrijver[1] hier opzettelik ironizeren? Het is immers makkeliker de taalfeiten op te merken, dan er steeds het ultimum cur van bloot te leggen. Maar al kwam 'voorheen ook *naar ouder gewoonte*' voor[2], daarom kon het toch een 'neologisme' zijn, toen *Het Centrum* (25 II '36) schreef: 'De groote vasten vangt morgen aan en *naar ouder gewoonte* wordt - al n a a r plaatselijke gewoonte op de eene plaats luidruchtiger dan op de andere - de vastenavond gevierd'.

Een half-analogiese verbinding als '*in en tegen den vreemde*'[3] is alleszins doorzichtig: het ging over de nederlandse voetbal, die niet alleen 'in den vreemde' in aktie kwam, maar ook 'tegen....'. Een beetje anders is nog weer: 'de algemeene feestvreugde *over stad en lande*' (*Msb.* 13 IX '36); 'vanuit de bestuurskamer dwarrelen de uitnoodigingen *over stad en lande*' (*De Dijk* V 97). Met dit 'lande' hebben klichees als 'in den lande' ons zo vertrouwd gemaakt, dat men die deftiger vorm ook zijn rente wil laten opbrengen[4].

Onbegrepen klichees - onbegrepen wat hun fleksiviese kant betreft - staan met name op departementen en redaktiebureaus in hoge ere. Naar aanleiding van *ten-* en *ter*-verbindingen, zoals *ten zijnen huize. ten allen tijde, ter dezer ure* onderstelt het *Ndl. Wdb.* (XVI 1051 v.), dat '*te* den uitgang van het volgende woord'

1) *Binden en Bouwen* IV, 1937, 72.
2) *Ndl. Wdb.* IV 2135; vgl. *Mnl. Wdb.* II 1930: *nae den olden gewoonten*.
3) Vgl. *Ons Eigen Blad* XX 77.
4) Vgl. niet *Stad en Lande* = Groningen en Ommelanden, *Ndl. Wdb.* VIII I 971.

aannam, ‘ten deele doordat men zich naar dit woord richtte, ten deele allicht ook uit een n e i g i n g t o t d e f t i g h e i d’. ‘De’ journalist zal niet schrijven ‘in het land’ of ‘in ons land’, maar: ‘ieder *in den lande* heeft medegeleefd’ met het ongeluk dat het griekse tankschip Petrakis Nomikos trof (*Msb.* 21 XI '36); ‘het nationale huwelijksgeschenk, waarvoor a l l e r w e g e n *in den lande* de gelden zijn bijeengebracht’ (*Centr.* 30 XII '36). ‘In het gehele land’ zou hier niet staan!

Niettemin doen zulke verbindingen - stilisties gesproken - meer dan eens juist als een vlag op een modderschuit[1]. Zulke vlaggen wapperen echter ook buiten de journalistieke dreven. Ook elders kunnen geijkte deftigheden het beoogde doel wel eens voorbijstreven. Kloos mocht dan ‘Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid’ inleiden met de verklaring ‘tenminste *in den beginne* v a n d i t b o e k’ Jonckbloet te moeten weerleggen, ook i n d e n v e r v o l g e van zijn studie! bleef hij maar aan het weerleggen. Zulke *van*-aansluitingen zijn er naast: gebondenheid en vrijheid gaan niet overal vreedzaam samen. ‘In den beginne’ is adverbiaal en stelt het zonder ‘van’-bepalingen.

Het terrein is nu wel voldoende verkend, om enkele voorbeelden en typen in het juiste licht te zien.

Bij woorden met een d u b b e l g e n u s zijn de sporen van die (vroegere) dubbelheid vooral in de geijkte verbindingen niet uitgewist. Zulke op twee schouders dragenden leveren meersoortige bewijzen van hun ‘tweeslachtigheid’. Intussen zijn de varianten van het vrouwelik: onzijdig *maal* weer anders te beoordelen dan die van het vrouwelik: mannelik *tijd*. De voorbeelden spreken voldoende voor zich zelf:

‘En nu vertrok *ten tweeden male* een commissie onder leiding van lord Peel naar Palestina’ (*Msb.* 8 XI '36). Even te voren stond: ‘Dat is d e t w e e d e m a a l, dat zulk een commissie uit Engeland wordt afgevaardigd’. - ‘Ook dit biljet is zonder den minsten twijfel echt.... zei de kassier *te tweeden male*’ (3 IV '37). ‘Anderm a a l en *te derden maal* togen de goudzoekers aan het werk’ (*Centr.* 23 I '37). - ‘(Zij) stelden zich *ten tweede male* verdekt op in de sacristie’ (*Msb.* 9 I '36). Vgl. de grafiese variant: ‘Deze Nederlandsche vertaling verschijnt hiermede na bijna tien jaren *ten tweedemale*’ (3 VI '37). Timmermans-Thiry[2] schrijven

1) Vgl. *Ons Eigen Blad* XXV 530-537,
2) *Begijnhofsproken* 234.

'*ten tweede maal*'. - Wel is 'ten enemale' de meest gangbare vorm: 'Het oorzakelijk verband.... ontgaat ons *ten eenemale*' (*Msb. 22 IV '37*); maar de varianten *ten enenmale, te enen male* zijn toch geen rarae aves[1].

Al zijn bij zoveel grilligheid drukfouten niet uitgesloten, geen van de aangehaalde varianten is slechts een unicum. Het vrouwelik: mannelik *tijd* vertoont echter nog meer en sprekender afwisseling vanwege de -*r*-vormen. Daar ik elders[2] een aantal voorbeelden gaf, kan ik hier met een samenvatting volstaan. Behalve 'ten allen tijden' in een 'mnl.' citaat komen voor: *ten allen tijde, te allen tijde, ten alle tijde*. Naast *te dien tijde: te dier tijd* noteerde ik uit *Vrijdag* (14 VIII '36): 'verschillende uitspraken omtrent de scheiding van Nederland en België, *te die tijde* door.... vooraanstaande personen gedaan' (spelling 1934). - Naast 'te zijner tijden' bij Gezelle tegenover het gebruikeliker *te zijner tijd, te hunner tijde* komen nog variaties als: *terzelfder tijde, terzelfden tijd*[3] (*terzelfdertijd*); *te zelfder tijde, tezelfdertijd; ter zelfden tijd (terzelfden tijd*); *ten zelfden tijd*. Ook bij *wille* en *bate* gaan -*r* en -*n* wel ooit samen: 'dat ik *ter uwen wille* niet wil zijn' (Fr. v. Eeden)[4]; 'een Benefiet *ter zijnen bate*' (*Msb.* 20 I '35).

Biezonder gewild schijnt *ten alle tijde* te zijn: 'de schrijver kan *ten alle tijde* controleeren, dat deze film....' (*Msb.* 7 XII '35); 'En *ten alle tijde* zullen er zulke geesten zijn' (*De Dijk* IV 206) enz. De verbinding 'ten -e' hindert blijkbaar niet. Men vergelijke nog enkele sporadiese voorbeelden: 'terwijl de andere [weg] afwijkt van God en *ten eeuwige verderve* voert' (*Msb.* 15 II '37); 'Wat er aan *ten diepste grondslag* lei'[5]; 'Als de toesnellende menigte *van ten alle kante* aan de plaats der ramp bijeen kwam'[6]. (Vgl. echter: 'bedekt *te alle kant* door de grijze olieboomen'[7] met 'opzettelik' geschrapte -*n*).

1) Zie *Ons Eigen Blad* XXV 335; en vgl. o.a. voor *tenemaal, t'eenemael, t'eenenmale* het *Ndl. Wdb.* III II 3806, XVI 1079.
2) *Ons Eigen Blad* XXV 249 v., XXIV, 1936, 455.
3) 'en *terzelfder tijd* gingen de duizenden ballonnetjes in roode, witte en blauwe kleuren de lucht in' (*Msb*, 5 VIII '87).
4) Zie nog *Ons Eigen Blad* XXV 246 v.
5) Van Duinkerken, *Roofbouw* (Vereenv. Spelling) 98.
6) Edw. Vermeulen, *Zwarte pokken*^{2} 75; voor *ten allen kante* e.a. zie *Ons Eigen Blad* XXIV 455.
7) A. Kuyle in: *De N. Gemeenschap* II 444.

Van zo'n opzettelikheid is geen sprake bij ‘getale’ waarvan de -*n*-loze voorbeelden in Te-Winkelende teksten voor het grijpen liggen, niet zonder ‘reden’ trouwens: De duitse Regering ‘laat door den zonderlingen propaganda-minister *in groote getale* allerlei verhalen verspreiden....’ (*Msb.* 7 VI '37). In een konvokaat van Veritas (2 XII '35) werden de leden ‘verzocht *in grootere getale* te verschijnen!’ Gewoon is nochtans het onverbogen ‘groter’: ‘*In steeds grooter getale* neemt de vrouwelijke jeugd tegenwoordig deel aan de z.g. spoedcursussen voor huishoudelijke hulp’ (*Msb.* 15 VII '37); ‘door het steeds *in grooter getale* optrekken van de bedevaarten’ (6 VII '37); een spreker hoopte ‘dat Nederlandsche leeraren en studenten *in nog grooter getale* naar de Fransche universiteiten zullen komen’ (8 XI '36).

Die onverbogen komparatief is niet pas van de laatste tijd. Busken Huet[1)] schreef reeds: ‘De laagste klasse der samenleving bestond, *in veel grooter getale* dan wij op grond van den rijkdom der burgerij geloven zouden, uit armlastigen’. Deze eigenaardigheid, waarvan het *Ndl. Wdb.* (IV 1832) geen melding maakt, zou men kunnen vergelijken met het ‘eveneens’ om ‘r i t m i e s e ’ redenen onverbogen ‘eigen’ in bijv.: ‘de verschansingen, die de rooden er *ten eigen gerieve* hadden ingericht’ (*Msb.* 16 VII '37). Een zekere X bleek ‘den inhoud *ten eigen bate* te hebben aangewend’ (21 VI '37); ‘twee menschen, wier levensdoel het was het publiek te misleiden *ten eigen bate*’ (22 VI '37). - Toch zou ‘ten eigenen bate’ vreemder klinken dan ‘in groteren getale’. Maar nòg vreemder is: ‘of diens hert *ten zijn gunste* gestemd is’[2)], vooral als men ‘ten’ iets te sterk betoont. - Vanwege het uitzonderlike citeer ik nog: ‘Tien jaar later beroept Erasmus zich *ter eiger verdediging*....’[3)]. Vgl. ook: ‘Zouden zij dat nu *aan eigen lijve* moeten gaan ondervinden?’ (*Msb.* 4 IX '37).

Naast de ont-*n*-de gevallen van het reeds mnl. *in groter getale* komen ook andere adjectieven voor bij ‘getale’, waarbij men het ‘ritme’ zelfs niet als oorzaak der -*n*-loosheid kan onderstellen: ‘De marechaussee.... was *in sterke getale* aanwezig’ (*Msb.* 14 IV '36); ‘de jonge priester-postulanten, die zich hier te Langeweg *in zulk een verheugende getale* komen stellen onder

1) *Het land van Rembrandt*[2] II 2 blz. 376.
2) Ed. Vermeulen, *De pauwenschreeuw* 356.
3) *Voordrachten gehouden ter herdenking v.d. sterfdag van Erasmus* 170.

de leiding van....' (20 VI '37); 'Zij nemen *in gelijke getale* zitting en treden met beslissende macht op'[1]; 'want lichtpunten zijn er, en gelukkig *in grooter wordende getale* aan te wijzen'[2]; even later nog weer 'in groote getale'.

De frekwentie van dit type moet wel daarmee samenhangen, dat de buiging 'getale' (met gerekte *a* tegenover het mv. getallen) deze vorm minder of meer van 'getal' heeft geïsoleerd, zodat getale als een n i e u w w o o r d kon gelden - waarvan men zelfs een 'pseudo'-meervoud kan noteren: 'Personeel heeft zich *in zulke groote getalen* aangeboden, dat....' (*Msb.* 28 X '35). 'Ook de arbeiders, *in overweldigende getalen*, schijnen....', '*Groote getalen* juntero's werden aan den dijk gezet'[3]. Niettemin blijft de oude -*n* zich handhaven: 'de geloovigen worden uitgenoodigd en aangespoord om in zoo groot *mogelijken* getale deze H.H. Missen bij te wonen' (7 V '37). Enz. enz.

Met dat al is niet uit te maken, in welke gevallen 'getale' eventueel als een onverbogen femininum werd opgevat, zoals wij dat boven bij *rade* om semantiese redenen aannamen; en gelijk men dat bij Couperus[4] zou kunnen vermoeden, wanneer deze schrijft: 'de waarheid *ter hunne gerieve* geschreven in Arabische letters'. Wanneer *Het Kath. Schoolblad* (10 X '35) evenwel vraagt: 'Zullen de daden van het "nieuwe" Kabinet *te deze opzichte* meer succes brengen dan die van het "oude"?' - dan is die ont-*n*-ning klaarblijkelik 'goed-bedoeld'.

Zo kan men ook de goede 'bedoeling' aanvaarden, wanneer Van Deyssel[5] het substantief 'geval' onverbogen laat, alias 'allen' verbuigt: 'dat van al die beloften en voorspellingen *in allen geval* nu nog niets is vervuld. Want wat ik u *bij deze* aanbied....'; '*In allen geval* denkt hij natuurlijk niet meer om mij'. Die verbinding komt trouwens meer voor: 'maar *in allen geval* had de president toch één vraag niet behoeven te verstikken' (*Msb.* 14 IX '30); '(een) ietwat exotisch aandoende kleeding, die.... *in allen geval* niet aan een prima-coupeur doet denken' (3 XII '33). - De 'jongere' pluralizering 'in alle gevallen' zal,

1) *De N. Gemeenschap* II 517.
2) *Unie-Annuarium* 1936 blz. 55.
3) L.H. Grondijs, *Een voortzetting van de Russische revolutie*? 43; 75; vgl. 'in (zoo) grooten getale' 100, 219.
4) Bij: E. Rijpma, *Jonge Kracht* III 183.
5) *Verz. Opstellen* I 7, XI 72.

juist als boven ‘in zulke groote getalen’, wel verband houden met het niet meer doorschouwde ‘in allen gevalle’: ‘Ze moet *in alle gevallen* een pad vinden dat links ligt’[1] Dat ‘meervoud’ is er n o g niet bij de buiging: ‘*In alle gevalle* staat vast, dat de Gaai.... niet in brand is gevlogen’ (*Msb.* 21 VII '35).

Andere variaties zijn even lang als ze breed zijn. Zo schreef Louis Carbin[2] over een watervlakte die ‘*te allen plaatse* even hoog’ was; daarentegen de onbekende maar niettemin slordige vertaler van Maritain's *Jean Jacques* (97): ‘Flink, fier en cordaat verspreidde ik *ten alle plaatse* een sfeer van vertrouwen’. Wanneer evenwel een vereenvoudiger[3] achtereenvolgens meent: ‘het was toch niet *in allen dele* de kerk ten voordeel’ (40): ‘Dit alles is groots en de mens *in alle dele* waardig’ (48), dan wordt de beoordeling van dit oud en nieuw o.m. daardoor bemoeilikt, dat dezelfde auteur tegenover het moderne *ten alle tijde* (25 en 53) het vroegere *in groten getale* (40) blijft stellen. - Bij een Te-Winkelaar[4] is: ‘Zoo is het *in geene deele* te rechtvaardigen’ een gewoon geval van ‘verwering’, juist als: ‘den professor *van Duitsche bloede*’[5] En zo zou men nog meer gevallen kunnen aanhalen, die echter geen nieuwe perspektieven openen.

Tot besluit van dit artikel moge ik nog op enkele meer bekende feiten wijzen, die met het voorafgaande dit altans gemeen hebben, dat er eveneens een *-n* in het spel is, en een ‘datief’.

Al merkte het *Ndl. Wdb.* op, dat de ‘bij velen gebruikelijke schrijfwijze *ten aanhoore*’ (I 195) niet is aan te bevelen, en dat ‘de niet ongewone schrijfwijze *ten aanschouwe* bepaaldelijk af te keuren’ is (I 299); - en al blijven de nederlandse woordenboeken *ten aanho(o)ren* en *ten aanschouwen* als de enig juiste vormen voorschrijven - *ten* + een gesubstantiveerde i n f i n i t i e f - journalisten en niet-journalisten gaan trouw door met dit ‘grammatiese’ voorschrift te ignoreren. Zo liet *De Maasbode* de Führer eerst ‘in een plechtige stonde *ten aanhoore van* de geheele wereld’, en daarna ‘in een plechtig oogenblik *ten aanhoore van* heel de wereld’.... iets verklaren (6 X '36). ‘De groote, witte vlag.... wordt in den top van 't strijdperk geheschen *ten*

1) H. de Man, *Marie* 143. Vgl. eventueel bij E. Mare, *Cleemke's Fortuintje* 38: ‘Wat moest ze *ten eeuwigen dagen* beginnen....?’
2) *De verliefde passagier* 190.
3) E.H.M. Beekman, *Katholicisme Calvinisme Kapitalisme*.
4) P.J.M. Heskes, *Het evolutie-vraagstuk* 39.
5) In: *Het Schild* XVIII, 1936/7, 446.

aanschouwe van honderd duizenden' (16 VIII '36). Enz. enz., de voorbeelden zijn legio.

Toch kunnen het mnl. *aenscouw* (*Mnl. Wdb.* I 140), en het ietwat problematiese znw. *aenhoor* (*Ndl. Wdb.* I 175) niet meer aansprakelik gesteld worden voor ons 'dativiese' aanhore en aanschouwe. Men zal de verklaring daarvan moeten zoeken in de vrij talrijke gevallen, waarin *ten* met een heuse datief op -*e* verbonden is: ten dienste van, ten gerieve van, enz. Het dativies karakter van deze pseudo-datieven komt nog sterker uit in verbindingen met adjektieven: '*ten aandachtigen aanhoore* van de geheele partij'[1]; 'wij hebben geaarzeld dit zoo somber tafereel *ten publieken aanschouwe* op te hangen' (*Msb.* 6 VIII '31). - Wie deze spelling zonder -*n* zou willen motiveren, komt er niet met het argument dat Hesseling voor *uit den treure* aanhaalde[2]

Als Dritte im Bunde kan dienen het zeldzame, '*ten genoege* van architect D.J. Heusinkveld' (*Utr. Cour.* 25 VI '36); 'op het ruime erf hadden de tandale en topengspelen *ten genoege* van den minderen man plaats'[3]; 'De T. in de vierde stippellijn werd ook *ten genoege* gevonden' (*Binden en Bouwen* V 38). Evenmin als boven de verouderde naamwoorden *aanhoor* en *aanschouw* de oplossing konden brengen, kan hier het mnl. femininum *genoege* de gewenste verklaring leveren - zelfs al zou 'ons znw. *genoegen* uit de als znw. gebruikte onb. wijs en het in onbruik geraakte znw. *genoege* zijn samengevloeid' (*Mnl. Wdb.* II 1438; *Ndl. Wdb.* IV 1562).

Onder de vele grafiese en taalkundige eigen-aardigheden van L. van Deyssel kan men ook wel zijn voorliefde noemen voor *aan weerskante* en *aan weerszijde* zonder meervouds-*n: 'aan weêrskante* van 't oude bootjeslijf' (*Verz. Opst.* III 134), 'zich opdringend aan weêrskante van de oogen' (III 231), 'waar de altaartjes en biechtstoelen stonden aan weêrskante' (IV 10); *aan weêrszijde* van den aftrap smalle steenen trapjes (IV 10); *van weêrszijde* de guirlanden van flonkerende lichten (III 259), enz. - Toch treft men bij diezelfde schrijver ook -*n*-vormen aan: op zoo'n wipbrug zijn van die dwarsch er op liggende houtjes *aan weerskanten*' (VIII 101). '*aan weerszijden* van het hoofd'

1) Klikspaan, *Studententypen* I 77.
2) *De N. Taalgids* XXVI, 1932, 139 v.v.
3) Melati van Java, *Hermelijn* I 224.

(IX 158), '*ter weêrszijden* van het middenstuk' (XI 260). - De beoordeling van een en ander laten wij hier 'terzijde'. Ik moge er alleen aan herinneren, dat in het Mnl. *an, in wederside* heel gewoon was, welk vrouwelik nomen 'de ene en de andere zijde' betekende; hiernaast kwam 'wedersiden' veel zeldzamer voor.

Een verwant doublet bij Van Deyssel is: 'schuin *bezijde* het mond-voortlessen' (VI 154), '*bezijde* de gebankten' (IV 11): 'links *bezijden* de vaalstoffige trap' (IV 14). Hier is *besiden* dè mnl. vorm, en *beside* de uitzondering (*Mnl. Wdb.* I 1039). Ook blijft *bezijden* (*bezijen*) in later eeuwen[1] gehandhaafd. - Voor varianten als *in den donkere: in den donkeren* zie men elders[2].

Slechts pro memorie eindigen wij met het type 'in deze', dat niet alleen in dagbladen maar ook in teksten van ernstiger en officiëler allures burgerrecht verkregen heeft - al is het 'authentieke' 'in dezen' nog allerminst verdrongen[3].

Zoals men weet is het pronomen van 'in dezen' de datief bij 'dit' gelijk 'in-dien' de datief bevat van 'dat'. De voorbeelden zonder *-n* zijn legio, en niet slechts van vandaag of gisteren. Boven werd bij Van Deyssel reeds 'wat ik u *bij deze* aanbied' vermeld (I 7); 'een eind aan alle debat *in deze*' (I 189). 'De overheid moet *in deze* niet aan banden worden gelegd' (*Msb.* 19 V '37); 'want er waren *voor deze* op aarde nooit fabels verteld'[4]. Een anti-vereenvoudiger[5] voor wie de *-n* iets logies is, schrijft achtereenvolgens: 'de school van Leuven, in ons land *in deze* vooral vertegenwoordigd door Beysens', en: ''t Is *ten allen tijde* de fout van het idealisme geweest'. Eenzelfde blad[6] wisselt: 'De heer van Zeeland heeft *ten deze* zijn zienswijze nog niet doen kennen', heel vreedzaam af met: 'Thans *ten dezen* volkomen rust en ontbreken van elk gevaar'. Enz.

Men zou nog meer over de *-n* kunnen zeggen, met welke letter kennelik iets aan het handje is, maar een mens moet ook kunnen zwijgen op zijn tijd.

1) Zie *Ndl. Wdb.* II II 2474 v.; vgl. *bezijds* 2475.
2) *Ons Eigen Blad* XXV 428 v.v.
3) *Ons Eigen Blad* XXV 244 v.
4) A. van Duinkerken, *De menschen hebben hun gebreken* 50.
5) Ferd. Sassen, *Waarheid en zekerheid* 10 en 12.
6) *De Maasbode* 8 VII '37: 7 VI '37.

Hubert Korneliszoon Poot.
Aantekeningen over den Dichter en zijn Poëzie.

I.

De gouden eeuw was een grote tijd van sterke spanning, intensief, met gouden licht- naast donkere schaduwzijden, een schoon en geestvol clair-obscur dat praalde met personen en zaken en de aandacht had getrokken van de hele omliggende wereld. Het was deze belangstelling overwaard maar zij leidde er tegelijkertijd toe dat het zijn eigen superioriteit verloor. Immers op deze tijd van actie volgde een reactie. Het clair-obscur werd minder helder. De lichtende plekken werden vervangen door donkere, een verandering welke zich reeds zacht glanzend aftekende in de groeiende verfijning van het laatste dalende kwart der zeventiende eeuw. Nochtans velen zagen deze kleurwisseling niet of wilden haar ontkennen, terwijl de aanbrengers zelf haar niet vermoedden. En ook het Europa dat zich voordien naar de republiek richtte had moeite niet alleen om aan de wijziging te geloven maar vooral om ernaar te handelen. De rijkdom was gegroeid maar de geslachten der achttiende eeuw werden niet gedragen door de sterke benen der stoere voorouders, en zij misten de trekken van ondernemingsgeest en doorzettingsvermogen in hun gelaat waarvan de fors geschilderde portrettengalerijen in hun pronkerige overladen salons blijk gaven. Het driemanschap van oligarchie, nepotisme en contracten van correspondentie had de plaats der regering ingenomen, en het voerde als leus een decentralisatie welke de bestaande eenheid steeds meer verbrokkelde. Teerde de overrijke handelswereld en futloze aristocratie op de roemvolle tijden die voorafgegaan waren, het zelfde was het geval met de wetenschappelijke en de kunstwereld. De wetenschap zocht het meer in een kostbare verbreding dan in een moeilijkere verdieping. Bleef zij in den beginne op haar hoog peil staan, stilstand en achteruitgang oefenden ook hier hun donkere invloed uit, en zij die vroeger ook buiten de lage landen geroemd en gezocht was onderging een soortgelijke daling. In de zeventiende eeuw was er hevig en scherp strijd gevoerd om grote mensen die men gekend

en bestudeerd had, doch in de achttiende eeuw werd het een begrepen of onbegrepen willoze overname, energieloos zonder kamp terwille ener verdraagzaamheid welke niemand en niets ten goede kwam en voortsproot uit het ongemotiveerde streven: de faire comme tout le monde. De rollen werden verwisseld enveel eigens ging verloren door een toenemende verfransing. Ook waren de kunsten - slechts die van het handwerk uitgezonderd - even zovele aanklagers van hun tijd, daar zij door hun verbluffende techniek de aandacht trokken op hun nog verbluffender nietszeggendheid. Dit alles vond zijn weerspiegeling in het zedelijk leven onzer vaderen in de achttiende eeuw[1)] dat dan ook het droeve beeld vertoonde van een maatschappij die zich verveelde.

In onze letterkunde richtte men de koers naar de zeventiende eeuw of volgde men de lokkende roep van *Nil* welk genootschap reeds vroeg de Franse literatuur wettelijk ontdaan van haar uitzonderlijke sierlijkheid en zwier - naar hunne mening verbeterd - in onze lage landen niet zonder succes tot het glanzende voorbeeld en onbereikbaar ideaal der rijmende jongelingschap verheven had. Van Effen trok door toevallige omstandigheden de aandacht op Engeland, doch zijn verdienste was meer europees daar hij de verbindingsschakel tussen Albion en het continent vormde. Daarnaast waren daar de dichtgenootschappen waar gerijmd of gedicht werd al naar makers talent. Zij verdiepten zich bovendien in nietigheden buiten het gebied der literatuur liggend en voerden daarover strijd, terwijl zij daarbij met lege hoofden de zware slapwaaiende vaan van het onbegrpen classicisme met starre vasthoudendheid hooghielden. De onnatuurlijkheid met zoveel nadruk ten zetel verheven regeerde en werd gehuldigd, terwijl zij haar uitdrukking vond in oneigene vormen door den huispoeët zijn maecenas omringd met ronkende rijmen aangeboden. In veler ogen is het een slappe tijd van navolging en nabootsing al wees men in de laatste tijd ook op andere niet te

1) Men wordt hier herinnerd aan het boek van Dr. L. Knappert, *Het zedelijk Leven onzer Vaderen in de achttiende Eeuw*. Haarlem 1910. Voor verdere literatuur over deze periode verwijzen wij naar de *Boekenlijst* in Dr. Jan Romein, *De lage Landen bij de Zee*. Utrecht z.j., 706. Ook raadplege men hoofdstuk III van M. Elisabeth Kluit, *Het Réveil in Nederland* Amsterdam MCMXXXVI, 26; handelend over *Het geestelijk Leven in Nederland in de XVIIIe Eeuw*.

verwaarlozen aspecten[1]. Maar iedere kunst heeft haar tijd en iedere tijd haar kunst[2], en zo heeft dan ook deze kunst haar schone bloemen waarvan er reeds meerdere in een ietwat doornig bouquet[3] verzameld werden. Want daar waren mensen, al waren het uitzonderingen, die aanvoelden dat het dat niet was. Zij voelden anders en beter. Zij waren dichters. Tot hen behoorde Poot. Is het aantal der rozen dat hij schonk niet uitzonderlijk groot en wuift er betrekkelijk veel onkruid tussen, het zijn scheppingen welke tegelijkertijd uitzonderingen zijn. Vandaar hun roem, vandaar ook hun leven. Herinnert men zich daarbij dat hun schepper als boer-dichter een eigen verschijning vormt, dan zal men het billijken hier opnieuw op zijn persoon en werk de aandacht te zien gevestigd. Er is door Kalff opgemerkt dat voor een studie van den mens en dichter Poot nog wel iets te doen valt[4], en meerderen zullen - met ons - deze mening delen. Men zie derhalve onze beschouwing in dit licht. Ervan overtuigd dat zij slechts een kleine bijdrage tot de studie van een en ander zal vormen, achten wij haar echter gerechtvaardigd en ons beloond zo zij anderen tot nieuwere, eventueel meer uitvoerige, bestudering aanleiding kan zijn.

Is Poot zelf hier en daar als in zijn *Algemeene Brief* op een manier welke niet van humor ontbloot is autobiographisch, zijn levensbeschrijving vinden wij in aan Brandt[5] herinnerend

1) Ed. A. Serrarens, *Willem van Swaanenburg*. Een Zonderling uit het Begin der 18e Eeuw. De Gids 1936, IV, 201. Vgl. hierbij naast de hier genoemde buitenlandse literatuur ook het boek van Albert Bettex, *Der Kampf um das Klassische Weimar*. 1788-1798. Antiklassische Strömungen in der deutschen Literatur vor dem Beginn der Romantik. Zürich 1935; eveneens een bijdrage tot het probleem van het vijandelijke in de tijd.
2) Vgl. Richard Hamann, *Geschichte der Kunst*. Von der altchristlichen Zeit bis zur Gegenwart. Berlin 1933, 7 *Vorwort*.
3) *Een Daad van Eenvoudige Rechtvaardigheid*. Studies over onze 18e eeuwsche Dichters met Bloemlezing uit hun Werken door Willem Kloos. Amsterdam 1909.
4) G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Vijfde Deel. Groningen 1910, 550.
5) Dr. J. te Winkel, *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*. Tweede Druk. V. Haarlem 1924, 156 noot 1) zegt dat deze biographie: ‘grappig slaafs den trant van Brandt's levensbeschrijvingen nabootst’. Het is wellicht niet onwenselijk hierbij op te merken dat Spex zich daarvan wel bewust was en op een enkele plaats zelf naar Brandts biographie van Vondel verwijst.

proza van de hand van J. Spex in het derde deel zijner *Gedichten*[1]. In 1689 werd hij als zoon van een welgestelde boerenfamilie te Abtswoude geboren. Zijn ouders waren eenvoudige vrome mensen die hij met recht:

> een' spiegel voor (z)yn jeugt[2]

kon noemen. Zij gaven hem een voor hun kring goede opvoeding en zonden hem in het naburig Schipluiden ter school. Het scheen hem daar in den beginne niet erg te bevallen, doch na korte tijd kwam - naar Spex zegt[3] - het bedolven vuur te voorschijn en stak hij weldra alle medescholieren de loef af. Vooral onder invloed en op aandrang zijner ouders legde hij zich zonder overtuiging noch neiging op de landbouw toe, welke hij later met enige - te vergeven - koketterie zijn beroep zou noemen. Doch de kunstzinnige knaap werd door hogere en schonere dingen beziggehouden, die niet lang nalieten zich te uiten. Eerst bekoorde de muziek hem, nadien de schilderkunst, maar voelend dat het noch de luit noch de tekenstift zou zijn welke hem de roem zou brengen die hij verwachtte; ontdekte hij in zichzelf dat talent waardoor hij zich de eerste heette:

> Van al de Nederlantsche boeren
> Die 't Zanggodinnendom belas
> Dat het zich by den ploeg liet voeren.[1]

Als een eenzame zonderling in zijn omgeving rond ziend naar welkome hulp vermeende hij die te vinden in de rederijkerskamers der omliggende dorpen welke volgens Spex naar: ‘eene aeloude gewoonte, de Nederduitsche dichtkunst op hunne wijze’ hanteer-

1) *Vervolg der Gedichten van Hubert Korneliszoon Poot*. Hier is bygevoegt *Het Leven des Dichters*. Delf MDCCXXXV, 3. Dit is het derde deel der door ons gebruikte uitgave. Het eerste deel heeft tot titel: *Gedichten van Hubert Korneliszoon Poot*, met kunstige Printen versiert. Te Delf, 1722. Het *Tweede Deel* daarvan verscheen Te Delf MDCCXXVIII. (Uit deze uitgave werd geciteerd. Zij wordt verder aangehaald als *Ged*. I, II, III).
2) *Ged*. I, 106 *Op mynen Geboortedagh*.
3) *Ged*. III, 10.
1) *Ged*. I, 9 *Tot myne Gedichten*.

den[1]. Maar door een zekere Jan Guldeleeu, die het zacht ontluikende talent waarschijnlijk beter zag dan de vonnissende kunstrechters en knutselaars, werd hij op een ander en beter voorbeeld gewezen, al is het misschien te betreuren dat zijn allereerste bewondering Antonides gold, wiens: 'wonderbaer vernuft'[2] niet naliet op hem een sterke indruk te maken. Doch allengs ging hij van den leerling tot den meester en diens gelijken, en verdiepte hij zich met eerbied in de werken van Joost van den Vondel en P.C. Hooft. Nadien vernietigde hij - tot rijper oordeel gekomen - een groot deel zijner eerstelingen.

In 1716 debuteerde hij met een klein bundeltje onder de eenvoudige titel *H.K. Poots Mengeldichten* aangeboden[3]. Met niet geringe verbazing en stijgende bewondering ontvangen, ontdekte men in deze eerste letterkundige proeve den boer in den dichter, of zo men wil den dichter in den boer. De aangroeiende be- en verwonderig bracht waardering en men reisde naar Abtswoud om den dichterlijken boer te velde werkzaam te zien. Het succes verleidde Arnold Willis ertoe in 1718 een nieuwe druk te doen verschijnen zonder Poots voorkennis doch niet zonder onjuistheden. Deze legde ze daarom nadien bij Boitet te Delft ter perse waar dan ook in 1722 zijn *Gedichten* verschenen. Willis drukte de hier toegevoegde gedichten welke zijn boekje niet inhielden na en zond een en ander met een hatelijke en minachtende voorrede in het licht. Hieruit volgde een onverkwikkelijke polemiek welke waarschijnlijk nog meer de aandacht op Poot trok. Door zijn toenemend succes en zijn zich steeds meer uitbreidende vriendenkring - waaronder figuren als Van der Werff, Leeuwenhoek en Van Hoogstraten - werd hij in de waan gebracht verder van zijn pen te kunnen leven en hij accepteerde dan ook met vreugde het aanbod een lijvig foliowerk, een soort encyclopaedie, *Het groot natuur- en zedekundigh Werelttoneel*: 'in klaer Nederduitsch te stellen, en voorts de uitmuntenste zinnebeelden met toepasselijke gedichten te besluiten en uit

1) *Ged.* III, 12. Voor meer uitvoerige gegevens en literatuur over de rederijkers uit die tijd zie Dr. J. te Winkel t.a.p. 158.
2) Ged. III, 13.
3) *H.K. Poots Mangeldichten* Rotterdam 1716. Het boekje verscheen bij Arnold Willis. Vgl. hierbij de bekende novelle *De Folio-Bijbel*. Eene letterkundige Bijzonderheid. E.J. Potgieter, *Proza* 1837-1845. Negende Druk. 3e Stukje. Haarlem 1895, 97.

te breiden'[1]. Het eerste deel kwam klaar, doch zijn vroege dood belette hem eraan voort te werken.

In 1723 verruilde de poëet het land voor de stad menende daar dichter in de nabijheid van Minerva te zijn. Evenwel te spoedig bleek dat hij zich vergist had. Poots jaar te Delft is misschien een verloren periode geweest, maar het was daarbij een les en een scheiding in zijn leven overigens bijna zo kalm als dat van den gerusten landman dat in zijn arcadische verbeelding zo genoeglijk heenrolt. Hij is er aan dronkenschap verslaafd geweest, een op zich onbetekenend feit zo men erbij denkt aan de invloed zijner Delftse omgeving en men zich herinnert dat dronkenschap in de achttiende eeuw een zeer gewoon verschijnsel was[2]. Nadien teruggekeerd tot zijn vroegere levenswijze hield hij zich bijna uitsluitend bezig met zijn letterkundige werkzaamheden - onder meer bestaande in de bundeling van anderer oeuvre - en bracht in 1728 na de herstelling van een ernstige ziekte het tweede deel zijner *Gedichten*. Tot dan toe schijnt Poot geheel van zijn pen te hebben kunnen leven. Doch dat dit dan een leven op bescheiden voet moet geweest zijn kan men gemakkelijk veronderstellen. Immers noch de opbrengst zijner twee bundels, noch het uitgeven van werk van derden, noch de gelegenheidsgedichten en evenmin het *Werelttoneel*; stelden hem in staat het huwelijk aan te gaan met Neeltje 't Hart - een burgemeestersdochter uit 's Gravezande[3] - hoewel beiden reeds lang verloofd waren. Doch na een schier eindeloze regeling der financiele aangelegenheden huwden zij (1732) en de toen reeds meer dan veertigjarige dichter getuigde met ernst van zijn geluk in de volgende eenvoudige verzen:

> Zoo is des zeemans hart verblyt
> Wanneer de veiligheit der haven
> Hem, lang in pekelschuim begraven,
> Van storm en blyvensnoodt bevryt.[4]

1) *Ged.* III, 32-33.
2) Zie hierover het genoemde boek van Dr. L. Knappert. Het is dan ook in dit licht gezien vreemd dat Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken*. Eerste Deel. Haarlem z.j., 75 *Hubert Kornelisz. Poot*, niet nalaten kan er zijn lezer twee bladzijden over te onderhouden en met onnodige scherpte te formuleren wat hier volgt: 'Tot in zijne uitspattingen bleef hij een boer.' (Aldaar, 77) Dronkenschap was toentertijd geen specifiek boerse uitspatting!
3) Zie voor haar J.G. Frederiks, *Magdalena Stockmans, Suzanna Bormans en Neeltje 't Hart*. De Nederlandsche Spectator 1887, 428.
4) *Ged.* III, 68. *Op myn Huwlyk met Neeltje 't Hart*.

Opnieuw trok onze dichter naar Delft maar het was weer voor een korte tijd, een slepende ziekte deed hem na een lang jaar ten grave dalen - oudejaarsdag 1733 - nadat hij eerst nog het leed over de dood van zijn dochtertje had moeten uitzingen. In veler ogen is zijn leven een kalme aaneenschakeling van leed en vreugde. Doch ook hij had zijn moeilijkheden als wij de onze, en ook hij heeft getracht over het onoverwinlijke te zegevieren. Protestants opgevoed en naar verluidt aangezocht zich tot de katholieke kerk te bekeren schijnt hij in geen van beide bevrediging te hebben kunnen vinden en huldigde hij een epicuristische levensbeschouwing wonderwel bij zijn persoonlijke behoeften en neigingen passend. Evenwel men kan de indruk niet van zich afzetten dat de dichter voor een en ander een crisis heeft doorstaan, en enkele kleine versjes in het tweede deel zijner *Gedichten* leggen daarvan dan ook naar wij menen getuigenis af[1)]. In het goede vers *Kerkenvrede* geeft hij blijk van zijn vrij grote verdraagzaamheid, doch het daarnaast geplaatste *Op de roomsche Pauzen* hangt naar ons gevoelen samen met de in hem te veronderstellen crisis inzake een naderen tot de katholieke kerk. Het worde hier overgenomen.

O Gy, die op de bergen
  Van Rome uw kroon ziet tergen
Misschien wel al te veel;
Uw magt wort hoog geschreven,
En uw gezagh verheven
  In menigh wereltdeel.
Maer of de krygsbanieren
En kerk u past te stieren
  Beveel ik 's Hemels schael.
Ook zie 'k u onder 't lezen
Gelastert en geprezen,
  En twyfel menigmael.[2)]

Het is moeilijk zo niet onmogelijk van een en ander de innerlijke datering vast te stellen, doch wij ontkomen niet aan de indruk dit vers in de zelfde tijd te moeten stellen als zijn merkwaardige bijschriften op *Marten Luther* en op *Joan Kalvyn*. Vooral het laatstgenoemde is eigenaardig meer in het bijzonder om de slotregels. Ook dit versje doen wij hier in zijn geheel volgen.

1) In een onderhoud wees ons de heer Anton van Duinkerken hierop. Wij zijn hem erkentelijk voor deze in dank aanvaarde wenk.
2) *Ged.* II, 419.

O Schrandere K a l v y n , 't ruim aerdryk door bekent,
En al te trots genoemt de trotste en snootste ketter,
Gy staeft, als kerk by kerk, uw zeggen met Godts letter;
Maer och! de werelt beeft als zich de Hemel went.
Wat was'er bloet gespaert, en twist noit aengeheven
Waer 't oude godtspadt recht en 't nieuwe wech gebleven![1)]

Opnieuw menen wij naar aanleiding hiervan te moeten wijzen op de innerlijke strijd die Poot heeft moeten voeren. Deze beknopte maar kernachtige uitspraken zijn te persoonlijk en te betekenisvol dan dat men dit met recht zou kunnen ontkennen. Doch hoe dan ook, wilde hij zich van het ene niet geheel afkeren en wenste hij het andere evenmin te omhelzen, daarbij kwam dat zijn eigen aanleg hem in de reeds genoemde epicuristische richting dreef, waarvan het huldigen te gemakkelijker bleek nu hij de strijd erdoor vermijden kon. Poot maakt de indruk zich weinig over het oneindige te hebben bekommerd. Hem gold voor alles het aardse en hij bleef dan ook gevangen in een wereldbeschouwing welke voor hem de kamp om het hiernamaals tot het geringst nodige beperkte. Er is dan ook terecht opgemerkt dat zijn levensbeschouwing meer wijsgerig dan godsdienstig was en de smart erin geen herberg vond[2)]. Evenwel zijn eigen leven had hem in dezen anders kunnen doen zien. Doch de dichter schouwde hier als elders niet overal even goed. Hij beminde de glans boven het licht, en verkoos de begrenzing voor de oneindigheid.

(*Wordt vervolgd*).

PIERRE VAN VALKENHOFF.

1) *Ged.* II, 445.
2) Cd. Busken Huet t.a.p. 90.

Twee zestiende-eeuwse spelen ‘Van den Verlooren Zoone’.

De Roeselaarse rederijker Robert Lawet, die in 1906 ‘ontdekt’ werd door L. Scharpé,[1] heeft men weldra uit het oog verloren. Kalff (1907) nam slechts oppervlakkig kennis van zijn werk[2]; Te Winkel (1922) en Van Mierlo (1928) noemen zelfs zijn naam niet meer. Toch had Scharpé gelijk, toen hij aandacht vroeg voor deze merkwaardige figuur, tijdgenoot van Marnix en Van der Noot, maar typisch vertegenwoordiger van het Middeleeuws verleden. Zijn rederijkerswerk is voor hem geen dilettantisch spelen met mooie woorden en kunstige vormen, maar diepe ernst. Als eertijds Maerlant wil hij de tijdgenoten stichten en troosten. Het *Gheestelick Meyspel* is een recht-streekse voortzetting van het oude mysterie-spel, omgezet in een allegorie, die ons onnatuurlijk aandoet, maar waarmee zijn toeschouwers vertrouwd waren.

Voor al wat omtrent Lawet en zijn Kamer de *Zebaer Herten* bekend is, kunnen wij verwijzen naar de verdienstelijk-nauwkeurige uitgave van Scharpé. Behalve de uitgegeven tekst komen daarin alle bewaarde en verloren gegane spelen ter sprake. Van vijf stukken uit het Brusselse verzamel-handschrift geeft hij een vrij uitvoerig uittreksel, waardoor ze voldoende gekarakteriseerd zijn, maar een nadere bespreking van de beide spelen *Vanden Verloren Zoone* liet hij achterwege, omdat - zoals hij op blz. 69 mededeelt - ‘deze beide spelen afzonderlik zullen verschijnen in een volgend deeltje’. Met deze uitgave schijnt zelfs geen begin gemaakt te zijn; een afschrift werd in Scharpé's nalatenschap niet aangetroffen. Dit gaf mij aanleiding om het Brusselse handschrift, dat welwillend tot mijn beschikking gesteld werd, in

1) R. Lawet: *Gheestelick Meyspel van 't Reyne Maecxsele ghezeyt de ziele* (Leuvense Tekstuitgaven No. 2).
2) *Geschiedenis der Ned. Lett.* III, 261. Ten onrechte schrijft hij het Hasseltse *Spel van den ontrouwen Rentmeester* aan hem toe, terwijl hij het spel *Van Jhesus ten twaelf jaren oud*, dat wèl van Lawet is, uit Haarlem laat voortkomen, en andere stukken van Lawet onvermeld laat.

samenwerking met mijn leerlingen te bestuderen.[1] In deze bijdrage beperk ik mij hoofdzakelijk tot een verslag omtrent de beide nog onbekende spelen, als aanvulling van Scharpé's uitgave.

Lawet is niet kort van stof. Zijn andere parabelspel, *Van het Taruwe graen ende tCrocke zaet* noemt Scharpé al 'onuitstaanbaar langdradig'; het spel *Vanden verlooren zoone* groeide uit tot de dubbele omvang, en de stof moest dus over twee spelen verdeeld worden.[2] De oorzaak is, dat de parabel niet, zoals in de oudere Franse moralité,[3] realistisch uitgewerkt werd, om het verhaal zelf, maar dient als toelichting van een betoog. In het spel van het *Tarwegraen* vormt de vertoning van de geallegoriseerde parabel maar een derde van het gehele stuk (vs. 610-1162). De omlijsting is eigenlijk hoofdzaak: een drietal allegorische personen: *Troost der scriftuere, Gods gheestich Verstercken* en *Kennisse der Waerheit* troosten *Menich Mensche*, die zich beklaagt dat 'de Heer zijn lieve bruid, de Kerk, zo wreed laat pijnigen'. De 'speelwijze' vertoonde parabel moet hem overtuigen dat God zijn Kerk niet verlaat.

De compositie van het tweede parabelspel komt daarmede geheel overeen. Uit de volgende inhoudsopgave zal blijken dat ook hier de parabel weliswaar de kern, maar eigenlijk niet de hoofdzaak is. De omlijsting van het verhaal neemt ook hier twee derde deel in beslag. De auteur wil laten zien hoe *Den troosteloosen Zondare* wordt tot *Den welgetroosten Mensche*. Om dat doel te bereiken neemt *Scriftuerlick troost* haar toevlucht tot de vertoning van de parabel. Deze vormt dan het middenstuk, nl. het laatste deel van het eerste spel en het begin van het tweede, dat met een uitvoerige nabeschouwing besloten wordt.

Overeenkomstig de traditie begint het stuk met een voorspel

1) Alle nog niet gepubliceerde stukken werden, met het oog op mogelijke uitgave, volledig afgeschreven, de merkwaardige woorden op fiches gebracht en in ons zestiende-eeuws lexicologisch apparaat opgenomen.
2) Dat was ook het geval bij de twee verloren spelen van *Judith en Holofernes* (Scharpé, a.w. blz. 85), terwijl hij over *Paulus* niet minder dan acht spelen schreef, waarvan het handschrift na zijn dood in het bezit kwam van de *Zebaer Herten*, en sedert verloren ging.
3) Vgl. het daaruit afgeleide Volksboek over *De verloren sone*, uitgegeven door Dr. G.J. Boekenoogen (Leiden - E.J. Brill - 1908), blz. 59 vlg.

van twee ‘Sinnekens’, *Quaden wille* en *Sinnelick ingheven*, die eerst om de hoek van het toneel gluren, en dan te voorschijn springen. Na een begroeting in rondeelvorm geven ze hun voornemen te kennen om ‘een listich vlaechskin te stichten’. Bij voorbaat is er feest in de hel: ‘thelsche gebroet’ schept moed. Eigenaardig is de bevolking van de hel! De rederijker wil tonen dat hij op de hoogte van zijn tijd is, en dus vertrouwd met de klassieke mythologie. Al staat Lucifer aan het hoofd, hij heeft uitheemse onderdanen. ‘Charon den schippere’ staat als ‘een fraey pilote’ gereed om de zielen te ontvangen; ‘Cherberus den helhondt’ ontsluit de ‘glenders’ en opent ‘twinket’; Pluto knarsetandt; ‘Cloto, Lachesis en oock Atropos’ staken hun ‘haspen en spinnen’; Orpheus ‘doet clincken zyne snaren’. Maar daarnaast ontbreken de echte duivels niet: Leviathan, Asmodeus, Mammon, Beelschub en de rest.

De eigenlijke oorzaak van het vreugdebetoon is dat ‘de gheheele werelt ghezedt es in quade’, dat niemand deernis heeft met zijn medemens. Daarom zullen de zinnekens steeds ‘meer volcxs ter hellen jaghen’. Immers ‘de yseren cuwe’ is op komst, ‘naer Ovidius verstanden’. Ieder ‘ghcbruuckt zijnen quaden wille’, en ‘zinnelick ingheven heeft onder alle volcken groote dominatie’.

> Twil al up den waghene
> Coppen ende Claeyken / elck nayende zyn naeykin
> Met Tryskin ende Maeykin / zeer vlugghe int baeykin
> Ende datte den rechten wech met versnellen
> Van hier ter hellen,

zegt *Quaden wille*, en zij wedijveren om de heersende zonden op te sommen. Wat zullen ze al die zondaren in de hel onderhanden nemen! Dan gaan ze bluffen over hun verdiensten: zelfs Lucifer en Adam hebben ze ten val gebracht. Maar ‘in toecommende stonden’ zullen ze nog wat meer uitrichten.

Na een pauze treedt *Den troosteloosen zondare* op, die zich beklaagt dat hij, ‘in zonden ontfanghen en ghebooren’, bestemd is om verdoemd te worden. Een reeks bijbelplaatsen (in het handschrift op de rand vermeld) voorspellen hem dit met grote zekerheid:

> Ach wye zal my troostende mijnen rauwe blusschen ach
> O scriftuerlick troost / currert doch zonder perticheyt
> Mijne groote smerticheyt!

Scriftuerlick troost treedt dan op, en verzekert de zondaar dat hij kan vertrouwen op Gods barmhartigheid. Dat dit nog zo zeker niet is, blijkt uit een uitvoerige gedachtenwisseling tussen *Rechtverdicheyt Gods* en *Barmhertichеyt Gods*, die ten tonele verschijnen. Deze woordenstrijd herinnert opnieuw aan het oude mysteriespel. De bewijzen worden wederzijds aan de Bijbel ontleend.

De *Zondaar* is het meest onder de indruk van de argumenten die de *Rechtverdicheyt Gods* aanvoert, en komt telkens met zijn uitingen van wanhoop tussenbeiden. De schrik slaat hem om het hars, als *Rechtverdicheyt* alle zondaren uit het Oude Testament opsomt, die Gods straffende hand hebben gevoeld. Dan maakt *Scriftuerlick troost* de opmerking dat dit ‘was in de gescreven wedt, die van Moyses tot up Christum hadde regnatie’, maar Christus heeft 's werelds zonden op zich genomen. De mensen van de oude wet

> zijn totter gherechticheyt des wedts niet ghecommen
> Omdat se de zelve uutten gheloove niet en zochten
> Maer uut swercken verdiensten, dees zij niet en mochten
> Gherechtverdicht werden noch oock wesen zalich,
> Es ons Paulus verhalich.

Nog is de Zondaar niet overtuigd. *Scriftuerlick troost* roept nu de hulp in van haar broeder *Warachtich bewijs* en haar zuster *s Geests inspiratie*. De Zondaar hoopt nu van hen te verkrijgen ‘verlichtinghe en troostlicke stichtinghe’. Zij voldoen aan dit verzoek. Herinner u, zeggen ze, hoe vaak Christus de zondaren vergeven heeft: het overspelige vrouwtje, Maria Magdalena, de ‘schaker ter rechter hant’ aan het kruis, en zelfs Sinte Pieter, die hen verloochende. Oprecht berouw vindt altijd genade. *Rechtverdicheyt Gods* wordt ontstemd door deze betogen, en met de woorden ‘Ick en bems niet content’ verlaat zij, met *Barmhertichеyt* het toneel. Het achtergebleven drictal zet de pogingen voort om de Zondaar te overtuigen, in wie vrees voor de Rechtvaardigheid en hoop op de Barmhartigheid wisselen. De verzekering dat ‘Gods ghenade en es zyne rechtverdicheyt niet smertich’, wordt dan, evenals in de oude mysteriespelen, toegelicht met het bekende psalmvers.

> hoe malcanderen ghemoeten hier
> De barmhertichеyt en waerheyt tot uwen sussene,
> Oock rechtverdicheyt en vrede pooghen te cussene
> Malcanderen, ende dat in teekene van payse.

Om deze waarheid de toeschouwers beter in te prenten, worden de gordijnen achter het toneel opengeschoven en een tableau met levende beelden (een ‘tooch’) vertoond:

Hier zalmen tooghen de barmhertichеyt ende de waerheyt myts rechtverdicheyt ende vrede, vier jonghe dochteren de welcke elcanderen voor by gaende zullen malcanderen cussen ende elck anderen nemende byder handt.

Na een korte toelichting volgt een tweede ‘tooch’:

Hier zalmen tooghen Christus als een schepherdere met macke ende male, hebbende een schaep ofte lam up zyne schouderen tzelve draghende.

Christus is niet alleen de goede herder, ‘den aermen verlooren zondare zouckende’, maar ook de Verlosser, die voor de Zondaar de kruisdood stierf. Dat wordt ingeprent door een derde tooch:

Hier zalmen tooghen Christus met zijnen cruuse gheladen gaende ende diversche jooden hem ghebonden leedende al treckende by de coorden.

Den troosteloosen zondare begint nu te wankelen en toont zich dankbaar voor de troost en de stichting, maar hij heeft nog een laatste verzoek:

> ulien biddick, duer dat ick bem vergetelick,
> Dat u zoude beliefven, als vrinden vul trauwen,
> Dat ick speelwijs iet zoude mueghen anschauwen
> Ter materie dienende.

Scriftuerlick troost belooft hem nu een ‘troostelicke fyguere’, ‘zeer wel commende to passe’.

Den troosteloosen zondare wordt uitgenodigd ‘over een zyde’ te gaan, en blijft dus waarschijnlijk op het toneel, waar nu, na een *Pausa*, het spel van de *Verlooren Zoone* begint met een monoloog van de hoofdpersoon.

> Mijn zinnen staen groene ter vruecht gheneghen
> Den quaden wille raet mij int herte binnen
> Te volghene de zinnelickheyt, zoo jonghers pleghen.

Deze beide boze machten, in levenden lijve, besluipen hem, en sterken hem in zijn kwade begeerten. Zonder veel tegenstand geeft hij gehoor aan de raad van de zinnekens om het geld op te vragen en een losbandig leven te gaan leiden:

> Ick bem een jonghelynck van zeer goeden huuse
> Dies en betamet niet, dat ick, jonghe spruute,
> Dus zoude blijven gaen met t buesekin uute,
> Want tgheldt doet corayghe ende moet rijsen.

De zinnekens zetten hun gesprek voort en beroemen zich dat ze ‘tvoesterkindt by den bande’ hebben, gelijk zij vroeger menig slachtoffer hebben gemaakt.

Als de zoon zich tot *Den Vadere* richt om zijn ‘portie’ te vragen, krijgt hij dat eerst na lange aarzeling in handen. Op allerlei manieren waarschuwt hij hem voor zijn lichtzinnig besluit:

> Soone, al staen de blomkens groene,
> Ghij zietse bij tijde des jaers wel anders verkeeren!

Alle goede raad, alle vermaningen zijn vergeefs, en de oude vader klaagt:

> Ach met drucke besproyt
> En tranen duerdoyt, vandick mij therte beladen!
> O lieve kindt, dits tavijs van eenige quaden,
> Die u ditte raden.

In het bezit van ‘een buerse oft zacxkin met ghelde’, dat zijn vader hem overhandigt, gaat hij verheugd de wijde wereld in, zijn vader wanhopig achterlatend.

> Hey dada! de werelt die valt voor mij te cleene
> Om solaes te verbreene // ende vruecht tontdeckene.

Ook de zinnekens juichen, nu ze zien dat hij de beurs bemachtigd heeft. Ze zullen hem volgen naar het land waarheen hij nu gereisd is, en maken een plan hoe ze hem verder tot ontucht en dronkenschap zullen verleiden: ‘recht alzoo wij pijpen zal hij moeten dansen!’ Aan de hel zal hij niet ontkomen.

Zodra ze hem in 't oog krijgen, beginnen de duiveltjes hun kwaadaardige inblazingen:

> Int huus der vruechden wilt logieren
> Onder veel schoone dieren.

Ze vinden een gewillig gehoor. De Verloren Zoon klopt aan bij *De werelt werdinne* in het ‘huus der vrucchden’, waar hij hartelijk verwelkomd wordt. Hij roept om drank en spijs, en *Overdaet de werdt* is dadelijk bereid om hem ‘cappoenen en venisoenen’ voor te zetten. ‘Een pot vanden besten biere’ zal hem nieuwe kracht geven: *Wellust des vleesch jonckwijf* komt er een aandragen. De waard vindt dat er ook wijn moet geschonken worden: de gast zal ruim betalen! Een nieuw vrouwspersoon wordt geroepen: *Begherlicheyt der ooghen*, die hem als haar ‘alderliefste smullekin’

aanhaalt. Het wordt een drinkgelag met liefkozingen en kussen. De waardin draagt een nieuwe spijs aan, ‘ghenampt der zonden voetsele’:

> Lieve jonghen, prouft vrij van dat suucker vlaykin;
> Ick en zoude u gheen betere morseel weten.

De ene drank na de andere wordt genoten: nieuwe most, bastaert en malvezeye, eindelijk ook een wijnsoort die heet *Versmaetheyt Godts*. De ‘venus camerierkens’ brengen hem het hoofd op hol met hun kussen:

> Ach mijn liefste dreelkens
> Met gente juweelkins // zallick ulieden bestuucken
> Mach ick dijns ghebruucken.

De smulpartij wordt ook voortgezet met de fijnste en duurste gerechten.

Intussen valt de avond en de waardin gaat de rekening opmaken, die niet gering is, maar daar trekt de Verloren Zoon zich niets van aan: hij toont slechts zijn welvoorziene beurs en zijn vriendinnen doen nieuwe bestellingen. Het feest moet voortgezet worden; elke vrouw krijgt ‘een paar roosenobels’, en zij nodigen hem ‘tsamen ter cameren binnen te gaen’ om hun bancket te houden.

Hier zullen zij tsamen binnengaen en de gordijnen sluuten. Na een korte *Pausa* zullen ‘beide de zinnekens uut commen van binder gordijnen’. Ze hebben voldoening van hun werk! De schuld bij de waardin is nog niet alles; hij maakt nog heel wat meer verteringen, die hem zullen ruïneren:

> Want bij hem zijn nu commen - ick hebt ghezien ommers -
> Oblyedraghers, speellieden ende oock mommers.
> Dynckt offer niet veel commers zal commen duere
> In zeer corter huere!

Er wordt fluit gespeeld en gedobbeld, en de vrouwen

> Crijghen met hare voeren de proye in haer bedwanck
> Zij weten den rechten ganck!

Het zal niet lang meer duren of hij is geheel geplunderd. Bovendien nadert er een hongersnood, zodat zelfs de rijke nauwelijks genoeg heeft.

Om zich te overtuigen wat er eigenlijk binnenshuis voorvalt,

‘zien beide de zinnekens bynder gordijnen’. Ja, zeggen ze, 't is al zo ver; de waardin wil geld hebben en de beurs is leeg.

> Zij pluumen hem naecktere dan een cockuut!
> Ende nu compter een vrauwe van een ander loc uut,
> Een leelke potspinnighe, en dat met een en spinrocke,
> Spelende vaste docke docke.

Hier comt een vrauwe gheheeten aermoe, zeer pover int abijt, den verlooren zoone uut slaende. Dat doet ze op bevel van de waard, die op zulke berooide gasten niet gesteld is.

Hier wordt het, ondanks de allegorische inkleding levendigrealistische tafereel onderbroken door een lange nabetrachting van ‘de gheestelicke personayghen’, d.w.z. *Warachtich bewijs, Scriftuerlicke troost* en *s Geests inspiratie*, die *Den troosteloosen zondare* een stichtelijke verklaring geven.

Het tweede spel wordt geopend met een toneeltje waar de bekende zinnekens elkaar opnieuw in een rondeel begroeten en daarna hun vreugde te kennen geven over de ellendige toestand waarin de Verloren Zoon zich bevindt. Als ze hem dan zien naderen, ‘al terdende zeer zachte’, trekken ze zich ter zijde terug om zijn klachten aan te horen. De ongelukkige, door ‘den zwaren dieren tijt’ tot wanhoop gebracht, besluit zijn diensten te gaan aanbieden bij ‘eenen borghere des landts’. Juist nadert daar deze *Borgher*, bij zich zelf overleggende hoe vele zwervers hem lastig vallen, die ‘om boeten des honghers bedwanck, van duere te duere nemen haeren ganck’. Hij is dus niet in de goede stemming om *Den Verlooren Zoone* werk te verschaffen, maar als deze verklaart tot alles bereid te zijn, mag hij de varkens hoeden en van hun voer eten. Jammerend gaat hij heen ‘int veldt byde verkens’; de honger overvalt hem: ‘duer shonghers ghevoelinghe zoo werdt mijn herte flau’. Terwijl hij bezwijmd terneer ligt, gaat het achterdoek open voor een tafereel dat in de hemel speelt.

Hier zalmen tooghen god den vadere zittende in een en troon. By hem drie vrauwen als liefde, gheloove ende hope, myts een manspersonayghe die ghenompt es goeden wille.

Uit erbarmen wil God, die *Den Verlooren Zoone* ‘omme zijn overdaet ende zondighen zwaerlick ghesleghen’ heeft, Geloof, Hoop en Liefde tot hem zenden. Zij moeten hem kennis der zonde bijbrengen ‘duer de wedt Moysi, hem van my ghegheven’.

Liefde verklaart zich bereid om met haar ‘ghetrauwe ghezusters’ op aarde neer te dalen.

Ter afwisseling treden de zinnekens weer op, de jeugd aansporend tot losbandigheid en wereldse genietigen. In het biezonder worden de jonge meisjes onderricht hoe ze modieus toilet moeten maken: met eiwit moeten ze de neus blanketten en met ‘vermeljoene’ de lipjes verven!

Dan volgt weer een ‘tooch’, Mozes met de tafelen der tien geboden, in berijmde vorm: *Hier dus tooghende moyses met de tafelen der ghcboden gods, zoo zal van byder wedt een dochter bin commen totten verlooren zoone met een roede ende een gheesele ghenompt vreese*.

De Verloren Zoon, blijkbaar nu eerst tot zich zelf gekomen, houdt een alleenspraak: hij beseft nu dat hij misdaan heeft tegen Gods geboden, en gevoelt de gesel van de vrees en het berouw. Dit wordt weer op naïeve wijze vertoond, want in margine staat als toneelaanwijzing: ‘Hier slaet vreese naer den verlooren zoone met huer roe ende gheesele’. Hij neemt nu het besluit om naar zijn vader te gaan en verlaat het toneel. Daarop springen de zinnekens te voorschijn. Hun stemming is omgeslagen: ze worden bezorgd dat de zondaar hun zal ontsnappen.

Op zijn moeielijke tocht naar huis wordt de Verloren Zoon begeleid door een zwijgende figuur: Vreese (in margine staat nl.: *De vreese altijt bij hem blijvende*), maar *Den goeden wille* met *Hope* en *Ghelove* treden hem bemoedigend tegemoet, en als *Vreese* weer wil dreigen, komt *De Liefde Gods* tussenbeiden, verjaagt *Vreese*. en dekt de Verloren Zoon met een wit cleedt.

De Vader, die ontroerd zijn jongste zoon, ‘al mesmaeckt ende zeere versleghen’, van verre ziet naderen, wordt door de *Liefde Gods* aangespoord om hem in genade aan te nemen.

> ‘(Ick) heete u wellecommen, uut liefden ghepresen,
> Want u zienelick wesen // mijn claghen sussen // doet,
> Dies ick in mijn armen grijpende u cussen // moet.

De “knechten” krijgen bevel om de haveloze te kleden (“Hier zal men hem andoen andere cleeren ende schoen anden voeten”) en het feestmaal gereed te maken, overeenkomstig de tekst van het evangelie.

Allen verlaten het toneel, en de zinnekens springen weer te voorschijn, angstig en woedend door het aanschouwde.

> Wee ons der grooter schande!
> Onse zielen staen te pande // onder de helsche natie.'

De volgende dialoog is een pendant van de soortgelijke duivelscène uit het eerste spel: de 'helsche natie' is hetzelfde bonte gezelschap van duivels en mythologische figuren, die aan hun wanhoop en hun woede op zonderling-komische wijze uiting geven om op de lachlust van het publiek te werken. Nu dit slachtoffer ontsnapt is, zullen ze op Lucifer's bevel de wereld intrekken om andere te verleiden: *Sinnelick ingeven* trekt naar het Zuiden en *Quaden wille* naar het Noorden. Meer dan ooit zullen ze hun krachten inspannen:

> Dies staet hem elcken voor ons te wachten wel!

Met die woorden verdwijnen ze voorgoed. De parabel wordt nu voortgezet: 'Hier zal uutcommen *Den outsten zoone* met een spade in zijne handen als commende uutten ackere'. Een figuur die maar enkele verzen zegt, is de knecht *Wouterkin lichteschuute*: de Verloren Zoon wordt door hem op de hoogte gebracht van het feest. Het gesprek met de *Vader* is slechts kort, en wordt beperkt tot de bijbelse gegevens. Na vs. 562, als het spel nog niet tot de helft gevorderd is, 'gaen zij alle gelijck binnen'. Het is dus duidelijk hoeveel waarde de auteur hecht aan de nabeschouwing, die voor hem hoofdzaak is, maar die menig toeschouwer, en stellig de moderne lezer, te lang zal vallen. Daarbij moeten we echter bedenken dat de bespiegeling herhaaldelijk door een 'tooch' onderbroken werd. Zulke levende schilderijen, waarschijnlijk met hulp van schilders onder de 'kunstgenoten' samengesteld, tonen aan dat ook de rederijkers de leuze: ''t zien gaat vóór het zeggen' wisten toe te passen.

Woordvoerders zijn dezelfde allegorische personen: *Warachtich bewijs, Scriftuerlick troost, s Geests inspiratie*, en als hoofdpersoon *Den troosteloosen zondare*. De laatste is niet snel te troosten: over ongeveer 400 verzen loopt de gedachtenwisseling. Eindelijk geeft hij zich gewonnen, en zegt *s Geests inspiratie*:

> Men zal u voordan doen een ander name draghen,
> te weten voor den troosteloosen zondare
> den wel ghetroosten meinsche.

In margine staat daarbij: 'hem aenstellende den wel ghetroosten mensche', wat wel zal betekenen dat hem de nieuwe naam zichtbaar aan zijn kleed gehecht werd.

De gordijnen gaan open[1] voor een sprekende tooch: *hier zalmen tooghen christus ant cruuse hanghende ende sprickt*. De tekst is een referein van vier 15-regelige strofen met de stock: ‘Compt alle tot my; ick bem dynen eenighen troost’. Na de gedialogiseerde toelichting volgt de tweede tooch: *hier zalmen tooghen christus jhesus gloriuesclicken verrysen onder voeten hebbende den vyandt ende de doot als verwonnen zynde*.

Ook de Mens moet leren het kwade te overwinnen en het goede te doen, allereerst uit liefde voor de lijdende medemens. Dat wordt hem weer geleerd door een derde tooch: *hier zal warachtich bewijs de gordijne oopen schuuven tooghende diversche aerme liede als hongherighe dustighe ende naeckte ziecke*. De weldadigheid wordt metterdaad vertoond, want weldra volgt de aanwijzing: *hier zal den welghetroosten meinschc den aermen deelen broodt bier ende cleeren ende voorts alle ander zaken*.

Uitvoerig wordt ook dit onderwerp besproken. Tegen het einde komt een groot opgezette tooch, waaraan wel de meeste zorg besteed zal zijn, en die in het handschrift uitvoerig beschreven wordt:

Hier zalmen tooghen god den vadere zittende in een en troon; neffens hem ter rechter handt christus, ende daer by den helighen gheest; diversche personayghen daer vooren int witte ghecleedt, knielende met palme tacken in haerlieder handen.

Aan het ‘rabadt’ (d.i. de bovenrand van het toneel) was een ‘rolle’ bevestigd, waarop deze vier verzen te lezen waren.

> Ghebenedydinghe, prijs, danck ende eere,
> Wijsheyt en sterckheyt vul alder eeuwicheyt
> Zy onsen God den almachtighen Heere
> Ende dat van eeuwicheyt tot eeuwicheyt.

Een inghele ter rechter handt inden troon tooghende dese rolle:

> Salicheyt zij onsen God vul goddelicke secreten,
> Die daer up zijnen stoel crachtich es ghezeten.

Een inghele ter slincker handt inden troon tooghende dese rolle:

> Helich, helich, helich tot allen tyden eendrachtich
> Zij onsen Heere God over al almachtich.

De Mens is nu dankbaar en voorgoed getroost. *Scriftuerlick*

1 Dat dit inderdaad geschiedde, blijkt uit de toneelaanwijzing bij de derde tooch.

troost spreekt het slotwoord, en hoopt dat ook ‘menich troosteloos zondare’ deze lessen ter harte zal nemen.

Een kunstwerk van betekenis heeft deze rederijker niet geleverd. Hij vertegenwoordigt een doodlopend genre; zijn compositie is zwak; zijn taal blijft verslaafd aan het oude cliché; in zijn allegorieën volgt hij naïef het oude spoor. Toch is zijn werk in verschillende opzichten merkwaardig. Het geeft ons een blik in het letterkundig leven, in het toneelbedrijf, juist in de periode dat Noord en Zuid uiteengaan. Veel is er verloren gegaan, ook van Lawet's toneelwerk. Maar met de Hasseltse spelen van *De Roode Roos* en de Zuid-Nederlandse spelen die in het Haarlemse archief van *Trou moet Blijcken* bewaard zijn, geven deze stukken typische staaltjes van een kunstbeoefening waaraan brede volkskringen deelnamen.

Was Scharpé er niet in geslaagd, achter de zinspreuk *Al quaclcke ghewedt* de ‘kastelein en gasthofhouder’ Robert Lawet te ontdekken, die de maaltijden voor de Barbaristen verzorgde, dan zou men eer vermoeden dat de auteur van deze stichtelijke spelen een geestelijke was. Zijn bijbelkennis laat hem nooit in de steek: tal van plaatsen worden met teksten toegelicht. Dat een leek een zo grondig kenner van de Schrift was, dat hij de zondaar in de eerste plaats verwijst naar ‘Schriftuerlick troost’ wijst m.i. op nawerking van de hervormingstijd in Vlaanderen. Lawet zal geen afvallige geweest zijn; anders zou zijn positie in Roeselare en later in Brugge, waar hij in 1583 de besproken spelen voltooide, niet houdbaar geweest zijn, en zijn roem onder Katholieke tijdgenoten onverklaarbaar. Maar een bestrijder van het nieuwe geloof - zoals vroeger zijn kunstgenoot Cornelis Everaert - was hij evenmin. Er is zelfs een passage in het *Spel van het Tarwegraen* die op sympathie met de vervolgde sekte wijst.[1] Het ‘crockezaet’, het onkruid, zegt *Menich Mensche*, brengt tegenwoordig ‘Gods Kercke’ in gevaar:

> Het blijckt ant ghehinghen // en dat ten waren begoome
> *An papen en munichen / myts den boosen paus van Roome*
> Die haer lastich vervolghen / als gherechte antechristen
> Met water / vier / zwerdt / ende des oorloochs twisten.

1 Vgl. Scharpé, a.w. blz. 121, die echter de geloofsbeschouwing van Lawet niet ter sprake brengt.

De gekursiveerde regel is door een latere hand bijna onleesbaar gemaakt!

Is het ook niet eigenaardig dat in zijn spel van zonde en berouw de biecht nergens vermeld wordt, evenmin als de voorspraak van de Moeder Gods en de heiligen?

Afgezien van de letterkundige en de eultuurhistorische betekenis, is Lawet's werk van belang voor de kennis van de West-Vlaamse rederijkerstaal uit de zestiende eeuw, waarvoor de bronnen niet zo rijk vloeien. Naast de Bruggeling Cornelis Everaert verdient zijn nalatenschap dus ook uit dit oogpunt bestudeerd te worden.

C.G.N. DE VOOYS.

Boekbeoordelingen.

Dr. R. Pennink, *Nederland en Shakespeare, achttiende eeuw en vroege romantiek*. (M. Nijhoff, 's-Gravenhage - 1936; f 5,-; f 6,50).

Mejuffrouw Pennink heeft een omvangrijk werk verricht, dat weinig dankbaar lijkt; want al zijn verrassingen nooit uitgesloten, opmerkelijke vondsten kon ze niet verwachten. Maar wie haar arbeid eens voltooit, kan voortbouwen op een vrijwel volledig verkende periode.[1]

Met bewonderenswaardige vlijt heeft de schrijfster alles gerefereerd, wat ze binnen haar tijdvak over Shakespeare vond: vertalingen, artikelen, en terloopse vermeldingen evenzeer. Men zou slechts meer willen weten over de lectuur van Shakespeare buiten de kring der schrijvers. Dat is zeker ook met behulp van bibliotheekcatalogen moeilijk te vinden, maar waar we er iets van merken, worden we verrast: 180 intekenaren op de vertaling van 1780, schooluitgaven van Macbeth en Hamlet in 1843 en '49. Trouwens na 1780 hadden Shakespeares drama's op het Nederlands toneel aanhoudend succes. Een kort overzicht van de ontwikkeling

1 Een kleine aanvulling: Shakespeare-citaten drongen hier bijv. via de Werther binnen; zie voorbeelden bij Feith, aangehaald door Mej. H.A.C. Spoelstra, 'De Invloed van de Duitsche Letterkunde op de Nederlandsche in de tweede helft van de 18e Eeuw', blz. 159 en de verwijzing aldaar naar Menne, 'Werther in der Niederl. Literatur'.

der waardering voor Shakespeare in Engeland, Frankrijk en Duitsland gaat aan de behandeling van Nederland vooraf[1]; opvoeringen worden afzonderlijk besproken; het boek sluit met een uitvoerig register.

Het is mogelijk, dat mej. P. iets over het hoofd heeft gezien, doch het lijkt uitgesloten, dat het verkregen beeld door een nieuw feit noemenswaard gewijzigd zal worden.

Hoe ziet dat beeld er uit? In de 17e eeuw vinden we enkele sporen van directe invloed op het drama van Brandt, Vos, Sybrant en misschien nog enkele anderen. De 18e tot de tijd der eerste vertalingen, die van de anonymi en B. Brunius, ± 1780, toont toenemende bekendheid, maar een afwijzende houding, vooral onder Franse invloed. Daarna dringen Duitse en ook Engelse meningen door; men ziet Shakespeare als romanticus; hij wordt vaker het onderwerp van polemisch geschrijf, doch nooit de inzet van een literaire strijd. In de 19e eeuw verliezen eerst de klassicistische, dan ook de romantische theorieën als dogmata hun kracht; toenemende lectuur leidt tot groeiende bewondering. De vertalingen van den Kamper deurwaarder Jurriaan Moulin, ± 1835 (Macbeth, Storm, Othello) en onder zijn invloed van P.P. Roorda van Eysinga (Hamlet), bewijzen het. Opgevoerd werd Shakespeare regelmatig en vaak, maar vrijwel uitsluitend naar de Franse bewerkingen van Ducis, die weinig van het oorspronkelijk behouden hadden; daarnaast zijn enkele Engelse en Duitse voorstellingen bekend.

Zo ongeveer is het verloop, heel wat minder bewogen dan buiten onze grenzen. Mej. P. toont dit dikwijls aan, door verwijzing naar Schlegel, Herder, e.a., die hier wel bestudeerd, maar in hun geestdrift voor Shakespeare weinig gevolgd werden.

Aan invloed van buiten heeft de schrijfster terecht veel aandacht besteed; minder, o.i. te weinig, aan contact in de eigen kring. Iedere schrijver vult een afzonderlijk hoofdstukje en we merken weinig van verband. Toch gaat het over tijdgenoten, die ook op elkaar reageerden: Feith's Verhandeling over het Heldendicht en zijn Ruwe Schets van het Genie bevatten verweer tegen Van Alphen's Theorie en beiden toetsten hun opvattingen over

1) Practisch ter oriëntering in deze stof is ‘A Companion to Shakespeare Studies’, edited by H. Granville-Barker and G.B. Harrison, Cambridge, University Press, 1934; 408 blz., geb. 12/6. Een vijftiental auteurs behandelen hierin elk beknopt een onderdeel.

genialiteit o.a. aan Shakespeare. Door op zo iets te wijzen, had de schrijfster haar boek meer perspectief kunnen geven en het meer het karakter kunnen ontnemen van een materiaalverzameling.

Mej. P. heeft haar boek geschreven met grote liefde voor Shakespeare; het doet haar zichtbaar leed, dat zijn waardering in ons land zo lang uitbleef. Een gevolg hiervan is wel eens te weinig begrip voor de problemen van behandelde personen en tijd. Het is voor ons moeilijk Corneille en Racine te genieten en daarnaast Shakespeare; hoeveel te meer moet dat tegen 1800 het geval geweest zijn, toen de Franse klassieken hier geestelijk nog bijna tijdgenoten waren. Het ging niet om Shakespeare alleen, het ging vaak om Shakespeare in plaats van andere groten. Die controverse is theoretisch niet noodzakelijk, maar doet zich in de praktijk steeds weer voor. In dit opzicht heerste hier een andere toestand dan in Duitsland, waar een veel sterker eigen geestelijk leven was ontwaakt.

We zouden nog enkele kleinigheden kunnen noemen. Zo hoeft men, omdat Kinker Haydn met Shakespeare op één lijn stelde, niet te menen, dat hij den laatste niet erg hoog schatte. Dit ontneemt echter niets aan de waarde van het boek, dat ons in zijn onderwerp uitnemend oriënteert. Wel moeten we bezwaar maken tegen schrijfsters ongunstig oordeel over de vertaling van Moulin. We stellen haar zoveel hoger dan mej. P., dat we liever de citaten uit de bijlagen en de 10 blz. aanmerkingen uit de tekst omgewisseld zouden hebben. Overigens zijn deze aanmerkingen uitvoerig besproken door Dr. B.A.P. van Dam in het Museum van Dec. 1936 zodat we er hier over zwijgen kunnen.

Utrecht.

B.H. ERNÉ.

Aankondigingen en mededelingen.

Gramofoonplaten ter bevordering van de beschaafde uitspraak.

In aansluiting bij zijn *Practische Uitspraakleer van de Nederlandsche Taal* bezorgde Prof. Dr. E. Blancquaert een zestal grammofoonplaten, die door De Sikkel te Antwerpen, met een *Tekstboekje*, uitgegeven werden (prijs per plaat fr. 40). Ze zijn ‘vooral bestemd voor gehoorscherping, voor waarneming en mondelinge behandeling van de verschillende aspecten der beschaafde uitspraak’. Wij horen Blancquaert's stem op plaat I en II de Nederlandse vokalen, tweeklanken, consonanten spreken

en de klemtoon van Nederlandse woorden en vreemde woorden aangeven. De volgende platen (iii-vi) hebben een enigszins ander karakter: de toneelspeler A. van der Plaetse laat daar voordrachten horen in zeer verschillende trant, proza en poëzie: betogend en beschrijvend proza van Blancquaert, Maurits Sabbe en Cyriel Buysse, gedichten van Prosper van Langendonck, Alice Nahon, Victor de la Montagne, René de Clereq, en ten slotte van Vondel en Bredero.

Deze platen verdienen ook in Noord-Nederland de volle aandacht, vooral nu gelijktijdig met hetzelfde doel Noordelijke taal op platen vastgelegd is. Voor de vergelijkende studie van de beschaafd-gesproken taal en van de voordrachtstaal zijn ze ongetwijfeld belangrijk. Dat deze beide taalsoorten niet vereenzelvigd mogen worden, zullen wij weldra in een ander verband ter sprake brengen. Voorlopig een paar opmerkingen van ondergeschikt belang: is het al of niet laten horen van de geslachts-*n* verantwoord? b.v. ‘aan d*e* ene kant’ naast: ‘aan de*n* andere kant’? (*Tekstboekje*, blz. 10). In het fragment uit M. Sabbe laat de voordrager alle buigings-*n*'s horen, terwijl de auteur mij verzekerde dat hij ze, in eigen overdracht, niet zou laten horen. En is de uitspraak *h∂t* (blz. 16) niet een contaminatie van de spellinguitspraak *h-e-t* in de voordracht en de normale verklanking *∂t*?

Uit de tijdschriften. (November-December).

De Gids. Nov.

In dit *Vondelnummer* schrijft Maurits Sabbe over *Vondel en Zuid-Nederland*, Jos. J. Gielen over *Vondel en Shakespeare*, Anton van Duinkerken, zeer uitvoerig, over *Het beeld van Vondel bij Verwey*.

Dee.

D. Bartling geeft, in een op statistische gegevens berustend artikel *De romanlezer*, een ‘Proeve van een onderzoek inzake de motieven der waardeering van den roman bij Nederlandsche lezers’.

De Nieuwe Gids. Nov.

J. Kloos-Reyneke van Stuwe herdenkt *Herman Robbers.*

Groot-Nederland. Nov.

Vondel tussen gezag en vrijheid heet de brede ‘Kanttekening’ waarin G. Stuiveling Vondel herdenkt. - E. du Perron beoordeelt *De drie Gebroeders* van Antoon Coolen.

Stemmen des tijds. Nov. C.

Taselaar geeft een beaschouwing over *Het Christocentrische bij Vondel*. - P.C. Loof eert *Vondel* als ‘facile princeps’ onder onze dichters.

Dee.

De *Kroniek der Poezie* van P.J. Meertens is getiteld ‘Het cynisme in de poëzie’.

De Stem. Nov.

Top Naeff geeft een gevoelvolle *Herinnering aan Herman Robbers.* - Fr. van der Goes publiceert fragmenten van brieven die de breuk tussen *Kloos en Verwey* verduidelijken. - De *Poeziëkroniek* van Anthonie Donker is gewijd aan de laatste bundel van J.C. Bloem: *De Nederlaag*, en aan de bundel *Donkere vruchten* van Jo Landheer.

Dee.

J. Romein publiceert zijn voordracht, op het Vondelcongres gehouden over *Vondels plaats in de Europese Cultuur*. Daarbij sluit zich aan een herdenking van *Vondel* door Dirk Coster. - Anthonie Donker geeft een overzicht van de letterkundige oogst die *Het Vondeljaar* bracht.

De Socialistische Gids. Dec.

H.G. Cannegieter geeft een overzicht van het werk van *Willem Elsschot*, naar aanleiding van zijn onlangs verschenen roman *Pensioen*.

Opwaartsche Wegen. Nov.

H. van der Leek vervolgt zijn bijdrage *Spectraalanalyse en Arbeidsinspectie*. - S. Vestdijk zegt zijn mening over *Karakter en peil van ons hedendaagsch proza*. - De *Poëzie-kroniek* van G. Kamphuis is gewijd aan de *Afrikaanse Verzameling* van Uys Krige.

Dec.

Roel Houwink en G. Kamphuis herdenken de romanschrijver J.K. van Eerbeek (pseudoniem van Meindert Boss). - Victor E. van Vriesland zegt zijn mening over *Karakter en peil van het hedendaagsche proza*.

De Werkplaats. Nov.

K. Fokkema geeft een overzicht van de voornaamste voortbrengselen van de Friese letterkunde uit de laatste jaren. - J. van Ham beoordeelt het jongste boek van A.J.D. van Oosten: *Elsje Katrina*. - De *Kroniek der Poëzie* van K. Heeroma bevat een oordeel over drie Vlaamse dichters (Alice Nahon, R. Herreman en P.G. Buckinx), drie dichters ‘uit eigen kring’ (G. Kamphuis, Ab Visser en Theo ten Hoven) en over het laatste werk van Jan Engelman. - H. de Bruin schrijft schertsend over de laatste roman van de veelschrijvende Herman de Man, nl. *Kapitein Aart Luteyn*. - J. van Ham bespreekt twee boeken van Albert Helman: *Aansluiting gemist* en het voorafgaande *Ratten*.

Dec.

K. Heeroma schrijft zijn laatste *Kroniek der Poëzie*, en vindt een geestige vorm voor zijn afbrekende kritiek op de roman *Tussen Hemel en Aarde* van Tom de Bruin (*Gesprek op Sinterklaasavond*). - J. van Ham maakt *Schoon Schip*! door een aantal beknopte boekenoordelingen. Het tijdschrift wordt namelijk in deze vorm gestaakt en zal samensmelten met *Elckerlijc*.

Mensch en Maatschappij. Sept.

Deze aflevering bevat een voordracht van P. Gerlach Royen over *Taal en Maatschappij*, gehouden voor de vergadering van de *Nederlandsche sociologische vereeniging*.

De Vlaamsche Gids. Okt.

Bij het begin van de 26ste jaargang herdenkt Maurits Sabbe het zilveren jubileum van dit tijdschrift (*Een Zilverbloem aan 't Knoopsgat*?) als orgaan voor de liberale Vlamingen. Voorgangers waren *Het Nederlandsch Museum* van Heremans (1874-1894) en het *Tijdschrift van het Willems-Fonds* (1895-1905), waarvan Sabbe eveneens de ontwikkeling nagaat.

Nov.

R. Verdeyen noemt Vondel's gezamenlijke bijbelse spelen *Vondels christelijk dramatische epos* en ziet daarvan in de *Helden Godes* het voorspel. - A. Delanghe vraagt aandacht voor *De Reizen van den Antwerpenaar Pieter van den Broccke naar 't Koninkrijk Kongo* in het begin van de zeventiende eeuw.

Dietsche Warande en Belfort. Okt.

Marcel Grypdonck behandelt *De pedagigosche ideeën van Marnix van St. Aldegonde*. - Pierre van Valkenhoff schrijft een *Kroniek: Bij Verhoeven's Maskers*, een bundel die een nieuw bewijs levert voor de eenvoud en de grootheid van deze dichter.

Nov.

Herman H.J. Maas wijdt een studie aan *Adwaita's Verzen* (de drukfout Adwaika, evenals Dèr Houw, in plaats van Dèr Mouw is doorlopend gehandhaafd!), waarin de schoonheid van taal en diepte van gedachten in Dèr Mouw's Brahman I en II zeer geprezen worden. - Marcel Grypdonck vervolgt zijn opstel over *De paedagogische ideeën van Marnix van St. Aldegonde*.

Dec.

M. Grypdonck besluit zijn bovengenoemd opstel. - Aug. van Cauwelaert beoordeelt *Twee dichteressen*. - De redaktie geeft een overzicht van de *Vondelhulde*.

Leuvensche Bijdragen XXVIII, afl. *3* en *4*. Bijblad.

L. Grootaers geeft een verslag van het *Zuidnederlandsch Dialectonderzoek in 1936*. - R.F. Lissens beoordeelt de proefschriften van T.J. Langeveld-Bakker en van G. Stuiveling, M. Rutten's *Lyriek*

van Karel van de Woestijne en P. de Smaele's *Baudelaire, het Baudelairisme, hun nawerking in de Nederlandsche letterkunde*.

Onze Taaltuin. Nov.

P. Peters behandelt uitvoerig *De vormen en de verbuiging der pronomina in de Nederlandsche dialecten* I *Het bezittelijk voornaamwoord*, toegelicht met een kaartje voor *onze* en *jullie*. - H. Dister beoordeelt *Een nieuw handboek voor neerlandici*, nl. de *Stilistische Grammatica* van Overdiep. Het oordeel is in hoofdzaak gunstig, al worden ook een aantal ernstige bezwaren uiteengezet. - J. Wils maakt juiste psychologische opmerkingen over *De je-stijl in jongens- en meisjesopstellen*. - Willy Dols beoordeelt het proefschrift van L.A.H. Albering onder het opschrift *Syntaxis van ridderroman tot volksboek*.

Dec.

Jac. van Ginneken publiceert zijn Feestrede: *Vondel en Nederland*, waarin hij nagaat, welke factoren Vondel's overgang tot het Katholicisme bewerkt hebben. - P. Peters vervolgt zijn studie over *De vormen en de verbuiging der pronomina in de Nederlandsche dialecten* met een behandeling van het aanwijzend voornaamwoord, met schetskaartjes toegelicht. - Voor alle belangstellenden is afgedrukt de in het Frans gestelde *Internationale vragenlijst over dialect-phonologie*. - W. Slijpen stelt de vraag *De Limburgsche sermoenen toch Limburgsch*? naar aanleiding van een jongere tekst van een groot deel dezer sermoenen, ontdekt in een Berlijns handschrift, en afgeschreven op de grens van het Saksische en het Frankische taalgebied.

Levende Talen. Dec.

L. Kaiser vertelt uitvoerig over het tot stand komen van de *Platenreeks van de commissie ter bevordering van eenheid in de uitspraak van het Nederlandsch*. - P.J.W. van Malssen wil het Zaanse woord *fikkie* (brand) verklaren uit fiktoria, de feestviering bij een overwinning. - A.J. de Jong bespreekt Eyckman's *Phonetiek van het Nederlands* en de proefschriften van L.M. van Dis en van P.E. Muller.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LVII, afl. 2.

A. Zijderveld stelt de vraag tegen wie *Vondel in zijn Bespiegelingen* voornamelijk te velde trekt. Z.i. stelt hij zich niet op Rooms, maar op Katholiek standpunt en geldt zijn bestrijding de ‘ongodisten’, allereerst in de Oudheid, maar waarschijnlijk ook met het oog op de nieuwe natuurleer die omstreeks 1660 ook hier te lande opgang maakte. Stellig richt hij zich niet tegen de Calvinisten, gelijk Molkenboer meende. - J.D. Meerwaldt wijst, met tal van bewijsplaatsen, op *Het persoonlijk element in Vondels vertalingen van*

de Griekse tragici. - C.L. Thijssen-Schoute levert een bijdrage over *Huygens en Rabelais*, waarin zij uit de brieven van Huygens de plaatsen bijeenbrengt die bekendheid met Rabelais' werken tonen. - R. van der Meulen verklaart wat de uitdrukking *op sijn hooft soeken* in Reinaert II, vs. 4192 betekent. Dezelfde schrijver wijst op *Een motief uit de Karel en Elegast*, afkomstig uit een Russische bron.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXV, afl. 4.

Een studie van Ed. A. Serrarens: *Vondel's Gysbrecht en Maeghden in 't licht der contra-reformatie* levert een belangrijke bijdrage tot de kennis van Vondel's stijl. Zijn Katholieke sympathieën leidden ‘ook zijn artistieke concepties op nieuwe banen’. In aansluiting bij het betoog van Gerard Brom wijst de schr. op de voorkeur voor de barok, die reeds in de compositie en de beelden van deze vroege werken tot uiting komt. Een treffende overeenkomst met de geest der contra-reformatie ziet hij ook in de ‘extase voor het martelaarschap’, gelijk dat ook in de schilderkunst van de barok zich openbaart. - Een uitvoerig opstel van E. Jeanné is gewijd aan *Een Limburgs dichter van Franse expressie: Auguste Clavareau* (*1787-1864*). - E. Rombauts beoordeelt P. Maximilianus' bloemlezing: *Op 's Hemels ronde spil. Poëzie van Vondel*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Maart.

K. Deleu publiceert *Een nieuw fragment van den ‘Spiegel Historiael’*, nl. uit het 50ste tot 53 ste hoofdstuk van de vierde partie, gevonden op twee stroken perkament. - Leonard Willems zet zijn *Lexicographische sprokkelingen* voort (No. 36-39), als gewoonlijk getuigende van speurzin en scherpzinnigheid. - J. van Mierlo beschouwt als *De oorspronkelijke lezing van den Reinaertproloog*, vs. 6: ‘Die Perrout hevert vulscreven’, en baseert daarop zijn mening dat Willem de enige auteur is. - Lode Baekelmans vraagt aandacht voor *Een epigoon van Hendrik Conscience*, namelijk E.F.D. Lauwers.

April.

L. Grootaers geeft een overzicht van *De werkzaamheden der Koninklijke Vlaamsche Academie op het gebied der Nederlandsche dialectstudie*, sedert [problem]ar oprichting. - J. Salsman wijst op *De nieuwe uitgaaf van Poirter's ‘Spieghel van Philagie’*, door hem met zorg bewerkt en toegelicht. Hij acht dit werk, ten opzichte van stijl en trant, niet minder belangrijk dan ‘Het Masker’.

Eigen Volk. Okt.

W. Lantermans vervolgt zijn bijdrage over *Volksgeloof en Volkstaal in Valburg* (*Over-Betuwe*).

Nov.

Toon Weynen vervolgt de reeks *West-Noordbrabantse woorden*.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Okt.

F.C.L. Bosman geeft het eerste gedeelte van een populair bedoeld artikel over *Die Afrikaanse drama*. - G. Dekker bespreekt de bloemlezing *Dichter der Middeleeuwen* van W.H. Beuken, *Het Dietsche Dagboek* van G. Kalff Jr, en *Onze Litteratuur in Beeld* van J. Kuypers en Th. de Ronde.

Germanisch-Romanische Monatschrift. Sept.-Okt.

Karl von Ettmayer publiceert een voordracht over *Das Phonem im Sprachunterricht*.

De Bundel, Nationaal-Cultureel Maandblad. Dec.

Ad. Sassen geeft ‘kanttekeningen’ onder het opschrift *Vondels Voorbeeld*, waarin de Batavische Gebroeders besproken worden, en Vondel tegenover Hooft gesteld.

Taal en Leven. Afl. 2.

A.J. Schneiders wijst uitvoerig en met treffende voorbeelden op de waarde van een juist *Taalbegrip* bij het onderwijs in de moedertaal, en evenzeer bij het onderwijzen van vreemde talen. - C.F.P. Stutterheim vervolgt zijn opstel over *Visucle momenten in de literatuur* met een beschouwing over de lees-tekens.

Die Huisgenoot. Okt.

W. Kempen bespreekt in *Afrikaanse taalaktiwiteit* vooral de syntactische middelen van zijn taal. - H. Schalk-Meyer vergelijkt *Totius en Willem de Merode* als psalmdichters. - P.C. Schoonees critiseert opbouwend de tweede roman van Sophie Roux: *Fijn en Broos*. - J. du P. Scholz vestigt de aandacht op het Nederlandse werk *Woordverklaring* van Dr. L.M. Metz.

Museum. Nov.

C.G.N. de Vooys bespreekt het proefschrift van J.F.J. van Tol: *Het Boek van Sidrac in de Nederlanden*.

Dec.

J.W. Muller bespreekt [problem] tweede uitgave van *De geschiedenis van de Nederlandse taai*, door C.G.N. de Vooys. Mej. C.M. Lely bespreekt het proefschrift van G.I. Lieftinck over Middelnederlandsche Tauler-handschriften.

C.D.V.

Breuk of continuatie?

Ieder beoefenaar der literatuurgeschiedenis konstateert het feit, dat deze beheerst wordt door een ritme van bloei en verval, van overheersing van de ene en onder-stroming van een ‘tegengestelde’ richting. Wat speelt daarbij een rol?

Er zijn er geweest - Carlyle b.v. - die de grootste invloed toeschreven aan het individu. Alleen het individu schept en wijzigt het algemene beeld; door het individu spreekt de gemeenschap zich uit. Men kan inderdaad het individu niet uitschakelen, daar het de gemeenschap en het algemene beeld ener kunst beïnvloedt; maar.... ook de gemeenschap beinvloedt het individu. De gemeenschap bindt het kunstwerk aan de tijd, het individu, zo het waarlijk een genie is, raakt het beginsel van álle tijden.

Er zijn er anderen, die menen dat tijd en ruimte een kunst beheersen: de gotiek kon alleen door de middeleeuwen worden geschapen, Rubens' kunst kon alleen Vlaams zijn. Deze opinie is tegen de kritiek der practijk niet bestand, omdat zij in een tijd en in een ruimte een bepáálde kunst onderstelt; welnu, ook in tijd en ruimte is variatie en evolutie.

Terecht nemen de meeste geschiedschrijvers onzer letterkunde geen stellige positie in in deze vraagstukken. Zij mogen practisch al overhellen naar de ene of naar de andere mening, over het algemeen weten zij een wijze gematigdheid daarin te betrachten, intuïtief beseffend, dat op dit terrein het redenerende verstand zich dient te subordineren aan een intuïtief aangevoeld evenwicht tussen de verschillende stelsels.

Bij kunstgeschiedenis dient men historische en aesthetische betekenis wél te onderscheiden. Wat voor een historicus waardevol kan zijn, kan voor een kunstminnaar weinig betekenis hebben; wat de kunstminnaar waardeert, kan in historische waarde moeten onderdoen voor het werk van tweede of derde rang, dat de belangstelling van de beoefenaar der literatuurgeschiedenis wekte. De laatste tracht zo objectief mogelijk de historische betekenis vast te stellen, zich afvragend wat de mensen van toen (en van later) in dit werk voelden, wat zij er in genoten.

Ook in de bepaling hiervan zal de intuïtie het evenwicht moeten brengen tussen de vele subjectieve opvattingen, die onvermijdelijk op kunstgebied heersen. Toch is er wel altijd een zeker dogmatisme te ontdekken in de onderscheidene opvattingen, 'n dogmatisme, gegrondvest op iets algemeens in de mens. Laat de literatuurhistoricus zich leiden door een zeker dogmatisme, een zeker relativisme dient te verhoeden, dat hij dogmatisch wordt in de starre zin, die het woord hebben kan en die in zake kunst vernietigend werken moet[1)].

Men zal goed doen, dit alles te bedenken, als we handelen over de periodenindeling der letterkundige geschiedenis.

De voorstelling alsof er een breuk ligt tussen de ontwikkelingsperioden der Nederlandse letterkunde, heeft onmiddelijk na de Wereldoorlog in kringen der Jongeren een grote aantrekkingskracht uitgeoefend. Men stelde het graag zo voor, alsof vooral tussen Middeleeuwen en Renaissance, tussen Tachtig en de Jongeren, een afgronddiepe kloof lag; geen mogelijkheid, die te overschrijden. De strijd ging voor de ene richting *of* voor de andere; ieder compromis werd verafschuwd; men was ‘absoluut’ en hanteerde deze Bloyiaanse term in al de grimmigheid waarmede deze Franse polemist hem gebruikte. In aanvaarding en in verwerping was men even ‘absoluut’. Thans zijn de Jongeren van toen reeds lang over dit standpunt heen. Ook de literatuurwetenschap weigert het bestaan van zo'n afgronden te erkennen maar wellicht legt zij geen of te weinig nadruk op de begrippen evolutie en continuatie. Teveel wordt het verloop der ontwikkeling nog gezien,verdeeld in perioden aan welke men een te grote geldigheid toekent. Aan de periodisering der literatuurgeschiedenis is nog wel een en ander te verbeteren. Wij stellen ons voor hierover enkele opmerkingen te maken en het continuatieve verband speciaal te belichten.

Omdat het kunstscheppen van een speciale orde is in het zieleleven, dáárom moet men het ook op bijzondere wijze belichten als men de geschiedenis ervan schrijven gaat. Er is iets wat nooit verandert: de scheppende kracht zelve, die een vermogen is dat de mens in alle tijden heeft bezeten en zal blijven bezitten. Wat verandert is: de tijdgeest, de werking van literaire invloeden,

1) vgl. E. de Bruyen, *Kunstphilosophie*. Dekker & v.d. Vegt, Nijmegen p. 291 e.v., en 324 e.v.

van mode, conventie een roactie, In wezen doet een kunstenaar nog precies hetzelfde als wat zijn voorgangers van voor eeuwen deden: het scheppen van schone werken. Wel kan de kunstenaar van deze tijden een ander, eventueel helderder, beeld bezitten van zijn taak en zijn mogelijkheden; hij heeft achter zich liggen een ontwikkelingsgang van literaire vormen, van literaire ideeën; maar nooit zou hij daarmede een kunstwerk kunnen scheppen. Wat in de practijk van het kunstscheppen invloed heeft, raakt de kern ervan niet, omdat deze een daad is ingevolge een bepaald zielsvermogen. Het kunstscheppen kan door allerlei factoren worden versneld of verlangzaamd, geintensifiëerd of verland, maar Lierdoor nooit worden gecreëerd; exterieure factoren kunnen wel de aanleiding zijn tot het ontstaan van bepaalde scheppingen, niet de diepste oorzaak ervan. De evolutie ligt dus in de opvattingen over kunst en leven, in de invloed van kunstenaars of filosofen, in de werking van tijdgeest en mode, traditie en reactie, in stijl en compositie. Men is principiëel derhalve genoodzaakt het begrip continuatie te aanvaarden, indien men spreekt over de geschiedenis der kunst. Is dat ook nodig in de practijk?

De invloed van allerlei zaken, gelegen buiten het wezenlijke der kunstschepping, is zo groot, dat daarin gerede aanleiding wordt gevonden tot onderscheiding ener ontwikkeling in perioden. Maar ook in dit geval dient men het begrip der continuatie vast te houden, als men een beeld der literatuurgeschiedenis ontwerpen wil, dat de werkelijkheid zo dicht mogelijk nadert. Men moet daarbij niet uit het oog verliezen, waar het hier gaat om continuatie in factoren die - hoe belangrijk ook - toch altijd minder belangrijk zijn dan het kunstscheppen zelf, dat men *al* deze factoren in aanmerking dient te nemen. Dit houdt in, dat de historicus ook werken en schrijvers in zijn onderzoek betrekt, die, van zuiver aesthetisch standpunt beschouwd, tamelijk onbelangrijk mogen heten; dit houdt ook in, dat hij tevens de historische betekenis, ook van grote kunstwerken, moet trachten vast te stellen. Hoe gering in de ogen van de schoonheidsminnende mens schrijvers ook mogen zijn, voor de ontwikkeling van een vorm, een gedachte, een stijl, een traditie, kunnen zij belangrijke of interessante figuren worden. Ik denk aan vele onbetekenende dichtgenootschappers der 18e eeuw, die machtig veel er toe hebben bijgedragen om de dichtgenootschappelijke conventies tot decennia na hun officiële dood te doen voortbestaan; ik denk aan die wonderlijke figuur van Willem van Swaanenburg, die

door Ed. Serrarens onlangs zo begripsvol is belicht[1]; ik denk aan iemand als Barbaz in de Franse tijd, die taai aan het Frans Classicisme vasthield; aan een eminent vertaler als Moulijn, die alle moderne Shakespeare-vertalers naar de kroon steekt.

Een dergelijke opvatting van literatuurgeschiedschrijving houdt in, dat de historicus de letterkunde plaatst in breder cultureel en literair verband, zonder de Nederlandse letterkundige geschiedenis dadelijk tot een Algemene of West-Europese te willen doen uitdijen. Als we dit alles doen, zal de continuatie zo duidelijk in het oog vallen, dat we haar betekenis gaarne erkennen zullen.

Er bestaat geen breuk tussen de grote perioden der letterkundige geschiedenis - Middeleeuwen, Renaissance en Romantiek -, integendeel, er is een duidelijke continuatie waar te nemen, gepaard aan een evolutie die idealiter tot de volmaaktheid zou moeten voeren, een volmaaktheid welke in de practijk door de onvolmaakte mens nooit zal worden bereikt.

Er ligt geen breuk tussen Middeleeuwen en Renaissance. De kennis der klassieken was in de Middeleeuwen niet alleen ‘aanwezig’, maar aanzienlijk[2]. Als het Christendom de Grieks-

1) Ik zwijg hier geheel over de kwestie der ‘seizoenen’, die door Dr. D. de Vries in zijn dissertatie aan de orde is gesteld (*Some suggestions concerning regular seasons in art*... Purmerend. MCMXXXIII), waarover Dr. J. Fransen enkele opmerkingen maakte in zijn Openbare Les (*Iets over vergelijkende literatuurstudie, ‘perioden’ en ‘invloeden’*. Gron. 1936 p. 12 e.v.); vgl. die van mijzelf in Taal en Letteren 1934 p. 144.
Ook de Jugendreihe van Eduard Wechssler en het ‘psychologisch ritme’ van Louis Cazamian, laat ik hier rusten. Korte overzichten van hun meningen (en van anderen!) over de literaire perioden, kan men vinden in de ‘Résumés des exposés’ d. Paul van Tieghem, bijeengebracht voor het Second congrès international d'histoire littéraire van Amsterdam 1935, dat aan de deelnemers aan dit congres werd toegezonden.
Het art. van Ed. A. Serrarens vindt men in De Gids, Nov. 1936; Swaanenburg blijkt ‘een verschijning van onverdacht romantisch allooi’ in de tijd van 't meest onverdachte classicisme.

2) ‘Het is bekend dat de bewondering voor Rome en zijn “ricordi” gedurende de middeleeuwen steeds levendig is gebleven in Italië.’ Aldus Dr. C. Boer, *De Renaissance der letterkunde te Florence voor* 1500. 's Grav. Martinus Nijhoff 1927 p. 7.

Romeinse beschaving overwonnen heeft, betekent dat niet dat de kennis ervan verloren is gegaan: de adel der Grieken was gelouterd in de smeltkroes van het Christendom. Het tekort aan bovennatuurlijk inzicht werd aangevuld, de natuur teruggedrongen tot beneden de bovennatuur. Vanzelfsprekend was dit een proces, dat diep ingreep in het menselijk leven, maar, in talrijke abdijen van Zuid- en Midden-Italië werden ook nu nog Latijnse handschriften verzameld en vermenigvuldigd. Overal ontmoet men monniken en bisschoppen, die veel gelezen hadden, weliswaar weinig zelfstandig gedacht, maar die hun lectuur hebben samengevat in reusachtige compilatiewerken van encyclopedische vorm en omvang, waaruit later o.a. Van Maerlant putten zou. Dan was er het Duitse hof met zijn Ottoonse en het Frankische, met zijn Karolingische ‘renaissance’. Vanuit Spanje, waar de Arabieren de kennis der Griekse cultuur niet alleen handhaafden, maar ook uitbreidden, drong deze weer stimulerend naar het Westen door. Christenstaatjes namen op het Pyrenese schiereiland veel van de arabisch-griekse cultuur over. Dan zijn daar nog de kruistochten, vooral de vierde met de stichting van het Latijnse keizerrijk! Juist in de 13e eeuw ook, schiep Sint Thomas, die schitterende synthese van christelijke waarheid en heidense wijsheid, die scholastiek heet. Zij handhaafde zich in de 14e eeuw niet op deze hoogte, maar verviel tot allerlei futiele haarkloverijen. Dan begint de neergang: de pauselijke macht wordt gebroken in Babylonische Gevangenschap en Westers Schisma, de wereldlijke macht wordt aangerand door opstanden als van de Jacquerie en van Watt Tyler, de gothiek krijgt last van overlading, de burgerstand werkt zich omhoog deels ten koste van de adel; kritiek komt los op kerkelijk en wereldlijk gezag, op het leven van sommige geestelijken, al hebben wij sinds Huizinga's *Herfsttij* deze dingen meer reëel, minder puriteins, leren zien; reizen en trekken verruimt de blik; dromen van ‘l'âge d'or’ ontstaan en willen niet meer wijken[1)]; ‘l'esprit laïque’ wordt geboren door de vorming van staten op grond van het nationaliteitsbeginsel, de vestiging van een centraal gezag, de invloed van het Romeinse recht[2)]; de kritiek neemt

1) Geoffroy Atkinson, *Les nouveaux horizons de la Renaissance Française*. Paris, E. Droz, 1935.
2) F. Jansen S.J., *La naissance de l'esprit laïque au declin du moyen âge*. Nouvelle revue théologique. 67e année. t 62 (1935) p. 718-724.

allerwegen toe: op de staat, op de paus, op de maatschappij, op de wetenschap, op de Kerk zelve. Het individu wikkelt zich los uit de gemeenschap, wordt althans zichtbaarder: de openbare zedelijkheid verzwakt, de weeldezucht neemt ontstellend toe, de christelijke moraal wordt in de politiek geschaduwd door de geest van Machiavelli; de val van Constantinopel in 1453 werkte reeds lang te voren door de vlucht van Griekse geleerden naar het Westen. Naast Aristoteles en Plato raken de Stoa en het epicurisme meer bekend; zij beïnvloedden te gemakkelijker de levens, wijl zij reeds in hun richting neigden. Politieke gebeurtenissen werken mede: de huwelijken van Franse vorsten met Italiaanse prinsessen, de oorlogen om Italië, het verblijf der Pausen te Avignon.

De vraag is: welke invloed had dit alles? Men heeft het wel eens zo voorgesteld, alsof nu de hele maatschappij weer naar de geest der Oudheid neigde, alsof de natuur weer de bovennatuur verdrong, alsof de lichaamscultuur die der ziel verving, of ernstig belemmerde. Dit is sterk overdreven. Men heeft anderzijds gewezen op de vlucht van vele renaissance-geesten uit de weeldewerkelijkheid van hun eigen leven naar de arcadische eenvoud van het geïdealiseerde leven op het land, op de persoonlijke levenskunst van vele humanisten, op het kultiveren van eigen eer en roem, met al het welbehagen ener zelfverzekerde persoonlijkheid. Men heeft ook gewezen op het veelvuldig gebruik van klassieke beelden. Maar toch zou men verkeerd doen, dit alles als bewijs aan te halen voor de omkering ener oude wereld in een nieuwe, die met de voorgaande weinig uitstaans heeft. ‘Kennis van’ stelle men niet gelijk met ‘oorzaak’, noch met een geheel eigen stempel. Ook hier hebben Huizinga's onderzoekingen de weg gewezen naar een juist afwegen van levens- en gedachtevormen. Of met dit alles ‘de moderne mens’ zijn intrede deed? Huizinga heeft getuigd, dat het streven naar volmaking van mens en wereld in humanitaire zin, niet met de Renaissance, maar met de 18e eeuw aanvangt; evenmin is ‘het ontvlieden van de harde wekelijkheid in een schoonen schijn’ iets typisch voor de Renaissance: het is al ouder dan het Quattrocento![1)] En reeds de Franse ridderlijke cultuur der 12e eeuw is geestelijk verbonden met de Renaissance in ‘de sterke cultiveering van het schoone leven in de vormen van het heldenideaal.’ En... vinden

1) *Herfsttij der Middeleeuwen*, 4e dr. p. 44 e.v. en 51.

we dit alles niet terug in de Romantiek? De Utopia's der Renaissance openbaren een intens heimwee naar het gulden leven van een onbedorven maatschappij; vindt ditzelfde heimwee niet uiting in de novellen en romans der Romantiek? En worden ze niet voorafgegaan, door de fantastische verhalen van ideale ridders in de 'romans' der 12e en 13e eeuw? Er is verschil, natuurlijk; de mensen der Middeleeuwen waren anders dan hun nakomelingen in Renaissance en Romantiek; latere geslachten kenden andere stoffen en vormen; maar de kunstenaar was dezelfde; hij déed ook hetzelfde: gestalte geven aan het eeuwig heimwee van de mens naar een ongestoord geluk. Het verschil ligt in het bijkomstige: in de taal, die Latijn of moedertaal kon zijn; in de plaats waarheen de droom de mensen dislocaliseerde; in de tijd waarin men de idealen preciseren wilde; in de historische persoonlijkheden die men kende; maar hoeveel toeval ligt niet in deze bijkomstige - nochtans niet onbelangrijke - elementen verborgen.

Ook hier moeten we niet meten met moderne maat; Charlemagne leefde evenvele eeuwen terug voor de middeleeuwse 'roman'-schrijver als Richard Leeuwenhart voor Scott. De tijd is bijkomstig, de plaats evenzeer, de personen zelfs zijn niet het belangrijkste; het is 'het andere' wat trekt, wat niet in de concrete lijnen van liet leven van iedere dag voor ogen staat; als de verbeelding maar scheppen kan wat behaagt, als de gestalten maar leven van de eigen idealen, dan hebben zij recht van bestaan. Dat de Utopia's der Renaissance geheel fantasieproducten waren, lag dat niet aan de minachting voor de 'middeleeuwen', en lag het ook niet aan de weinig ontwikkelde historiografie dier dagen? Men moet deze trouwens eer zien als gevolg, niet als oorzaak, in tegenstelling tot de Romantiek, toen zij voor de historische werken onzer letterkunde mede als oorzaak kon gelden[1)]. Ook in dit alles is veel meer continuatie op te merken, dan men wel denken zou.

Nog in 1934 heeft Pierre Bizilli geschreven, dat in de letterkunde het nieuwe 'wereldgevoel' der Renaissance zijn uitdrukking vond in het klassieke drama, waarvan de centrale figuur een 'held' moest zijn, d.w.z. een soort ideaal mens. Het ideaal van de middelceuwer was d.e.t. de heilige; het leven *begon*, waar de

1) John C. Breen, *Pieter Cornelisz. Hooft als Schrijver der Nederl. Historién*. Amsterdam, 1894. Inleiding.

mens zichzelf overwon.[1] Bizilli's opinie lijkt op Burckhardts mening, die de Renaissance verbonden ziet aan het Italiaanse individualisme der 14e eeuw. Hiertegen polemiseerde de Zweedse geleerde Nordström[2], maar wij, die een Huizinga bezitten, wisten het reeds, dat die roemliefde en eerzucht der Renaissance in haar kern de ridderlijke eerzucht van vroeger tijd was, en van Franse herkomst; 'het was de standseer uitgebreid tot wijder gelding, ontdaan van het feodale element en bevrucht met de antieke gedachte. Het hartstochtelijk verlangen om door het nageslacht geprezen te worden, is den hoofschen ridder der 12e eeuw, den onverfijnden Franschen en Duitschen soudenier der veertiende eeuw even weinig vreemd als den schoonen geest van het quattrocento.' Froissart beveelt reeds de dapperheid aan om eer en roem en... carrière te verwerven; Karel de Stoute wilde door grootse daden de Ouden evenaren en liet zich met voorliefde voorlezen uit Caesar, over Hannibal en Alexander. Deze zucht naar schoner leven naar het beeld der Oudheid wortelde reeds in het ridderideaal[3]. Ook hier dus: continuatie!

En is het van die 'held' van Bizilli en anderen wel zo zeker, dat hij een tegenstelling vormt tot de ideale mens der middeleeuwen? De magistrale studie van Bierens de Haan, heeft het wezen der Griekse tragedie onthuld als een tegenstandpunt t.o.v. de humaniteitsidee; zij is de woordvoerster ener tegenstroming. Tegenover de gedachte van de verhevenheid van de mens, staat in de Griekse tragedie uitgebeeld de gedachte: de mens is niets in vergelijking met de godheid! 'Aischylos heeft zijn figuren uitgebeeld in monolitische majesteit'; maar tegelijkertijd heeft hij de mens veroordeeld. In de noodlotsgedachte bereikte het antihumanistische denken zijn hoogtepunt.[4]

Er is meermalen gewezen op het contrast tussen middeleeuwse allegorie en mythologische beeldspraak der Renaissance. Maar een wezenlijke tegenstelling bestaat ook hier weer niet[5]. Boven

1) *La place de la Renaissance dans l'histoire de la civilisation*. Rev. de litterature comparée. XIV. 253-282.
2) *Moyen âge et Renaissance*. Paris, Stock 1933.
3) t.a.p. 91.
4) *De Grieksche tragedie in het kultuurverband haars tijds*. De Gids. April 1936. 57-74.
5) Huizinga t.a.p. 184.

dien bedenke men, dat mythologie-aan wending en antieke geest niet identiek zijn. Zien we zelfs in Beatrijs al niet Venus ten tonele verschijnen? In de grond der zaak is de mythologieaanwending, ook in de Renaissance, vreemd gebleven aan de Nederlandse geest. We moeten wachten tot de ster van Gorter verschijnt, voor we waarlijk antieke geest vinden in mythologische figuren. Ook hier is de continuatie weer groter dan men aanvankelijk menen zou![1)]

Is het overigens weer niet natuurlijk? De Renaissance werd en wordt teveel gezien als iets nieuws, te weinig wordt zij beschouwd als 'n normale ontwikkelingsfase in de geschiedenis der mensheid. De gestadige evolutie van de menselijke geest bereikt in ‘de’ Renaissance een nieuwe fase, die in de geest der Oudheid wat meer Anklang vond dan in die der Middeleeuwen. Dat de ‘ziel van humanisme en renaissance’ bestaan zou in een vernietiging van het oude middeleeuwse geestelijk en wijsgerig standpunt, is juist in de laatste jaren met grote ernst en degelijkheid betwist, o.a. door Fr. Olgiati, van wiens werk *L' Anima dell' Umanesimo e del Rinascimento* door P.J.M. Heskes een overzicht werd gegeven in Studia catholica.[2)] De centrale gedachte der oude metaphysica - ‘al het zijnde is in ontstaan en bestaan afhankelijk van God’ - is noch door humanisme noch door renaissance verworpen. De ‘philosophische doorgronding’ van de Griekse tragedie door Dr. Bierens de Haan heeft helder aangetoond, dat ook het wezen daarvan geenszins met deze opvatting in strijd is; derhalve kan de invloed van het klassieke drama in de Renaissance ook moeilijk hebben bijgedragen tot vernietiging van de oude geest noch 'n tegenstelling vormen! Integendeel! er is hier veeleer sprake van parallel-gerichte ideeën. - Het verschil tussen Middeleeuwen en Renaissance is vooral dit: na eeuwen van speculatieve arbeid kwam de drang naar het concrete boven. De diepere ondergrond hiervan ligt eenvoudig in de gestadige ontwikkeling van het menselijk denken. ‘Hier werd dus niets vernietigd, maar voortgebouwd, ontplooid. De nieuwe tijd steunde dus juist op de oude.’ En verder: ‘de studie der veelzijdige menschelijke activiteit; de kunst, de con-

1) *Mythology and the Renaissance-tradition in English poetry*. By Douglas Bush. London. 1932. Wat door Bush wordt opgemerkt over de Engelse poëzie, geldt m.m. ook voor de Nederlandse.
2) *Milaan, een tweede Neo-Scholastiek centrum*. III 1927. 187-200.

crete en individueele schoonheid; de studie der antieke cultuur en geschiedenis, de oude klassieke letterkunde; godsidenstgeschiedenis en vergelijkende godsdienstwetenschap; de onderzoekingen van de wetten der natuur, haar onderwerping en toepassing door de natuurwetenschap en de nieuwe ontdekkingen, dat alles was geen ontkenning maar ontwikkeling van de metaphysica der vorige eeuwen.'

Het meest opmerkelijk, wanneer we ons nu gaan bepalen tot de letterkunde in engere zin, is: dat het nieuwe tot ons komt als uiterlijke vorm. 'Voor de intrede van het humanisme was niets anders noodig, dan dat een geletterde kring zich wat meer dan gewoonlijk bevlijtigde op zuiver latijn en klassieke zinsbouw.'[1] En dat deed men reeds vroeg in de Middeleeuwen![2]

We spreken reeds enkele jaren van preromantiek. Meer dan tot heden moesten we ook van een prerenaissance gaan spreken. En indien we de vervaagde grenzen nu ook nog gaan terugschuiven naar het verleden toe, zullen we dan de moeilijkheden der periodisering hebben opgelost? 'De' middeleeuwer bestaat evenmin als 'de' renaissance-mens en 'de' romanticus. Niets is er in de aard der menselijke natuur, wat dergelijke tegenstellingen oproepende benamingen rechtvaardigt. De mens wordt niet plotseling anders dan hij was. In wezen blijft hij steeds zichzelf gelijk. - Geen der traditionele elementen der Renaissance zijn strict eigen aan dit ene tijdvak. Het is in de tijd der Romantiek dat deze opinies zijn ontstaan, toen men begrijpelijkerwijze vooral de verschillen zag. De Romantiek heeft de Renaissance gezien als een cultus van het lichamelijke, en heeft haar gedefiniëerd als een terugkeer tot het heidendom der Ouden. Zij zou daardoor een negatie der christelijke gedachte zijn. De 'held' van Bizilli is echter de continuatie van een oud thema, dat behalve in de Oudheid ook in de Middeleeuwen leefde. Walser verklaart dan ook, dat de Middeleeuwen zich in wezen in niets

1) Huizinga t.a.p. 460. Vgl. de opmerking van Prof. Brom in zijn Congreslezing, *Handelingen van het* 17*e Ned. Phil. congres*, Gron. 1937 p. 28

2) Vgl. de Leçon d'Ouverture van Dr. C. Boer, *La Normandie et la Renaissance classique dans la litter. française du XIIe siècle*. Gron. 1912. - Men leze thans ook de merkwaardige studie van H. Hatzfeld, *Literarisches Hochmittelalter in Frankreich*. Ts voor Taal en Letteren. XXV., v.n.l. p. 84 e.v.

van de Ronaissance onderscheiden; de laatste is de voortzetting, de ontluiking en ontplooiing van de eerste; het verschil, dat de kunst meer, de moraal minder op de voorgrond treedt, is bijkomstig, niet essentiëel.[1)] Want ook in de middeleeuwen bestond het besef van de hoogheid van het kunstenaarschap. Men denke aan iemand als Gottfried von Straszburg, die zich in zijn oordelen leiden laat door aesthetische begrippen, die zelfs reeds Wort en Sinn onderscheidt, als Gestalt en Gehalt in de zin van Walzel, die men de vertegenwoordiger van 't aesthetische type heeft kunnen noemen.[2)] Men denke aan de beroepsdichters, wie het niet kón ontbreken aan een hoog bewustzijn van hun kunnen. En wijst ook het groeperen van dichters, als reeds in 1323 te Toulouse geschiedde, niet op beroepstrots, op waardering van het dichterschap als zodanig? Wijst daarop ook niet het feit, dat men kunstenaars ging afbeelden? Op een miniatuur van het laatst der 14e eeuw ziet men Eustace Deschamps geknield voor koning Karel VI. En zo zijn er nog talrijke andere![3)] Ligt die waardering ook niet reeds opgesloten in kunstverzameling en kunstproductie, die door vorsten en edelen werden gevoed? De dienstbaarheid aan het practische leven gaat daarmee immers verloren; de voorwerpen krijgen nu alleen belang als schóne dingen. Zou men de makers daarvan niet hebben geëerd? En zou deze zelf zich niet van zijn waarde bewust geweest zijn? Wij laten ons bij de beoordeling van deze aangelegenheid te gemakkelijk leiden door de weinige gegevens, die voorhanden zijn.

Het komt ons dus voor, dat b.v. Jonker Jan van der Noots hoge opvatting van zijn dichterschap, zoals hij dit in de beroemde ode op zijn oom uitspreekt, geen novum is. Wél is het waar, dat het thans veelvuldiger gaat voorkomen, dat men zich aldus uit; wél is het waar, dat het besef levendiger wordt, en dat minder dan voorheen de hiërarchische orde der geestelijke waarden

1) Ernst Walser, *Gesammelte Studien zur Geschichte der Renaissance*. mit einer Einführung van Werner Kaegi. Bazel. 1932.
2) Resp. Karl Müller, *Die liter. Kritik in der mittelhochd. Dichtung und ihr Wesen*. Deutsche Forschungen hrg. von Panzer u. Petersen. Frankfurt. 1935. - en Dr. Th. Baader, *Middeleeuwse geestestypen*. Rede. Nijimegen 1936.
3) G. Kalff, West-Europeesche Letterk. Gron. I, 305 e.v. - Huizinga t.a.p. 323. Prees Boendale Van Maerlant niet als ‘vader der dietschen *dichteren* algader’?

werd gehandhaafd; wel was de nederigheid minder dan vroeger een rem. Maar in wezen was zij niets nieuws. Ook hiervan ligt de verklaring in het begrip continuatie, niet in de opvatting dat Middeleeuwen staan tegenover Renaissance[1].

Ter adstructie van het voorafgaande zou ik verder nog kunnen wijzen, op wat er middeleeuws is in Vondel en Stalpert, in Coornhert en Spieghel, in Camphuysen en Luyken. Maar hier ligt nog een geweldig terrein ter ontginning voor wetenschappelijke werkers. Ik volsta daarom met enkele toelichtende aanduidingen.

Spieghel geldt en gold als één dier dichters in wie het 'nieuwe' zich baanbreekt. Hij is daarom zo'n merkwaardige persoonlijkheid wijl in hem de middeleeuwse levensopvatting zich ontplooit tot die van de Renaissance. Toch bleef Spieghel middeleeuwer als mens, of liever: als mens bleef hij wat hij wás. In zijn waardering van het aardse leven lag niets on-middeleeuws. Dr. Buisman heeft overtuigend aangetoond, dat de bronnen van Spieghels ethische denkbeelden ook in de Nederlandse traditie gelegen zijn. Men kan aan de klassieken en aan Montaigne denken; het is niet meer dan logisch, dat men het doet bij de studie van een dichter, die leeft in een periode, waarin allerlei factoren - toenemende ontwikkeling, reizen, uitbreiding van allerlei betrekkingen, uitvindingen, ontdekkingen - de horizon van het menselijke leven verruimen. Maar even logisch is, dat men zoekt in de eigen traditie. En Dr. Buisman heeft er ook gevonden.[2]

De Middeleeuwen zijn zelfs een rijke bron voor de allerpersoonlijkste renaissance-lyriek, de erotische. Als men Hoofts poëzie in dit opzicht onderzoekt, blijkt het, dat zelfs hij veel meer aan de middeleeuwse literaire traditie gebonden is, dan men wel zou durven menen. In het Ts. der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde heb ik de bronnen trachten aan te wijzen van Hoofts *Klaghte*. Zij lagen in een Latijnse *Epistola* van Barlaeus, in een onbekend lied, in de klassieke kunst en.... in de Nederlandse traditie. Want wat zo graag een klassiek element wordt genoemd, blijkt ook hier soms zuiver Nederlands, en vaak:

1) Ik denk hier ook aan Moenen uit *Mariken van Nieumeghen*. Hij moge al geen 'splinternieuwen' duivel zijn, wèl is er veel nieuw in deze figuur. Vgl. Ed. A. Serrarens, *Mariken en Lucifer*. Ts voor Taal en Letteren. XXIII. 183 e.v.

2) J.F. Buisman, *De ethische denkbeelden van Hendrik Laurensz Spieghel*. Wageningen 1935.

internationaal! De liefde wordt er voorgesteld als een ziekte; vinden we dat ook niet reeds in Mei- en dageliederen, in de Torec, en elders? De conclusie van bedoeld artikel was deze: ‘de Renaissancetraditie is dus niet geheel nieuw; zij is niet geheel geïnspireerd op de klassieke kunst, maar ten dele wel degelijk ook uit de Nederlandse volkstraditie opgebouwd.’[1)]

De 17e eeuwse kunstopvattingen worden steeds getoetst aan die der klassieken. Dr. A.G. van Hamel kwam tot de conclusie: ‘De wijsgeerige theorieën der Antieken, vooral der Romeinen, beheerschten de geesten zóózeer, dat de blik zich daarnaast nauwelijks richtte op hetgeen buiten de Oudheid lag.... Practische zin en eerbied voor de geschriften der Ouden kenmerken het aesthetische denken der Nederlanders uit de bloeiperiode der letteren.... Horatius is de groote kunstwetgever.’[2)] Dr. van Hamel moet echter toegeven, dat in de practijk ‘de classieke richting lang niet in ieder opzicht had gezegevierd.’ Bovendien vergat de geleerde schrijver dat het reflexieve denken, juist in zijn bewustheid, geringer waarde heeft, wanneer kunstenaars zelf over hun werk spreken. Hun scheppen en hun denken is van zo geheel andere orde, dat zijzelf lang niet altijd in staat zijn de juiste betekenis van literaire theorieën voor hun werk te bepalen. Als regel zien zij die te belangrijk; vooral onder de zwakkere broeders zijn er velen, die graag, zo hun werk het niet vermag, dan toch door hun inleidingen de herinnering wakker roepen aan hen, die in de eigen tijd nu eenmaal als de grootmeesters gelden op het gebied der kunst. - Afgezien van dit alles behoeft de Horatiaanse grondstelling - omne tulit punctum qui miscuit utile dulci - nog niet ten grondslag te liggen aan de Gouden Eeuwse theorie en practijk. Immers zij past volkomen bij de Nederlandse traditie, die reeds in de Middeleeuwen relief krijgt, zij het meer door de practijk dan door de theorie. Zij ligt zozeer in de lijn van het Nederlandse karakter, dat de 17e eeuwse opvatting niet behoeft te worden toegeschreven aan Horatius, al zal deze dichter wel er toe hebben bijgedragen dat men deze stelling aldus formuleerde. De naam Horatius heeft in vele gevallen ongetwijfeld gediend als de vlag, waarmee men de aandacht wilde en kon trekken. Aan de oprechtheid

1) 1936. p. 49-59.
2) *Zeventiende-eeuwsche opvattingen en theorieën over litteratuur in Nederland.* 's Grav. Martinus Nijhoff, p. 22 en 213.

van deze dichterlijke ontboezemingen behoeven we niet altijd te twijfelen, wel aan haar waarde voor het vaststellen van Horatius' invloed en voor onze pogingen deze te scheiden van de Nederlandse traditie.

Ook in de practijk van 't dichten werkt de oude Nederlandse traditie na. Laat me hierover enkele opmerkingen mogen maken. Wanneer men Vondels werken zou onderzoeken in hun afhankelijkheid van de Nederlandse traditie, dan zou men verrassende resultaten bereiken. Men leze eens zijn geestelijke lyriek naast oude geestelijke liederen. Vondels *Kruisbergh* b.v. kon, ook naar de vorm, een middeleeuws gedicht zijn. Een verwijzing naar de jambemaat mist alle bewijskracht, daar die in middeleeuwse lyriek even veelvuldig en zuiver voorkomt; weinig zegt het voor het renaissancekarakter van het gedicht, dat de ‘zonnewagen er te rugge rijdt’ en dat ‘d'Aertsenglen mann’ met nectar kneden En hemels suicker, en ambroos; want hiertegenover staat een allegorie die in opzet, bedoeling en uitwerking zuivermiddeleeuws is. Leest men naast de Kruisbergh een middeleeuws lied als ‘Hoe minnelyc is ons des crucen boom ontdaen’, dan is het verschil zeer miniem en bovendien nog te verklaren uit een verschil van persoonlijkheid der dichters. Nog sterker is de overeenkomst tussen het aangehaalde middeleeuwse lied en Cruys-mey van Stalpert van der Wielen, althans naar de geest; men zou zelfs het middeleeuwse lied.... minder middeleeuws kunnen noemen als dat van Stalpert, ware het niet dat we reeds gekonstateerd hebben dat de middeleeuwen het artificiële niet schuwden.

Men heeft de verschijning van Rafaël in de Gijsbrecht van Aemstel wel als een ‘deus ex machina’ betiteld. Maar is het niet eenvoudig een feit, steunend op traditie? Wij bezien een dergelijke scène te rationalistisch! Het is m.i. precies hetzelfde geval als in *Karel ende Elegast*: Karel wil geen daad stellen die hij niet begrijpt; indien hij echter van Gods Engel het bevel ontvangt om te gaan stelen, gaat hij onmiddellijk, zonder verder aarzelen. Zó is het ook met Gijsbrecht: hij zal de burcht verdedigen; hij zal scheiden van Badeloch; hij zál vechten tot de dood: ‘men moet de handen roeren!’ Maar dan bidt, op Badelochs verzoek, Broer Peter voor de stad en haar heer; en dáarop verschijnt Rafaël: ‘O Gijsbrecht, zet getroost uw schouders onder 't kruis, *U opgeleit van Godt*.’ Daarop past geheel natuurlijk het antwoord van de gelovige Gijsbrecht: ‘*Nu buygh ick my*

voor God.... Nu legh ick hier 't harnas af.' Deze gang van zaken beantwoordt volmaakt aan oon oude gelovige traditie en staat geheel los van de 'deus ex machina' van klassieke tonelen.

Zo komen we tot de slotsom, dat er niet alleen geen breuk bestaat tussen Middeleeuwen en Renaissance, maar dat er eerder van ontplooiing en continuatie moet worden gesproken. Eén waarheid is er, die sinds de Renaissance bewuster is geworden, luider wordt verkondigd en hartstochtelijker verdedigd; één idee zal als een kostbaar bezit worden meegevoerd door alle tijden heen: die van de hoogheid van het kunstenaarschap. Of men Van der Noots Ode aan den Heere van Carloo leest, of die van Bilderdijk op Napoleon: de romanticus zowel als de renaissancist huldigen allereerst zichzelf als de ware bevestigers van eer en roem, want zonder hun gave zou alle roem ten slotte moeten sterver. Hoofts sonnet op Anne Roemer Visscher huldigt, zelfs in deze vrouw, uitsluitend de kunstenares. En van nu af schakelen de voorbeelden zich aaneen, waarin kunstenaars elkaar en als zodanig bewieroken. Het vuur der verering voor het kunstenaarschap zal niet meer ophouden te branden. Zowel in de lofdichten van rederijkers en dichtgenootschappers voor hun talrijke verzamelbundels, als in de meer waardevolle gedichten als van Thijm tot Bilderdijk, als van Potgieter tot Da Costa, als van Verwey tot Vondel werden gericht, in al deze gedichten blijkt deze idee levend te zijn gebleven.

Evenmin als tussen Middeleeuwen en Renaissance ligt er tussen Renaissance en Romantiek een breuk. In de eerste dagen der Romantiek zag men v.n.l. de verschillen met de voorgaande 'periode' en verloor men de overeenkomsten geheel uit het oog. Sindsdien is het conventie geworden van Renaissance en Romantiek te spreken als van tegenstellingen.[1)]

Met het begrip 'romantiek' weten we nog altijd geen weg; hoe meer onderzoekingen gedaan worden, hoe moeilijker het lijkt het begrip onder woorden te brengen. Stilaan gaat het ook zo met 'renaissance', dat hoe langer hoe gemakkelijker aan formulering ontsnapt. Reeds Geel wist met 'klassiek' en 'romantiek'

1) Men zie b.v. de mening van Thijm, Dr. M.M.v. Can, *J.A. Alberdingk Thijm. Zijn dichterlijke periode*. R'dam 1936. p. 120 e.v. - Dr. E. Jongejan, *De humor- 'cultus' der romantiek in Nederland*. Zutphen, 1933 p. 299 e.v.

geen weg, on Busken Huet voelde, ‘ook zonder opzettelijke nadenken,’ dat het een ‘zamengesteld verschijnsel geweest is, verschillende auteurs er elk een gedeelte van vertegenwoordigd hebben, en het als geheel heeft zamengehangen met het leven der natie op allerlei gebied.’[1] Daarmede moet men het doen. Heel veel verder komt men als regel niet. Vandaar dat iemand als Quiller Couch schrijvend On the terms ‘Classical’ and ‘Romantic’ tot dit advies komt: ‘All things considered, I advise that it may help our minds to earn an honest living if we dismiss the terms “classical” and “romantic” out of our vocabulary for a while.’[2]

Zonder tot een formule te komen, kan men toch trachten het wezen der Romantiek te benaderen. ‘Das Wesen der Romantik’ vond H.A. Korff in ‘ihre Phantastik, d.h. die ausschlaggebende Rolle, die in ihrer seelischen Struktur die Phantasie spielt, die den phantasievollen Charakter ihrer Weltanschauung sowohl wie ihrer Kunst bedingt.’ Als zodanig zou zij dan althans tegenover de Aufklärung staan, die leefde ‘in der Überzeugung von der Wesenhaftigkeit der Sinnenwelt. In dem Primat der Phantasie liegt in der Tat das Organisierende Prinzip der Romantik.’ Het klassicisme, waarmee overigens de Renaissance niet geheel gelijk te stellen is, is juist niets anders ‘als jenes gesunde Gleichgewicht zwischen Phantasie und Realität, Freiheit und Notwendigkeit, das wir eben als das Gesetz der gesunden Phantasie bezeichnet haben.’[3] Anders dan dit historische en tegelijkertijd psychologische onderzoek richtte Gerversman zich naar de typen van Heymans. Hij meende te kunnen concluderen tot het actieve karakter der klassieken en renaissancisten en het inactieve der romantici.[4] Maar ook daarmede zijn we niet veel verder geraakt. Langs sociologische weg trachtte Dr. H. Brugmans (n.a.v. het boek van Henri Peyre, *Qu'est ce que le Classicisme*?) het wezen der romantiek te benaderen. Het classicisme stond positief tegenover het ‘publiek’, het romantisme negatief, d.w.z. het stond afwerend en afwijzend t.o.v. de buitenwereld. De romantici zijn een verzameling van enkelingen, de klassicisten vormen een collectiviteit. Voor de romanticus is er geen plaats

1) Lit. Fant. en Krit. XXII. 201.
2) *Studies in literature*. Cambridge. 1918 I p. 76-96.
3) H.A. Korff in Zs f. Deutschkunde. 1929. Heft 9. 544 e.v.
4) Neophilologus X p. 8-10.

in de maatschappij, voor de klassicist wel. Voor Dr. Brugmans is de vraag naar het verschil tussen klassiek en romantiek in wezen dus een sociologische.[1)] Toch belicht hij op deze wijze weer slechts éne zijde van classicisme en Romantiek. Noch de historische, noch de psychologische, noch de sociologische methode zullen ons de oplossing kunnen brengen. Wel zullen zij belangrijke resultaten kunnen bereiken, in zoverre zij het inzicht verdiepen, maar zij gaan practisch uit van de onderstelling, dat er zo iets is als ‘de’ Romantiek, die, zoals niet tegenover dan toch naast ‘de’ Renaissance staat. Renaissance en Romantiek: dat is-practisch - geworden: rede tegenover gevoel en verbeelding; realisme tegenover historische blik; evenwicht tegenover onevenwichtigheid; tucht tegenover droom. Maar dit alles zijn slechts facetten van een beweging, die in de grond der zaak veel meer overeenkomt met de Renaissance, dan men wel denken zou. Hebben we in de Renaissance niet de gevoelvolle en verbeeldingrijke barokkunst? Is er niet de rijke arcadische poëzie, geheel product der verbeelding? Zijn er niet de historische drama's van Hooft en Vondel, om van de talrijke spelen der mindere goden maar te zwijgen? Zijn er niet de ‘romantische’ spelen van Bredero en de gruwelstukken van Jan Vos? En omgekeerd: is er niet veel realisme in de romantiek? Is er niet groot episch werk in de romankunst dier dagen, een kunst die het vooroordeel van onevenwichtigheid zo niet vernietigt dan toch verkleint? De Renaissance is individualistisch in haar kunst; is dat ook de Romantiek niet? De Renaissance schept een rijke natuurlyriek; doet dat ook niet de Romantiek? Niet zozeer in het gebruik van bepaalde thema's en motieven ligt het verschil, maar in de reden hunner aanwending. De Renaissance zocht in de historie, maar niet om haar verbeelding voedsel te geven; wél omdat zij daarin haar idealen verwerkelijkt meende te zien. De Romantiek kwam er gemakkelijker toe omdat de verbeelding levendiger werkte, maar ten slotte toch ook, omdat zij daar haar idealen gerealiseerd zag. De Renaissance vertoont ons aldus de vlucht der ideeën naar het verleden, omdat zij daar gevaarloos en vrij konden worden doorgedacht en consequent doorgevoerd; de Romantiek vertoont ons de vlucht van het gevoel in de verbeelding, naar het verleden toe, opdat het ongekwetst zich uitleven kon. Naast veel overeenkomst dus ook veel verschil. De vlucht naar het verleden bestaat in beide

1) *Wat is Classicisme*? De Gids. 1936. April p. 35-47.

stromingen, maar in de Renaissance baseerde deze zich op verstandelijke, in de Romantiek op gevoelsgronden. In de eerste is zij wellicht meer het gevolg ener eenzijdig-gerichte opvoeding, in de tweede wellicht meer een voldoen aan een innerlijke behoefte.[1] Gevoel en verbeelding verwerven een soort monopolie in de Romantiek, al hadden zij practisch in de dichterlijke werkzaamheid der Renaissance evenzeer een grote betekenis gehad. Daarnaast treedt de burger in plaats van de vorst, maar dit is geen verandering op artistieke gronden, slechts een gevolg van veranderde maatschappelijke verhoudingen en dus bijkomstig. Zo zou later de 'lagere stand' en de zelfkant der samenleving voorwerp van artistieke bewerking worden, zonder dat dit nochtans het kunstscheppen wezenlijk beïnvloedde; ook toen zou het een sociale en wijsgerige oorzaak hebben.

De Renaissance hecht aan regels en wetten; de Romantiek was 'regel- en wetteloos'; in theorie bleven ook toen nog de regels van het Frans Classicisme zegevieren. Barbaz oordeelt - onbestreden - het toneel in de Franse tijd nog naar klassieke regels; Willem de Clercq aanvaardt deze in zijn bekende *Verhandeling* nog als vanzelfsprekend (1824); slechts schuchter komt men, na 1840 pas, tot een waardering van het 'regelloos genie', dat Shakespeare heet.

Het wijze woord van Viatte, dat waarschuwt tegen generaliseren, is nergens meer op zijn plaats dan voor de tijd der Romantiek. Het is er trouwens voor gesproken. 'Il y a plusieurs romantismes, suivant les temps et les lieux: le romantisme jaillit de sources nombreuses, catholiques, protestantes, naturistes; il revêt différents aspects suivant qu'il procède des unes ou des autres.'[2]

Croce, het is begrijpelijk, wil van een tegenstelling Renaissance-Romantiek niets horen. M.i. heeft hij in dit geval ongetwijfeld, in principe, de rechte mening verkondigt. 'Wenn man die Romantik, wie hier erforderlich, ganz allgemein definiert und die umsichterigen und zufälligen Bestimmungen beiseite läszt, dann verlangt sie von der Kunst vor allem ein unmittelbares

1) 'De geschiedenis werd geschreven terwille van het Verleden; de historische romanschrijver *schrijft het Verleden terwille van zichzelf*.' Aldus Dirk Coster in De Gids 1913, I. 64. Maar, geldt dit ook niet voor de 'historische' spelen der Renaissance?-

2) Auguste Viatte, *Les sources occultes du romantisme. Illuminisme-Theosophie*. 1770-1820. Paris. Champion. 1928.

und heftiges Ausströmen der Affekte, von Liebe und Hasz, von Sehnsucht und Jubel, von Verzweiflung und Erhebung; sie findet gern Genügen und Gefallen an unklaren, unbestimmten Bildern, an einem zerhackten andeutenden Stil, an vagen Eingebungen, an ungefähren Ausdrücken, an kräftigen, verschwimmenden Skizzen. Dagegen liebt der Klassizismus das ruhige Gemut, die überlegte Zeichnung, die charakteristischen und scharfumrissenen Gestalten, die Abgewogenheit, das Gleichgewicht, die Klarheit; er strebt entschieden nach der *Darstellung*, wie die Romantik nach dem *Gefühl*'[1]. Maar ondanks dit alles, bestaat er volgens Croce geen wezenlijk onderscheid, geen tegenstelling, tussen Romantiek en klassicisme.

En in onze Romantiek?

Ook hier leren de feiten, dat we moeilijk van 'de' Romantiek, beschouwd als tegenstelling tot 'de' Renaissance, kunnen spreken. Geel is eer klassiek dan romantisch, om van iemand als de oude Limburg Brouwer maar te zwijgen. Bilderdijk handhaaft in zijn drama's de klassieke vormen. Roemen Da Costa e.a. niet voortdurend de Ouden? Blijft het klassicisme niet lang zo taai leven, dat men de 'regelloosheid' van een genie als Shakespeare blijft veroordelen? Is Staring niet een zeer evenwichtige persoonlijkheid, ook in zijn kunst? Wenst Vosmaer geen klassiek kunstenaar te zijn? Wenst men hier en in het Zuiden niet hervorming van het metrum naar klassiek voorbeeld?

Toch blijft het waar, dat een subjectiever voelen in de plaats is gekomen van een objectiever weten; maar het eerste heeft het laatste geenszins overwonnen. Slechts éne waarheid treedt in helderder licht, n.l. dat gevoel en verbeelding *de* bronnen zijn voor het scheppen van kunst. Echter, dit was vóór deze tijd evenzeer het geval; het ontbrak toen slechts aan de formulering dezer waarheid. In de practijk van het kunstscheppen is ook hier eer continuatie dan contrast op te merken, eer evolutie dan scheiding.

Tachtig was in zijn wezen 'romantisch'. Ook deze beweging stelde krachtig het feit vast: gevoel en verbeelding zijn de bronnen der kunst. Zij heeft bovendien een ándere waarheid bewust doen worden: die van de eenheid van vorm en inhoud. Ook kunst van vóór Tachtig voldeed aan deze eis; en alle grote kunst zal er aan blijven voldoen. In Hoofts erotische poëzie demonstreert

1) *Grundrisz der Ästhetik*. Leipzig 1913, p. 23.

zich deze waarheid even duidelijk als in die van Perk. Alle ‘eisen’ der Tachtigers trouwens laten zich aan de waarachtige poëzie van vroeger demonstreren, hetzij men de middeleeuwse, de 17e of de 18e eeuwse, of die van de bloei der Romantiek daartoe mobiliseert. De waarde der klankexpressie b.v. laat zich evengoed aan *De maen bij Endymion* als aan verzen van Kloos toelichten. Er is alleen dit verschil: in de theorie is men zich dit alles helderder bewust geworden; en dat hangt o.a. samen met de ontwikkeling der maatschappij, met het bestaan ener behoorlijke kunstkritiek, met het feit dat andere strijd- en voorlichtingsmiddelen bestaan dan vroeger. Zo kan men vanzelf tot meerdere bezinning komen, wijl de omstandigheden er toe leiden. Maar dit is voor een aanzienlijk deel weer onafhankelijk van de kunst zelve.

Wanneer we Romantiek en Renaissance naast elkaar stellen, dan valt ook hier weer op, dat de verschillen vooral te demonstreren vallen bij het werk der mindere goden. In hun scheppingen wordt de traditie het snelst tot conventie en deze verstarring leeft zo taai en woekert zo gemakkelijk voort, dat daardoor een tijdvak een bepaald uitzicht krijgen kan, dat aanmerkelijk verschilt van het gelaat dat een voorafgaand tijdvak ons aanschouwen laat. Zoals traditie er tot conventie verstart, zo stolt in hun werk de geestdrift tot mode. In zijn kwantiteit draagt dit werk er aanzienlijk toe bij het uiterlijk van een tijdvak te bepalen. Het uitzicht der gróte kunst is minder veranderlijk. Zowel het drama van Bredero als dat van Van Eeden grijpt ons aan om dezelfde oorzaak: het machtig uitbeelden van een verheerlijkte of gezonken menselijkheid. Dat Vondel zich hiermee moeilijk vergelijken laat, ligt minder aan de vorm dan aan stof en aan geest; deze geest zou Vondel ook bezield hebben als hij eeuwen later had geleefd: zij was deel van zijn wezen. - Het proza van Hooft ligt ver van dat van Kloos; echter niet zozeer, omdat het ene in de Renaissance, het andere in de Romantiek ontstond, maar meer uit de aard der stof en het karakter der persoonlijkheden. Dat Hooft zich spiegelde aan het grote voorbeeld Tacitus, terwijl Kloos dat naliet te doen, ligt niet zozeer aan het feit dat Hoofts leven viel in de tijd der Renaissance, dat van Kloos in de tijd der Romantiek, als wel aan het feit, dat Hooft geen Nederlands proza ter beschikking had om het zich tot voorbeeld te nemen. Waar was, vóór hem, de Nederlandse historiestijl? Hooft stond aan het begin, Kloos stond aan het eind van een lange evolutie. Er zijn, belangrijke,

bijkomstigheden, maar zij vloeien eer voort uit de aard van de stof, uit de plaats in de historische ontwikkeling en uit het wezen der persoonlijkheden als uit datgene, wat wij Renaissance en Romantiek gelieven te noemen. Werd het sonnet in de Renaissance niet even veelvuldig beoefend als in de Romantiek? Bloeide de erotische lyriek niet even schoon op de achtergrond der natuur, toen zowel als thans? Is er geen grote gelijkenis tussen het vers van Van der Noot en dat van Van de Woestijne en Paul Vlemminxc? Tussen Stalpert, Gezelle en Jae. Schreurs? Tussen Revius en veel poëzie van ‘het derde réveil’? Is daar niet de ‘klassieke poëzie’ van Kloos, Verwey, Edward Koster, te midden der romantiek van Tachtig?

Het werkelijke talent schept voor en na... kunstwerken. De artistieke betekenis daarvan kan door verschillende tijden ook verschillend worden beoordeeld; zij kan tijdelijk verbleken, maar dat ligt aan de beschouwers niet aan het kunstwerk; zijn schoonheid zal dan ook opglanzen als de beletselen voor 't zuiver zien van zijn waarde door een volgende tijd zijn weggenomen.

Kenmerkend voor de Jongerenbeweging van na de Wereldoorlog is, dat zij zich aanvankelijk fel keerde tegen Tachtig. In deze Jongeren had een hoger en dieper weten van de dingen des levens, al of niet geschraagd door een religieus leven, de overtuiging bijgebracht dat Tachtig de hiërarchie der waarden had verstoord. De Jongeren onttroonden daarom de kunst als alleenheerseres, en erkenden dat het leven belangrijker is dan literatuur. Er ontstond een vurige Godslyriek, een geestdriftige humanitaire en revolutionnaire lyriek al naar gelang de levenshouding van de kunstenaar. Deze felle lyrische poëzie brak de banden van de strakke vormen der Tachtigers, en vierde zich uit in het ‘vrije vers’. Maar spoedig kwam de bezinning. Het uitbundige vers, ontstaan door emoties van grote kracht en diepte en geuit met een zekere minachting voor de vorm, werd ingetoomd tot de beheerste lyriek, zoals de generatie van 1910 die reeds geschreven had, een lyriek, welke was teruggedrongen tot de grenzen der epiek. Het onderscheid tussen de Jongeren en de generatie van 1910 is daarmede geminimaliseerd tot onbelangrijke afmetingen. - Terwijl kort na '20 een diepdoorvoelde getuigenis voor schoonheid werd aangezien, terwijl toen vooral de aandacht viel op het innerlijke leven, bleken velen alras weer de kunst als zelfstandige waarde te kunnen waarderen;

zij werd weer begrepen als een schone vorm; het vrije vers werd teruggedrongen door de schone en gefundeerde ‘regelmatigheid’ van de hedendaagse poëzie. Daarin lijkt zij weer op Tachtig. Steeds spreekt het romantisch karakter der Jongerenkunst, maar meer dan onder Tachtig beheerst door een ‘klassieke’ evenwichtigheid.

In mijn Handleiding heb ik geschreven: ‘Overzien we de Jongerenbeweging in haar geheel, ook in haar ontwikkeling, dan valt er veel winst te boeken. Men kan zeggen dat zij de juiste artistieke beginselen van Tachtig handhaafde, de onjuiste elimineerde uit ons letterkundig leven en de ordening der levenswaarden deed uitgaan van een redelijke of religieuse basis. Zo bezien kan men vaststellen, dat principiëel de Jongeren teruggrijpen naar het verleden: de “religieuze” naar Middeleeuwen en Hervorming, de “neutrale” naar het Humanisme. Zo herleeft een traditie, levend, maar niet slaafs; want wat Tachtig voor verkeerds bracht, rectificeert deze overlevering. Alleen de socialistische Jongeren missen deze traditie. De winst is derhalve: dat het juiste kunstinzicht zich paart aan een juister levens- en maatschappij inzicht.’[1)]

Principiëel zijn in de loop onzer letterkundige *geschiedenis* tot en met Tachtig alle perioden doorlopen. Wat daarna komt kan slechts variant zijn of synthese van wat voorafging. Natuurlijk kunnen we niets voorspellen omtrent de toekomst onzer letterkunde voorzover deze van de kwaliteiten van de kunstenaars afhangt; straks kan een geniaal woordkunstenaar alle redenering omverwerpen. Maar ook zijn werk zal *in principe* teruggebracht kunnen worden tot een der drie grote perioden van Middeleeuwen, Renaissance en Romantiek. Er zijn immers principiëel drie levenshoudingen denkbaar; Paul Ludwig heeft in *Die Welt des Mittelalters und Wir* in Anhang I voorbeelden gegeven van de ‘drei Grundzustände des geistigen Lebens aus den verschiedenen Gebieten ihrer Auswirkung. Der Weg von der Gewohnheit durch die Anarchie zur Ordnung.’ Met een enkel voorbeeld uit deze rangschikking kunnen we volstaan:

1) p. 296.

Ordnung	*Anarchie*	*Gewohnheit*
Gottesglauben	Gottahnen	Gottlosigkeit
Welt	Weltlosigkeit	Umwelten
Kultur	Chaos	Zivilisation
Kirche	Sekte	Scheinkirche
Priester	Prophet	Religionsbeamter
Jugendkultur	Jugendbewegung	Jugenddressur
Stil	Stillosigkeit	Manier
Bindung	Lösung	Kettung.[1)]

Deze driedeling van het geestelijke leven moge, als alle systematiek, in de practijk niet altijd gehandhaafd kunnen worden, zij is principiël niet onjuist. Zij herinnert aan de onderscheiding van Irving Babbitt in *Rousseau and Romanticism*, waarvan Dr. Staverman in dit ts een uitstekend overzicht gaf. Volgens Irving Babbitt kan de mens op drie trappen van geestelijk inzicht staan: de naturalistische, de humanistische en de godsdienstige. In het eerste speelt het gevoel de hoofdrol, in het tweede de rede, in het derde het geloof.[2)] In de letterkundige geschiedenis is deze driedeling inderdaad waar te nemen: in Middeleeuwen, Renaissance en Romantiek. Natuurlijk geldt dit slechts voor het algemene beeld dezer perioden. Ook Prof. Huizinga heeft in zijn *Herfsttij* op drie mogelijkheden gewezen. Er zijn drie paden waarlangs de mens zijn zucht naar verwerkelijking van een schoon leven bereiken wil. Het ene pad leidt uit de wereld naar de andere zijde van het graf; het voert naar het bóvenaardse. Het tweede voert naar verbetering en vervolmaking van de wereld zelf. ‘Wie dezen kiest, bemint het leven en de werkelijkheid, zoekt uit het slechtere op te klimmen tot het betere, wil schoonheid opbouwen uit de aardsche werkelijkheid, gelooft aan den triumf van het goede in de wereld, de verwezenlijking van stoute droomen in wijsheid, kennis en recht. “Het derde pad naar een schonere wereld is dat van de droom, de vlucht in een fantastische wereld.” Op die enkele thema's: het heldenthema, het wijzenthema en het bucolische thema is van de oudheid af de gansche literaire cultuur gebouwd. De middeleeuwen, de renaissance, de achttiende en de negentiende eeuw, zij vinden alle slechts nieuwe variaties op het oude lied.’[3)] Inderdaad, deze variaties zijn het

1) 2e Auflage 1923 Friedrich Cohen, Bonn.
2) XVI. p.l.e.v.
3) p. 50. e.v.

die v.n.l. het karakter der drie grote perioden van onze letterkundige geschiedenis bepalen. Maar deze alleen zullen ons de literaire werkelijkheid dier perioden niet doen kennen; wij zullen ook de continuatie, die o.a. in de traditie schuilt en in ‘nieuwontdekte’, voor het eerst heldergeformuleerde waarheden, moeten leren onderkennen; ook de frequentie, waarmede de drie paden betreden worden, de evolutie die zich in vormen, stijl, compositie en taal voordoet, de invloed van nieuwe geestelijke stromingen e.d. zullen moeten helpen om ons beeld van deze drie perioden te vervolmaken. Achter al dit uiterlijk schuilt echter steeds dezelfde geheimzinnige macht, die - gelukkig misschien - aan elke preciese formulering ontsnapt, en toch het wezenlijke vermogen is, dat ieder kunstgevoelige aangrijpt en ontroert.

Reeds lang zijn de geschiedschrijvers door de feiten tot belangrijke correcties gedwongen waar het gaat over de periodenindeling in onze letterkunde. De scherpe afscheidingen hebben hun bekoring verloren. Er ontstonden in de handboeken ‘overgangstijden’; vandaar is men geraakt tot ‘voorlopers’ en tot ‘prerenaissance’ en ‘preromantiek’. Dat alles beduidt een grote winst voor het uiteindelijk bereiken van een zo volkomen mogelijk beeld van de Nederlandse literatuurhistorie. Er bestaat wel ónderscheiding, maar geen scheiding. Veeleer is er, principiëel en practisch, een belangrijke evolutie en continuatie op te merken. De kunst als zodanig ontwikkelt zich niet, omdat zij ontstaat door de activiteit van een menselijk vermogen, dat zich wel op andere objecten richten kan en in andere vormen zich kan openbaren, maar dat in zijn werking hetzelfde blijft. Ontwikkeling en verandering is er dan ook vooral in die zaken, die buiten het eigenlijke scheppen, en buiten de eigenlijke invloed van kunstwerken staan. Principiëel zullen meer dan drie grote perioden niet te onderscheiden zijn. Oude waarheden zullen in helderder licht worden gesteld; vormen kunnen zich ontwikkelen; stijl en taal en compositie kunnen nieuwe middelen aan de hand doen; maar in iedere volgende periode zullen de voorgaande min of meer te herkennen zijn.

Er ligt geen breuk tussen de grote perioden der letterkundige geschiedenis; maar er is ook geen gelijkheid. Er zijn grote verschillen; maar er is, in sterker mate, continuatie.

Hulst.

JOS. J. GIELEN.

Hubert Korneliszoon Poot.
Aantekeningen over den Dichter en zijn Poëzie.

II.

Zou men geloof moeten hechten aan de *Lyk- en Grafdichten op H.K. Poot* welke in het derde deel zijner *Gedichten* juist honderd bladzijden innemen[1)] dan is Hubert Korneliszoon ‘den weêrgalozen dichter’, de ‘fenix der Nederduitsche dichtkunste’, ‘Apolloos wonderzoon’ en Apol zelf, wiens geest in zijn werk ‘op Cherubinen-vleugelen / Eerbiedig vliegt’, en waarover ‘de zangberg in rou’ is; dit alles nog overtroffen door het volgend *Grafschrift*:

> Horatius, Virgyl (Apolloos gunstgenoten)
> En Vondel zyn en Hooft hier in dit graf besloten;
> Nu vrage niemant meer wie hier voor eeuwig rust?
> 't Is POOT, wiens schrandren geest de Doot heeft uitgeblust.[2)]

Het is niet te ontkennen dat Poot door zijn tijdgenoten zeer gewaardeerd werd en de achting en bewondering droeg van vele vrienden en bekenden waarvan er hierboven reeds enkelen genoemd werden. Maar de lof hem toegezwaaid in de *Lyk- en Grafdichten* is toch te zwaar om oprecht te zijn, al verliezen wij daarbij niet uit het oog dat in meerdere daarvan de stem der eeuw weerklonk. Doch het was niet alleen den dichter die men in Poot eerde. Daarbij was hij als persoon van een sierende eenvoudigheid en paarde hij aan een gemakkelijke omgang een aangename welbespraaktheid, althans: ‘wanneer hy op zyn dreef, en onder menschen van zyne verkiezinge en zinlykheit’ was[3)]. Zijn belezenheid gaf frisse kleuren aan zijn gesprekken die bovendien bijzonder bekoring kregen door stalen van een sterk geheugen. Daarbij woonde zijn schone geest in een schoon lichaam. Het aantrekkelijke in Hubert Korneliszoon Poot zal echter wel geweest zijn dat men in den boer den dichter, in den

1) *Ged.* III, 167-268.
2) *Ged.* III, 187.
3) *Ged.* III, 58.

dichter den boer zag, wilde zien, of vermeende te zien. Doch Poot was geen boer, hij deed slechts alsof. Hij kende wel de ruisende verten en de geur welke het glimmende kouter veroorzaakt, maar hij was niet een met de grond. En het zelf voelend dat hij geen echte boer was legde hij er juist daarom zo dikwijls de nadruk op dat hij de landbouw aan de poëzie gehuwd had. Zijn boerschap was er meer een van plezier en ontspanning, terwijl hij daarbij in het oog hield dat de combinatie landbouwer en dichter bijzonder was en wel in staat de aandacht op hem te trekken en te houden. Zijn hele werk - vooral echter dat zijner jeugd - is dan ook vol van die trekjes welke op dit landbouwerschap de aandacht moeten vestigen. Hij was echter evenmin als een echte boer een stadsman. Hij was een asthetische figuur die de golvende ruimten van het platteland met zijn zachte kleurwisselingen en vervloeiende stilten te nodig had voor zijn grote wezen dan dat hij ze lang kon missen. Hij kon uren peinzen over de goudwiegende verten en over de zoete stilte van de blanke maannacht, en hij zal daarbij menigmaal hebben getrild in het wondere besef dat hij het was die dit mocht genieten.

In zijn *Algemeene Brief* is de dichter heftig te keer gegaan tegen de rederijkerij.

> De Kamermerken van 't fyn Rederykerdom
> Verrukten myn gemoet, al gingen ze ook zoo krom
> En kreupel als een wyf van driemael dertigh jaren,
> Waeruit de kracht en geest in 't stinkhuis is gevaren.[1)]

Hij leerde er hoe het niet moest en de eerste stoot werd hem daar gegeven toen hij op een late avond naar huis ging met een foliant van Antonides onder de arm, zich verbazend over de ongemene vaardigheid in woordschikking, lijming-en rijming zijner rederijkerscollega's en zich afvragend waarom hij het wel knap doch niet mooi vinden kon. En toen hij tot diep in de nacht - reeds gloorde de morgen toen hij het boek dichtsloeg - in Antonides had zitten bladeren was hij ontsteld.

Wij zeiden reeds hiervoor dat het enigszins te betreuren is dat zijn eerste bewondering den dichter van de *Ystroom* gold. Immers deze welluidende nagalm van onzen grootsten poeöt paarde een grote aanleg aan een kleine beheersing, wat ertoe leidde dat hij een barokke overvloedigheid nodig vond zowel bij onderwerpen

1) *Ged.* II, 87.

die dit konden verdragen als bij andere waar dit in het geheel niet gewenst ja zelfs verkeerd bleek. Deze prachtvolle overdaad, deze verblindend stralende uiterlijkheid, dit pronken met een orenstrelende plastiek, deze mythologische overlading; in waarheid waren zij ertoe geëigend den beginneling in vlammende bewondering te zetten zonder dat deze de kern raakte en hem aldus verkeerd te leiden. Zo ging het ook onze dichter. Want deze bruisende stroom wiens zwaar ruisende melodie hem zo moest treffen had in vergelijking tot de poëzie welke hij tot dan toe genoten had dat afwijkende toverachtige wondere onzegbare, dat hij niet anders menen kon dan in haar het ideaal te hebben gevonden, een ideaal dat hij nastreefde met onverzettelijke wilskracht op die wijze, dat hij verzen schreef welke - Spex zegt het in navolging van Brandt zo typerend -: 'luidt schreeuden en weinigh zeiden'[1]. Betere voorbeelden vond hij in Hooft en Vondel waarbij hij wenste dat zijn:

> traege vlugt die zwaenen volgen kon![2]

> De zuster van de zon
> Liet op Endymion
> Haer minnende oogen dalen.
> 't Was nacht toen zy hem zagh;
> Maer heur gezicht schoot stralen
> Trots Febus over dagh.[3]

Wel had de letterkundige wereld in Holland zich rond 1716 te verwonderen over zulk een vers dat zuiver tekenend met één losse streek daar gepenseeld stond als had het den dichter niet de minste moeite gekost het zo te schetsen, als had hij zelfs in zijn kleuren de blijdschap niet kunnen onderdrukken deze indruk zo gemakkelijk te hebben kunnen uiten. En er waren meer van zulke verzen in dit bundeltje. Daar was het mooie *Vliegende Min* dat zo gemakkelijk in het geheugen hangen bleef, dat terwijl men eraan dacht men reeds de eerste regels hoorde die deinden:

1) *Ged.* III, 14. Het is op deze plaats dat Spex zelf naar Brandt verwijst.
2) *Ged.* I, 11 *Kenschets des Dichters*.
3) *Ged.* I, 154 *De Maen by Endymion*.

Galaté, myn schoone, kom;
Laet ons minnen, spelen, zoenen,
Eer de beevende ouderdom,
Die al stil op wolle schoenen
Aensluipt, onze jeugt verbyt.
Jeugt en minlust raekt men quyt
Eer men 't denken kan of merken:
Galaté, de min heeft vlerken.[1)]

En daar was *Wachten, Schoon Vrouwenhair, Mars en Venus Beddepraet* met zijn *Dankoffer aen Erato* en in dit alles vond men reeds het wezenlijke van Poot: het zachte aanduiden van een allesomvattende tegenwoordigheid zonder nadere uitwerking; als een grondschets dichterlijk in zichzelf. En hoe licht trok hij die lijnen welke zo snel en als met één ruk het onderbewuste van den lezer met dat van den dichter verbonden:

Men hoorde mensch noch dier,
Geloei van koe noch stier,
Gerucht in velt noch kolken.
Het weer was zonder wint,
De hemel zonder wolken,
Diane mingezint.[2)]

Gij voelt om u en in u de nacht met zijn nadrukkelijke zuiverheid, en dat als het ware losweg getekend met een sierlijke bevalligheid, met een treffende eenvoud, het toenmalige tijdperk voor een groot deel vreemd. Dit is Poot: een stemmingsdichter, het duidelijke vervagend en het onduidelijke verhelderend tot een geheel dat in schoon glanzende trekken den ‘goetwillighen’ lezer in 's dichters stemming brengt, een stemming evenmin te omlijnen maar zo fijn en bijzonder als de woorden waarmee zij is aangeduid. Kan men Poot niet bij uitstek de natuurdichter van zijn tijd noemen - gelijk meerderen wensten - dan komt het omdat zijn natuurgevoel voornoemde stemming eist. De daarmee samenhangende teerheid zijner beelden verleent bovendien een uitzonderlijke bekoring aan deze verzen welke in hun liefelijkheid meerdere tijdgenoten moesten treffen en in hun ban houden. En ook al kan men de invloeden van Hooft - door Poot naar hierna blijken zal zelf aangewezen - en Luyken niet loochenen,

1) *Ged.* I, 172.
2) *Ged.* I, 155 *De Maen by Endymion*.

en ook al is men soms van mening dat zijn klassieke voorkeur dit werk hier en daar ten nadeel strekt; toch zal men graag erkennen hier met zeer bijzondere erotische poëzie te doen te hebben waarin het persoonlijke spreekt op een wijze als in de achttiende eeuw in Nederland slechts zelden het geval was. Men is dan ook geneigd in zijn *Gelukkigh Ongeluk* een eigen belevenis te zien, doch gegevens daaromtrent staan niet ten dienste. Omtrent het intieme leven van den dichter van de klassieke *Uchtentstont* en *Zomersche Avont* licht ons de degelijke Spex niet in. De biograaf bepaalde zich tot een wel te volgen lijn en week niet af van de weg reeds een eeuw vroeger voor de levensbeschrijving getrokken. Potgieter heeft gemeend dat hij als minnedichter: 'menig boersche deerne de wangen gestreeld, menig lieven mond gekust'[1] heeft, doch hoe dan ook, Poot was in dezen even voorzichtig als Spex en aarzelde in het noemen van namen en omstandigheden. Vloeit het daaruit voort dat hij in zijn onpersoonlijke liefdeslyriek het best is? Wij menen van wel en leggen daarom den lezer een kort staal voor dat naast de gegevene voldoende zijn moge om onze beschouwing der *Minnedichten* in het eerste deel zijner werken te staven. Het is *Schoon Vrouwenhair*[2].

Ai lief, verhoe myn sneven.
Uw mingevangen bidt.
Verhoor hem daer hy zit.
Hier gelt het lyf en leven.
Hier zyn, o wondre last!
De lichte ketens zwaer, de losse boeien vast.
Als gy met zuivre vingertjes
De koele roosjes plukt,
En op uw lokjes drukt,
Geef dan maer zoete slingertjes,
En pers, uit tedre min,
Dat golvend goutdraet zacht: myn hartje schuilt er in.

Toen de dichter in 1722 zijn nieuwe gedichten met de oude tezamen bij Boitet te Delft uitgaf schreef hij over zijn liefdeslyriek in het *Berecht*: 'Laet een ernstigh lezer myne Minnedichten, wier dartelheit my nu vry minder gevalt dan toen ik ze maekte, met oogluiking voorby gaen; nochte gelooven dat ze de gestalte

1) E.J. Potgieter t.a.p. 104.
2) *Ged.* I, 135.

myns gemoets oprecht vertoonen, neen: men houde ze alleen voor jeugdelyke harsenbeelden, eenigerwyze, doch zonder dievery, gevormt naer het geestige exempel van den ridderlyken Poëet en Historischryver Pieter Korneliszoon Hooft, en andere befaemde Dichteren'[1]. Hij scheen dus zijn *Minnedichten* - overigens niet alle zo dartel als hij wil laten voorkomen - te betreuren, en toch was juist daarin het sterkst dat onzegbare aanwezig dat hen tot poëzie maakte, toch was hij daarin het meest dichter geweest. Men kan dan ook den lezer die na een ietwat lange kijk in de *Bybelstoffen* zich daarvan afkeert en met vreugde weer overgeeft aan de zoete bekoring en strelende lieftalligheid welke er van zijn beste *Minnedichten* uitgaat geen ongelijk geven. De onderzoeker die zich met vastberadenheid voor deze stroom van *Bybelstoffen* zet vindt hier en daar een vers, enkele regels, een regel ja soms een woord, welke schoon zijn en erin verdwaald lijken; doch overigens moet hij zich door zoveel wansmaak en verveling heenzetten, dat had de dichter dit alleen nagelaten zijn naam ons - niet tot onze schade - onbekend zou gebleven zijn. Bezitten deze verzen ook niet de bekoorlijke eenvoud zijner *Voorzangen* die het eerste deel openen, soms stoort bovendien een soort grofheid welke men er niet in verwacht. Dat Huygense woordspelingen den dichter daarbij niet goed afgingen hoeft geen betoog; al bezat hij een handschrift van Constanter - hem door Spex vereerd -, zijn geest stond ver af van die van den beroemden Hagenaar. Op meerdere plaatsen is hier bovendien invloed van Hooft en Vondel aan te wijzen[2], doch afgezien van een aardig - bovendien nog aan Vondel herinnerend - fragment als de dans van Salome in *Herodes Antipas Geboortefeest, den Heere Mr. Adriaen Swalmius toegezongen* en een vers als *Kristus tot de Kerk* zijn deze *Bybelstoffen* van geringe betekenis. Poot bleek in dezen zelf niet geheel overtuigd van zijn eigen woorden:

> 't Gewyde bladt laet zich niet vergelyken
> By 't los verhael van suffende kronyken.[3]

Evenmin als zijn *Bybelstoffen* houden zijn *Geboortedichten*

1) *Ged.* I, *Berecht aen den Lezer*.
2) G. Kalff t.a.p. 549 heeft meerdere plaatsen bij elkaar gebracht.
3) *Ged.* I, 51 *Mozes gebergde Kintscheit*.

vele proeven in welke den dichter sieren. Een enkel uitgezonderd dragen zij alle de kenmerken - welke tegelijkertijd gebreken zijn - der gelegenheidspoëzie, al is hij op dit punt niet geheel gelijk te stellen met veel andere achttiende eeuwers, daar hij er niet zo vlug mee was noch zo luchtig met zijn gave omsprong. Het laatste moge blijken uit zijn *Onschultbrief aen Joffrou Debora Blokhuizen, over een belooft en achtergebleven Verjaergedicht* waarin hij zegt:

> Die zonder dichtluim dicht dicht nimmer dicht dat deugt[1)]

tegelijkertijd een goede en slechte regel, goed - gelijk wij zagen - van inhoud, slecht van vorm daar hij een voorbeeld is van de opzettelijke woordspelingen die Poot te dikwijls tot schade van de schoonheid van zijn werk gebruikt. Nochtans zijn de *Geboortedichten* van beter qualiteit dan de *Bybelstoffen*. De *Heilwensch* aan zijn vader is kort maar treffend, de *Geboortezang* voor Sara Oudaen aardig, terwijl het mooie *Ter Verjaringe van Joffrou Sara van Elzen* zich tekent door een oudvaderlandse vrijheid welke wij niet meer bezitten.

Aan gelegenheidspoëzie houdt het eerste deel nog verder in: *Bruiloftdichten, Lyk- en Grafdichten, Lofdichten*, en in het algemeen geldt ook hiervoor dat zij de kenmerken daarvan in te sterke mate dragen. Is er in de *Bruiloftdichten* soms goede beeldspraak aan te wijzen, onderscheiden zij zich op andere plaatsen door zangerigheid, ja kan hier en daar een enkele keer sprake zijn van geestigheid al of niet gepaard met een fijne speelsheid; over het algemeen toch moet men - gedeeltelijk met Huet - erkennen dat zij voornamelijk waarde hebben als: ‘bijdrage tot de kennis der vaderlandsche zeden van dien tijd’[2)]. Poot dacht er zelf anders over en vestigde nadien daarop de aandacht[3)], maar

1) *Ged.* I, 427.
2) Cd. Busken Huet t.a.p. 105.
3) Het loont de moeite van zijn uiteenzetting in het *Aen den Lezer* van het tweede deel zijner *Gedichten* kennis te nemen. Zij luidt: ‘Wat nu voorts de Bruiloftsgezangen betreft, daervan heb ik dit maer te zeggen, dat men die gemeenlyk niet heel hoog gewent is te achten. Bruiloftsdichten zyn maer bruiloftsdichten, zeit men; en daerin zyn alle bruidegoms wys en degelyk, en alle bruiden kuisch en schoon, en daer hebt gy 't al. Zoo spreekt men over die zaeken en woorden. Maer ik meen evenwel dat 'er naeulyx beter gevallen, zelfs voor de beste poëten en poëzy, kunnen uitkomen dan liefde en huwlyxmin. Wil men in zulke rymschriften der waerheit te kort doen, of een' laffen en lossen toon voeren; men kan 't in gedichten op andere voorvallen veeltyts nogh al zoo gemaklyk doen. Daer blyven de dingen net even goet of quaet om. Altoos, ik betuig voor al de werelt, dat ik in myne Trouzangen, gelyk ook in myne andere rymen, my volgens vermogen naer de waerheit der zaeklykheden geschikt, of ten minsten de paerende gelieven, zoo ik ze in hunn' persoon en verdiensten al niet kende, dierwyze beschreven heb, gelyk ze my door anderen, daer ik met reden geen wantrou van verwachten kost, beschreven waren.’

hoe dan ook men kan zich niet verhelen hier te dikwijls - soms zeer sterke - gewildheid te moeten aantreffen. Nog iets meer geldt dit voor zijn *Lyk- en Grafdichten* - bovendien nog gebukt gaand onder arcadische mode-invloeden welke zijn overig werk niet in die mate benadelen - al zonderen wij daarvan uit het in zijn eenvoud en oprechtheid boeiende *Nagedachten over het Afsterven myner Moeder Katharina Groenheide* onder meer ook treffend om de volgende regel:

> Rust voort: het leven hangt aen 't lyden[1)].

Het is deze uitspraak welke ons aanleiding geeft even terug te komen op Poots levensbeschouwing. Wij herhaalden dat zij de smart geen herberg verleende, maar ziehier een uitspraak van een karakter dat wettigt, er Poots diepere slechts nu en dan aan den dag tredende overtuiging in te zien. ‘Het leven hangt aen 't lyden’ - het was iets wat de Abtswoudenaar bijna dagelijks moest ondervinden, doch - en ziedaar de bijzondere en eigene splitsing van zijn wezen - ging de boer er gebukt onder, de dichter wilde er zich boven verheffen. De laatste bewoonde naar eigen inzicht een andere wereld. Was het nog een aardse, hij had meer van het paradijs dan van het tranendal waarin de boer verbleef; de poëet bouwde zijn eigen leven en verbleef in dezen op eigen door de poëzie en schoonheid beschermd terrein.

Uit zijn hierna geplaatste *Lofdichten* noemen wij in het voorbijgaan het wel aardige *Op de voortreffelyke Muzykoefening van den Heere Dirk Schol* om ons dan te bepalen tot de twee boeken *Mengeldichten*. Deze verzen doorlezend zal men enerzijds verbaasd staan over de verscheidenheid der hier bijeengebrachte onderwerpen en anderzijds over de niet te ontkennen vaardigheid

1) *Ged.* I, 264.

van den dichter. Wordt er in een - ook om zijn voorstelling aardig - vers over *Het Nut van den Vrede* gehandeld, elders staat de *Arme Rykdom* tegenover de *Ryke Armoede*, terwijl een ander vers gevolgd wordt door een *Aenmerking* met typisch proza van Poot[1]. Het eerste boek dezer *Mengeldichten* wordt besloten met het bekende *Akkerleven* vergezeld van een voor die tijd typische illustratie. Het tweede boek is van het zelfde karakter. Openend met een uitgebreid gedicht over *De Geneeskunst* bevat het verder allerlei soort poëzie als een *Lettergroet aen den Heere Pieter de Bye, Rechtsgeleerden* en dankverzen als *Dankbaerheit, aen twee Heeren, voor hun Bezoek en Tafelschenkaedjen*. Tekenend voor den dichter is dan weer *Vrolyk Leven*. Immers ook hier stoten wij op de tegenstelling in zijn wezen waarop wij zojuist reeds wezen. Het is een aardig vers, het zingt en is vol van een luchtigheid welke overeenkomt met de goede zwier zijner beste erotische poëzie. Evenwel, opnieuw moet er de aandacht op worden gevestigd dat het leven lang niet altijd zo vrolijk voor hem was als hij het hier wil doen voorkomen. Wederom zegevierde de verbeelding van den dichter over het in de realiteit ondervondene van den boer. De dichter Poot zag dit leven in een prachtige maar grotendeels uit fantasie voortkomende glans. Hem ging voor alles de poëzie en vandaar ook dat hij de *Poëtenstryt* zo oprecht kon betreuren. Een mooi vers in deze afdeling is verder *Aen Joffrou Sara van Elzen*. Tenslotte volgen nog een aantal *Byschriften* waarop wij reeds hierboven de aandacht vestigden.

In 1728 verscheen het tweede deel zijner *Gedichten*. Na een keurige opdracht bracht het een interessant *Aen den Lezer* - waarnaar wij reeds verwezen - waarin de dichter onder meer over zijn *Brieven* handelde. Deze toch vormden een nieuw element in zijn werk en zij openden dan ook het lijvige boekwerk. Enkele ervan dateren uit zijn Delftse tijd en zo bekent hij hier dan ook de landbouw niet meer lief te hebben en de spa niet meer aan de citer te kunnen huwen. Elders blijkt hier opnieuw dat het hem niet aan achting en eerbewijs ontbrak en naast de eveneens weer bemerkbare eerbied voor zijn vader valt hier de sympathieke

1) Op het belang van Poots proza wees reeds Cd. Busken Huet t.a.p. 85. Waar wij ons hier tot den dichter beperken volstaan wij met daarnaar te verwijzen.

brief aan zijn oudste zuster op. Nochtans waar hij het nodig achtte bleef hij zich boer noemen terwijl hij er opnieuw de aandacht op vestigde de middelmaat te prijzen. Betreurt de dichter op meerdere plaatsen zijn Delftse afdwalingen[1)], ook spreekt hij hier nog duidelijker zijn zo zelden bemerkbare innerlijke overtuiging uit in de Vondeliaanse regels:

> De roozen van de werelt groeien
> Aen dorens van verdriet.[2)]

Dit deel bevat daarnaast de belangrijke *Algemeene Brief* welke in zijn gemoedelijke keuvelstijl in de verte enigermate aan Huygens' *Cluyswerck* zou kunnen doen denken. Bovendien bezit dit uitvoerige vers een ietwat wrange humor terwijl het op sommige plaatsen helder maar elders - bijv. inzake uitspraak zijner godsdienstige overtuiging - vaag is. Eveneens nieuw werk in deze bundel zijn de *Velt- en Zeezangen* ook vruchten der klassiek waarvan de eerste - tot in de namen aan Vondels *Leeuwendalers* herinnerend - niet onaardig is.

Bevatten ook zij gelegenheidspoëzie, de rest van het boek wordt in hoofdzaak daardoor ingenomen en komt dan ook in karakter voor een deel met het eerste overeen. Er zijn *Geboortedichten* waaronder het zeer mooie *Boezemoffer ter Geboorte van Jongkvrouwe Anna Oudaen*; er zijn *Bruiloftdichten* niet zonder geest en evenmin zonder smaak, doch waarvan sommige wel sterk typerend zijn voor het opgedragene gedwongen karakter dezer dichtkunst. Onder hen die Poot met deze beide soorten - dikwijls in opdracht - vereerde vindt men vele bekende namen, doch slechts te zelden kan er sprake zijn van een geheel mooi vers. Doch ook al speelt er onder meer de conventionaliteit een te grote rol in, toch kan men zich na bestudering niet aan de indruk onttrekken dat over het algemeen genomen de *Bruiloftdichten* hier meevallen vooral waar de dichter onpersoonlijker is. Ziedaar een trek waarop wij reeds bij zijn erotische poëzie wezen. Dit trok Poot: het algemene buiten hem liggende, en dit wist hij dan ook om te scheppen in een glanzende dichterlijke realiteit welke zijn werk op die plaatsen bijzondere facetten van leur- en klankschoonheid schonk. Daar was hij een dichter tot in de uitersten en vergat hij door deze bezieling alle hem belastende theoriën, meningen

1) Spex bracht deze plaatsen bijeen. Vgl. *Ged.* III, 34.
2) *Ged.* II, 70. *Reisbrief aen den Heer Jan Oudaen.*

en navolgingen. Doch - helaas - slechts enkele malen was dit in zijn gelegenheidspoëzie het geval. Immers ook de *Lyk- en Grafdichten* welke in dit boek een zoo voorname plaats innemen kunnen slechts hier en daar treffen. Hoeft men het niet eens te zijn met den dichter waar hij zich in overgrote bescheidenheid als volgt tekent:

> Doch schoon ik als een gans hier ook by zwaenen quaeke,[1)]

toch kan men zich niet verhelen dat slechts zelden - als in *Op het Overlyden van Dirk Schol* en *Lykklagt over Joffrou Maria Bredenburg* - gesproken kan worden van een beter geslaagd fragment of van een vers niet zonder verdiensten. Waar hij er zelf ergens toe kwam geforceerd te zeggen:

> met een kermend lykgedicht[2)]

de baar te naderen, kan men zich voorstellen hoe over het algemeen de toon dezer gedichten is, waarbij nog komt dat hier zijn klassiek - waar zij elders siert - op den duur sterk nadelig werkt. Als van deze afdeling moet ook van de *Lofdichten* getuigd worden dat soms mooie regels en aardige fragmenten aangewezen kunnen worden, doch dat het overige vrijwel onbetekenend zwak werk is.

De *Mengeldichten* bieden interesantere aspecten. Zijn er ook hier verzen welke in opdracht gemaakt zijn, ja treft men er zelfs een *Bloemzang* op een lusthof naast een *Dankoffer* voor een boekengeschenk in aan, men vindt er ook de niet onaardige *Samenzang* tussen Mopsus en Dorinde waarin het zeventiende eeuwse Brederose *Een oudt Bestevaertje, met een jong Meysjen* als het ware in rococostijl herhaald wordt. Verder is er het typische *Veltvryaedje* eveneens een gesprek tussen Damon en Galathea. Daarna richt hij een gedicht *Tegens de Eerdieven* terwijl elders een *Lierzang* op de valse tijding van zijn dood opvalt. Enkele andere verzen dezer afdeling hadden hierboven reeds de belangstelling, iets wat eveneens voor sommige der *Byschriften* geldt welke ook dit deel besluiten.

Het reeds genoemde *Vervolg der Gedichten* verscheen twee jaar na zijn dood, door de zorgen van zijn biograaf. Het is een boek wat in hoofdtrekken met het tweede overeenkomt en slechts zelden de verrassingen van het eerste biedt. Openend met een

1) *Ged.* II, 290 *Lykgedachtenis van den Heere David van Hoogstraten.*
2) *Ged.* II, 304 *Lyktranen ter Begrafenisse van Dirk Messchaert.*

vers *Aen Godt* bevat het meerdere gedichten als *Levensverbetering* waarin hij zich zelf beschuldigt, en geeft het in zijn *Gepeinzen* een duidelijk beeld van Poots minder gunstige omstandigheden in het laatste gedeelte van zijn leven.

> Myn vaste middlen vallen kort,
> Myn dagelyksche winsten, mager;
> Ja 't lot, dat rank van deunheit wort,
> Herschept den zinger in een' klager.[1)]

Nochtans ook andere tonen klinken erin op. Er is een niet onaardige *Verjaergroet* voor Neeltje, er is het heftige *Minverlangen* naar de zelfde, en er is een bruiloftsdicht waarin het eigen begeren naar het huwelijksbed wel sterk spreekt. Is een en ander van een ons niet meer eigen vrijheid, toch kan men hier niet van grofheid spreken. Integendeel, die bruiloftsdichten zijn interessanter en schoner dan men over het algemeen schijnt aan te nemen. De dichter die zelf zo lang op dit geluk moest wachten was er de aangewezen man voor, en wel was hij er terecht van overtuigd dat dit in wezen algemene onderwerp bij zijn bijzondere aanleg goed paste. Dat echter ook zijn huwelijk hem niet alle geluk bracht bewijst het overbekende *Op de Doot van myn Dochtertje* een gedicht dat hoe bekend ook hier nogmaals, gedeeltelijk ter vergemakkelijking, moge worden geciteerd.

> Jakoba tradt met tegenzin
> Ter snode werelt in;
> En heeft zich aen het endt geschreit,
> In haere onnozelheit.
> Zy was hier naeu verscheenen,
> Of ging, wel graeg, weêr heenen.
> De moeder kuste 't lieve wicht
> Voor 't levenloos gezigt,
> En riep het zieltje nogh te rug:
> Maer dat, te snel en vlug,
> Was nu al opgevaren
> By Godts verheugde schaeren.
> Daer lacht en speelt het nu zoo schoon,
> Rontom den hoogsten troon
> En spreit de wiekjes luchtigh uit,
> Door wee noch smart gestuit.
> O bloem van dertien dagen
> Uw heil verbiedt ons 't klagen.[2)]

1) *Ged.* III, 19.
2) *Ged.* III. 74-75.

Steeds treft bij herlezing het bijzondere en ontroerende van dit vers, zodat niet weinigen het met Kloos[1)] tot de allerbeste poëzie zullen rekenen. Als het ware van een andere wereld bezit het dezelfde trekken en eigenschappen zijner prachtige liefdeslyriek, ademt het een bijzonder tere sfeer en is het in klank van een bijna niet te benaderen ijlheid. Weer treft in dit vers het met één streek gepenseelde, weer ook bezit het die onaardse paradijselijke glans, weer spreekt hierin een epicuristische berusting welke weinig Christelijks heeft. Doch men lette erop: het afsterven dezer: 'bloem van dertien dagen' bracht in Poot een ontroering teweeg welke hem tot in zijn diepste binnenste schokte. Voelend dat zijn eigen einde naderde, moet hij, gebogen over de wieg welke te snel een in de kiem gedode vrucht herbergen moest, het onafwendbare reeds spoedig gezien hebben; moet hij geweend hebben om wat hem dierbaar was en hij zich hier ontglippen zag: het aardse voor hem in zijn verbeelding zo paradijselijke leven. Zijn kind was hem een wezen dat hij tegen de: 'snode' ook door hem: 'met tegenzin' betreden: 'werelt' had willen beschermen, maar nu - een onbegrijpelijk lotsbestel verhinderde dat, beroofde hem van een grote schat, doch - en ziedaar het bijzondere - behoedde tegelijkertijd het 'lieve wicht' voor wat hij zelf gebukt moest torsen. Vandaar het meer dan berustende, ja het als het ware stil jubelende einde: geen verzuchting maar een lofspraak, geen wenen maar een verheugen; zo begrijpelijk voor wie in zijn geest dit snelle gebeuren volgen kan. Zijn hele wezen moest zich hier dan ook opnieuw uitzingen en dit geschiedde dan ook in een vers, dat met enkele andere uit zijn oeuvre altijd tot de klassieke schat onzer literatuur gerekend zal worden.

Poëzie van geheel gelijke waarde bezit overigens dit deel niet. Er is nog het vers *Mei* zich onderscheidend door een mooi begin, en er is verder het meer bekende *Zomeronweer*. Daarnaast valt het eenvoudige en aardige dankvers *Aen den Heer Mr. Willem Vlaerdingerwout* op. Hij bezingt verder de *Ware Vrientschap* om tenslotte in het beroemde *Nacht* nog eens op enkele plaatsen zijn vroegere hoogte weer in te nemen. Dit vers heeft een tekenend eind waarin erop gewezen wordt dat de auteur het alleen voor de: 'Aertsgoetheit' zong, doch verder onderscheidt het zich door coupletten welke Coster hem met recht: 'den slaapwandelaar

1) Willem Kloos t.a.p. 149-150.

der 17de eeuw'[1] konden doen heten. Ziehier een tweetal strofen ter staving.

Hoe luistert d'onbeweegde lucht!
Daerin schryft nu geen vogelvlugt
Heur schaterende wemelspooren.
De wufte winden leggen stil.
Het levend kristallyn, by 't schubbigh vee verkoren,
Glyt zacht langs rant en kil.
De wegh houdt roepen in en praet,
De weî haer loeien en geblaet.
'k Verneem alöm een vredigh zwygen.
Zoo sta 'k heel onverlet en vry.
Zou dit een' looden geest geen' luchten trek doen krygen
Tot zoete rymery?[2].

Het slot van het *Vervolg* is een kort vers op de *Gerechtigheit*. Het wil ons voorkomen dat het niet zonder toeval op deze plaats terecht kwam; immers zo een trek den dichter en den mens sierde dan was het wel zijn strikte eerlijkheid en rechtvaardigheid, uit alles blijkend en dan ook door velen erkend. Het vormt een waardig slot van een betrekkelijk uitgebreid doch over het algemeen ook waardig oeuvre, dat voornamelijk ook in dit derde deel blijken geeft van een goede - en eindelijk hier te loven - technische beheersing.

Toen het eerste deel zijner verzen bij Boitet van de pers kwam en Poot deze uitgave inleidde met een kenschetsend *Berecht aen den Lezer* zeide hij daarin over zijn gedichten dat hij ze den lezer aanbood en deze ze moest aanvaarden 'zoo goet zoo quaet als (hij) ze van de natuur, (zijn) eenigste hulp en leidsvrou in dezen, ontfangen' had[3]. Dat dit niet geheel overeenkomt met de waarheid is genoegzaam bekend. De voorkeur voor het vreemde - hem door vrienden en kennissen geschonken - dreef ook hem, zodat hij de geleerde klassiek ging bestuderen teneinde zijn verzen met het klassieke vernis te overstrijken.

1) *De Nederlandsche Poëzie in honderd Verzen* door Dirk Coster. Tweede Druk. Arnhem MCMXXXI, LXI. Men verzuime niet van deze karakteristiek kennis te nemen. Er valt onder meer in op dat de inleider Poot reeds een décadent noemt.
2) *Ged.* III, 147.
3) *Ged.* I, *Berecht aen den Lezer*.

Zachtglanzend doen zij echter goed aan, want - reeds Huet wees daarop[1]. - Poot had een fijn gevoel voor het klassieke. Hij benaderde het en dat niet alleen in het uiterlijke. Vandaar dan ook dat zijn verzen - hoe vol soms ook - slechts zelden wee aandoen door deze onbewuste zuivere intuïtie die ons ook in zijn andere offers aan de tijdgeest - de arcadische poëzie - gevangen houdt.

Wij spraken van een scheiding in zijn leven door het Delftse jaar. Er hier op terugkomend wijzen wij erop, dat dit in zoverre een scheiding was dat de dichter na dat jaar niet meer - althans zeer zelden - de hoogte van daarvoor bereikte. Zijn debuut was tegelijkertijd zijn hoogste trap welke daarna onbereikbaar scheen toen met geleerde werkzaamheid en zorg om den brode, de ouderdom de *Minnedichten* te dartel oordeelde, de gelegenheidspoëzie tot een brede stroom aanzwol en de geleerdheid de scepter ging voeren. Mede daarom schenkt het een schone voldoening Poots dichtwerk te kennen, omdat het de strijd tussen natuur en leven te aanschouwen geeft. En dat was het wat hem tot dichter stempelde: dat zijn natuur nooit in haar geheel overwonnen werd, dat zij zich niet geheel kon overgeven, en dat zij wanneer zij vrij was en uitbrak hem de schoonste verzen deed neerschrijven.

(*Slot volgt*).

PIERRE VAN VALKENHOFF.

Is het algemeen beschaafd armoedig?

It must be remembered that dialect is less able to express the higher interests of the mind: people whose minds are awake and developed cannot be confined to a dialect. The Common-speech is in itself richer in colour and opens wider vistas and there is plenty of room in it for that picturesque variety which in the opinion of many people can only be retained by the preservation of dialects. If we think out logically and bravely what is for the good of society, our view of language will lead us to the conclusion that it is our duty to work in the direction which natural evolution has already taken, i.e. towards the diffusion of the common language at the cost of local dialects.

O. Jespersen: *Mankind, nation and individual from a linguistic point of view*, blz. 81.

1) Cd. Busken Huet t.a.p. 97

Kroniek en kritiek.

Bezwaren tegen de term en het begrip 'Algemeen Beschaafd'?

'Op onze scholen moet "het genivelleerde "Algemeen Beschaafd" als norm en object worden onttroond" (Overdiep).[1)] De term A.B. (modische afkorting van "Algemeen Beschaafd"), die aan de leerlingen onzer middelbare scholen als een soort algebraïsche formule wordt geleerd, blijkt bij nader inzien wetenschappelijk èn paedagogisch verwerpelijk.' 'De naam "Algemeen Beschaafd" is in zekere zin een contradictio in terminis: het Beschaafd is niet algemeen' (Kloeke)[2)]. Deze uitspraken, van zeer verschillend standpunt, geven mij aanleiding om 'Het gezag van een Algemeen Beschaafd' nog eens ter sprake te brengen. Mijn artikel van 1914[3)] zou bij een herdruk herziening en aanvulling behoeven. Sedert is dit onderwerp voortreffelijk behandeld door Jespersen in zijn voordrachten *Mankind, Nation and individual from a linguistic point of view* (Oslo 1925). De degelijke opstellen van C.B. van Haeringen over *Eenheid en nuance in beschaafd-N ederlandse uitspraak*[4)], over *'Spellingpronunciations' in het Nederlands*[5)] en ten dele ook de boven aangehaalde voordracht van Kloeke, openden nieuwe gezichtspunten. Ongetwijfeld is met de invloed van de geschreven taalvorm meer rekening te houden dan ik vroeger deed. Reeds in mijn Taalgeschiedenis heb ik getracht op de betekenis van velerlei geschreven taal voor het algemene taalgebruik te wijzen. Tegen een te ver gaande reactie dient echter gewaarschuwd te worden. Het lijkt mij niet toevallig dat èn Kloeke èn Overdiep door voorafgaande studie Duits-georiënteerd zijn. De verhouding van gesproken tot geschreven taal in Duitsland en in ons land kan niet op èèn lijn gesteld worden. Daarvoor bestaat een te groot verschil in volksaard en in de voorgeschiedenis van de taaleenheid in de beide landen.[6)]

1) *Stilistische Grammatica*, blz. 291.
2) *Voordracht over Beschaafd Nederlands*, voor de Maatschappij der Ned. Lett., *Jaarboek 1937*, blz. 7.
3) *Nieuwe Taalgids* VIII.
4) *Nieuwe Taalgids* XVIII.
5) *Nieuwe Taalgids* XXXI.
6) Zie o.a.J. van Dam's *Handbuch der deutschen Sprache* (blz. 24-25) over *Schriftsprache und Mundart*.

Kloeke's bezwaar tegen de term ‘Algemeen Beschaafd’ berust voor een groot deel op misverstand. Het woord ‘algemeen’ betekent natuurlijk niet dat het Beschaafd algemeen-verbreid is, maar dat het algemeen als normatief erkend wordt. Ook met ‘Gemeinsprache’ en ‘common language’ is niet bedoeld dat ieder landgenoot er evenveel deel aan heeft. Terecht zet Kloeke uiteen - gelijk wij dat vroeger herhaaldelijk deden - dat ‘beschaafde taal’ niet betekent: welluidende taal. Immers dezelfde klanken en tweeklanken die ons in beschaafde omgang hinderen, kennen wij in naburige kultuurtalen. De bedoeling is eenvoudig: de taal die onder de meest ontwikkelden of toongevenden gesproken wordt. Duidelijker komt dat uit in de Engelse term ‘Standard-language’, en nog duidelijker in de benaming ‘upper-class-language’, die Jespersen gebruikt. Minder in de Duitse term ‘Hochsprache’, die meer aan biezonder dan aan dagelijks gebruik doet denken. De vroeger uitsluitend gebruikte term ‘Schriftsprache’ verliest terrein, sedert men beseft dat deze taal ook in mondeling gebruik een zelfstandig bestaan verkregen heeft. Ik zie geen reden om in het Nederlands ‘beschaafde taal’ te vervangen door ‘beschaafdentaal’ - gelijk Kruisinga voorstelde. Wellicht zou standaard-taal de voorkeur verdienen, maar de benaming Algemeen Beschaafd is nu eenmaal gangbaar.

Belangrijker dan de keuze van de naam is de begripsbepaling. Wie geen eenheid-in-verscheidenheid erkent, zou eigenlijk nooit de taal van een groep individuen, die elk hun eigenaardigheden vertonen, met een collectieve naam kunnen bestempelen. Wie het begrip ‘Algemeen Beschaafd’ verwerpt, is overtuigd dat de nuaneen zó belangrijk zijn, dat niet langer van één taalsoort gesproken mag worden. Kloeke's neiging, de betekenis van die nuancen te overdrijven, komt voort uit zijn verzet tegen een te sterk gereglementeerde beschaafde uitspraak. Hij zal het niet met Overdiep eens zijn dat wij ‘om beschaafd te spreken ons richten naar den geschreven taalvorm’.[1)] Al mag dat in Duitsland het geval zijn, onze volkseenheid en taaleenheid is ten minste een eeuw ouder dan de Duitse. Wie ontkent dat de ontwikkelde Nederlanders één taal spreken, zou ook slechts een ‘zogenaamd’ beschaafd Engels of Frans moeten erkennen. Merkwaardigerwijze wordt bij de beoordeling van dit vraagstuk telkens over het hoofd gezien dat de eerste en gewichtigste stap tot taaleenheid de aanpassing

1) a.w. blz. 10.

van de woordvoorraad is, gevolgd door de eenheid van grammatisch systeem. Deze beide factoren waarborgen een grote mate van verstaanbaarheid, die volkomen wordt, wanneer ook de uitspraak zozeer aangepast is, dat van één fonologisch stelsel, zij het met lichte schakeringen, gesproken kan worden. Of dan de fonetische realisatie lichte verschillen vertoont, doet minder ter zake, en belemmert de eenheid niet. Sommige afwijkingen worden nauwelijks opgemerkt of geven geen aanstoot; andere gelden als vulgair en worden dus veroordeeld en geweerd. Over de beoordeling heeft Van Haeringen in het genoemde opstel treffende opmerkingen gemaakt. Een lichte diftongering van ē en ō, vooral aan het woordeinde, waarop Kloeke doelt, komt in Holland in de beschaafdste kringen voor; de volledige diftongering tot *ei* en *ou* daarentegen geldt algemeen als vulgair. Waar de grens ligt voelt iedereen, ook zonder die te kunnen aanwijzen. Evenmin als men precies kan aangeven, wanneer iemand nog korrekt gekleed is. Het machtigste wapen waaronder afwijkingen naar het vulgaire bezwijken, is de spot. Wie bemerkt dat hij om zekere eigenaardigheden uitgelachen wordt, zal zich haasten om ze af te leren.

Het grote maatschappelijke belang van een beschaafde uitspraak behoeft niet uiteengezet te worden. In Zuid-Nederland, waar de behoefte aan beschaafde uitspraak van het Nederlands steeds dringender gevoeld wordt, zal men met verbazing lezen wat Overdiep beweert: ‘Niet een uniforme uitspraak, maar een uniforme, algemeene schrijftaal voor “ambtelijk” verkeer, pers en wetenschap, is noodig voor een “beschaafden levensvorm” der Vlamingen,’[1)] een bewering die bewijst dat deze geleerde een vreemdeling in Vlaanderen is!

Merkwaardig is dat Overdiep het ‘Algemeen Beschaafd’ de voordeur uitjaagt en het onder andere namen door de achterdeur binnenhaalt. Er bestaat wel een ‘*persoonlijk* beschaafd’ (blz. 13), ‘of liever *locaal* beschaafd’ (blz. 36); er is een ‘algemeene cultuurtaal’ (blz. 38), die ook gesproken wordt, er is ook een ‘Hollandsche gesproken vorm van de Noord-Nederlandsche cultuurtaal’ (blz. 45). Op blz. 87 wordt een tekst ingeleid, gesproken ‘in het “beschaafd” Nederlandsch met een Zuidhollandschen inslag in de intonatie.’

Merkwaardiger nog is het, dat Overdiep - terwijl hij hardnekkig weigert in de boven aangeduide taalsoorten een hogere

1) a.w. blz. 12.

eenheid te zien - wel als collectief begrip spreekt van '*de* Dietsche volkstaal in haar geheel' 9blz.16), al zijn de verschillende soorten volkstaal veel minder gemakkelijk als eenheid te beschouwen, ja zelfs van 'de "dialeeten" der volkstaal' (blz. 31); de dialecten als 'schakeeringen der Nederlandsche volkstaal *naar de streken van het land*' (blz. 42). Het is wel begrijpelijk hoe Overdiep tot dèze generalisatie komt: hij ziet als syntacticus merkwaardige overeenkomst in velerlei volkstaal of dialekt (Katwijks, Gronings, Gents), zodat hij spreekt van 'de *volkstaal*-syntaxis' (blz. 24). Maar staat daar niet tegenover dat een volbloed Katwijker, Groninger en Gentenaar elkaar niet of nauwelijks verstaan, terwijl beschaafde sprekers uit diezelfde streken onmiddellijk het gevoel krijgen dat ze dezelfde taal gebruiken?

Van partikularistische zijde wordt aan een Algemeen Beschaafd armoede en kleurloze eenvormigheid verweten, een vooroordeel dat Jespersen terecht bestreed. Zou een man uit het volk, die bij hoger ontwikkeling zich de algemene kultuurtaal eigen maakt, ten gevolge daarvan in zijn spreken over minder taalmiddelen gaan beschikken? De omgang tussen ontwikkelde Nederlanders beperkt zich toch niet tot gesprekken over alledaagse belangen. Naast familiare omgang bestaat ook een vormelijke omgang: in beschaafde omgangstaal bestaat, behalve individuele verscheidenheid, ook een 'social stratification', afhankelijk van de spreker en van de aangesprokene. De vormelijke taal zal weer invloed hebben op de briefstijl. Daarboven zal, bij dieper gaande gesprekken, taal nodig zijn, die meer of minder onder invloed van wetenschappelijk of letterkundig taalgebruik staat.

Max Deutschbein onderscheidt in zijn *Neuenglische Stilistik* (1932) het beschaafd gesproken Engels in 'Colloquial English' en 'Standard English', als 'gehobene Verkehrssprache'. Daaronder ligt het 'Slang'; daarboven 'Literary English', dat als produkt van bewuste kultuur ('formal composition') weer onderverdeeld kan worden. Wij kennen daarvoor de termen 'familiaar beschaafd' en 'vormelijk beschaafd', of met de verdeling in drieën, die Dr. L.J. Guittart aanbeval: de gemeenzame omgangstaal, de 'normale' taal, en de verzorgde taal.[1)]

De vraag wat de norm moet zijn voor beschaafd gesproken taal is uitvoerig en grondig besproken door Jespersen in het hoofdstuk *Standards of correctness*[2)]. Hij gaat er zeven na

1) Zie *De Niewwe Taalgids* XXIX. blz. 379-380.
2) a.w. blz. 64-122.

(authority, geographical, literary, aristocratic, democratic, logical, aesthetic), om tegen elk van deze afzonderlijk zijn bezwaren te ontwikkelen, maar te concluderen dat in elk een kern van gedeeltelijke juistheid te vinden is. In dit kort bestek kunnen wij zijn betoog niet op de voet volgen. Wij verwijzen er de lezer slechts naar. Wel willen we een aktuele vraag te berde brengen: mag aan de beschaafde uitspraak van de algemene taal dezelfde maatstaf aangelegd worden als aan de taal van de voordracht, van het toneel? Juist in de laatste tijd wordt van gezaghebbende zijde het vaststellen van strakke normen, vastgelegd op grammofoonplaten, ijverig bepleit. Dat streven vindt steun in de kringen van spraakleraren en van dilettanten, die op grond van het schrift de ‘eigenlijke’, de ‘juiste’ uitspraak menen te kunnen vaststellen. Overdiep's boven aangehaalde overschatting van ‘den geschreven taalvorm’ zou daaraan een gevaarlijke steun kunnen geven.

Op mijn vroegere uiteenzetting dat de ‘Bühnensprache’, die een strenge norm eist, voor algemeen taalgebruik en voor het onderwijs niet zonder schade geldig verklaard kan worden, op de verwerping van dat gezag door toongevende Duitse taalgeleerden, zal ik nu niet terugkomen. In streken waar men dagelijks gelegenheid heeft om Algemeen Beschaafd te horen en te beoordelen, met alle toelaatbare en ontoelaatbare afwijkingen, is kunstmatig ingrijpen overbodig. Bij het onderwijs geldt het levende voorbeeld van de docent; in de maatschappelijke omgang vooral het voorbeeld van de beschaafde vrouw. Wat De Quincey zegt van het Engels: ‘The pure racy idiom of colloquial household English must be looked for in the circles of welleducated women not too closely connected with books’[1)], geldt .o.i. ook voor het Nederlands. Hoe het levende voorbeeld werkt kunnen we dagelijks waarnemen: kinderen van ontwikkelde ouders behoeven de beschaafde uitspraak niet meer op de school te leren; dienstmeisjes, en winkeljuffrouwen die voortdurend met beschaafd sprekende vrouwen in aanraking komen, hebben vaak een even korrekte uitspraak als een deftige dame.

In streken waar het dialekt overheerst, of waar, gelijk maar al te zeer in Zuid-Nederland, het Frans als de ‘beschaafde’ taal geldt, zal het geregeld werkende voorbeeld schaarser, en dus van minder invloed zijn. Daar kan opzettelijke leiding vooreerst niet

1) Aangehaald door M. Deutschbein, a.w. blz. 47.

gemist worden. De grammofoon en de radio zijn dan kostbare hulpmiddelen. Terecht hechten Blancquaert en zijn medestanders daar grote waarde aan. Dat de sprekers met zorg gekozen moeten worden, is duidelijk; dat het onderscheid tussen vlotte omgangstaal en voordrachttaal in het oog gehouden blijft, is wenselijk. Gewaarschuwd dient ook te worden tegen een onnatuurlijk, geïntoneerde, vaak ritmisch verwrongen leestaal, die men niet zelden door de radio verneemt, en waarbij men het papier hoort ritselen! Wanneer de hoorder zulke 'leestaal', waarbij hem geen *n* gespaard wordt, en alle enklytische woordjes en zwak te betonen woorden met volle klemtoon klinken, als het 'echte' Nederlands, als 'korrekte' uitspraak, zou gaan beschouwen, dan is het de taak van ons, taalkundigen en taaldocenten, om een protest te laten horen. Dat soort 'taalkultuur' is taalverknoeiing! Spellinguitspraak is een algemeen voorkomend taalverschijnsel, in het verleden en in het heden. Maar dat betekent niet dat ons taalonderwijs er passief tegenover moet staan, en er b.v. in moet berusten dat het lidwoord met de drie klanken *h-e-t* gelezen wordt, of het lidwoord *een* met dezelfde ē als het telwoord. Een *goed* leesonderwijs, dat letters van klanken leert onderscheiden, dat uit de dode letter een levend ritme en de juiste intonatie weet te voorschijn te roepen, zal op den duur heilzaam kunnen doorwerken. Dan zal ook door de radio weer een natuurlijk klinkend, levend Nederlands verbreid worden, als een krachtige steun voor de beschaafde uitspraak in brede kring.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Gedenkboek Kon. Vlaamsche Academie 1886-1936.

Eerst onlangs verscheen, als Oktober-afl. 1936 van de *Verslagen en Mededelingen*, het Gedenkboek van de vijftigste verjaring. Behalve een uitvoerig verslag van de luisterrijke feesten bevat dit boek een overzicht van de werkzaamheden gedurende de laatste 25 jaar. J. van Mierlo geeft een breed opgezet verslag van al wat op het gebied van het Middelnederlands verricht is (blz. 181-251). Beknopt is het verslag in zake Nieuwere Taal- en Letterkunde, door J. Salsman, dat over Geschiedenis door Leonard Willems, en over het Onderwijs in en door het Nederlands, door J. Jacobs. Men krijgt de indruk dat in de Academie in deze kwart-eeuw omvangrijk en verdienstelijk werk gedaan is.

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie XI (1937).

W.A. Grootaers levert een dialektgeografische studie over *De rode en de zwarte aalbes*, een pendant en aanvulling van de bekende studie die zijn vader vroeger publiceerde. - A. van Loey toont aan dat verscheiden, schijnbaar bedorven plaatsen bij Van Velthem niet geëmendeerd behoeven te worden, indien men ze uit Brabants dialekt verklaart (*Tekstcritiek en dialectologie*). Dezelfde schrijver verzamelde *Brabantse persoonsnamen op -ooi*, zeer waarschijnlijk als vleinamen op te vatten, maar niet met stelligheid verklaarbaar. - J. Lindeman (*Nog over Brabantsche persoonsnamen op -ooi*) doet een poging om de oorsprong uit het Waals te verklaren. - C.B. van Haeringen geeft *Etymologische aantekeningen bij Nederlandse woorden voor uier en speen*, waarbij K. Heeroma een *Naschrift* plaatst. - Jan Grauls schrijft een aardig artikel *Van gendarme tot rijkswachter*, als ‘een brokje geschiedenis van Vlaamsch België’. Als slot volgen de gewone bibliografische overzichten over *De Nederlandsche dialectstudie in 1936*, door L. Grootaers, en *De Vlaamsche toponymie in 1936*, door H.J. Van de Wijer.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1936-1937.

De voordracht van de voorzitter G.G. Kloeke over *Beschaafd Nederlands* is in deze bundel geheel afgedrukt. Op enkele bezwaren tegen zijn betoog komen wij weldra terug. Daarop volgen voordrachten van Anton van Duinkerken over *Waarde en beginselen der aesthetische literatuurkritiek* en van Marius Valkhoff over *Roncevaux en de laatste onderzoekingen aangaande het Rolandslicd*. - R.P.J. Tutein Nolthenius levert een bijdrage tot de geschiedenis van De Gids in een opstel *Toen ik nog was Gidsredacteur 1897-1919*.

Onder de *Levensberichten* vestigen wij de aandacht op die van *René de Clercq* door Antoon Jacob, en van *H.C. Diferee* door J. Berg.

Jaarboekje van ‘Oud-Utrecht’ 1937.

Een uitvoerig opstel van J.W.C. van Campen behandelt *Vondels relaties met Utrechtsche kunstenaars*, waarbij achtereenvolgens ter sprake komen: Hendrik de Keyser, Hendrik Bloemaert, de vertaler van ‘Den getrouwen herder’, Herman Saftleven en Paulus van Vianen. - Mej. C.C. van de Graft deed voor haar

bijdrage *Vondel bij het spel van David en Goliath te Utrecht* een aardige vondst. Zeer waarschijnlijk is bij die gelegenheid opgevoerd het schooldrama *Monomachia Davidis cum Goliath* van de rector Gabriel Jansenius te Aalst, in 1600 te Gent uitgegeven. Van dit stuk geeft de schrijfster de inhoud weer.

Bij Vondel's graf.

De herdenkingsrede, door Geerten Gossaert, uitgesproken in de Nieuwe Kerk te Amsterdam op 17 November 1.1., is in druk verschenen bij de firma A. Oosthoek te Utrecht.

Medium-Passivum.

Dit is de titel van een voordracht, gehouden op het 17de Nederlandse Philologen-congres, door A.J. Fehr, en onlangs door de firma B.J. Paris te Amsterdam afzonderlijk uitgegeven.

Een Nederlandse spraakkunst voor Zweden.

Martha A. Muusses, lector voor de Nederlandse taal- en letterkunde te Stockholm, die in 1930 met Prof. L.L. Hammerich een *Hollandsk Grammatik* voor Denen samenstelde, gaf onlangs een *Kortfattad Holländsk Grammatik* voor Zweden uit (Stockholm - Albert Bonnier - 1937). Dezelfde schrijfster publiceerde in het tijdschrift *Ord och Bild* een opstel over Henriette Roland-Holst, met enige in het Zweeds vertaalde gedichten.

René de Clercq.

Om de nagedachtenis van René de Clercq te eren heeft zijn vriend Mr. J.J. Wijnstroom in de laatste tijd een reeks uitgaven bezorgd, die niet in de handel zijn, achtereenvolgens getiteld: *Nagelaten gedichten, Mededeelingen over René de Clercq, Meeningen van René de Clercq, René de Clercq's grootste liefde* en *Overgebleven Gedichten*. Deze reeks is onlangs besloten met een schets van *René de Clercq's levensloop*. Naast het bovengenoemde Levensbericht door Antoon Jacob leveren deze geschriften belangrijke gegevens om ons een beeld te vormen van de geestdriftige Vlaamse zanger- en propagandist.

Een Zuid-Nederlandse schooluitgave van de Max Havelaar.

Bij de U.M. Elsevier te Amsterdam en de Nederlandsche Boekhandel te Antwerpen verscheen een volledige uitgave van de Max Havelaar, bezorgd door Dr. A.

Verstraeten. In een Inleiding (blz. I-XXXII) wordt de Havelaar-zaak en al wat daaraan voorafgegaan is, uitvoerig besproken. Uit de aantekeningen blijkt

dat de uitgever zich grondig op de hoogte gesteld heeft. Heet jongste geschrift over *De man van Lebak*, door E. du Perron (1937) heeft hij niet meer kunnen raadplegen. Achterin zijn alle aantekeningen van Multatuli opgenomen, gevolgd door een reeks van de uitgever (blz. 333-356), voornamelijk bestemd voor de Vlaamse jeugdige lezer, voor wie dit boek daardoor beter toegankelijk gemaakt wordt. Ook buiten de school zal deze uitgave dus goede diensten kunnen bewijzen.

De roman van Heinric en Margriete van Limborch, in hedendaags nederlands naverteld en ingeleid door Albert Verwey (Santpoort - C.A. Mees - 1937). Prijs f 2.25, geb. f 3.-.

Dit nagelaten werk van Verwey, door zijn dochter Mea Mees-Verwey bezorgd, lag al jaren gereed, maar werd in 1935 voor een uitgave ter hand genomen. Deze roman is door de geschiedschrijvers van onze letterkunde meestal met geringschatting behandeld, als een produkt uit de tijd van verval. Verwey ziet er een ‘revival’ in, en werd er zozeer door bekoord, dat hij het in prozavorm, als een modern volksboek, dichter bij de tegenwoordige lezer wilde brengen. ‘Hein van Aken - indien deze de maker van de Limborch was - is geen man van de daad geweest. Hij was teder, bevallig, een vriend van het boekvertrek. Maar hij was in staat de verbeeldingswereld van zijn tijd nog eens op te nemen en haar figuren dooreen te weven tot een lang en goedgesponnen gedicht, dat hem klaarblijkelijk, tussen zijn andere werk door, vele jaren bezighield.’ Als een proeve van ‘motievenkunst’ heeft Verwey dit verhaal voor zijn studenten bewerkt, in de hoop dat het ‘ook niet-studerenden en ouderen sommige aangename avonduren verschaffen zal.’

Dr. J. van Dam's Handbuch der deutschen Sprache I: Einleitung und Lautlehre (Groningen - J.B. Wolters - 1937).

Een beoordeling van dit breed opgezette werk, dat door een *Wortlehre* en een *Satzlehre* gevolgd zal worden, zou buiten het kader van ons tijdschrift vallen. Wij willen echter de aandacht van onze lezers er op vestigen, niet alleen als model van een wetenschappelijke spraakkunst, maar ook omdat er voor een neerlandicus veel uit te leren valt. Allerlei besproken verschijnselen zijn opzettelijk met dezelfde of soortgelijke in het Nederlands in verband gebracht. Met belangstelling zien wij de volgende delen tegemoet.

C.D.V.

Proza en poëzie.

> ‘Si l'on osait pousser jusqu'au sens profond, on verrait sous ces mots non seulement les deux mécanismes de l'expression verbale, mais les deux tendances de l'esprit humain, les deux modes de connaissance qui les ont créés.’
> Raimond Christoflour.

In dit motto, ontleend aan de ‘Réflexions’ van een weinig bekend Frans dichter, zijn tweeërlei opvattingen van de onderscheiding ‘proza en poëzie’ tegenover elkander gesteld: de formele of mechanische en de psychologische.

De eerste verstaat onder ‘poëzie’ de kunst van het vers, de uitdrukkingswijze, gebonden in een bepaald metrum; onder ‘proza’ de expressie in z'n ongebonden, natuurlijke beweging. We kennen ze als afgezaagde titel van school- en andere ‘bloem’- lezingen en vinden haar systematiek in de schoolse prosodie, die het vers nauwkeurig ontleedt en klassificeert, maar voor het proza slechts een negatief kriterium heeft. Hierin verraadt ze haar afkomst uit de oude rhetorica, die het vers beschouwde als hoogste taalcultuur, die alle aandoening en gedachte, alle kennis en lering in z'n aangename en sierlijke vormen kon vatten en appetijtelijk of indrukwekkend maken: van de meest alledaagse levenservaring en praktische kennis tot de hoogste filosofie; van de kleine genoegelijkheden des huiselijken levens tot de verhevendste gevoelens en diepste zieleconflicten der tragische helden en heldinnen. Zo leeft het vers tot op de huidige dag, als ‘zoete most’ of zerp kwatrijn, al moet worden toegegeven dat het veel van z'n terrein verloren heeft.

We kennen de verwoestingen die het rationalisme in de hof der aloude poëzie heeft aangericht met z'n ontdekking: ‘à tout ce que l'intelligence a besoin de dire, le prose suffit’ (Lamotte); met z'n kwalificatie van de poëzie als een *badinage*, een ingenieus spel weliswaar, aangenaam en bewonderenswaardig, maar toch een spel, onwaardig aan de streng vorsende geest der mondig geworden mensheid.

Als een onnatuurlijk dwangbuis wees het intellect de poëtische vorm af, en ook dichters perkten z'n wettig gebied in:

> ‘Didactic poetry is my abhorrence: nothing can be equally well expressed in prose that is not tedious and supererogatory in verse,’

aldus Shelley[1)], en Brémond, de vurige strijder voor de rechten van het vers:

> ‘Une poésie didactique est un monstre, moins encore, une absurdité, un cercle carré.’[2)]

Zo werd aan het vers het gebied der rede ontzegd, en nog gaat het proces door.

De hedendaagse aestheticus Middleton Murry constateert:

> ‘Poetry is dead - dead, I mean, in the most important sense; it has ceased to play an essential part in the social life of the nation as a whole. - The poetry-reading public is artificial in comparison; its interest and taste in poetry is largely artificial. Its approach to poetry is no longer direct.’[3)]

Middleton Murry waardeert de litteraire vormen en dus ook vers en proza naar de grondeis van alle expressie, die der ‘inevitability’, en speurt dan (hij spreekt voornamelijk over het drama en het verhaal) geen essentiële verschil tussen beide uitdrukkingswijzen; of de ene of de andere overheerst is slechts afhankelijk van bijkomstige omstandigheden, in 't bizonder van de ‘fashion of age’ en van ‘the relative development of language in the two forms’. Hij ziet de ontwikkeling van het proza als een natuurlijke eis van onze tijd: als ‘the medium of exactness’ is het de noodzakelijke vorm van het exacte denken, dat zich belemmerd voelt in de beperkingen van metrum en rijm; van de exacte beschrijving; van het drama en van het verhaal. En nog is het proza, als jongere vorm, niet tot z'n volle ontwikkeling gekomen, het bergt de rijkste mogelijkheden. Zo is zijn conclusie:

> ‘Possibly it may not be true to say that prose fiction can do all that poetry can do; it is sufficient for my purposes if we admit that it can do most of the things that poetry can do.’

1) Preface to *Prometheus U nbound*.
2) H. Brémond, *Prière et Poésie*, p. 73.
3) *The Problem of Style*, London '35, p. 52.

Slechts één gebied erkent hij als het wettig domein van de poëzie, dat der lyriek:

> ‘where the emotion is peculiarly intense and peculiarly personal the impulse to the highly concentrated expression of poetry is predominant.’

Is het niet, of we het pleidooi van Geel voor het proza lezen, met zijn opwekking: ‘Laat ons het proza bewerken; de echte poëzij zal er bij winnen’?

Zo is er dan een grond voor de onderscheiding ‘proza en poëzie’, dieper dan die van een bloot vormelijk verschil, dan de bizondere voorliefde van tijd of persoon.

> ‘The distinction between Poetry and Prose is a material distinction; that is to say, since we are dealing with mental things, it is a psychological distinction. Poetry is the expression of one form of mental activity, Prose the expression of another form’ (Read[1)]),

is de stelling waaruit we dit grondprobleem der poëtiek kunnen benaderen en de wezensverschillende vormwetten van het proza en de poëzie leren verstaan.

Onze beste leermeesters zijn hier *Henri Brémond* en *Paul Valéry*, in hun beschouwingen over de ‘zuivere poëzie’.[2)] Brémond, de mysticus, voor wie de poëzie welt uit dezelfde bron als het gebed; Valéry, de intellectualist, voor wie de poëzie arbeid, taalkunst is. Treffende tegenstelling, die verzoend wordt in hun beider inzicht van het *gemeenschapsdoel* van alle kunst:

> ‘Au poète on ne demande que des mots. Et c'est là, fort curieusement, ce qui le distingue des autres inspirés,’ (in 't bizonder van de mysticus!)[3)]. ‘Le propre de l'expérience poétique est d'être communicable; on n'est pas poète au sens fort seulement pour soi, mais pour le public. Le poète, au sens rigoureux du mot, est une voix - os magna sonaturum - ou bien il n'est pas.’[4)]

1) Herbert Read, *English prose style*, London '34, X.
2) Brémond, *La Poésie pure* (Paris '26); *Poésie et Prière* ('26); *Racine et Valéry* ('30); Valéry, *Variété* I en II ('24, '30); Lefèvre, *Entretiens avec Valéry* ('26). Al is het ook wenselijk, van de critiek op hun stellingen kennis te nemen, o.a. bij J. Sparrow, *Sense and Poetry*, London '34.
3) *La poésie pure* p. 76, 77.
4) *Prière et Poésie*, p. 168, 169, 173.

Zo naderde Brémond, voor wie oorspronkelijk het diepste wezen der poëzie ‘le silence’ was, Valéry's ideaal der hoogste taalcultuur en richtte hij zijn onderzoek op de magie van het woord, onderzoek waarin alléen het mysterie der poëzie te benaderen is en over z'n wezensverscheidenheid van het proza het ware licht valt. In Valéry, gelukkig beoefenaar van het vers en van het proza, zijn ‘double et éclatante armature’, vond Brémond (en dit is hun congenialiteit) sterk het besef, dat alle kunst slechts een aanduiden blijft; het gevoel voor het ‘ineffable’; de worsteling om het woord dat ‘bijna alles zegt’, die wordt gestreden op de uiterste grenzen van de taal, waar de ‘zuivere poëzie’ begint; de zuivere poëzie, dat is het onuitsprekelijke en toch heerlijk aanwezige in taal, dat alle dichters hebben gezocht en zoeken blijven: de taal der ziel. In hem vond hij ook de gelukkige vereniging van de filosoof en de kunstenaar, wiens mathematisch scherp proza dóordringt tot de uiterste diepte en helderheid der gedachte.

Hier zijn het proza en de poëzie als de divergente vormen van het geestelijk leven, die Paul Claudel treffend tekende in zijn parabel ‘*Animus* et *Anima*’[1)], de geest en de ziel, het rationele kennen en het mystieke of het poëtische beleven. Animus, de klare sfeer van het intellect, dat de waarnemingen ordent en doorlicht in scherp onderscheiden en fijnzinnig combineren; anima, de diepe zône, ‘le centre du coeur’, waar leeft wat zich aan alle verklaring onttrekt, wat zich niet in woorden laat uitdrukken, deze slechts kan doortrillen als een geheimzinnig fluïde en zich zo aan anderen kan mededelen.

Proza nu is de spraak van animus; met een woord van Brémond, *le discours*, de ontwikkeling der gedachte in woorden met vaste be-tekenis, in conventionele zinsorde. De gedachte, of liever de idee, die naar helderheid, naar vorm streeft, vindt de woorden als klare begripskernen, scherp belijnd, en bouwt ze volgens de regelen van het gebruik tot haar doorzichtige structuur. Het heeft slechts één wet, de helderheid van voorstelling: ‘En somme, le sens est l'objet, la loi, la limite d'existence de la prose pure’ (Valéry). Proza is constructieve expressie, geleid en gedreven door het ritme, het leven der gedachte.

Poëzie is ‘*le chant*’ van anima. Niet een gedachte heeft zij mee te delen, niet een visie in scherpe lijnen te tekenen, zij zingt haar

1) *Positions et Propositions*, Paris '28, p. 55-58.

ontroering uit. De ziel, die het zwijgen prijs geeft, is aangewezen op de taal van animus, maar zij doortrilt die van haar leven, waardoor ze dieper klank wint, dieper perspectief opent, het voorstellingsleven bevleugelt tot ongekende vlucht:

> *Zij zingt*: zij reit der dingen namen
> Tot levende gezangen samen;
> Want ieder woord is een symbool
> Van diep bedoelen, wat er school
> In vluchtgen schijn één wereldsch uur
> Aan hemelsch licht, aan eeuwig vuur.
> Zij zingt: van al de horizonnen
> Antwoorden stemmen, luide bronnen
> Springen alom uit kimmewand,
> Haar echo's reiken zich de hand:
> In immer wijder hémelkring
> Vervloeien zij tot zuivren ring
> Van zielsmuziek die 't nachtlijk pad
> Der aarde in klanken luister vat.[1)]

De dichter, die het zwijgen prijsgeeft, *moet* prijsgeven, omdat hij kunstenaar is, d.w.z. zijn inspiratie slechts kan beleven in de activering van zijn materiaal, in casu het woord, schept het woord om tot nieuwe waarde. Het woord dient hem niet om te spreken *over* zijn ervaring, is hem geen middel tot mededeling, tot ‘Darstellung’, de gewone dienst van het woord, maar om die ervaring gestalte te geven. En dit is de macht, de ‘magie’ van het dichterwoord, dat het onmiddellijk contact brengt tussen de dichter en de toegewijde hoorder. Zijn woord is als de telegraafdraad, die electrisch wordt als de stroom ze doorvaart, en het werkt creatief in onze geest, d.w.z. wekt in onze herinnering en verbeelding zijn visie, zijn ‘Erlebnis’, waarin ons gezicht wordt verhelderd, ons beleven wordt verdiept. Die levensintensiteit is het geluk dat ware poëzie ons schenkt.

Zo is de dichtkunst hoogste, want scheppende *taal*kunst, en daarom alleen te ervaren door de taalgevoelige, in z'n wezen alleen te verstaan uit een dieper inzicht in het wezen der taal. Zoals studie van muziek, dóordringen in de compositie, in de samenstelling van z'n accoorden, in de gang der melodie, nodig is om het muziekstuk in z'n volle rijkdom te kunnen genieten,

1) Boutens, *Strofen geschreven na een wandeling naar den waterval van Sinichbach*. Stemmen, 93.

zo stelt het dóordringen met al onze zinnen in het organisme van het gedicht ons open voor z'n magische werking:

> ‘Les écrivains ont toujours souhaité de profonds, de difficiles et de désirables lecteurs, qui se sont avancé dans la *connaissance poétique* de leur poème, c'est-à-dire qu'ils se sont fait l'instrument de la chose écrite, du manière que leur voix, leur intelligence, et tous les ressorts de leur sensibilité se soient composés pour donner vie et présence puissante à l'acte de création de l'auteur.’ ‘Ce qu'il faut, c'est aider à mieux lire le poème, à en concevoir plus distinctement la structure; bref, s'attacher aux problèmes organiques de l'expression et de ses effets’ (Valéry[1)].

Hier zien we het eerste doel van alle literatuurstudie en -onderricht gewezen. Dóordringen in het organisme is voorwaarde om het leven ten volle deelachtig te worden. Ons verklaren moge slechts de schors der poëzie bereiken, niet haar essentie, die onbereikbaar is voor het begrip, - het scherpt en verfijnt de zinnen tot het smaken van de pit.

Valéry zelf is daarin voorgegaan. In zijn verspreide studies[2)] zijn de grondlijnen voor een moderne poëtiek gegeven, d.w.z. voor een poëtiek die doordringt van de vorm, het organisme, tot de essentie.

Voor hem is dichten niet zingen in en uit de droom, maar *arbeid*, arbeid aan de taal om haar diepste krachten te wekken en werkzaam te maken:

> ‘La véritable condition d'un véritable poète est ce qu'il y a de plus distinct de l'état de rêve. Je n'y vois que recherches volontaires, assouplissement de pensées, consentement de l'âme à des gênes exquises, et le triomphe perpétuel du sacrifice’, dat is: ‘de produire en nous un *état*, et de porter cet état exceptionnel au point d'une jouissance parfaite.’[3)]

Zijn theoretische beschouwingen over de dichtkunst zijn taalbeschouwingen. Zo ziet hij ook in proza en poëzie allereerst de twee verschillende taalfuncties, die de taalfilosofie aanduidt als ‘Darstellung’ en ‘Ausdruck’.

1) *Questions de Poésie (N ouvelle Revue française*, Janvier '35)
2) *Variété I, II* (Paris '24, '30); *Littérature* ('30); *Discours du Reception à l'Académie française* ('27); *La Nouv. Rev. franç*. Febr. '30; Lefèvre, *Entretiens avec Paul Valéry* (Paris '26).
3) *Variété I*, 56, 101.

Bij vele van onze negentiendeëeuwse dichters (Potgieter, Staring, om van mindere goden te zwijgen) en ook bij verscheidene van na '80, is de poëzie niet anders dan proza in maat en rijm; bij Valéry zijn het vers en het proza werkelijk twee onvervangbare psychische mechanismen. Daarom is hij in het onderhavige vraagstuk onze beste leidsman. Wat Valéry in verzen zegt, kan niet anders gezegd worden, omdat het consubstantieel is aan het vers. Hetzelfde geldt trouwens van de poëzie van Boutens en van alle werkelijke poëzie.[1] Het vers geeft niet als het proza 'un idée en marche' (Brémond); z'n wezen schuilt niet in de kunstige bouw, in de fijnheid en diepte van gedachte, in het treffende beeld, dit zijn alle proza-elementen, d.w.z. die het met het proza gemeen heeft. In het vers ver-taalt zich een poëtische ervaring, die zich aan het kennen en redeneren onttrekt, die zich slechts meedeelt in het suggestieve taalgebaar. Het geheim van deze bezieling is dat der reflexie van de geest in het lichaam, door *Duguet* uitnemend getekend, maar niet verklaard, in zijn 'Ouvrage des six jours':

> '(Les inspirations poétiques) font une telle impression sur le corps, que tout exprime en lui les mouvements de l'esprit; que sa couleur, sa parole (les vibrations de sa voix, le rhythme de ses phrases), ses gestes, prennent l'image et la teinture de toutes les actions de l'âme, et qu'il s'offre tout entier à elle pour entrer dans ses vues et ses sentiments, comme n'ayant que le même intérêt et la même fin. C'est ainsi que les mots ont été associés à la poésie.'

Het is de innige concipiëring der poëtische inspiratie in het materiaal der uitdrukking met z'n klank- en beweging- en betekenissuggestie. In deze inniger eenheid tussen conceptie en expressiemateriaal in poëzie dan in proza ziet *Leone Vivante* (in zijn mooie boek 'Intelligenzia in Espressione'[2] het essentiële verschil tussen beide uitdrukkingsvormen. Een eenheid, die vooral blijkt in de onmogelijkheid, enige verandering in het vers aan te brengen zonder z'n werking te verstoren. Het is op

1) Hierin ligt ook de absurditeit van de oude schooloefening van het *parafraseren* van poëzie. Een begrip dat ons volkomen helder is geworden, kan ook in andere woorden worden uitgedrukt. Maar de poëzie heeft niet ten doel, gedachten mee te delen. Was dat zo, dan zou de versvorm iets accidenteels zijn. Werkelijke poëzie is gestalte van een zielstoestand, die zich alleen in deze vorm onmiddellijk kan mededelen.
2) Engelse vertaling '*Intelligence in expression*' van *Brodrick-Bullock*, London '25.

deze incantatie van het vers, op het geluk, de inspiratie te vangen in het kunstig geweven taalweb, dat alle krachten van de dichter gespitst zijn. Hij beproeft zijn woorden in hun samenvoeging, speculerend op de verrassingen die uit hun contacten ontspringen, en beluistert hun effecten, of zij beantwoorden aan de innerlijke stem, als de musicus zijn accoorden.

En de poëtiek tracht in fijnzinnig analyseren door te dringen in de geheimen der structuur van het weefsel.

Men heeft het gezocht in de 'muziek' van het vers:

'Grêle musique et monotone, dès qu'on la compare à la véritable: Baudelaire à Wagner' constateert Brémond. 'Et puis, si toute poésie est musique verbale, comme j'en conviens, toute musique verbale n'est pas poésie.' Ook: 'N ous savons tous des vers immortels qui n'ont de musique que ce qu'en exigent les règles de la prosodie.'[1)]

De incantatie van het vers is gezocht in de hypnotiserende werking van ritme en maat, waardoor de lezer ontvankelijker wordt voor de emotionele suggestie. Inderdaad is de concentrerende werking der constante beweging een psychologisch feit. Meer dan enig ander middel suggereert ze de grondstemming van het gedicht, stemming waaruit het ook is geboren en gegroeid. Talrijk zijn de dichtergetuigenissen, volgens welke deze ritmische grondbeweging primair is in het dichterlijk proces.[2)] Ook wordt in het versritme de klank- en bewegingssuggestie van het woord tot hoogste intensiteit ontwikkeld. Een treffend voorbeeld hiervan geeft ons Boutens' 'Nacht-stilte': de stille lichtgang der woorden, de wisselende heldere en donkere toon (hemel en aarde) der rijmklanken:

> Stil, wees stil: op zilvren voeten
> Schrijdt de stilte door de nacht,
> Stilte die der englen groeten
> Overbrengt naar lage wacht....
> Wat niet ziel tot ziel kon spreken
> Door der dagen ijl gegons,
> Spreekt uit overluchtsche streken,
> Klaar als ster in licht zoû breken,
> Zonder smet van taal of teeken
> God in elk van ons.

1) *Prière et Poésie*, p. 24.
2) Zie het hoofdstuk '*Maat*' in mijn '*Het literaire Kunstwerk*', Gron. '32.

Vooral in het eindrijm, in het eind, het ritmisch hoogtepunt van de versregels, nog sterker gemarkeerd door de daaropvolgende rust, tonen de vocalen als affectdragers hun stemmingswaarde ten volle. Als typische voorbeelden daarvan behandelde ik vroeger Boutens' Reizang van burgers terugkeerend uit de ballingschap (in het spel van Middelburg's overgang in 1574) en Gezelle's ‘Aan Maria voor mijn zieke moeder’[1]. Is elk metrisch element slechts gerechtvaardigd als middel om het materiaal te activeren tot expressie van het poëtisch concept, in het bizonder geldt dit van het eindrijm. Z'n misbruik is bekend genoeg, maar daartegenover staat, dat het - indien natuurlijk gewekt door de inspiratie - draagt en in zich concentreert de grondtoon van de stemming en als zodanig scheppend werkt in de ontwikkeling van het gedicht. Gezelle gaf hiervan merkwaardige getuigenissen en ook bij andere dichters zijn treffende voorbeelden aan te wijzen van de losstotende, inspirerende kracht van het rijm.[2] (Uitnemend is de creatieve werking van het rijm uiteengezet in het bovengenoemde werk van Leone Vivante §§ 8-13).

Maar hoezeer ritme en maat de concentrerende, drijvende levensstroming van het gedicht vormen, het gedicht groeit eerst tot gestalte uit de imaginatieve *dictie*, de zin van het woord, die scheppend werkt in de verbeeldingswereld eerst van de dichter, dan in die van de lezer: in de keuze der woorden en in hun bezieling tot nieuwe, oorspronkelijke kracht schuilt ten slotte het kunstvermogen van de dichter.

Het is de grote waarde der beschouwingen van Valéry, dat ze steeds weer op deze kern der dicht*kunst*, de woordkeuze en woordherschepping, gericht zijn[3] en daarin parallel lopen met die der nieuwere taaltheorie. Hier keren wij weer terug tot de hoofdgedachte van dit opstel: de onderscheiding van proza en poëzie als twee verscheiden wijzen van taalbehandeling in tweeerlei geestelijke activiteit, die wij aanduidden met de bekende termen ‘Darstellung’ en ‘Ausdruck’.

Het proza is de taal in dienst van de ontwikkeling van een idee; het woord is er scherp belijnd conventioneel begripsteken,

1) *Litt. Kunstw.*, p. 23-24.
2) *Litt. Kunstw.*, 26 vgl.
3) Laatstelijk in zijn openingscollege als Professor in de Poëtiek aan de collège de France op 11 Dec. '37.

dat er slechts op gericht is, de gedachte in de geest van de lezer te kanaliseren of zijn verbeeldingsleven te stimuleren. Hier is de taal tot volkomen dienstbaarheid gebracht, zozeer, dat wij slechts op het woordgebruik opmerkzaam worden, als dit zich door z'n ongewoonheid opdringt, of als het voorstellingsproces op de een of andere wijze hapert: alle aandacht is gespannen op de ontwikkeling der gedachte, op het verbeeldingsleven, door het verhaal of de beschrijving in ons gewekt. Wanneer wij ons de 'inhoud' van het boek hebben toegeëigend, heeft de taal z'n taak verricht. Wij kunnen die inhoud ook in andere uitdrukkingen weergeven.

Geheel anders is het met poëzie, die slechts leeft in en uit het woord, d.w.z. om het gedicht te genieten, moeten wij het in z'n onveranderlijke vorm, gestalte, op ons laten inwerken, telkens weer opnieuw, evenals een muziekstuk, dat zich alleen aan ons meedeelt in en door het spel.

Het zuivere proza, in dienst van het discursieve denken, van de exacte beschrijving, construeert de woorden tot een *teken*schrift, geleid door hun lexicografische begripswaarde. Voor de poëzie is het woord meer, is het levenskern, waarom zich een wereld van herinnering, van voorstelling en gevoel verdicht heeft. Het woord *zee* bijvoorbeeld wekt in ons een onnoemlijk aantal van zeer verscheiden indrukken: visuele, auditieve, sensitieve, emotionele. Het doet herinneringsbeelden van zon en zomer, van storm en grauwheid met daarmee verbonden gevoelens van lust en onlust opleven. Welke van deze gevoelssferen in ons actief worden, hangt af van het verband waarin het tot ons spreekt.

Het is nu de macht van de dichter, díe potentiële krachten in het woord te releveren, welke beantwoorden aan zijn stemming, aan zijn beeldende behoefte. Het is dat onbegrensde veld van, wat Schmidt-Rohr noemde 'Dunkelwerten', waardoor hij de magnetische stroom van zijn suggestief verbeelden leidt. Zijn kracht schuilt hier allereerst in de kunst der 'Abengung' van het woord, in de levenwekkende en kanaliserende contacten van zijn woordverbinding, in zijn werken met adjectieven, vergelijkingen, metaphoren, klank- en bewegingsoffecten....[1)] De dichter spreekt van 'de vlakke middagzee', de 'morgenlichte

1) *Vom Verstehen des Sprachkunstwerks*. Dichtung und Volkstum XXXVIIer. Band. S. 304 ff.

zee', 'een *zee* van ellende', of moduleert 'de *zee*, de *zee* klotst voort in eindelooze deining',.... en telkens nieuw is het beeld of levenwekkend de stemming, die het woord ontwikkelt. Het is dit bespelen der 'Dunkelwerten', waarin hij de verschraalde, vervlakte woordcliché's tot magische licht- en levenskracht bezielt. Dat is de kunst van de dichter, met het oude materiaal steeds nieuwe, ongedachte dingen te doen. Zijn kunst is de zware, gevoelige arbeid, *zijn* taal te scheppen in de taal van alle dag. Hij staat daarmee in dat 'drame du langage', in de spanning tussen de conventionele waarde van het woord en zijn emotioneel beleven. Gedwongen, als kunstenaar, zijn zielezang stem te geven in het verstaanbare woord, dreigt eneizijds het gevaar der levenloosheid, der rhetoriek, anderzijds dat der onverstaanbaarheid. Wij kennen mislukkingen naar beide zijden. Er zijn bij alle dichters, in elk gedicht van enige omvang, momenten waar 'animus' zo druk spreekt, dat 'anima' schuchter zwijgt, en er zijn momenten waar de stem van anima zo ijl wordt, dat ze door een normaal orgaan niet meer verstaan wordt. Dit laatste is geen verontschuldiging voor de gemakzucht waarmee lezers vaak tot poëzie naderen. De kunstenaar heeft recht op een tot het uiterste gespannen aandacht, op een door eerbied gevoelig gehoor. Ons geestelijk gehoor is uit den aard ingesteld op de conventionele relevantie-elementen in het woord. Waar een woord in het gebruik van de dichter ongewoon en onverstaanbaar klinkt, is het, doordat hij ongewone relevantie-elementen trof. Juist in dit wekken van latente waarden schuilt voor de taalgevoelige een bizondere bekoring, het ontdekkende vermogen van het dichterlijk taalgebruik: de individualiteit van zijn stijl, de verrassende nieuwheid der plastiek, de diepe emotionele resonans.

Wij weten, hoe een nieuwe stem, een nieuw geluid, een nieuwe 'taaltechniek' in de dichtkunst aanvankelijk meest met schouderophalen wordt aangehoord. Het is het geval waarvan Claudel spreekt in zijn meergenoemde parabel der verhouding van 'Animus' en 'Anima':

> 'dans le fond Animus est un bourgeois, il a des habitudes régulières, il aime qu'on lui serve toujours les mêmes plats. Mais il vient d'arriver quelque chose de drôle. Un jour qu'animus rentrait à l'improviste, ou peut-être qu'il sommeillait après le dîner, ou peut-être qu'il était absorbé dans son travail, il a entendu Anima qui chantait toute seule derrière la porte fermée: une curieuse chanson, quelque chose qu'il ne connaissait pas, pas moyen de trouver les notes ou les paroles ou la clef: une étrange et merveilleuse chanson.'

Alleen de toegewijde aandacht verstaat die stem, en een nieuwe lente bloeit voor haar open uit het dorre taalhout van alle dag.

Hier verstaan wij de taalherscheppende, taalvernieuwende kracht en functie der dichtkunst, n.l. de beste en diepste denken gevoelsmogelijkheden die in een taal sluimeren, te wekken en werkzaam te maken:

'Alle Sprache' aldus Heinrich Lützeler[1)], 'ist von Niedergang bedroht; denn im Gebrauch nutzt sie sich ab, und was einmal von bedrängter Anschaulichkeit gewesen ist, wird auf die Dauer zum blassen Begriff. Hier wird der Dichter zum Retter; er reinigt das Ungemeine von der Kruste der Gewöhnlichkeit, die sich darum gelegt hat; er macht das allzu selbstverständlich Gewordene wieder in seiner Lebensfülle, in seinem Geheimnis sichtbar.' En Vossler: 'An der Fähigkeit, die Natur der Sprache wieder zu Geist, ihre äusseren Formen wieder zu etwas Innerlichen und die Entseelung, die ihr durch das gebräuchliche Sprechen widerfährt, rückgängig zu machen, erkennt man den dichterischen Genius.'[2)]

Maar waar wij in deze zin spreken van de dichtkunst, daar vallen de uiterlijke, kunstmatige grenzen tussen proza en poëzie weg. Poëzie is overal, waar de geest het woord doorschijnt als het zonnelicht de dauwdruppel. Wij missen ze in het gedicht waar de woorden dof en glansloos blijven, omdat het leven der ziel ze niet doorgloeit; ze licht op uit de gevoelig bewogen prozazin waarin het hart van de schrijver spreekt. Wij kennen passages uit de Statenvertaling, uit de dichterlijke boeken en de profetieën van het Oude, uit de evangeliën en de brieven van het Nieuwe Testament, van een ritmische bewogenheid, van een diepte en zuiverheid van toon, van een ont-dekkende lichtwerking, dat ze als hoogste taalschoonheid, d.i. taalinnigheid, d.i. poëzie, door alle eeuwen blijven treffen en ontroeren. Dit komt, doordat de oorspronkelijke tekst voor de vertalers geen tekst is gebleven, maar levensbron is geworden, waaruit hun ontroerde ziel zingt in eigen taal.

Alle proza dat gedreven wordt door de ontroering des harten is poëzie naar de wet, door Van Schendel omschreven: 'zo hoger het hart wordt geheven, zo zuiverder gaat het rhythme in de

1) Josef Weinhebers, '*Hymnus auf die deutsche Sprache*'. Volkstum u. Dichtung, Bd. 37. S. 423.

2) Karl Vossler, *Geist und Kultur in der Sprache*, Heidelb. '25. S. 100.

taal die het spreekt' en, voegen wij er bij, zo dieper licht het woord in onze wereld van voorstelling en gevoel.

Zo wijkt de oppervlakkige tegenstelling 'proza' - 'vers', maar al te vaak een passe-partout, een mechaniek zonder reële waarde, voor de psychologisch gefundeerde onderscheiding der poëzie als de organische levensvorm der scheppende, d.i. spontane ver-beelding, ook in het proza. Het eenzijdige in de beschouwingen èn van Brémond èn van Valéry - de Souza wees er reeds op bij Brémond in zijn bekend '*Débat*'[1] Ernst Bendz bij Valéry[2] - is, dat beiden blijven staan in de bilateriale onderscheiding '*poésie pure - prose pure*' en verwaarlozen de daartussen liggende zône die, als Middleton Murry onderstreepte, steeds breder en belangrijker wordt: die van het *literaire proza*. Is de dichtkunst tenslotte de toverkunst met het woord, de kunst van het proza is het niet minder. Ook de essayist en de verteller van levenscheppende kracht danken deze macht aan de suggestieve en sensoriële waarden van het woord, ook zij werken in die spanning, die Valéry noemde 'une hésitation prolongée entre le son et le sens'. Ook zij zeggen altijd meer en minder dan zij denken. 'Ils enlèvent et ajoutent à leur pensé. Ce qu'ils écritent enfin ne correspond à aucune pensée réelle. C'est plus riche et moins riche. Plus long et plus bref. Plus clair et plus obscur'[3]. Het beste bewijs, hoe ook bij Valéry het leven gaat boven de leer, geven ons zijn eigen meesterlijke proeven van poëtisch proza, in 't bizonder in zijn *Variété*.

W. KRAMER.

Mariken van Nieumeghen, vs. 590-617.

Geen van de uitgevers heeft opgemerkt dat de auteur op deze plaats het gepaarde rijm, waarin het stuk geschreven is, afwisselt met twee strofen van 14 verzen, volkomen gelijk gebouwd, met het rijmschema *abaabb clb ddedee*.

Op het eerste gezicht ziet dat er vrij onregelmatig uit. Toch is de bouw symmetrisch, want er zijn twee groepen van zeven verzen, die elk driemaal hetzelfde rijm hebben. Blijkbaar heeft de schrijver, die Mariken te voren, als bewijs van haar rederijkerstalent, een referein laat opzeggen, opnieuw haar, als spontane uiting, een paar strofen in de mond gelegd.

C.D.V.

1) Robert de Souza, *Un débat sur la poésie*. Opgenomen in Brémond's '*La Poésie pure*'.
2) Ernst Bendz, *Paul Valéry et l'art de la prose*, Göteborg '36.
3) Paul Valéry, *Littérature*, Paris '30, p. 125.

Hubert Korneliszoon Poot.
Aantekeningen over den Dichter en zijn Poëzie.

III.

Wanneer men in enige woorden de betekenis van Poot zou moeten samenvatten dan kan men met Dr. C.G.N. de Vooys zeggen dat zijn eigenlijk-dichterlijke nalatenschap wel klein en niet van de eerste rang is, maar toch van blijvende waarde[1]. Dit oordeel wijkt enigermate af van dat van Kalff die den achttiende eeuwer soms zeer hoog stelt[2], doch is toch naar wij menen verkieslijker vooral omdat het meer objectief constaterend dan huldigend is. Meestal heeft trouwens de mening van De Vooys als de algemene gegolden al week men er nu en dan wel van af. De Clerqs uitspraak 'Poot was een Dichter door de Natuur gevormd, door de kunst bedorven.'[3] - heeft daarbij een grote rol gespeeld. Kon N.G. van Kampen die hem voorafging - en Poot zo hoog stelde dat hij schreef dat de achttiende eeuwer in versificatie Hooft en Vondel doorgaans overtrof[4] - deze uitspraak niet citeren, velen der na hem komende geschiedschrijvers der Nederlandse letteren hebben haar gebruikt. Een ander tijdgenoot van De Clerq - P.G. Witsen Geysbeek[5] - huldigde eveneens den dichter niet zonder kritiek, terwijl daartegenover Jeronimo de Vries weer sterker in zijn lof was[6]. Doch ook Bilderdijk

1) Dr. C.G.N. de Vooys, *Historische Schets van de Nederlandsche Letterkunde*. Veertiende herziene Druk. Groningen 1930, 57-58.
2) Vgl. G. Kalff t.a.p. 466-468.
3) *Verhandeling van den Heer Willem de Clerq*, ter Beantwoording der Vraag: *Welken Invloed heeft vreemde Letterkunde*, etc. Tweede Druk. Amsterdam 1826, 270.
4) N.G. van Kampen, *Beknopte Geschiedenis der Letteren en Wetenschappen in de Nederlanden*. Tweede Deel. 's-Gravenhage MDCCCXXII, 90.
5) P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch anthologisch en critisch Woordenboek der Nederduitsche Dichters*. Vijfde Deel. Amsterdam 1824, 112. Van belang voor oudere bibliographie.
6) Jeronimo de Vries, *Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde*. Derde Deel. Tweede Druk. Amsterdam 1836, 36. Eveneens van belang voor oudere bibliographie.

prees hem[1] terwijl Bellamy die een grote bewondering voor Poot had daarvan op meerdere plaatsen blijk gaf[2]. En moeten wij hier nog aan Huydecoper herinneren wiens uitspraken door meerderen der hiervoorgenoemden met instemming aangehaald werden?

Uit een en ander kan blijken dat er bijna altijd een grote waardering voor zijn persoon en werk bestaan heeft, een waardering welke tot bewondering wordend zelfs aanleiding geven kon van invloed van Poot te spreken[3]. Wekt dit wellicht weinig verbazing, wel valt het op dat men onder de door den achttiende eeuwer gevolgde dichters ook H.L. Spiegel aantreft voor wiens werk hij naar Spex getuigt[4] zeer grote bewondering had. Dat hij ook aan deze een deel zijner levensbeschouwing dankt worde hieraan terloops toegevoegd, want een zo voor invloeden ontvankelijke figuur als onze dichter kon zich daaraan niet onttrekken, gelijkt blijkt uit zijn voorkeur voor de klassieke en arcadische modepoëzie welke hem - het is onmiskenbaar - op verkeerde wegen bracht. Nochtans onderscheidt zich zijn figuur - tegelijkertijd ook een voornaam sonnettendichter - juist door zijn zuivere en allesomvattende natuurliefde, welke de bijzonderheid zijner persoonlijkheid te sterker accentueert omdat hij daaraan volledig uitdrukking gaf in een tijd toen over het algemeen genomen deze liefde nog moest ontkiemen en bloesemen. Met Zeeus goed navolger van Vondel en Hooft blijft hij toch eigen door deze gelukkige oorspronkelijkheid en stralende uitzonderlijkheid, welke hem enerzijds tot een eenzelvige figuur makend anderzijds te schoner qualiteiten aan zijn beste arbeid verlenen. Hij is dan ook meer dan een welluidende nagalm der zeventiende eeuwers[5], en wanneer men deze kunst dan ook in haar tijd plaatst zal men de treffende bekoorlijkheid ervan moeten erkenen. Waar hij slaagde sprak de dichter, waar hij aarzelde de navolger, waar hij worstelde de boer. Ziedaar de hoofdzijden

1) Vgl. Dr. J. te Winkel t.a.p. 167.
2) Vgl. daarvoor *Leven en Werken van Jacobus Bellamy* (1757-1786) door Dr. J. Aleida Nijland. Leiden 1917 (2 dln.).
3) G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Zesde Deel. Groningen 1910, 47.
4) *Ged.* III, 57.
5) Vgl. Dr. J. Prinsen J.Lzn., *Handboek tot de Nederlandsche letterkundige Geschiedenis*. Derde herziene Druk, 's-Gravenhage 1928, 412.

zijner voorname verschijning welke slechts het grootse mist om in de galerij der eersten te staan. Geen sterk nastrever der harmonie beheerste hij zijn werk in de beste gevallen als weinige anderen, geen woordkunstenaar in de huidige zin van dit woord was hij melodieus als slechts enkelen zijner tijdgenoten, geen taalschepper gebruikte hij de N ederduitse sprake op voortreffelijke wijze in poëzie als proza. Doch niet altijd noch overal wist hij de 'finishing touch' te leggen welke zijn schoonste voortbrengselen siert, en vandaar dat men in zijn oeuvre het betere naast het beste, maar ook het minder geslaagde naast het goede aantreft. Doch wat vooral opvalt: hoewel geboren in het hart van Holland, hoewel uit de meest Hollandse stand, hoewel handelaar in een der meest Hollandse producten; toch is hij geen uitgesproken dichter dezer lage landen. Tot in zijn natuurpoëzie anders, verkiest hij het vreemde verre boven het eigene nabije, terwijl zijn minnelyriek als van alle tijden ook van alle plaatsen is. Ziedaar een ander facet van zijn wezen. Zuidelijk gericht gaf hij in zijn hart plaats aan Vondel naast Virgilius, doch de laatste won het pleit door de tijd en door zijn persoonlijke voorkeur. Niet in het minst door de laatste want te sterk is men geneigd hierbij vooral de nadruk op de tijd te leggen. Is de invloed daarvan natuurlijk niet te ontkennen, toch mag hierbij niet over het hoofd gezien worden dat bij een en ander de onloochenbare voorkeur van den Abstwoudenaar zelf een grote rol gespeeld moet hebben. Het blijkt uit alles; Poots wezen - als dat van meerderen onzer literaire figuren - meer op het andere dan op het eigene gericht, zocht daar wat hij hier miste en hij vond dit in een glans welke zijn gemoed, zo licht voor bewondering ontvlambaar, meer dan treffen moest. De klassiek streelde hem en deed zij den vaderlander in den dichter verloren gaan, zij verleende daartegenover zijn werk meermalen de sierlijke doch zeer eigen tinten welke men apprecieren moet wil men in Poot meer zien dan een overschat navolger. Zou men van mening kunnen zijn dat het laatste nooit gezegd is dan zie men daaromtrent den alom bewonderenden Ten Brink[1)], die hier de plank flink missloeg toen hij zo over den dichter oordeelde. Ongetwijfeld had de bekende negentiende eeuwer daarbij het oog op Poots classicisme dat men met anderen onbegrepen heten kan, doch dat - naar wij zagen - door den

1) Dr. Jan ten Brink, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Amsterdam 1897, 527.

dichter ook meer bij intuïtie aangevoeld dan cerebraal verstaan werd. Men verlieze dit niet uit het oog omdat juist daardoor de dichter slechts zelden geheel door den classicus opzijgedrongen werd. Dat dit classicisme onnatuur moest meebrengen is vanzelfsprekend te noemen, dat juist deze onnatuur in zijn tijd de grootste bewondering vond is bekend en dat van een en ander onzuivere weergave het gevolg was vloeit daaruit voort. Door dit alles beïnvloed draagt zijn werk daarvan de sporen welke echter niet zelden - waar hij ze ten goede wist aan te wenden - ook qualiteiten zijn.

Was zijn talent niet veelzijdig, niet groots, niet sterk; het was dan toch zuiver, fijn, bijzonder en vooral eigen. Waar hij dichter was zegevierde zijn aanleg over de leer en wist hij zijn grote techniek ondergeschikt te maken aan zijn poëzie. Dat hij anderen navolgde is wel begrijpelijk voor een man die buiten alle literatuur om groot geworden, per slot van rekening toch zo vreemd in zijn eigen tijd stond dat hij - naast zijn andere klassiekenvoorkeur welke ook Horatius gold - er zelfs toe komen kon Spiegels gekunstelde vormsmeding tot zijn voorbeeld te nemen[1)]! Men moet dan ook met Te Winkel[2)] aannemen dat zijn poëzie zijn eeuw heeft kunnen overleven omdat hij er zo weinig de typische vertegenwoordiger van was; doch daaraan toevoegen dat de later geroeide bewondering zich meer op dat gedeelte van zijn oeuvre dat voor alle tijden is baseerde. Er zijn weinig Nederlanders die niet *Op de Doot van myn Dochtertjen* kennen, velen ook zal *De Maen by Endymion* een steeds terugkerende vreugde zijn, terwijl het getal dergenen die in Costers genoemde bloemlezing de opgenomen fragmenten van *Nacht* herhaaldelijk naslaan naar onze overtuiging niet klein kan zijn. Nochtans Poots oeuvre - en met name zijn minnepoëzie - verdient een uitgebreider beangstelling. Is het ongelijk, eerst volledige kennisname kan de verschillende waarden ervan geheel doen beseffen, terwijl een daaruit met zorg samengestelde keuze iederen poëzieliefhebber verheugen zal[3)]. Het is bedroevend bij dit alles te moeten be-

1) W.J. Hofdijk, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Derde Druk. Amsterdam 1864, 348.
2) Dr. J. te Winkel t.a.p. 169.
3) Uit Poots werk bestaan de volgende bloemlezingen: *Bloemlezing der Gedichten van Hubert Korneliszoon Poot met Aanteekeningen* van Mr. Daniel Hooft. Amsterdam MDCCCXXIII. (2 dln.) - *Enige Gedichten, van H.K. Poot. Met een Levensberigt*. Schiedam 1852. - *Gedichten van Hubert Poot. Gekozen en geschikt* door Cd. Busken Huet, Schiedam 1866. Nadat dit artikel geschreven was verscheen het libellennummer *Hubert Cornelisz. Poot. Een Bloemlezing uil zijn Gedichten*. Samengesteld en ingeleid door Martien Beversluis. Baarn z.j. dat te beknopt is om van betekenis te kunnen zijn.

denken dat deze figuur de broodschrijverij niet gespaard bleef[1], doch men herinnere zich daarbij dat daaraan zelfs een vrouw als A.L.G. Bosboom-Toussaint niet ontkwam. Herhaaldelijk vergeleken met Burns komt hij inderdaad in meerdere opzichten met dezen na hem komenden Schotsman overeen in zijn eenvoud en - hier met nadruk te noemen - innigheid, doch wijkt hij tegelijkertijd in andere dingen zo ver van hem af dat een verbinden der figuren van weinig betekenis genoemd kan worden. Evenwel ook hij schreef natuurpoëzie door weinigen geëvenaard en slechts door enkelen na hem komenden overtroffen, terwijl het wellicht de Nederlandse letteren ten goede ware gekomen zo hij een grotere invloed had uitgeoefend dan nu het geval is. Doch het laatste is een veronderstelling welke aan de werkelijkheid biet getoetst kan worden en misschien weinig steun vindt in de voortreffelijke samenvatting die Huet van zijn persoon en werk gaf toen hij schreef: dat het voor Poots talent nooit recht zomer geworden is, en dat hij - ook in de poëzie een ‘self-made man’ - te kort geschoten is in het gelukkig volbrengen van het voorbeeldig aangevangene[2].

Vóór Huet vestigde een ander beroemd negentiende eeuwer - Beets[3] - de aandacht op Poot in een aardige studie welke echter door den groten criticus zelf terecht niet overal geslaagd kon worden geheten[4] Biedt zij onder meer een samenvatting der teonmalige meningen, wijst zij naast Burns ook op Béranger,

1) Vgl. G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. Vijfde Deel t.a.p. 465 die in de aantekeningen (aldaar 549) verwijst naar Dr. W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* Vijfde Deel. Vierde Druk, etc. Groningen 1891, 54. (Terloops worde hier opgemerkt dat Kalff naar de derde druk verwijst).
2) Cd. Busken Huet t.a.p. 78, 103, 104.
3) Nicolaas Beets, *Verpoozingen op letterkundig Gebied*. Derde, door den Auteur herziene Druk. Arnhem 1883, 181. *Poot*.
4) Cd. Busken Huet, *Litterarische Fantasien en Kritieken*. Tweede Deel. Haarlem z.j., 102 *Nicolaas Beets*.

vraagt zij aandacht voor Poots geestigheid; ook legt de auteur er de nadruk op dat vele zijner bruiloftsdichten inderdaad meesterstukken van erotische poëzie zijn. Na van het hierbovenstaande te hebben kennis genomen zal men zich kunnen voorstellen dat wij niet zonder redenen aan het laatste herinneren; immers ook deze uitspraak kan weer een nieuw bewijs genoemd worden voor de wenselijkheid Poots oeuvre in zijn gehéél te kennen en te waarderen. Het verbaasde Jonckbloet - die in verband met Poots werk over veel kaf onder het koren sprak - dat de dichter zo bovenmatig werd gelauwerd in een tijd toen natuur en waarheid zo geheel buiten het gewone dichterlijke programma lagen[1]; doch deze geschiedschrijver zag daarbij over het hoofd dat waar de dichter geslaagd was zijn werk een eigenaardige glans had die door alle tijdgenoten moest worden gewaardeerd ook omdat hij natuur en waarheid in goede mate deed vervagen maar tegelijkertijd schoner maakte, terwijl men verder zijn minnepoëzie onmiddellijk als van alle tijden erkende. De eerste lezers van het in 1716 verschenen bundeltje hebben direct de klanken van den groten dichter als zodanig herkend, en vernemend dat hun schepper te velde werkzaam was, is het zo vreemd niet dat: 'heele picknicken werden georganiseerd om hem bij Abtswoud achter zijn ploeg te zien wandelen'[2]! Poot was inderdaad een buitengewone verschijning. Hij verdient hulde en bewondering. Men schenkt beide niet zonder voldoening en evenmin zonder beloning; want een verdiepen in zijn werk zal den 'goetwillighen' lezer onvermoede maar daarom dubbel treffende schoonheden bieden[3].

Najaar 1937.

PIERRE VAN VALKENHOFF.

1) Dr. W.J.A. Jonckbloet t.a.p. 45, 42-43.
2) M.E. Kluit t.a.p. 33.
3) Voor verdere Poot-literatuur verwijzen wij naar de in de noten genoemde werken. Nog worde hier genoemd F. Bezemer Sr., *Nieuws uit oude Boeken*. Tweede druk, Zeist 1910, 160 *Hubert Korneliszoon Poot*. Schimpverzen op den dichter vindt men in het *Vyfde Vervolg van de Latynsche en Nederduitsche Keurdichten*. Utrecht 1729, 75-79.

De gevoelswaarde van de zin.

Zinswezen.

Alle zinnen, onverschillig waar het over gaat, onverschillig of ze uit de mond van een geleerde komen of van een tovenaar, uit de mond van een babbelaar of van een redenaar, al die zinnen kunnen hun bevestiging vinden in ‘Het ìs zo’; en als Hoorder-zelf het niet zegt, kan Spreker het doen: ‘Het ìs toch zo?’ besluit hij dan zijn rede; ook wel: ‘ìs het zo? of is het zo nièt!’

Welnu, als dat slot ‘Het is zo’ een echo van alle zinnen is, geeft het iets van het zinsw e z e n aan, want in de wetenschap is het wezen dat, wat aan ‘al’ het gelijksoortige ‘gemeen’ is, het ‘algemene’.

Oude en nieuwe wetenschap.

Vreemd, dat dit algemene zo weinig de aandacht trekt! en dat in een tijd waarin ieder het over ‘de wetenschap’ heeft, tot de kapper toe! Zou Wetenschap misschien vooral in zijn naam voortleven? Wetenschap is oud, en oude geslachten, oude instellingen...., ze ontlenen hun waarde vooral aan namen, titels. 't Is dan goed, dat nieuwe elementen zich met de oude mengen, 't geeft aan de namen weer een inhoud.

Ook aan de taalwetenschap? In elk geval worden de laatste tijd pogingen gedaan, vooral door een jonge school, om, gerugsteund door de Staat, aan het volk elementen te ontlenen, zo niet aan hun taalbegrip, dan toch aan hun taalgebruik; uit die realiteit, meent men, kan dan een frisse theorie worden opgediept, om daarmee weer de praktijk te dienen.

Wij willen dat voorbeeld volgen, maar niet geheel; wij willen namelijk niet een plattelandsdialect in de Hollandse steden invoeren, maar een nog onbekeken Nederlandse zinnetje met aandacht beschouwen.

Waarheidskreet.

Dat zinnetje ('t is zo’) heeft ook een minder vluchtige vorm: ‘het is waar’, nog gewichtiger: ‘U heeft de waarheid gezegd,’ nog academischer: ‘U heeft de waarheid beoefend,’ enigzins vroom, Russisch: ‘U heeft de Waarheid gediend.’

Het grote verschil is hier steeds, dat in al die uitdrukkelijker

taal de waarheid opklinkt uit een w o o r d (‘waar’, ‘waarheid’), terwijl in het vulgaire ‘'t ìs zo’ een k r e e t de hoge toon voert, namelijk het accent op ‘is’. Een kreet nu is dierentaal, woorden zijn mensentaal; daarmee strookt, dat animaliteit in het volk levendiger is dan in hoger kring. In allerhoogste kring, waar de gangbare taal die van God-zelf is, hoort men dan ook niet: ‘Wat ik zeg, is zo’, zelfs niet: ‘Ik zeg de waarheid’, maar: ‘Ik ben de Waarheid’. In die kring moet onze bewering dat de Waarheid uit een k r e e t opklinkt, wel een blasphemie lijken. 't Is dan ook dubbel nodig, de animale zijde van de waarheid eens met een reeks paragrafen te belichten. Tegelijk zal dan gaandeweg blijken, wat de Gevoelswaarde van de Zin is. Ook zal dan zekere oude leer, de Welsprekendheid, niet langer een woordkunst blijken maar een taalkunst, hoofdzakelijk een zinkunst, speciaal een kunst van de zins*kreet*. En die kunst zal ten slotte ook de taalkundige van nut blijken, speciaal de taaldocent, mondeling en vooral schriftelijk.

Zinsanatomie I.

Zoals overal begint ook hier de hogere kunst met ontleding.

‘Het is zo’ bestaat uit een onderwerp (‘het’) en een gezegde (‘zo’) en die twee dan verenigd door ‘is’, hecht verenigd, want het bindmiddel krijgt een klem. Dat verraadt hoe hecht de innerlijke band is, de logische band, en dáár vooral komt het op aan. Immers in een sterk logische band tussen onderwerp en gezegde bestaat datgene wat onder de mensen waarheid heet (bijvoorbeeld: ‘de walvis is een zoogdier’); en om waarheid is het ieder die spreekt, te doen, in geen geval wil iemand ooit dat men hem zegt: ‘u liegt’. Daarom als we iemand die een zin ten beste heeft gegeven, willen belonen, door de essentie van wat hij zei, nog sterker te funderen, dan herhalen we zijn zin in het meest algemene onderwerp en gezegde, ‘het’ en ‘zo’, en die twee dan verenigd door een nadrukkelijk koppelwoord. Elke nadruk echter doet een woord enigzins een kreet zijn, en vooral hier is dat het geval, want aan die kreetvòrm paart zich een kreetinhoud; zoals in de volgende paragrafen stijgenderwijs zal blijken.

Leven en dood.

Kreten zijn uitingen van leven, in dit geval van levens v r e u g d ; er werkt hier het tegendeel van de smart die de Dood ons brengt. De Dood is een scheider, hij scheidt mensen vaneen, scheidt in de mens ziel en lichaam. Maar het Leven houdt die twee bijeen. En zo houdt het geestesleven subject en predicaat bijeen; ook die z i n s eenheid is een levensteken en er zit de vreugd aan vast

die aan het Leven eigen is; het woord dat dan die vreugd bevestigt, namelijk het bindwoord, ‘is’, dat woord met zijn ongewoon accent, is als een blijde kreet.

Diezelfde kreet (in een fonetisch opstel kan dat apart blijken) huist ook in elke zin die aan Hoorder een ‘’t is zo’ ontlokt, ja in alle zinnen is bij voorbaat die kreet aanwezig te achten, want niet alleen de dialoog: ‘De walvis is een zoogdier’. - ‘Dat is zo’, maar ook alle andere taal is voor de mens een middel om zijn behoefte aan twee-eenheid te voldoen en zijn plezier in zulke duale acties uit te.... krijten.

***Schepping*.**

‘Krijten’. Vooral dat sterke woord eist een climax in onze bewijsvoering. We gaan daartoe laten zien, dat een zin een schepping is, niet een kalme schepping (zoals een schilderij of een beeld) maar een brute, zoals die onder de dieren plaats heeft als daar twee heel verschillende elementen zich tegen elkaar werpen om samen één te gaan zijn, een nieuw leven! een jong hoen, een jonge mens, een.... jonge zin!

***Oerzin*.**

Met dat ‘jonge zin’ bedoelen we de oerzin d.i. de zin waarin de oertaal, de kretentaal, nog duidelijk voortleeft. Bijvoorbeeld de oertaal ‘Hah!’ is nog sterk te proeven in ‘da's mooi’, zowel fonetisch als sensueel. Over dat fonetische eens apart! Wat het sensuele betreft, het oergeluid *Hah*! is psychisch nog niet veel meer dan het blijde *Waf*! van de hond; maar heel iets anders wordt het, als de mens dan gaat bewijzen, hoe gevarieerd zijn vruchtbaarheid is; dan gaat hij ook in de tààl zijns gelijke vormen, een levende twee-eenheid. Hoe dat dan geschiedt? Een mens kan zijn sensatie, in plaats van die direct te uiten in een *Hah*!, te voren in tweeën splitsen, in twee heel verschillende elementen; het ene is dan een Kwaliteit (i.e., ‘mooi’) en daarin leeft de sensatie *Hah* voort; het tweede element is niet sensationeel maar substantiëel (i.c. ‘het’ of ‘dat’); juister is nog te zeggen, dat die Substantie het Object is waarop het Subject zijn Sensatie afwentelt, maar dan in de vorm van een Kwaliteit. Vooral dan zijn de twee heel verschillende elementen duidelijk een twee-eenheid geworden: ‘een Kwaliteit òp iets’; zoals Indianen eens Columbus-op-zijn-paard als één schepsel zagen (als een soort Kentaur), zo zijn ook in ‘da's mooi’ de twee delen van de sensatie ‘Hah!’ één taalschepsel geworden, een Zin.

Weliswaar komt in zo'n ‘zin’ het ene deel nà het ander, en

zo komt ook op een schilderij de ene verf na de andere, en een beeld wordt geboetseerd door de ene kluit na de ander; maar die vòlgorde is het ook niet die het produkt een schepping doet zijn; daartoe moet eerst iets anders gebeuren; in de schilder of beeldhouwer moet eerst een visie zijn gerezen waarbij tegelijk met de delen ook het geheel bestond. De conceptie noemt men dat wel. Terecht? In elk geval duidt die biologische term op iets primair-vitaals, op het diep-animale dat bij de paardrift werkt, bij de 'organische' schepping. Welnu, dat obscuur animale, waarbij geen van de twee elementen de eerste is te noemen, zit ook in de zin; al komt er het predicaat nà het subject, behalve dat physieke is er het psychische, namelijk het feit dat het slot er tegelijk met het begin is, het geheel gelijk met de delen.

Dat dat met de zin altijd zo gesteld is, zou recht geven, de zin stelliger dan het schilderij of beeld een kunstwerk te noemen, want op een atelier wordt weleens maakwerk geproduceerd (nog vaker gereproduceerd!), echt stukwerk. Zo minderwaardig is een zin nooit, zeker niet onder het volk; zo goed als daar de lichamelijke omgang makkelijk creatief wordt, is er ook het geestesleven sterk primair-vitaal, o.a. wat de zinsvorming betreft; maar daarom juist is er die vorming ook te zeer natuur om nog kunst te heten.

Of daarom alleen van 'vulgariteit' te spreken is, ja van bestialiteit? Op aarde doet 'diersheid' op zichzelf geen afbreuk aan de 'engelsheid' i.e. aan het waarheidselement van de zin; op aarde zoeken de uitersten elkaar: in de zin 'het is zo' (die lijfspreuk van de Waarheid zelf!) wordt het hoogtepunt bereikt in een geluid, dat niet zelden ook het geluid bij dierlijke creatie is, de kreet!

Het Onbewuste.

Schepping is onbewust. Wat in dieren tijdens de paring geschiedt, ontgaat hun weten. Een mens kan bij zo iets nadenken, maar het voornaamste element ervan, het meest vitale, ontgaat dan toch aan zijn verstand en wil. Dat blijkt ook bij zijn schepping die zin heet, speciaal als het de meest algemene zin geldt, de meest wezenlijke, 'het ìs zo'. Wat houdt dan de twee delen het gevoeligst bijeen zodat de zin ten volle een zin is en blijft? Het accent op 'is'! En wie had daar ooit erg in? En welke taalkundige nam ooit dat accent als een libido die de paring van subject en predicaat als creatief bewijst? En wie wist, dat die kreet, - gesteld dat het geluid ervan tot ons weten was door-

gedrongen -, de vertolking was van een biezonder soort levens-en scheppingsvreugd, van waarheidsvreugd? Zomin als zich een hond zijn vreugd bewust is en ook niet het ‘Waf!’ waarin hij die vreugde uit, zo min waren de mensen zich tot heden hun blij accent op ‘t ìs zo’ bewust, naar vorm noch naar inhoud.

Paradijs en kliniek.

‘Had het dan maar onbewust gelàten!’ zal de paradijsmens zeggen; ‘laat de onschuld onschuld blijven! beneem de mensen hun spontane welsprekendheid niet!’

Als nu maar de mens niet bùiten het paradijs leefde! Het restje ‘onschuld’ moet nu soms geheel verdwijnen, wil het spontane leven, de natuur, behouden blijven. Bijvoorbeeld onze kliniek, - alleshalve een veld voor onnozele kinderen! - is juist de plaats waar stervende natuur tot nieuw leven wordt gewekt. Ook taal is vaak stervende; veel zinnen lijken er heel niet meer op het gezonde ‘t ìs zo’; de frisse kréét is er uit, onderwerp en gezegde verhouden zich op steriele wijs. Welnu, als de School dat moet herstellen, zal het niet kinderlijk maar bewust moeten geschieden, door zinchirurgie, te beginnen met anatomie. En dan wordt het accent op ‘t ìs zo’ niet alleen bekend als een markering van gewéten zinsinhoud maar ook als een heimelijke jubel over wat ongeweten bleef, de syntactische vitaliteit.

Gevoel.

Daarom juist is op den duur moeilijk van ‘onbewust’ te spreken, die term is te negatief om iets te beduiden dat zo positief is als levens- en scheppingsvreugd; een rakere naam is dan ‘gevoel’.

Die term heeft dan dezelfde geloofsinhoud als het woord ‘ziel’. Alle levensuitingen van dieren o.a. kreten en gebaren van vreugd en leed, liefde en haat, schrijven we graag toe aan iets ìn het dier. Dat metaphysische iets, hoewel nooit gezien noch ooit gehoord, noemen we toch met een zeer stellige naam: ‘ziel’. Op dezelfde manier gelooft een mens ook aan een ziel in zich zelf; maar daaraan worden dan nog heel wat andere levensuitingen toegeschreven o.a. redelijke taal, volzinnentaal. Daartoe wordt dan weer aan een ànder iets geloofd, ‘verstand’; en dan is de mensenziel dus niet, zoals de dierenziel, enkel ‘gevoel’ maar ‘gevoel èn verstand’.

Dat is dan in zijn duale eenvoud onpsychologisch te noemen; maar is dat zo erg? Heeft Goedewaagen niet eens de grammatica

‘autonoom’ verklaard? (in zijn *Summa contra metaphysicos*). Hij beval toen, dat een grammaticus zich van psychologie moest onthouden op straffe van een ‘psychologist’ te zijn. Maar wij kunnen dat ‘autonoom’ ook anders opvatten: de grammaticus moet van dè Psychologie afblijven en zijn eigen psychologie maken. Of hij dat dan goed doet, kan dàaruit blijken of hij de vakgenoten bevredigt, waar hij verschijnselen ‘verklaart’ of zinnen (ook de zijne) ‘verbetert’. Dat laatste kan in ons geval geschieden, door slechte zinnen meer gelijk te maken aan ‘'t is zo’, dus korter of vlotter.

Welnu, die praktijk kan theoretisch gebaseerd worden op de stelling dat elke zin een uiting van het verstand èn van het gevoel is, o.a. van het blijde gevoel, een waarheid te koesteren. Let wel: koesteren. Dat een zin uiteraard een waarheid b e v a t , daaraan denkt in de wandeling meestal niemand, maar dat is juist de reden waarom we zo vaak van ‘waarheids-g e v o e l ’ moeten spreken. ‘Ieder die een zin zegt’, formuleren we dan, ‘laat zich leiden door zijn gevoel’; en dat impliceert dan, dat iedere zin een zins k r e e t is.

Die formulering rechtvaardigt des te meer de gebruikte term ‘waarheid k o e s t e r e n ’. Verstandelijk gesproken, wordt een waarheid slechts ‘gekend’, en dat ‘kennen’ en ‘weten’ duidt dan op ‘licht’, één element van het vuur. Maar toen zekere god die gave aan de mensen bracht, hield hij het ànder element niet achter: ‘de warmte’. Onder de mensen moge nu de waarheid nog zo helder zijn, koud is ze er nooit. Dat hebben degenen geweten die eens de waarheid als een bedgenoot ervoeren, een genoot in de ‘koetse’; 't is goed, die ondergrond van ‘koesteren’ wat op te halen, nu het over waarheids g e v o e l gaat.

Jammer dat de term ‘waarheidsgevoel’ in de wandeling reeds een andere betekenis heeft n.l.: waarheidsliefde d.i. liefde tot de exakte waarheid, tot dè waarheid, dus vooral iets van vorsers en belijders; in hen worden ‘waarheid’ en ‘waarheidsgevoel’ bijna identiek; maar in onze theorie zijn de twee elkaars tegengestelden en zien we ze praktisch ook wèrkelijk vaak zo (daarover dadelijk!). Daarom is onze term ‘waarheids-gevoel’ in de wandeling niet te gebruiken; daarom ook moeten we dat woord voor ons vakgebruik duidelijk ‘afstempelen’, d.i. het moet, na de uiteenzettingen in de vorige paragrafen, in deze paragraaf eens een zinvol synoniem krijgen, te gebruiken ook buiten het vak:

‘m e n i n g s gevoel’.[1] Dat stempel klopt met het feit dat ook ‘meningen’ worden ‘gekoesterd’ en.... met ‘warmte’ worden verdedigd; mocht daarna de mening een vergissing blijken en worden prijsgegeven, welnu, dan is-i toch op het ogenblik van de eerste uiting als waarheid gevòeld geworden, gevoeld als een bezit, als iets van Spreker-zelf, zo niet door hem-zelf bedàcht, dan toch in hem-zelf opgenomen; 't was daardoor een stuk egoïsme geworden. In de gemiddelde mens is waarheidsliefde eigenliefde. De blijde zucht van wie zich in 't spiegeltje aan de wand de schoonste vond van 't hele land, die zucht vindt z'n verwante in zeker grammatisch geluid, dat noemden we boven de zinskreet; nu noemen we het, meer omschrijvend: de vertolking van het meningsgevoel.

Vlotter is een andere naam voor dit gevoel: ‘overtuigdheid’; door z'n éne sterk accent is dat woord oppervlakkig raker, in de wandeling bruikbaarder.

Ten slotte bestaat nog de term ‘overtuig i n g ’. Heymans zei steeds: ‘Het wezen van de zin is de overtuiging’ (aldus, naar ik meen, Douwes, in een van zijn lezenswaardige opstellen in *De Vacature*), en in dat verband is die term ad rem, synoniem van overtuigdh eid; maar in ander verband betekent ‘overtuiging’ weleens datgene waarvàn men overtuigd is; dan zijn er zelfs ‘hèilige overtuigingen’, zoals er ook altijd ‘heilige mèningen’ waren, maar die zijn dan juist geen ‘meningsgevòel’. In Heymans' definitie echter gaat het wèl over dat gevoel. Daarom, van wege die dubbele zin, is het woord ‘overtuiging’ minder geschikt om een vakwoord te zijn, het moet die eer afstaan aan het minder deftige woord ‘overtuigdheid’.

Verwarring.

Herm. Poort zei eens (waarderend): ‘Huidige romanschrijvers zoeken niet op de eerste plaats schoonheid maar waarheid’. Toen men hem nu vroeg: ‘Wat is dan het verschil tussen belletrie en wetenschap?’ zei hij (letterlijk!): ‘De man van de wetenschap kijkt naar buiten, hij ziet tegen de dingen aan; maar de dichter kijkt naar binnen, hij ziet de dingen in zich.’ Mijn stilzwijgende conclusie was toen, dat H. Poort's ‘Waarheid’ met Subjectiviteit onder één deken sliep, en ook, ent hier ‘Waarheid’ en ‘Waarheidsgevoel’ dooreen waren gelopen.

1) Over dit ‘afstempelen’ zie De Vooys: *De Studie van de Woordbetekenis*. (Wolters - Groningen).

Belletrie.

In de huidige belletrie, waar het vaak om nieuwe ideëen gaat, naar aanleiding van nieuwe feiten, kan ook de overtuigdheid nieuw zijn d.i. jong, sterk; die kracht is trouwens in ideëenromans het eerst nodige; de Schr. moet dan van zijn ideeën 'bezeten' zijn, eiste Greshoff eens terecht (*De Haagse Cour.*), zò bezeten, vervolgen wij, dat hij zijn ficties als werkelijkheid neemt en mogelijke dwalingen als evangelie, zò bezeten, kunnen we besluiten, dat vooral de vormen van de zinskreet op z'n voordeligst uitkomen; dat affectieve is het dan, wat schoonheid kan geven, 'belletrie'! Daardoor kan dan zelfs de duivel schoon zijn. Bestaat ook niet de term 'fraaie leugen'?

Carry van Bruggen noemde hier eens een midden: 'waarachtigheid'; die achtte ze aanwezig in de roman die waar was in het algemeen, fiktief in het biezonder, resp. wetenschappelijk en dichterlijk. Met die synthese is Waarheid soms liever gediend dan met geleerdheid of preek; was door die synthese niet soms het Evangelie zelf belletrie? door zijn vergelijkingen stelde het zich litterair op één lijn met de goede ideëen roman, ook met het zangerig cabaret, waar dit 'aan de mensen het leven door een ongekleurde bril laat zien en toch geen universiteit is'. (Alice Dorell in *De Haagse Cour.*).

Eenzijdigheid.

Eenzijdigheid is menselijk; de mens zelf is duaal, zijn beschouwing is graag monaal; hij dweept met Wetenschap òf Belletrie, nu eens met 'Waarheid', dan met 'waarheids-gevoel' of 'overtuiging'. Heymans, een intellectualist (getuige zijn bureaucratische *Toekomstige Eeuw der Psychologie*), was zijn intellect weleens moe; dan achtte hij een zin ènkel overtuiging, waarheidsgevoel; de àndere helft van het zinswezen, de waarheid, werd dan buiten de zinsleer gesteld, - een ogenblijke maar! want Heymans wist wel beter; en ook wist hij dus wel, dat niet elke zin een vers is. -

Volkspsychologie.

Een prijsbaar staal van vulgaire intuïtie was reeds het woord 'koesteren'; er is nog andere volkstaal, directer leerzaam: 'Voelt u niet?' vraagt de koopman aan het slot van zijn betoog, 'dat voelt u toch wel?' Hij weet heel goed, dat hij eigenlijk het verstànd van zijn client bewerkte, maar daarom gaf hij de term 'voelen' niet prijs; te goed besefte hij, dat ònder het verstand nog een tweede iets huist, een warmer zielshelft, het gevoel, in

dit geval meningsgevoel, overtuigdheid. Tot het besef van die dualiteit komen ook de geleerden weer, na hun vrijdenkerij. Goedewaagen zou zeggen: men gaat weer beseffen, dat de Logos één is met de Mythos. Zo spreekt hij, sinds hij als wijsgeer het ‘nationalisme’ omhelsde (*Alg. Ned. Tijdschr. v. Wijsbeg. en Psych.* Juni 1937) en zich dus aan de vulgaire helft van de menselijkheid aanpaste; dat moge nu door zijn vroegere verwanten worden misprezen (*ibidem*), toegeven zal ieder, dat zijn ‘wending’ in beginsel iets goeds heeft: 't is een openlijke erkenning, dat het logische pas vruchtbaar wordt in z'n paring met het a-logische, positiever uitgedrukt: in het dagelijks leven komt het op verstand èn gevoel aan, nu eens op uitwendig gevoel (o.a. op huidgevoel), dan weer op inwendig. Uit waardering voor de spraakmakende-gemeente, die zo goed het ìnwendig gevoel weet te bewerken (getuige de koopman!), reserveerde ik deze paragraaf, om eindelijk eens de titel van dit opstel recht te doen wedervaren: ‘de gevoelswaarde van de zin’, ziedaar de meest waarderende term voor het meningsgevoel, de overtuigdheid. Tegenover die éne gevoelswaarde van de zin staan weliswaar de vele gevoelswaarden van de verschillende woorden; maar dat dan toch die éne meer waard is dan de vele andere te zamen, zal in het slot van de volgende paragraaf blijken.

Brabant doceert, I.

Brabant is het land van het eeuwige ‘wor’. Vertaald in het Hollands klinkt het er steeds: ‘'t Is mooi weer, waar? 't Zal nu wel lang licht blijven, waar?’ Wie in taal slechts logica ziet, constateert hier een ‘eeuwige e l l i p s ’; maar de Brabander is toch geen examinator? hij is veel te gemoedelijk om steeds te vragen: Is het waar?.... is het waar?.... Trouwens, ook een Hollander is zo gemoedelijk in ons geval; ook hem is het niet steeds om een opzettelijke waarheidsvraag te doen. Gaat ook bij hem niet elk gesprek uit van de veronderstelling dat er niets dan waarheid zal gesproken worden? Ook bij hem zijn aparte waarheidsbetuigingen pleonasmen, dwaasheden. Zou het geen gekkenwerk zijn, elke dag bij ons opstaan te verklaren: ‘Nu ga ik mijn hart weer laten kloppen!’ Zulk kloppen gaat vanzelf, leven en hartklopping is één. Zo is spreken en waarheid één, althans waarheidsonbewustheid, overtuigdheid; ook hartklopping gaat onbewust, 't is beide iets van het gevoelsleven. Wat hartklopping is voor een levend lichaam, is de overtuigdheid voor een levende zin, 't is iets uit ‘het Leven der Taal’; en terwijl dan bij dat

‘leven’ de waarheid-zelf uit ons ‘hoofd’ komt, komt waarheidsgevoel uit ons ‘hart’. Men begrijpt nu, waarom de Brabander doorlopend van ‘waar?’ kan praten: 't geldt dan de harteklop van de taal en een hart staat nooit stil. Daarom klinkt ons dat ‘wor’ ook heel gewoon in de oren, volstrekt niet iets van een maniak noch van een geleerde. Deze trouwens is een heel b i e z o n d e r mens en hij gaat op in v a k waarheden; daarbij is dan ook steeds òf deze òf die stelling ‘waar’; maar de Brabander blijkt met zijn ‘waar’ steeds iets meer a l g e m e e n s van de waarheid te raken, waarheids-g e v o e l namelijk[1)]; immers hij laat het s y n t a c t i s c h onderwerp steeds weg; niet ‘dit is waar’, zegt hij, maar kortweg: ‘waar’. Dat lijkt op een kreet. En ook l e x i c o l o g i s c h doet het zo aan; immers terwijl de biezondere-waarheidsman (de zoöloog, de geoloog) zijn kracht in een juiste woordkeus zoekt, ja in een scrupuleuze terminologie, mag de Brabander altijd maar zorgeloos doorpraten, als hij maar zorgt voor dat éne, herhaalde woordje ‘waar’. Dat wordt daardoor minder een waar wòòrd dan een waarheidskrèèt. Een kreet ook in f o n e t i s c h opzicht. De zinskreet in ‘het ìs zo’ is slechts een accent, dus slechts een geluidsverstèrker; maar de Brabantse kreet ‘waar?’ is een geluid op zichzelf, en we kunnen het dus prijzen als volgt: Zoals het Nederlandse Au! op zichzelf een geluid is ter vertolking van het pijngevoel en het Nederlandse Bah! een aparte vertolking van het afkeergevoel, zo is het Brabantse ‘waar?’ een aparte kreet voor het waarheids-gevoel.

Zo kan dus in Brabant de Hollander z'n eigen taalziel leren kennen, ook zijn gevoel, de overtuigdheid. 't Leerzaamste daarbij is echter nog iets anders: Er wordt bewezen, dat voor de mens waarheids-gevoel van veel meer belang is dan alle andere gevoelens. Als de Brabander elke zin steeds beëchoot door een ‘waar?’, dan betreft dat steeds één g e v o e l swaarde, die van de zin, dus niet de vèle gevoelswaarden van de zinsdèlen, de w o o r d e n . En als de Brabander dat steeds màg doen, dan bewijst dat andermaal,

1) Dat Algemeenheid en Gevoel nauw verwant zijn, wil menigeen lochenen; het ‘algemene’ toch acht men ‘abstract’ en het abstracte acht men ‘ongevoelig’, ‘dor’ ‘koud’ enz. Pas op! juist de beoefenaars van het algemene en abstracte zijn vaak prikkelbare mensen; verschil op metaphysisch gebied was vroeger zelfs een casus belli; en nog altijd zijn er onder de abstractie-mensen figuren met een stoothoofd. (bijv. Bolland!)

dat overtuigdheid veel meer boeit dan de meer gewone waarden, hetzij vreugd of smart, gevoelens die de mens met de dieren gemeen heeft. Elk van die primaire gevoelens welk dan ook, als het in een eindeloze reeks zinnen telkens opnieuw zou worden vertolkt in zijn naam, zou het algauw vervelen; het Brabantse ‘wor’ verveelt nooit.

Omdat het een ‘hogere’ behoefte bevredigt, een verstandsbehoefte. Verstand is op bestendigheid uit, ja op eeuwigheid. Gevoelswaarden-van-het-woord betreffen kortstondigheden, voorbijgaandheden. Angst, vreugd, haat, liefde, al die wisselende gevoelens, al die gevoelswaarden van de woorden (‘wedstrijd’, ‘prijs’, ‘record’, ‘examen’, ‘diploma’, ‘promotie’, ‘positie’, ‘commissie’), al die duizend en één hartedingetjes, - hoe onontbeerlijk, ja, begeerlijk -, ze zijn als haantjes-op-de-toren; die draaien, draaien. De torens zelf staan vast. Vast staan ook waarheden, echte waarheden zijn zelfs ‘eeuwig’. Welnu, aan die adel hebben alle meningen deel, ook de onware, want ze wortelen in hetzelfde gevoel als de waarheid, in de overtuigdheid. Dat gevoel missen de dieren, de mens héέft het niet alleen, maar hij dweept er ook mee; dat strekt hem tot eer, en dubbel eer dus aan de Brabander, de stelligste minnaar in dezen. Hij brengt ons daarom wel niet tot een absolute nivellering van waar en onwaar, maar toch tot zeker respect voor alle oprechte mening, in Brabant en Holland, in Rusland en in Duitsland, overal waar mènsen wonen[1)].

Daarom ook is ten slotte ons studieonderwerp niet het provinciale ‘wor?’, ook niet de kreet die uit de zin ‘‘t is zo’ opklinkt; neen, de waarheidskreet die in alle zinnen leeft, de kreet dus die onze taal over de hele linie tot een vertolking van de overtuigdheid maakt, ziedaar de taalvorm die om z'n belangwekkende inhoud (‘de gevoelswaarde van de zin’) een levenslange studie eist.

Klank en letter.

Een behoedzaam lezer heeft in de laatste regels iets verraderlijks gezien: ‘de taal over de hele linie’ was er een poging om ook de schrijftaal met ‘de zinskreet’ op te knappen; en

1) In tijden als de algemene nood het meest primaire leven bedreigt en als dan de een om wille van zijn ‘mening’ de ander gaat doodslaan, dan kan natuurlijk die ander moeilijk in ‘zeker respect voor de menselijke mening’ volharden. Onze beschouwing kon dan ook alleen ontstaan in een tijd en in een sfeer van veiligheid en verdraagzaamheid, in een land van betrekkelijke welvaart.

zijn verweer luidt dan: ‘schrijftaal is klank*loos*, dus niet animaal!’ Toch blijft het een feit, dat veel schrijvers en lezers innerlijk klank horen. En de volstrekt doven gebruiken dan toch hun ogen; en terwijl dan ook diè animaliteit in staat stelt, de zinsdelen bijeen te houden, zoekt de geest ook dàn een ‘culminatie-punt’. Die term ontleende ik aan een opstel in *Het Woord* (zie volgende aflevering) en er kan hetzelfde zinsdeel mee bedoeld worden als waarin de ‘zins*kreet*’ zich viert. Die laatste term is dus gemakshalve te gebruiken voor beide gevallen, voor de mondelinge èn de schriftelijke zin.

* * *

(*Slot volgt*).

October 1937.

PH. J. SIMONS.

Het Franse naturalisme en de beweging van '80.

Het prefschrift over de beweging van '80 en het franse naturalisme, waarmede de heer De Graaf in December jl. de doctorstitel verwierf,[1)] is een van de belangrijkste die onder leiding van prof. Gallas aan de Amsterdamse universiteit zijn tot stand gekomen. Belangrijk, zowel vanwege het onderwerp als om de brede en nauwgezette methode door de auteur gevolgd.

De term ‘naturalisme’ om een literair streven aan te duiden, is een neologisme, dat nog niet in Littré's *Dictionnaire de la langue française* van 1874 voorkomt. Wèl wordt 't daar voor filozofisch systeem gebruikt, dat de natuur beschouwt als oorsprong van alle dingen, en met atheisme of materialisme kan vereenzelvigd worden. Het is de filozofie van de achttiende eeuw, van Diderot, La Mettrie en anderen. Doch ook als kunstterm, voor nauwgezette natuurbeschrijving, werd het woord gebruikt, en in de negentiende eeuw zien we, onder invloed misschien van ‘naturaliste’, d.i. natuurhistoricus, bioloog, ‘naturalisme’ een inhoud van wetenschappelijke aspiratie krijgen. Reeds vóór Zola vergelijkt Flaubert zijn werkwijze, die van romanschrijver, met die van de natuurhistoricus. Doch vooral met Zola begint het naturalisme zijn triomftocht. Hij zoekt meesters om na te volgen bij biologen en medici. Reeds in de voorrede van de tweede druk

1) J. de Graaf, *Le Réveil littéraire en Hollande et le Naturalisme français* (1880-1900), H.J. Paris, Amsterdam, 1937, 227 blz.

(1868) van *Thérèse Raquin* verkondigt hij nadrukkelijk zijn wetenschappelijke pretenties. Zijn doel is ‘un but scientifique avant tout’, ieder hoofdstuk is ‘l'étude d'un cas curieux de physiologie’. Hij spreekt in die voorrede ook over ‘le groupe d'écrivains *naturalistes*’[2)], waartoe hij zich gelukkig acht te behoren. Na *Thérèse Raquin* zal, gedurende twintig jaren, voor Zola en enige getrouwe discipelen, - doch nièt voor Daudet nòch voor Goncourt - ‘naturalisme’ het toverwoord zijn, waarmede ze hun kunstleuzen en kunstuitingen bestempelen. Aan het eind van de negentiende eeuw hebben zaak en woord burgerrecht verkregen, en zegt de *Nouveau Larousse illustré* van ‘naturalisme’: ‘école littéraire dont Emile Zola est le chef, et qui se propose de reproduire la nature, la réalité, aussi exactement que possible’. Grappig is 't dat *Larousse* van ‘réalisme’ een overeenkomstige definitie geeft, met een toevoeging die eerder voor het naturalisme bestemd schijnt, want op ‘réalisme’: ‘système qui consiste à reproduire la nature telle qu'elle est ou telle qu'on la croit voir’ volgt: ‘avec ce qu'elle peut avoir de laid ou de vulgaire’. Zijn het niet juist de naturalisten die de nadruk gelegd hebben op het recht ook het lelijke en vulgaire weer te geven? Gelukkig voegt *Larousse* er bij dat het literaire naturalisme ook is ‘une doctrine philosophique et morale fondée sur la science’. Inderdaad. Het is het pessimistisch determinisme, dat door Zola en andere franse auteurs, door Bourget b.v., en in ons land door Emants, werd aangehangen, en juist door dat filozofisch-wetenschappelijk karakter, op fyziologische of biologische grondslag, iets anders was dan het realisme van Balzac, Flaubert, Murger, Duranty, Champfleury, ofschoon ook Balzac en Flaubert reeds voorbeeld en steun zochten bij de wetenschap. Tenslotte werd het voor het grote publiek, - en niet geheel ten onrechte, als men denkt aan sommig werk van Zola, Huysmans en Maupassant - een bij voorkeur, zonder bedekking, schilderen van het sexuele leven, vooral bij het volk, en het gebruik van een terminologie, die zo direct en ‘natuurlijk’ mogelijk wil zijn.

Het realisme van Balzac, Flaubert, Goncourt, Duranty,

Champfleury, heeft in Nederland, in de jaren dat het verscheen, weinig opgang gemaakt. Busken Huet heeft wel gezegd Flaubert te bewonderen, en hij heeft *un Coeur simple* vertaald, doch nòch aan Flaubert nòch aan Balzac heeft hij een grote studie gewijd, zoals aan George Sand b.v. Het is eigenaardig dat hij wèl Zola is begonnen te waarderen, en enige malen prijzend over hem geschreven heeft.

Doch meer dan door Huet, werden Zola en zijn leer hier gepropageerd door Emants en Ten Brink, later, na 1880, door Van Santen Kolff, Netscher, Prins en Van Deyssel. Taine en Zola gaven Emants de moed zijn pathologische verhalen te schrijven, aan Netscher en Prins hun realistische schetsen, van volks-en kleinburgerlijk leven.

Die gehele ontwikkeling van het realisme in Nederland, onder de krachtige prikkel van bewondering voor het franse naturalisme, de theoretische beschouwing ervan, en de praktische toepassing ervan in onze prozakunst, we vinden dat alles uitvoerig behandeld in het boek van De Graaf. Het bevat vier hoofdstukken, en een ‘Conclusion’. Het eerste behandelt de beginperiode, van Emants e.a.; het tweede ‘l'impressionisme’ getiteld, de picturale woordkunst-drift bij de uitbeelding van de werkelijkheid (Netscher, Van Deyssel, Prins, Erens); het derde het pessimisme, zich openbarend in de dikwels zeer individualistische - ik bedoel met de auteur vereenzelvigde - structuur van de romanfiguren, bij Emants, Couperus, Aletrino, Coenen, de Meester. Het vierde, ‘le pessimisme social’, bespreekt de tendentieuse, dikwels opstandige, uitbeelding van maatschappij en individu bij Van Groeningen, Hartog, Van Hulzen, Heijermans.

Daarbij illustreert de schrijver voortdurend zijn tekst met goed-gekozen voorbeelden, hollandse citaten, die hij ook, ten gerieve van de buitenlandse lezer, in het Frans vertaalt, een zeer lofwaardig procédé. De vreemdeling die zich een idee wil vormen van onze beste prozaschrijvers tussen 1880 en 1900, kan hier alles vinden wat hij zoekt. Ik vraag me zelfs af of De Graaf niet hier en daar werk verrichtte, dat buiten het kader van zijn studie-object viel, zoals toen hij, na uitvoerig - en uitstekend - *Drie novellen, Lilith* en *Een nagelaten bekentenis* van Emants besproken te hebben, voortging even uitvoerig te schrijven over *Inwijding, Liefdeleven* enz.

Nog enige bezwaren rezen bij mij op. In de eerste plaats vind ik dat de auteur meer aandacht had moeten schenken aan de

opgang die het werk van Alphonse Daudet hier te lande gemaakt heeft. Die naam komt slechts terloops in het boek voor; alle aandacht valt op Zola. Al wilde Daudet zelf niets weten van het etiket ‘naturalisme’, het is een feit dat hij zich in zijn latere romans een stoutmoedig schilder toont van het Parijse leven, - zoals in *Les Rois en exil, L'Evangéliste, Le Nabab, L'Immortel* -, die voortdurend aantekening hield van wat hij zag en hoorde, zó dat bijna elke roman van hem een geromantiseerd verhaal is van bekende of onbekende Parijse gebeurtenissen en persoonlijkheden. Ik ben overtuigd dat zijn schilderend, impressionistisch proza ook een voorbeeld is geweest voor hollandse auteurs. Het was in ieder geval de moeite waard geweest na te gaan wat Busken Huet, Ten Brink, Dr. Francesco, Van Deyssel, Haighton, J. de Jong, Wolfgang, Van Hall en anderen hier over Daudet hebben gezegd.[1)]

Gaarne had ik ook, in De Graaf's boek, het een en ander gevonden over de betrekkingen tussen het franse toneel en het onze. Het franse toneel-realisme werd hier in den beginne slechts wantrouwend ontvangen. Volgens J.H. Rössing[2)] werd *Fromont junior en Risler senior*, naar de roman van Daudet bewerkt, dat in 1877, ter viering van de Dies natalis van het Athenaeum Illustre door het ‘Nederlandsch Tooneel’ in de Stadsschouwburg opgevoerd was, zelfs door de studenten veroordeeld, als ‘te werelds, bijna als onzedelijk’. Zes jaar later ried de jeugdige Van Deyssel, in ‘de Amsterdammer’ van 28 Januari '83, in een toneelkroniek over ‘De Princes van Bagdad’ en ‘de Dochter van den tamboer-majoor’, de heren de Groot van het Salon des Variétés aan ‘iets nieuws iets zeer recents, van het Parijsche tooneel overgenomen’, te gaan spelen, b.v. *Les héritiers Rabourdin* of *Thérèse Raquin*, van Zola. Wat heeft, in '92, '93 en '94, het optreden van het ‘Théâtre Libre’ met Antoine,

1) Ook P. Martino, in zijn *Le Naturalisme français* (Paris, 1923), rekent de Daudet van na 1876 tot de naturalisten. Gedurende vijftien jaar, zegt Martino, vormt zijn werk ‘l'un des chapitres d'une histoire du mouvement naturaliste’. Ik vestig hier nog eens de aandacht op de uitmuntende studies van prof. Martino, de zoëven genoemde, en *Le Roman réaliste sous le second empire* (Paris 1913), die door later verschenen werken over hetzelfde onderwerp niet overtroffen zijn.

2) J.H. Rössing, *De Koninklijke Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel*, Amsterdam 1916.

die hier Tolstoj, Björnson, Hauptmann, Ibsen kwam spelen, doch ook *La Fille Elisa* (naar Goncourt) en *Jacques Damour* (naar Zola) voor het nederlandse toneel betekend? Is de invloed merkbaar geweest in het spel van onze acteurs?[1)] Hebben Emants, Van Nouhuys, Heijermans van de franse realistische dramatische auteurs geleerd?

In zijn 'Conclusion' spreekt De Graaf ook over 'l'incontestable supériorité du roman naturaliste français au nôtre', en hij schrijft die meerderheid vooral toe aan de moeite die de schrijvers van '80 hadden zich te ontrukken aan eigen persoonlijkheid, zoveel mogelijk objectief te zijn. Ze geven zielstoestanden, sensaties weer, doch zelden strijd tegen de fataliteit van lot of instinkten. Zo wordt die naturalistische literatuur bij ons van een 'accablante et morne monotonie'. Biedt de hollandse literatuur in de periode 1880 tot 1900, die De Graaf beschrijft, werkelijk zo'n beeld van eentonigheid? (Van 'neerdrukkend' wil ik niet spreken, dat is geen 'literair' gebrek). Als ik vluchtig enkele werken van die tijd, waarin de invloed van het franse realisme is te bespeuren, de revue laat passeren, zie ik meer verscheidenheid dan De Graaf:

Studies naar het naakt model en *Menschen om ons* van Netscher, *Eline Vere, Noodlot, Extase, Majesteit* van Couperus, *Zuster Bertha* en *Martha* van Aletrino, *Een Huwelijk* en *Zeven vertellingen* van De Meester, *Een Liefde* van Van Deyssel, *Een Passie* van Wagenvoort, *Trinette* en *Kamertjeszonde* van Heijermans, *Een nagelaten bekentenis* van Emants, *Martha de Bruin* van Van Groeningen, *Verveling, Een zwakke, Bleeke Levens* van Coenen.....

Laten we hopen dat De Graaf zijn studie van de invloed der franse letterkunde op de onze zal voortzetten, met een beschouwing van de symboliek, de neo-romantiek, de literatuur van droom en fantazie. *De Kroniek*, waarin Villiers, Schwob, Baudelaire, Gérard de Nerval met liefde werden besproken en vertaald, zou voor zo'n studie rijke stof leveren.

Hilversum.

P. VALKHOFF.

1) Ongetwijfeld, antwoordt mij de heer Felix Prince, die een werk voorbereidt over de invloed van het 'Théâtre Libre' op ons toneel. 'Bouwmeester draaide weldra, evenals Antoine, de toeschouwers de rug toe en de huiselijke toon (zonder stemverheffing) vond hier gretig ingang, wel eens ten nadele van de toeschouwers.'

Kroniek en kritiek.

Spraakgebruik en taalgebruik.

Reeds een paar jaren zijn enkele ijveraars voor orde en eenheid in de ‘schrijftaal’ intermitterend doende, om bij het publiek waar te maken wat ze zichzelf blijkbaar wisten wijs te maken. Zij willen nl. een betekenisverschil tussen *spraakgebruik* en *taalgebruik* suggereren, dat er niet is en zeker niet was; dat derhalve een uiterst zwak fundament bezorgt aan betogen, die het juist van dat ‘bestaand’ verschil moeten hebben.

Men weet, dat in overeenstemming met het advies van de Staatskommissie-1916 (Verslag 1918, kol. 11), ook de heren Kluyver en Muller in hun Ontwerp ('s-Gravenhage 1921, blz. 16) voorstelden: ‘In de keuze van het geslacht voor de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden van de 3de persoon.... richt men zich bij het schrijven *naar het spreken in dezelfde' omstandigheden*.’ Daarentegen drukte min. Terpstra zich in zijn circulaire van 12 Sept. 1930 aldus uit: ‘Bij de voornaamwoordelijke aanduiding der z e l f s t a n d i g e n a a m w o o r d e n richt men zich *naar het beschaafde spraakgebruik*.’

In hoeverre de veranderde terminologie in Terpstra's missive met een bepaalde bedoeling samenhing, zouden ‘de gezamenlijke inspecties’ van toen kunnen zeggen; daar deze - blijkens de debatten bij de onderwijsbegroting van 1929 - geadviseerd hadden, ‘bij de pronominale aanduiding der s u b s t a n t i e v e n zich te richten *naar 't beschaafde spraakgebruik*’.

Behoudens het gespatieerde woord, stemden de K.B.'s van Aug. 1934 hiermee geheel overeen: ‘Bij de voornaamwoordelijke aanduiding van z e l f s t a n d i g h e d e n ... richt men zich *naar het beschaafde spraakgebruik*.’ Maar volgens het K.B. van 18 Julie 1936 tot wijziging van de K.B.'s van 28 Aug. 1934, ‘richt men zich bij de voornaamwoordelijke aanduiding van z e l f s t a n d i g h e d e n en bij het gebruik van den tweeden naamval enkelvoud *naar het beschaafd taalgebruik* met dien verstande....’.

Bedoelde min. Slotemaker met zijn ‘taalgebruik’ iets anders dan Marchant in 1934, en Terpstra in 1930 met ‘spraakgebruik’

wilden zeggen? Klaarblijkelik wel. Want in het Voorlopig Verslag Nov. 1936 was Slotemaker van oordeel: ‘Niet het *spraakgebruik* doch het *taalgebruik* moet norm zijn, zooals de ambtsvoorganger van den ondergeteekende in zijn aanschrijving van 1 November 1934 reeds heeft aangegeven.’

Intussen is duidelik, dat men aan die tegenstelling nog geen taalkundige waarde behoeft te hechten, alleen maar òmdat die van ministeriële zijde werd gemaakt; evenmin als ‘woorden, die een kennelijk mannelijke zelfstandigheid aanduiden’, zo maar bij ministeriële beschikking in linguistiese werkelikheid overgingen. Het is dan ook van zeer ongeschikt belang, of Marchant door eerst van spraakgebruik en later van taalgebruik te gewagen, daarmee al bij voorbaat zijn ambtsopvolger in het gevlij wilde komen. Toch moeten wij bij Marchant's ‘taalgebruik’ even stilstaan, omdat o.m. ook het Alg. Handelsblad daar klinkende Orde-en-Eenheidsmunt uit dacht te slaan.

Zo schreef dit blad bijv. de 21ste Dec. 1936, om ‘de volgelingen’ van de grammaire raisonnée te loven: ‘En zij hebben er volkomen vrede mee hun *schriftelijke mededeelingen* te stellen in een toon, die van *het spraakgebruik* afwijkt, en woorden en uitgangen te gebruiken, welke in *de beschaafde omgangstaal* nimmer worden gehoord.... Natuurlijk, zij beseffen wel, dat er van *het beschaafde spraakgebruik* een invloed uitgaat op *de geschreven taal*, maar zij sluiten de oogen niet voor de werkelijkheid, die leert dat allerlei woorden, wendingen, vormen, die in *het beschaafde spraakgebruik* niet voorkomen, in *de geschreven taal* blijven bestaan.’

Het is vrij duidelik dat het A.H. ‘spraakgebruik’ met ‘spreekgebruik’ gelijkstelt. En ‘zo’ kon dit blad de 16de September 1937 met kennelik genoegen nogmaals Marchant's radio t o e s p r a a k t e r s p r a k e brengen, ‘waarin deze opeens de zwenking maakte van het beschaafde s p r a a k - naar het beschaafde t a a l gebruik, een zwenking die ook zwart op wit kenbaar werd, toen hij in de missive van 1 November 1934 aan directeuren en rectoren van de scholen, in het spellingbesluit vermeld, te kennen gaf, dat men door ‘der bond’ en ‘der pensioenraad’ te schrijven in strijd kwam met *het beschaafde taalgebruik*.’ Die ‘zwenking’ was koren op sommiger molen! Want, gelijk het 21 Dec. 1936 in het A.H. heette, ‘het was volkomen te verantwoorden, dat deze minister nu niet - zooals in zijn regels voor de examenspelling - het woord s p r a a k gebruik bezigde. Immers elk der is daarmede in strijd; ‘der vrouw’ en ‘der koningin’ *zegt geen mensch*’. In *Taal*

en Spelling (Nov. 1937, blz. 12) eindigt een artikel over 'Spraakgebruik en taalgebruik' met deze duidelike u i t s p r a a k : 'Er is nu eenmaal geen beschaafd s p r a a k gebruik voor *der, dezer* en *des*.' Maar wat duidelik is, behoeft nog niet waar te zijn.

Nu is onze vraag deze: Is 'spraakgebruik' identiek met 'spreekgebruik', altans tot het spreken beperkt, en staat 'taalgebruik' van de weeromstuit dan gelijk met 'schrijfgebruik'? Of vormen de woorden spraakgebruik en taalgebruik in de 'taal'-werkelikheid geenszins de semantiese tegenstelling, die het A.H. ze laat maken? En was Marchant's 'zwenking' misschien enkel opties bedrog; voor Marchant zelf eventueel louter autosuggestie?

Ongetwijfeld heeft het A.H. evenals ieder ander het recht, om in een àl dan niet wetenschappelik betoog, de woorden spraakgebruik en taalgebruik in een zin te bezigen, die van het algemene 'spraakgebruik' afwijkt. Maar het gaat dan niet aan, om zo'n eigen okkasionele toepassing als dè enige gangbare betekenis van die woorden voor te stellen; of aan die eigen semantiese vinding terugwerkende kracht toe te kennen.

Wie het heeft over spraakgebrek, spraakgehoor, spraakorganen, spraakstoornis, spraakvermogen en meer andere samenstellingen met spraak-, s p r e e k t ongetwijfeld over dingen die met het fysiologiese 'spreken' samenhangen. Maar wie van spraakkunde spreekt, van spraakkundige, spraakkunst, spraakkunstenaar, spraakleer, spraakwending, bedoelt daar even ongetwijfeld mee: taalkunde enz. Nu omschrijft het *Wdb. der Ned. Taal* XIV kol. 2993 *spraakgebruik* weliswaar als 'gebruikelijke wijze van spreken of zeggen', maar het is moeilik aan te nemen dat de bewerker van deel XIV de betekenis van dat woord tot het mondeling gesprokene wilde beperken - want dan zou hij zichzelf kunnen weerleggen met voorbeelden, die hij zelf t e r s p r a k e bracht, al zou een ander zonder veel moeite daar nòg s p r e k e n d e r voorbeelden aan kunnen toevoegen. Zo schreef bijv. prof. dr. Alph. Mulders in zijn pas verschenen *Inleiding tot de Missiewetenschap* ('s-Hertogenbosch 1937, blz. 7): 'In plaats van deze woorden hadden we ook, rekening houdend met *het spraakgebruik van het kerkelijk recht*, kunnen zeggen: in de missielanden, d.i. in die landen, waar de Kerk nog niet tot vollen wasdom is gekomen'[1)]. De omschrijving van 'spraakgebruik' bij Koenen-Endepols, *Verklarend Handwdb.*[17] (Groningen 1931) is dan ook

1) Voor nog 4 andere voorbeelden zie ald. blz. 5 en 6.

eenvoudiger en beter: ‘wijze van taalgebruik, nl. van woorden of uitdrukkingen’.

Natuurlik sluit de term spraakgebruik het spreken niet uit, evenmin als de term taalgebruik niet verder zou reiken dan het geschrevene - want dan zou het *Wdb. der Ned. Taal* XVI, kol. 663 het al biezonder ongelukkig getroffen hebben door *taalgebruik* sub 2^0 voor te stellen als: ‘een gebruikelijke manier of gewoonte die *bij 't spreken* van taal of van een bepaalde taal gevolgd wordt, en het geheel van die gewoonten tezamen’. Koenen-Endepols z e g t wel: ‘hetgeen gangbaar, gebruikelijk is in een (levende) taal’; maar er zou toch moed voor nodig zijn, om bij het woord en begrip ‘taal’ het gesprokene uit te sluiten. Overigens zijn er dozijnen samenstellingen met *taal-* aan te wijzen, die evenmin als ‘taalgebruik’ enkel het geschrevene op het oog hebben: taalakkoorden, taalbeweging, taaleigen, taaleiland, taalelementen, taalevolutie, taalgebied, taalgehoor, taalgeleerde, taalgemeenschap, taalgenoot, taalgeschiedenis, taalgrens, taalgroei, taalgroep, taalkaart, taalkennis, taalklank, taalkring, taalkunde, taalmelodie, taalmuziek, taalonderwijs, taalonderzoek, taalontwikkeling, taalpartikularisme, taalritme, taalschat, taalstrijd, taaluiting, taalverandering, taalverbastering, taalvergelijking, taalverschijnsel, taalvorm, taalwaarneming, taalwetenschap - men kan deze voorbeelden zelf verdubbelen.

Voor de komposita met -*taal*, bijv. boeventaal, dronkemanstaal enz., kan ik nu verder wel naar het *Wdb.* verwijzen (XVI kol. 665). En, laat de term ‘spraakleer’ (XIV kol. 2993) dan ook een germanisme zijn voor ‘spraakkunst’, welk laatste woord weer ‘in de s p r e e k t a a l ongebruikelijk’ is (XIV kol. 2995), zulke opmerkingen, snijden toch allerminst hout voor personen, die in de opeenvolging van spraakgebruik: taalgebruik een lofwaardige ‘zwenking’ zagen van spreken naar schrijven. Wat die wisseling intentioneel is geweest, weet ik niet. Mogelik wilde Marchant door die verandering van term misverstaanders tegemoet komen, maar dan was de uitwerking van dat vriendelik pogen toch.... averechts[1].

1) Voor het sofisties spel, dat de term ‘taal’ al vroeger moest spelen, zie o.m. *Ons Eigen Blad* XXII (1934), blz. 78-83 en vooral blz. 131-136.

Boekbeoordelingen.

Dr. G.S. Overdiep: *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch* (Zwolle - W.E.J. Tjeenk Willink - 1937).

De *Moderne Nederlandsche grammatica* van 1928, die wij vroeger uitvoerig beoordeeld hebben,[1] is in deze nieuwe uitgave bijna tot de dubbele omvang uitgegroeid. Meer dan te voren is het een studieboek geworden. In het tweede gedeelte (§ 93-398) is het vroegere werk op de voet gevolgd, met invoegsels die voor een groot deel ontleend zijn aan studies van de auteur in *Onze Taaltuin*; het eerste gedeelte, over *Algemeene stilistische taalkunde* (blz. 5-238) is opnieuw bewerkt. Met verwijzing naar de vroeger geopperde bezwaren, die voor de herziene uitgave grotendeels blijven gelden, is er dus reden om dit werk nog eens in zijn geheel te beschouwen.

Laten wij vooropstellen dat het geenszins in onze bedoeling ligt, Overdiep's verdiensten als syntacticus te verkleinen. Wij juichen het toe dat aan een van onze universiteiten met zoveel energie en enthousiasme de veelal verwaarloosde studie van de Nederlandse syntaxis ter hand genomen is. Studieën als de Ferguut-syntaxis, de Zeventiende-eeuwse syntaxis en het overvloedige materiaal dat in deze moderne grammatica bijeengebracht is, betekenen een verrijking van onze wetenschap. Elk neerlandicus zal met vrucht bij Overdiep in de leer kunnen gaan. Maar elk student dient tegenover zijn studieboek met zelfstandig oordeel gewapend te zijn. Daarom is het de plicht van de kritiek om ernstige bezwaren onomwonden mede te delen.

Die bezwaren gelden in de eerste plaats de begripsbepaling. Wat bedoelt Overdiep met een ‘stilistische grammatica’? In de scherpzinnige studie van John Ries: *Was ist Syntax*[2] wordt, m.i. terecht, een duidelijk onderscheid gemaakt tussen syntaxis (of liever: grammatica) en stilistiek: in beide wetenschappen wordt de taal van verschillend standpunt beschouwd. Ook Max Deutschbein[3] noemt ‘die Grammatik eine Wissenschaft der *Tatsachen*, die Stilistik eine Wissenschaft der *Normen*’. Het komt ons voor dat Overdiep's methode doorlopend beschrijvend is, dat hij met grote nauwkeurigheid feiten in allerlei taalsoorten vaststelt, die met stilistiek in de gebruikelijke betekenis soms

1) *De Nieuwe Taalgids* XXIII, blz. 48-54.
2) Bl. 126-127.
3) *Neuenglische Stilistik*, blz. 1.

weinig, soms niets te maken hebben. Allesbehalve duidelijk wordt dan ook de term *stijl*, die ‘gedefinieerd kan worden als *verhouding* tot een norm’ (blz. 14), maar die tegelijk een realiteit wordt, als de schr. spreekt van ‘groeptaalstijlen’, de ‘stijlen van de cultuurtaal’ (blz. 38) of het Katwijks dialekt als een taalstijl beschouwt. Soortgelijk bezwaar opperde ik in de vorige aflevering tegen termen als ‘*de* Dietsche volkstaal’, de ‘dialecten der volkstaal’. Onnauwkeurig geformuleerd is ook, dat het tempo een ‘deel’ is van het accent (blz. 18), of: onze geschreven taal ‘is een *Nederlandsche* vorm van de algemeene West-Europeesche cultuur’ (blz. 38). Onbegrijpelijk is eveneens, wat bedoeld is met ‘de *etymologische beteekenis* als *taalvorm*’ (blz. 71), met een ‘platte’ gevoelswaarde (blz. 155), of met ‘de *vorm* der klanken in de volkstaal’ (blz. 156). Is de zinsdefinitie op blz. 453 niet te ruim? Daaronder vallen immers ook tal van woordgroepen. Raakt de - sinds Kollewijn's kritiek[1)] reeds onhoudbare - definitie van ‘voorwerpen’, op blz. 75, niet geheel in het gedrang, wanneer daaraan ook nog de voorzetselbepalingen van § 233 aan toegevoegd worden?

Bezwaarlijker is dat de schr., die er op aandringt *vorm* en *functie* te onderscheiden, juist op dat punt zo vaak verwarring sticht. Dat blijkt vooral in het hoofdstuk over de *Naamvallen* (§ 19 vlg.), waar hij zich niet van de oude naamvalsleer kan losmaken, en zelfs het principieel zuivere standpunt van Paul en Jespersen verwerpt. Als hij ook de functies blijft benoemen met de termen datief en accusatief, dan zouden termen als lokatief, instrumentalis enz. evenveel recht hebben. Wat voor zin heeft het dan, te spreken van een ‘adverbiale accusatief’ (§ 230)? Merkwaardigerwijze dienen als voorbeelden van deze ‘accusatief’: ‘Welk*e* dag kom je?’ en ‘Welk*e* weg ga je?’ Op welke grond wordt beweerd dat, in een absolute verbinding, ‘de *naamval* is òf nominatief òf accusatief’? (blz. 535). Als *volgen* eigenlijk een ‘reactief’, d.w.z. een datief-object, bij zich heeft (blz. 388), waarom dan niet *slaan*, voor het geval dat de ander eerst geslagen heeft, of werkwoorden als *beantwoorden*? Is *water* in ‘een glas water’ een bijstelling? (blz. 379). Het heeft immers evengoed als vroeger een ‘partitieve functie’? Consequent zou Overdiep dus moeten zeggen: het is een genitief, ‘gelijk blijkt’ uit: een bete broods, een eind weegs![2)]

1) *In Taal en Letteren* IX.
2) Vgl. mijn opmerking in *De N.T.* XXIII, blz. 51.

Dat het betere inzicht niet ontbreekt, blijkt b.v. uit deze passage: ‘In een taal die, vergeleken met het Sanskrit, Latijn of Grieksch, maar een gering aantal *flexie*-vormen van de substantieven heeft bewaard, die dus in de behoefte aan steeds meer schakeeringen in de casusfuncties heeft voorzien door vele en velerlei oeroude zoowel als geheel nieuwe *syntactische* vormen, kunnen wij nog minder dan in de oude talen een systeem van 7 (of 8) hoofdcasus[?] a priori onderstellen. Wel kunnen wij trachten, de betrekkingen van substantieven en de verhoudingen van substantieven tot het “gezegde” te verklaren als, en dan ook te benoemen met de namen van de vele functie*schakeeringen*, die in oude en latere idg. talen door deze *flexie*categorie en *andere* vormencategorieën zijn uitgedrukt. Wij onderstellen dus b.v. geen “datieffunctie” maar wèl de functies van den *possessieven, ethischen, belanghebbenden* datief’ (blz. 72-73). In dat ‘benoemen’ van functies met oude namen van *vormen* schuilt juist de verwarring! Overdiep zal dus zeggen: in ‘ik geef het aan hem’ heeft *aan hem* de ‘casusfunctie’ van de belanghebbende datief, maar *hem* is accusatief, als afhangende van een voorzetsel.

Vorm en functie zijn ook onvoldoende uiteengehouden bij de *Comparatie*: § 118-119 gaat uit van de vorm: *dom* (positief), *dommer* (comparatief) *domst* (superlatief) als drie ‘trappen van vergelijking’. Let men op de functie, dan is *dom* geen ‘trap’, maar wel ‘even dom’. In § 120 wordt, uitgaande van de functie als ‘verkleinende trap’ *minder dom* genoemd, maar dan is weer de vijfde trap: *minst dom* vergeten.[1)]

Ook in andere gevallen is het niet onbedenkelijk, zogenaamde ‘omschrijvingen’, d.w.z. equivalente uitingen, te benoemen met de naam van bepaalde taalvormen, b.v. als Overdiep in ‘Het voorstel *vond bijval*’ een *passief genus* ziet, omdat die zin gelijk staat met (of ‘omschrijft’?): ‘Het voorstel *werd aangenomen*’ (blz. 76).

Ten slotte een belangrijke vraag: wanneer men, gelijk Overdiep, het ‘moderne Nederlandsch’ opvat als het complex van alle groepstalen, alle dialekten, alle individuele taal binnen het Nederlandse taalgebied, is het dan eigenlijk wel mogelijk daarvoor één grammatica te schrijven? Overdiep heeft die vraag bevestigend beantwoord, en als syntacticus heeft hij wellicht gelijk:

1) Met scherp onderscheid van vorm en functie is de *Komparatie* grondig behandeld in *Nederlandse taal*, door J.G. Talen, R.A. Kollewijn en F. Buitenrust Hettema, blz. 86-99.

voor hem zijn immers al die dialekten schakeringen van *de* volkstaal. Maar het is duidelijk dat die eenheid voor sommige onmisbare delen van een spraakkunst niet bestaat. Een klankleer of fonologie, een vormleer die tegelijk zou gelden voor het Gronings, het Katwijks, het Gents enz., en tevens voor het algemeen beschaafde Nederlands, is niet denkbaar. Geen wonder dat het hoofdstuk over de *Klanken* schraal uitgevallen is,[1)] terwijl de vormleer natuurlijk niet volledig met alle dialekten rekening kon houden. Dat geeft aan het gehele werk iets onevenredigs, wat door de soms uitgebreide inlassingen nog versterkt wordt.

Het hoofdbestanddeel, en tevens het meest oorspronkelijke gedeelte, blijft de minitieus uitgewerkte syntaxis, die wij in onze eerste bespreking reeds geprezen hebben. De verdere uitwerking heeft de vroeger aangewezen verdiensten vergroot. Zeer terecht heeft de schrijver, op voorgang van Blümel en Havers, meer nog dan te voren, gesteund door experimenteel onderzoek, de nadruk gelegd op de ritmische en melodische vorm van de zin. Overdiep is als scherp taalwaarnemer, zowel in de boeken als in het volle leven, voor jongere taalbeoefenaren een uitnemend voorbeeld. Alleen reeds daarom is zijn werk, ondanks de vele bezwaren die wij uiteenzetten, aanbevelenswaardig. Voor een studieboek is het geen overwegend bezwaar, dat het tot tegenspraak prikkelt: wie wil leren studeren, moet zich ook tegenover waardeerbare studieboeken met kritiek weten te wapenen. Eén wens zouden we gaarne bij een herdruk vervuld zien. In de ‘Moderne grammatica’, als schoolboek bedoeld, was een uitvoerige litteratuuropgave overbodig. Bij de omwerking tot studieboek zou men meer gegevens verwachten dan de schaarse noten bieden. Een studerende moet weten uit welke bronnen de schrijver geput heeft, en waar hij verder zijn weetlust kan bevredigen.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Ook in dit hoofdstukje kan de formulering ons niet altijd bevredigen. Ontstaat ‘bij plotseling afbreken van *geruisch* een explosief’? (blz. 145). De *schr* wordt alleen tot *sr* als de *r* velaar is, wat bij Hollanders lang niet altijd het geval is (blz. 147). Minder gelukkig uitgedrukt is: ‘men spreekt de etymologische *d* (van hoed) als *t*’ (blz. 148) of: ‘Deze tweeklanken *zijn* ook wel monophthong’ (blz. 150). Klinkt *plaats* in ‘het Hollandsch’ als *plaass*? (blz. 154). Daarbij mocht wel vermeld zijn dat elk beschaafd Hollander de *t* laat horen. Opmerkelijk is ook, dat Overdiep, die zoveel waarde hecht aan de ‘geschreven taalvorm’, geen hoofdstuk aan de spelling gewijd heeft, evenmin als bij de beschouwingen over ritme de interpunktie ter sprake komt.

Aankondigingen en mededelingen.

De grote Gezelle-uitgave voltooid.

Als laatste deel van de Jubileum-uitgave van *Guido Gezelle's volledige werken* verscheen de belangwekkende *Briefwisseling Gezelle- Van Oye*, uitgegeven door Fr. Baur en R. Verdeyen. Van Verdeyen's hand is de inleiding; de ‘tekstkritische en verklarende aantekeningen’ werden door beiden bewerkt, terwijl Fr. Baur bovendien ‘breedere aanteekeningen’ gaf. Aan dit deel is niet minder zorg besteed dan aan alle vorige. Met recht kan men van een standaard-uitgave spreken, die de grote dichter waardig is. Baur en Allossery mogen met voldoening terugzien op het werk waaraan zij in het biezonder hun beste krachten wijdden.

P. Adr. Poirters: Den Spieghel van Philagie.

Dr. J. Salsman S.J., die in 1935 een nieuwe uitgave van *Het Masker van de Wereldt afgetrocken* bezorgde, gaf nu voor het Salsmans-fonds van de Kon. Vlaamsche Academie, een nieuwe editie van *Den Spieghel van Philagie* met een inleiding, een nauwkeurige tekst en de nodigste verklarende aantekeningen (Leuven - De Vlaamsche Drukkerij - 1937), die de studie van deze auteur ten goede zal komen.

Dr. G. Dekker's Afrikaanse Literatuurgeskiedenis.

Van dit in 1934 verschenen werk, dat een zeer goede en brede samenvatting geeft, ten behoeve van de Middelbare School, bleek reeds in 1937 een ‘tweede bijgewerkte druk’ nodig (Kaapstad - Nationale Pers, Beperk. Prijs 8/6). Bij de toenemende belangstelling voor de Afrikaanse letterkunde, ook hier te lande, zal dit boek uitstekende diensten kunnen bewijzen.

Vondel in kort bestek

is de titel van een nieuwe Vondel-bloemlezing, bezorgd door Dr. J.A.N. Knuttel en J.W. Verkruisen (Amsterdam - Uitgeverij ‘Pegasus’ - 1937. Prijs f 1.75). De teksten zijn, op voorbeeld van Alb. Verwey, in de nieuwe spelling overgebracht; ze worden door een taalkundige toelichting gevolgd.

Joost von den Vondel: Die Löwendaler.

Als feestbijdrage bewerkte Erna Sander-Rindtorff een Duitse vertaling in alexandrijnen van de Leeuwendalers (Bonn - Ludwig Röhrscheid Verlag - 1938). In een Nachwort geeft zij een beknopte verantwoording en toelichting van haar werk, met warme hulde aan de dichter.

Vlaanderen en het Algemeen Beschaafd.

In brochure-vorm verscheen met deze titel een referaat van Dr. Willem Pée (Antwerpen - Uitgeverij De Jongh - 1937), waarop wij de aandacht vestigen, in verband met ons betoog in de vorige aflevering.

Suso's Oerloy der ewigher wijsheit.

Op deze belangrijke Middelnederlandse tekst heeft Zr. Dr. Hildegarde van de Wijnpersse in haar verdienstelijk proefschrift (1926) de aandacht gevestigd. Menigeen zal het, met de schrijfster, betreurd hebben dat daarin de tekst slechts gedeeltelijk opgenomen kon worden, en dus nu met voldoening de volledige uitgave begroeten (Groningen - J.B. Wolters - 1938. Prijs f 3.90), die zowel voor de studie van de Mnl. mystiek als voor de taalstudie een belangrijke aanwinst is.

Uit de tijdschriften. (Januari-Februari).

De Gids. Jan.

J.A.N. Knuttel vraagt aandacht voor *Seger dien God gaf en de hoofsche liefde*. Hij wijst er op, dat deze voorganger van Maerlant een echt dichter was, die Benoit de Sainte Maure verdienstelijk vertaalde, maar in het *Prieel van Troyen* waarschijnlijk oorspronkelijk werk leverde, dat door levendigheid van dialoog en losheid van vorm tot de beste Dietse poëzie behoort, en de hoofse stijl typisch vertegenwoordigt. - In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* beoordeelt Anton van Duinkerken twee dichtbundels: *'t Kwartet* van Leo van Breen, en *Dichterlijke Diagnose* van Ed. Hoornik, beide spottend en ironisch.

Febr.

Van Duinkerken's *Kroniek*, getiteld ‘Voortgezet Dichterschap’, is gewijd aan het jongste werk van Henri Bruning, Jan Engelman, Willem Hessels, Truus Gerhardt en Ed. Hoornik.

De Stem. Jan.

Jan Romein geeft een kaiakterschets van *Filips van Marnix*, waarbij ook zijn letterkundig werk ter sprake komt - Johan de Molenaar en Fenna de Meyier herdenken *Herman Robbers*. In het *Critisch Bulletin* beoordeelt A. Romein-Verschoor de jongste boeken over Multatuli, nl. dat van J. Saks en van E. du Perron (*De man van Lebak*). - H.A. Mulder (*Jong Zuid-Afrikaans litterair streven*) beoordeelt een roman van Hettie Smit (*Sy kom met die sekelmaan*).

Groot-Nederland. Jan.

P.H. Ritter herdenkt Frans Coenen, in een treffende karakteristiek van zijn persoonlijkheid en zijn werk. In het biezonder wordt zijn laatste roman geprezen. - P. Valkhoff bespreekt het boek van Paul de Smaele over *Baudelaire en het Baudelairisme* in Noord- en Zuid-Nederland. - D.A.M. Binnendijk publiceert zijn Vondelrede, voor de studerende jeugd in het Vondelpark uitgesproken.

Febr.

Een *Kroniek* van D.A.M. Binnendijk, getiteld *Albert Helmans terugweg* handelt over *'s Mensen heen- en terugweg*, een psycho-analytisch verhaal, waarin de beoordelaar een vernieuwing van Helman's talent ziet.

Stemmen des tijds. Jan.

In de *'Kroniek van het Proza' (Oud en Nieuw*) geeft C. Tazelaar een lange reeks korte boekbesprekingen.

Febr.

In de *Kroniek der Poëzie* bespreekt P.J. Meertens een aantal Roomse dichters: de drie Limburgers Jac. Schreurs, Paul Haimon en Rob. Franquinet, en daarnaast Bern. Verhoeven en Jan Engelman.

Studiën. Tijdschrift voor Godsdienst, Wetenschap en Letteren. Jan.

G. van Woesik schrijft met waardering over *Verzen van Vestdijk*, ondanks zijn bezwaren tegen de geest van deze poëzie.

Febr.

H.H. Knippenberg behandelt *Problemen uit de Mariken van Nieumegen*, nl. het slot: het wonder van de drie ringen.

Opwaartsche Wegen. Jan.

G. Stuiveling zegt zijn mening over *Karakter en peil van het hedendaagse proza*. - Jan H. Eekhout schrijft een *Vlaamsche Kroniek*, waarin hij romans aankondigt van Gerard Walschap (*Een mensch van goeden wil*), René Berghen, F.N. Fonteyne, F.C. Ridwit en André Demedts.

Febr.

Roel Houwink spreekt, in een artikel *Nieuwe wegen op het gebied van het litteratuuronderwijs*, zijn mening uit over een viertal auteurs van boeken voor dit onderwijs, nl. van C. Tazelaar, A.J. de Jong, H. Godthelp en W. Kramer.

Roeping. Nov.-Dec.

Dit dubbele nummer - ook afzonderlijk verkrijgbaar - bevat één uitgebreide studie, namelijk *Vondel of de Majesteit*, door Th. de Jager (166 blz.), waarin het gehele leven en werk van Vondel overzien en gekarakteriseerd wordt.

Jan.

De achtste der *Pentekeningen of geschreven portretten* van F. van Oldenburg Ermke is getiteld *Arthur van Schendel in de schaduw van zijn land*, waarin deze auteur om de innige liefde voor zijn land warm geprezen wordt.

Dietsche Warande en Belfort. Jan.

Pierre van Valkenhoff bespreekt de *Afrikaanse Versameling* door Uys Krige, onder het opschrift: *Zuid-Afrika vraagt om aandacht*. Uit deze bundel haalt hij treffende staaltjes van jonge talenten aan.

Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie. Mei.

A. Gielens publiceert *Een onbekende redevoering van Burgemeester Marnix*, in 1584 gehouden in de ‘Breede Raad’ te Antwerpen. - Aug. Van Cauwelaert hield een voordracht over *Religieuze poëzie of religieus fabrikaat*.

Juni.

Een uitvoerige verhandeling van J. van Mierlo betreft *De wording van Hadewijch's kunst*. Hij betoogt daarin dat haar kunst bij de Romaanse behoort, en niet bij de Duitse Minnezang, terwijl zij Veldeke niet gelezen zal hebben. - A. Hegmans wil *achterhielen*, in *Elckerlijc*, vs. 317, veranderen in *achterdeelen*.

De Vlaamsche Gids. Jan.

In een *Kroniek van de Nederlandsche Poëzie*, getiteld ‘Overeenkomst en tegenstelling in de Nederlandsche lyriek’, geeft M. Rutten een vergelijkende karakteristiek van een viertal dichters: Jan Greshoff, Hendrik de Vries, Jan Engelman en R. Herreman.

Onze Taaltuin. Jan.

J. Wels karakteriseert de kunst van J.H. Leopold (*Verzamelde Verzen*) onder het opschrift *Het doove woord*. - Jac. van Ginneken geeft de beloofde *Leidraad bij de Nederlandsche beantwoording der internationale phonologische vragenlijst*, in het vorige nummer opgenomen. Verder betoogt hij dat *Het wisselend muzikaal accent van het Oudnederlandsch alleen in het Limburgsch zuiver bewaard is*.

Febr.

Jac. van Ginneken vergelijkt de weergave van een kort verhaaltje door een aantal leerlingen (*Sagen in den volksmond*). - J. Wils beschrijft *Structuurtypen in de betekenis van Nederlandsche bewegingswerkwoorden*, toegelicht door tekeningen; de elementen schikt hij langs drie assen: de horizontale, de vertikale en de transversale. De voorbeelden zijn uit verscheiden talen gekozen. - L. Starmans oordeelt ongunstig over de *Nieuwe stijloefeningen* van E. Rijpma en F.G. Schuringa.

Nederlandsch tijdschrift voor Volkskunde XLI, afl. 4, 5, 6.

Jan de Vries doet een mededeling over *De internationale organisatie voor de studie der volkskunde*. In dialekt vertelt David de Kok *Overleveringen van Weert*. Victor de Meyere vervolgt zijn gegevens over *De folklore van de Vlaamsche kust* en zijn reeksen *De Vlaamsche vertelselschat* en *Vlaamsche volksliederen*. Tot besluit een aantal *Dokumenten* en *Boekbesprekingen*, o.a. over het proefschrift van W. Roukens: *Wort und Sachgeographie Südost-Niederlands*, en reprodukties van *Sanctjes en Bidbeeldekens*.

Eigen Volk. Jan.

In verjongde gedaante en onder een uitgebreide redaktie verschijnt de tiende jaargang van dit tijdschrift, tevens als officieel orgaan van de Volkskunde-kommissie der Kon. Akad. te Amsterdam. De hoofdredakteur Jos. Schrijnen - reeds door de dood aan het tijdschrift ontvallen - schreef een inleidend artikel (*Groot-Nederland*) over de stand en de taak van de hedendaagse volkskunde.

Taal en Leven. Febr.

In een artikel *Reïnterpretatie* toont Gerlach Royen met tal van voorbeelden aan dat woorden en woordvormen funktioneel kunnen veranderen. - E. Kruisinga (*Studie van de Woordvoorraad*) bestrijdt de methode van 'De woordelijsters'. - P.H. Greiner ontwikkelt zijn bezwaren tegen de praktijk van *Het examen voor de akte M.O. Nederl. Taal en Letterkunde*. - A.J. Schneiders (*Hoofdonderwijzers-wetenschap*) kritiseert de hoofdakte-studie.

De Socialistische Gids. Dec.

H.G. Cannegieter wijdt een artikel aan de romanschrijver *Willem Elsschot*.

Paedagogische Studiën. Jan.

A.J. Schneiders zet zijn mening uiteen over *Het taalonderwijs op de 'ontwikkelingscursussen'*.

Museum. Febr.

G. Gosses kondigt met ingenomenheid het eerste deel aan van de nieuwe Gijsbert Japicx-uitgave. - Gerl. Royen beoordeelt *Het spreken en zijn voorbereiding* van B. Faddegon en *Het gesproken woord* van B. Verhagen.

C. D. V.

Over de invloed der geschreven op de gesproken taal.

Aanleiding tot het neerschrijven van de volgende korte opmerkingen gaf mij de, als altijd, levendige rede die prof. G.G. Kloeke op de laatste jaarvergadering van de ‘Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde’ heeft gehouden over ‘Beschaafd Nederlands’.

Deze culmineert in de volgende uitspraak: nu wij ‘voldoende bevrijd zijn van de fetischdienst van de letter’, wordt men ‘begerig naar een andere melodie’; ‘wanneer Overdiep de stelling poneert dat wij onze uitspraak naar de geschreven taalvorm richten, dan lijkt mij dat een gezonde reactie tegen eenzijdigheid.’ Het was mij, bij het lezen van deze woorden van de Leidse hoogleraar, alsof ik iemand die pas van een ziekte was hersteld hoorde verlangen naar een nieuwe kwaal, in stede van zich te verheugen over de herkregen gezondheid; immers, het is zeer twijfelachtig dat de heer Kloeke de veelomvattende bewering dat wij ‘onze uitspraak naar de geschreven taalvorm richten’ voor zijn rekening zal willen nemen. Dit zegt hij dan ook niet; hij vervolgt: ‘door een andere aandacht-concentratie in ons taalwetenschappelijk denken kan het gevaar van een fetisch-dienst van het “Algemeen Beschaafd” nog tijdig gekeerd worden’, waaruit blijkt dat hij die nieuwe ziekte slechts wil gebruiken ter bestrijding van een derde euvel; hetgeen mij, tussen twee haakjes, een gevaarlijke therapie lijkt. Het is trouwens de vraag of de redenaar terecht het geloof aan het bestaan eener algemeen beschaafde taal tracht te ondermijnen. Prof. de Vooys heeft in dit tijdschrift (XXXII, 88) aangetoond dat Kloeke's kritiek berust op een misverstaan van de term ‘Algemeen Beschaafd’ en van het begrip dat erdoor wordt uitgedrukt. Bovendien, het zou, volgens de spreker in de jaarvergadering, een ‘ideaal zijn dat door velen niet wordt bereikt’; dit betekent dat enkelen het *wel* zo ver brengen; zou het dus niet beter zijn met De Vooys te spreken van een ‘norm’, niet van een ‘ideaal’? Een feit is het dat er een, zij het ook min of meer geschakeerde, uitspraak, en ik voeg erbij, gebruik van woordvormen bestaat waaraan men een beschaafd mens als zodanig erkent; deze taal is òf door huiselijke

en maatschappelijke omgang vanzelf de onze, òf zij wordt benaderd, en vaak ook tot eigen taal gemaakt, door hen die, in minder gunstige omstandigheden grootgebracht, de behoefte eraan gevoelen. Er is daarbij geen sprake van ‘een minderheid die haar uitspraak als de juiste tracht op te dringen’; de beschaafde behoeft zijn uitspraak niet ‘als de juiste door dik en dun te verdedigen’; allen, zowel de drie groepen van leerlingen van Prof. Kloeke als wie ook, voelen hoe een fatsoenlijk mens nu eenmaal spreekt en binnen welke grenzen die fatsoenlijke taal besloten ligt. Dat zij die in hun omgeving alleen dialect hebben leren spreken of een taal die niet ‘algemeen beschaafd’ is, deze op de school kunnen leren, is mogelijk, indien ten minste de onderwijzers en leraren ‘algemeen beschaafd’ spreken; maar voor hen die altijd deze beschaafde taal hebben gehoord, is hulp van de school onnodig, en kan zelfs schadelijk zijn.

Evenwel, het is mij hier te doen om een tweede vraagstuk dat Prof. Kloeke in zijn rede te berde brengt en dat nauwer samenhangt met de ‘nieuwe melodie’ die hem bekoort; ik bedoel de invloed der geschreven op de gesproken taal. De zaak is dat hij mijns inziens aan deze wel wat te veel waarde hecht en misschien niet genoeg doet uitkomen dat, vergeleken met de spontane taalevolutie, de ‘spelling pronunciation’ iets zeer bijkomstigs is. Zijn verwijt aan Prof. de Vooys dat deze ‘wel heel sterk de nadruk legt op de volkomen nederlaag die de onderscheidingen *s-sch, e-ee, ij-ei* en (last not least) de buigingsuitgangen hebben geleden,’ lijkt mij ongegrond; zolang niet tegenover deze zeer algemene klankverschijnselen even alomvattende veranderingen kunnen worden gesteld, veroorzaakt door de geschreven taal, kan men niet ontkennen dat deze groepen van klankwisseling op een verschillend plan staan. Met name zou ik bezwaar hebben tegen Kloeke's bewering: ‘Is een aldus (namelijk door Te Winkel, in zijn hypothese omtrent een door de school “herstelde” uitspraak van *sch*) veronderstelde “kunstmatige” uitspraak in wezen iets anders dan de overwinning *zal<zal, kome<komme,.... vleesch<vleisch, nu<nou*?’, waarin met op zichzelf staande woorden een voorbeeld van algemene klankverandering op één lijn wordt gesteld.

In een tweetal artikelen waaruit veel te leren valt (zie dit tijdschrift, XXXI, 97, 152) heeft dr. Van Haeringen gehandeld over ‘spelling pronunciations’ in het Nederlands. De schrijver - die trouwens over meer tijdsruimte beschikte dan prof. Kloeke -

begint met de invloed van de geschreven taal te begrenzen: ‘In het algemeen moet men vaststellen dat deze invloed van letter op klank gering is’ (p. 97) en ‘de klankontwikkeling van het Nederlands heeft, evenals die van het Frans en het Engels, van de schrijfwijze weinig invloed ondervonden’ (p. 100). Hij wijst er op dat ‘in de eerste plaats voor uitspraak “naar de letter” in aanmerking komen vreemde woorden, die etymologisch niet doorzichtig zijn’, en eigennamen. Dit nu is ook het geval in het Frans. Trouwens, het is merkwaardig hoe oppervlakkig de invloed van het geschreven woord is geweest en nog is in deze taal, die toch door haar krachtige Latijnse en letterkundige traditie meer dan andere talen daaraan is blootgesteld. Men kan bij benadering die invloed van de orthografie op de Franse gesproken taal peilen door het boek van V. Buben, *Influence de l'orthographe sur la prononciation du français moderne*.[1)] Daaruit blijkt dat de geschreven taal zich, behalve in vreemde woorden en eigennamen, enkel doet gelden in geleerde woorden zonder traditie en in zelden gebruikte termen. Ik doe opmerken dat, in de geleerde termen, de spelling niet altijd als verklaring der uitspraak behoeft te worden beschouwd; *acteur, dictateur* zijn tegelijk met de klanken ingevoerd, zowel in de gesproken als in de geschreven taal, maar het is hier niet de plaats het werk van Buben nader te bespreken; ik vermeld dan ook slechts terloops dat hij niet zelden op rekening van de spelling zet wat daarmede niets te maken heeft; zo is de *eu* van *heurter* (voor *hurter*) zonder twijfel van fonetische oorsprong; hoe zou ook deze spelling ooit zijn ingevoerd, als er geen uitspraak met *eu*, naast die op *u*, had bestaan? Toch niet naar *eu*, ‘gehad’?

Maar, afgezien van eigennamen en geleerde termen, zo treft het ons in het Frans en in het Nederlands dat, daar waar de uitspraak naar de spelling in meer algemeen gebruikte woorden en woordgroepen kan worden ondersteld, zij altijd slechts in geïsoleerde gevallen is aan te wijzen; niet, zoals bij spontane

1) In ‘Travaux de la Faculté des Lettres de l'Université Komenský à Bratislava’, no. XIX, 1935. Het is jammer dat de schrijver van dit werk zich niet tot zijn onderwerp heeft bepaald; naast voorbeelden van de invloed der spelling, heeft hij woorden opgenomen waarvan de uitspraak onzeker is of moeielijkheden oplevert wegens de onvoldoende orthografie. De zaak is dat voor hem het boek ook een practisch doel heeft; maar daardoor wordt het beeld van de uitspraak volgens spelling vertroebeld.

fonetische overgangen, in alle woorden waarin de klank waarom het gaat voorkomt. Men lette erop dat, daar waar dr. van Haeringen de voorbeelden van ‘spelling pronunciation’ onder één hoofd samenbrengt, bijvoorbeeld de syncope van intervocale *d*, nooit de groep in zijn geheel, maar slechts enkele woorden de oudere vorm hebben bewaard. Ware dit niet zo, dan zou zonder twijfel de uitgangs-*n* van de onbepaalde wijs, die bij velen zó geliefd is dat een schrijfwijze *lope, kome* de algemene verontwaardiging zou opwekken, geen weerstand hebben weten te bieden aan de aandrang van de geschreven taal. Zodat, indien Te Winkel's hypothetische schoolmeesters in het begin van de XIXe eeuw op alle scholen de uitspraak *visschen*, met *ch*, hadden kunnen invoeren, de onderstelling gewettigd is dat zij alleen voor enkele woorden (en waarschijnlijk juist niet voor *visschen*) hun zin zouden hebben gekregen, niet voor alle vocabels waarin oudtijds die *ch* werd uitgesproken. Want dat deze zonder uitzondering, onafhankelijk van hun betekenis en gebruiksfeer, zouden zijn medegegaan, zou in strijd zijn met het feit, dat de woorden die de intervocale *d* hebben bewaard behoren tot de niet-gemeenzame taal. Bovendien, invloed van de spelling is niet bij alle sprekers even diep. Prof. Hesseling maakt er mij opmerkzaam op dat personen die in bescheiden kring zijn grootgebracht, later, wanneer zij door hun ambt in aanraking zijn gekomen met de algemeen beschaafde taal, een neiging hebben om hun uitspraak te regelen naar de spelling, terwijl degenen die zeker van zichzelf zijn, juist eerder een meer gemeenzame wijze van spreken verkiezen. Alleen in zeer speciale gevallen is de geschreven taal in staat de gesproken taal in ruime mate te wijzigen. De heer Hesseling had reeds in 1912, in een artikel dat dezelfde titel draagt als dit opstel (zie *De Nieuwe Taalgids*, VI, 161), erop gewezen dat de ingrijpende werking van de Oudgriekse boekentaal op de tegenwoordig in Griekenland gesproken taal - een werking die niet alleen nieuwe woorden ingang heeft doen vinden, maar ook uitgangen en, in enkele gevallen, zelfs verdwenen klanken - een uitzondering is: ‘het is duidelijk, zo schrijft hij, dat alleen onder zeer gunstige omstandigheden, zoveel uit de boeketaal in de gesproken taal kon overgaan; daarvoor is het nodig dat zo goed als de gehele natie haar glorie zoekt in het verleden.’

Het komt mij voor dat men in het algemeen wel eens de rol van spelling pronunciation heeft overschat en dat men niet

genoeg rekening houdt met de mogelijkheid van invloed van verwante vormen en van een dubbele uitspraak van hetzelfde woord. Gevallen als *sculpter*, met hoorbare *p*, en *honneur*, met gerekte *n*, waarin de werking der geschreven taal zeker is, zijn zeldzaam en hebben een beperkt gebied; de genoemde vormen hoort men alleen, en dan nog sporadisch, in universitaire kringen. Zouden de *t* in Frans *dot*, en de *g* in *legs* tot nieuw leven zijn gekomen, indien daarnaast niet de werkwoorden *doter* en *léguer* hadden bestaan? En is de deftige uitspraak *-je* in plaats van *-ie* (*koppie, doossie*) ooit geheel en al aan de circulatie onttrokken geweest? In elk geval was en is zij na *t* steeds de enig gangbare (*Mietje, Pietje*). Is er een tijd geweest waarin men uitsluitend *aanbiejen* zeide, en *aanbieden* overal, in alle kringen, in onbruik was? Zo niet, dan zou het beter zijn in de zin van dr. Schönfeld (*Historische grammatica*, § 34): 'zo is onder invloed van het schrift de *d* in het Hollands hersteld in minder gemeenzame woorden als *aanbieden*, enz.,' in plaats van 'hersteld', te lezen 'vastgehouden'. Is *broeder*, naast *broer*, een poos zoek geweest? Zeker niet in de betekenis van 'geestelijke'. Bestonden *zal, zullen* alleen nog maar in de boeken, toen de Amsterdamse patriciërs er een plaats aan inruimden naast hun locale *sel, sellen*? Anders kan ook hier alleen sprake zijn van medewerking der geschreven taal. En, om op de uitspraak van *ē* naast *ei* terug te komen, waaruit put Prof. Kloeke de zekerheid dat de uitspraak *ē* aan de geschreven taal moet worden toegeschreven? Zou het onredelijk zijn de *ē* naast *ei*, evenals de *ó* naast *au*, te verklaren uit een neiging bij beschaafde sprekers om de spieren te spannen, in plaats van ze te laten verslappen tot een diftong? En indien *komen*, naast *kommen*, een 'spelling pronunciation' is, waarom dan niet *bloemen*, naast *blommen*? Kunnen die dubbele vormen niet worden verklaard door voorkeur, in de beschaafde taal, aan gesloten klinkers? Maar waarop het aankomt, is of de uitspraak *ē* een tijd lang, in *alle* lagen der bevolking, niet meer is gehoord; alleen dan zou van een herleving door middel van de geschreven taal kunnen worden gesproken; anders moet het behoud van *ē* worden verklaard als het vasthouden aan een traditie, dus als invloed van de gesproken (niet de geschreven) taal op de gesproken taal.

Het lijkt mij nog steeds gevaarlijk te veel naar de 'nieuwe melodie' te luisteren.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

De gevoelswaarde van de zin.

School.

De studie van de gevoelswaarde brengt ook op een vergelijking van School en Straat, elk in zijn uiterste vorm, en dan elk weerspiegeld in de taal.

Wat de eerste betreft, zelfs het zo zielkundige ‘Voelt u niet?’ van de koopman is er te naïef, 't zou een geleerde zeker misstaan. Hij mag eigenlijk heel niet voelen, hij moet alleen inzien, volstrekt zonder warmte. Dat absoluut ideaal met z'n negativiteit dekt dan precies een positief ideaal: de denker moet op eeuwige waarheden aansturen, d.i. op waarheden, zo grondig te bewijzen dat ze als wiskunde worden. En heeft wiskunde eigenlijk met mensen te maken? Bestond de waarheid dat een driehoek 180 graden heeft, niet, voor er mènsen waren? en zal diezelfde waarheid niet blijven bestaan als de wereld vergaan is? ‘Ongetwijfeld!’ is het antwoord van ieder die zich niet door zijn denken laat slap maken. Maar dan strookt met die gezonde zielshouding niet, te menen dat de waarheid ons, mensen, nodig heeft, allerminst onze koetse! De waarheid op zich zelf is koud, en de opperste School, die er alleen voor de waarheid is, voor de zuivere waarheid, die ideaalschool is een ijskast; gewis zal daar het eeuwige eeuwig blijven, nooit bederven! Wel zou het ook daar onmogelijk zijn, de temperatuur altijd beneden vriespunt te houden; want op het ogenblik dat de denker een waarheid ontdekt - via een bewijs! -, brengt dat bewijs vanzelf overtuigdheid mee, liefst ‘volle overtuigdheid’. Maar die gesteldheid mag dan toch maar tijdelijk zijn; vorderende geleerdheid laat die naieviteit zo gauw mogelijk achter zich, om weer koel te zijn en scherp, als het staal van een lancet. Dat is wel niet plezierig, zeker niet voor jonge geleerden; maar ouderdom, jeugd, 't is voor de waarheid niets! objectiviteit is alles!

Kerk.

In de t h e o l o g i s c h e school is het anders gesteld, althans in de echte (de Amsterdamse, zei Kuyper). In de echte komen de waarheden rechtstreeks van God, zonder bewijs!

- Dus ook zonder het tijdelijke naïeve bewijsresultààt, de overtuigdheid?
- Met een dùbbele dosis overtuigdheid! En dan niet tijdelijk, maar permanent, zo eeuwig als de waarheid zelf! De warmte is er dubbel warm zoals die van jonge mensen. De Kerk toch is het portaal van de hemel en om die in te gaan moet men ‘als kinderen worden’; men moet dan ‘geloven’, en verder hopen en beminnen. Geloofswaarheden zijn vol hoop en vol liefde, vol goddelijke en vol zelfliefde, dus ook vol liefde voor de mening, vol overtuigdheid. Steeds voller, naarmate de theoloog meer denkt.

School en Straat.

De p r o f a n e geleerde wordt via het denken steeds leger van overtuigdheid, steeds ‘vrijer’ kan hij ook zeggen, en zo wordt ook zijn taal steeds vrijer van de zinskreet. Even vrij als de straattaal; ook op straat raakt men de overtuigdheid kwijt maar langs heel andere weg, op straat wordt niet de zin vrij van de kreet maar de kreet vrij van de zin. Dat taalverschil is nu na te gaan.

Zinsanatomie, II.

De vorser doet elk ‘'t is zo’ weer gauw volgen door een nieuw ‘Is het zùs of zò?’ Er moet dan opnieuw o n d e r s c h e i d e n worden, namelijk of iets ‘licht’ of ‘zwaar’ is, ‘rond’ of ‘vierkant’. 't Komt dan op de juiste woordkeus aan. Maar wat is dat dan voor een woord? Geen voornaamwoord zoals ‘het’ en ‘zo’[1)] maar een naamwoord, d.i. een ‘duidelijk’ woord. Daarmee nu gaat de denker steeds verder: hij wil volkomen duidelijkheid en absolute juistheid (zo goed als de koopman die een kontrakt opstelt) en dan benut hij naamwoorden niet alleen voor het predicaat (‘'t is r o n d ’) maar ook voor het subject (die t a f e l is rond; de w a l v i s is een zoogdier); mijn antiek schoolboek van de Logica kent geen voornaamwoorden, alleen naamwoorden (liefst alleen substantieven!) met een koppelwerkwoord.[2)]

1) 't Woord ‘zo’ heet in de oude grammatica een bijwoord, geen voornaamw., ofschoon het toch, even goed als ‘het’, parallel loopt met een naamwoord, een bijvoegl. naamw. Deze blindheid voor het adjectief strookt met de naieve menselijkheid van de Ouden, waarop de grammatica teruggaat. Kinderen grijpen naar dingen, ze vragen naar de namen van dingen, naar *substantieven*. (Zie ook volgende noot).
2) Andere werkwoorden worden er slechts een soort naamwoord (adjectief) bijv. *Piet leest* wordt: *Piet is een lezend wezen*. (Merk op, hoe dan toch de twee hoofddelen weer substantieven zijn!)

Maar dan gaat men nòg verder! om nòg volkomener juist te zijn, geeft men aan de subjecten en predicaten bepalingen, weer in de vorm van noemwoorden (met de nodige voorzetsels! N.B.: ‘'t ìs zo’ heeft heel geen voorzetsel!). Maar zie dan ook eens, wat er van ons ‘'t ìs zo’ geworden is! In plaats van die drieledige zin (fonetisch slechts tweeledig!) is een vier-, vijf-, zesledige zin gekomen, ja een twaalf-, een twintigledige! En zijn dan de vele leden nog één lichaam, werkelijk één, zoals ‘Ja!’ of ‘'t ìs zo’? Zo niet, dan is de zinskreet weg en de gevoelswaarde van de zin nihil. Dan heeft de School het ideaal bereikt: gevoelloze zin, kreetloze syntax.

Ook in de straattaal gaat het vaak om een ‘zùs of zò’; maar let op, wat daar nog achter zit! Reeds de nog zo vitale zin ‘'t is rond’ wijkt al danig af van ‘'t ìs zo’, niet alleen op straat, ook in de school; dan springt immers de klemtoon van *ìs* op het woord er na: ‘'t is ròn d’. Maar dan is de pregnantste koppeling van subject en predicaat weg! de jubel van de Overtuigdheid is dan z'n rechte toppunt kwijt. Daarmee is weliswaar niet alles verloren; integendeel! in het Leven kan verlies winst betekenen. De wintervorst (symbool van de Dood!) kan de plant te lustiger doen opleven; en zo is aan te nemen, dat de overtuigdheid, die bij de verdwijning van het *is*-accent lijdt, te vreugdiger zal doorleven. Als zulk lijden nu maar niet te ver gaat! Planten kunnen doodvriezen, storm kan klokgelui onhoorbaar maken, zinskreet kan smoren in het lawaai van andere kreten. Om te beginnen met ‘'t is ròn d’ of ‘'t is moòi’, zo'n accent maakt van dat woord een soort uitroep, en dat dat dan werkelijk zo kan worden, blijkt uit: ‘Mooi!’ Daartoe helpt dan de gevoelswaarde van dat woord mee. Maar die waarde kan ook tegen een andere waarde in gaan, tegen de gevoelswaarde van de zin. Dat is bij voorbaat te vermoeden door ieder die Erdmann las; die leerde immers, dat w o o r d -gevoelswaarde de hele gedachtengang kan bederven (volksverleiders profiteren daarvan!); hoe makkelijker zal het voor die woordwaarde zijn, de zinnen één voor één te bederven, door in elk de gevoelswaarde te drukken. Dat kan dan het makkelijkst door de woord u i t r o e p gebeuren, want dan gaat een woord z'n eigen kreetkarakter vieren, soms uitsluitend dat karakter, bijvoorbeeld als ‘god’ wordt tot ‘ochot!’; dat woord, oorspronkelijk bedoeld als een samenvatting van alle begrip, wordt dan totaal begriploos, niets dan een soort mensegeblàf. Van zulk geluid nu tuiten de oren op het veld van de hondjes, de

straat! En om er het lawaai nog groter te maken, doen ook de woorden mee die nog gèèn tussenwerpsel zijn maar toch altijd klaar staan het te worden, de grammaticaal-verwanten van ‘god’, de n o e m woorden (naamwoorden en werkwoorden!); al die soort woorden toch worden altijd enigszins uitgeroepen, want ze hebben een eigen accent, van wege de eigen sensatie. (N.B.: voornaamw. hebben uiteraard gèèn accent!)

Ook waar een Spreker zijn noemwoorden niet zo kreetzuchtig bedoèlt, kunnen ze toch zo door Hoorder worden opgevat; als die namelijk een straatmens is; dan verliest de zin z'n mentale verwantschap met het noemwoordloze ‘'t ìs zo’ en dus ook z'n primaire wortel, z'n gevoelswaarde; de syntaxis gaat dan kwijnen, sterft, en ontbindt in de reeks noemwoorden; die reeks wordt dan synoniem van de reeks ‘Hah! Hah! Hah!’ of ‘Foei! Foei! Foei!’ Daardoor pas blijkt duidelijk dat de overtuigdheid weg is; want kan een wezen dat alleen kreten slaakt, kan zo'n mensdìer van iets ‘overtuigd’ zijn? Bezit een hond, een leeuw, ‘overtuigdheid?’ Wat dus te zeggen van de man die een raadsverslag niet kan begrijpen maar toch met z'n ogen door de zinnen heen vliegt om te grijpen naar de noemwoorden, tot stilling van zijn honger, de honger van zijn gevoel. Van zijn m e n i n g s gevoel? Van zijn liefde of haat, zijn hoop of zijn wrok! Allemaal louter animaliteiten, te vinden in taal die syntaxloze kreet werd.

Woord contra zin.

Dan blijkt toch zeker wel het Woord de vijand van de Zin. Vreemd is dat eigenlijk! Want juist het woord doet de zin een zin zijn, en omgekeerd. We staan hier weer eens voor de paradoxe: het goede is het slechte en het beste kan het ergste zijn! het treffende woord, die primus in de ‘Woordkunst’, maakt de redenaar tot een kuddebaas en de geleerde tot een god van de dommen.

Zo iets kan de allerbesten overkomen. Onze De Vries liet zich eens gaan op de zo gevoelige woorden ‘moeder’, ‘vader’, ‘moedertaal’, ‘vaderland’, en zie! toen werd zijn beroemde rede een drogrede,[1)] zijn zin een frase, ‘woordenrijk, gezwollen,’ zei Van Vloten (*Nederl. Dicht en Ondicht*).

1) Dit apart aan te tonen, zou de moeite waard zijn, vooral in een algemeen tijdschrift; want nog steeds wordt uit die rede geciteerd, vooral door leken. En ook dan weer wordt ‘onze taal’ vol mooie kwaliteiten gefantaseerd. Zeker, dat is heel lief! Maar liefde is blind. Dat is ook van De Vries te zeggen, want hij was te scherpzinnig om de taal ànders te zien dan die was. Waarschijnlijk doofde hij tijdens zijn blindheid ook zijn overtuigdheid, om geheel op te kunnen gaan in de verrukking die de nationale instinkten meebrachten: liefde tot het eigene, haat tegen het vreemde.

Heus! de Nederlander had geen Duitser nodig gehad, om te weten wat taal is, wàt ‘betekenis’[1] en wàt ‘gevoelswaarde’ is.

Pleonasme.

Erdmann heeft zelfs iets belangrijks vergeten: het pleonasme. Pleonasme mag nooit met een woordb e g r i p worden bedreven; wie in de wiskunde tweekeer ‘vier’ zegt, zegt eigenlijk ‘acht’; in Brabant zeggen daarom wiskunstige mensen tegen een pleonast: ‘Asjeblief geen twee missen voor één geld!’ Zulke mildheid past beter op straat, daar geeft men twee woorden voor één gevoel: ‘V u i l e r o t vent!’ Roept daar ook niet de hond een dubbel W a f voor één gevaar? Iemands rethorische vulgariteit meet de School met de maat van het pleonasme, terecht!

Kerk.

In de Kerk gaat het anders. Daar valt niet te tellen; betalen doet men de mis bùiten de kerk; in de kerk geldt het ontelbare en onmeetbare, het eeuwige. In dat eeuwige opgenomen, is er het eindeloos herhaalde gesublimeerd, de lof van God wordt dan gezongen in honderd adjectieven. Maar zo'n litanie zou in de School misstaan; het Geloof is er contrabande, en het pleonasme is er geblaf.

* * *

Socialiteit.

Gevoel is gemeengoed; geld en goed is dat minder, want de porties zijn kleiner naarmate er meer deelnemers zijn. Met gevoel is het juist andersom. Een vonk pret op een feest zet de hele tafel in vlam, een vonk haat bij oproer of oorlog wordt een vuur, een zee van vuur. Daarom is Marianne die de Marseillanen aanvoert, *Le Feu* te noemen. Maar wie haar voor het eerst ziet, op de Are de Triomphe, die denkt toch aan *Le Cri*. Daarom begon ons opstel met de Kreet, en via het Gevoel eindigt het nu met het

1) Bij Erdmann is de term ‘betekenis’ verwaarrend gebruikt, hij vat er begrip en gevoel mee samen; zijn geschrift heet: ‘Die B e d e u t u n g des Wortes’, lees: ‘Die I n h a l t des Wortes’. De helft van woordinhoud is ‘gevoel’, de andere helft ‘begrip’ of (meer sociaal): ‘betekenis’; die twee helften kunnen ook heten 1^0 Gevoelen, 2^0 Begrijpen of (meer sociaal:) Bedoelen.

Vuur. Wel heeft de Schr. geen Phrygische muts op; hij had het maar over Z i n s kreet, Z i n s gevoel, en nu over Z i n s v uur; maar van enig belang is dat toch wel (vooral in vredestijd); er zou nu zelfs een tweede opstel te schrijven zijn, over de vurige redenaar, de gevoelige minnaar, de schreeuwende venter, de magische tovenaar, de duidelijke ambtenaar, de gezochte advocaat, de prettige causeur, de gevierde auteur, de boeiende docent; we bepalen ons tot het laatste.

Een docent is nu eenmaal geen vorser; deze is er alleen voor de waarheid; maar een docent heeft van die waarheid gemeengoed te maken en dan moet het eerst gevoel worden. De School negeert dat; er is daar altijd alleen van ‘duidelijkheid’ sprake en die duidelijkheid wordt dan, als op een bureau, verzorgd; zo ontstonden o.a. de naamvals- en geslachtsregeltjes. Maar al laken wij nu die tyrannie van het Verstand, in de bedoeling van die duidelijkheidsregels zien we toch iets goeds, namelijk de intuïtie dat de school praktisch iets sociaals is, dus tòch iets voor het G e v o e l . Als wij nu dat gevoel-in-de-school preciseren als ‘meningsgevoel’, begrijpt de lezer, dat we eventueel nieuwe regels zullen afleiden uit de praktijk van het zinnetje ‘t ìs zo’. Zo zal dan de School een instituut zijn waar de uitersten, vorsersgeest en volksgevoel, worden verzoend en samen opgenomen in de ene menselijkheid.

Die didaktische Egalité is niet altijd door de School miskend geworden, zelfs weleens aangeprezen, maar dan - opmerkelijk! - met een kerkterm. Zo verklaarde eens een hoogleraar (ongeveer): ‘Onderwijzers die niet meer in de oude Grammatica g e l o v e n , kunnen die ook niet meer aan de kinderen leren’.[1)]

Maar datzelfde kan hij van zich zelf en zijn ambtgenoten zeggen, en dan is ook dàt ‘geloof’ niets dan overtuigdheid, geen kerkelijke maar een wetenschappelijke. Tegelijk blijkt dan echter uit dat ‘geloof’, hoe zelfs de exaktste waarheid iets moet hebben van de warmte die zich eens op een Pinksterfeest als een vurige tong vertoonde op het hoofd van elke apostel. Onze conclusie is, dat ook de meest logische docent iets van een redenaar moet hebben; een ‘logisch redenaar’ zou men hem kunnen noemen, ‘didaktische welsprekendheid’ zou men van hem kunnen eisen.

Of ‘welsprekende didaktiek’? Dat ligt er aan! Op hogere

1) Aldus ongeveer Dr. D.C. Hesseling in *Onze gevaarlijke spelling* (in de bundel *Nederl. Spell., Gesl. en Verbuig.*)

scholen waar de leerlingen niet zo jong meer zijn en dus hun oerinstinkten hebben gekluisd, wil ook hun meningsgevoel zòmaar niet worden aangesproken. Zulke leerlingen blijven graag in de nette waan, dat waarheid, ook onder mensen, alleen iets objectiefs is, alleen te verzorgen als een correctheid, door ‘duidelijkheid’; en zeker zien ze dus hun meester niet graag als een man ‘vol zoeten wijns’. Maar geheel leeg van die pinkstergeest...., neen, dat zou hun niet bevallen; al te spoedig zou de koelheid hun tot het inzicht brengen, dat waarheid-zonder-gevoel voor mensen niets is!

Vreemd, dat vooral Grammatica dat psychologisch inzicht altijd schuwde! Stamde die oude dame uit een ultra-academisch geslacht, vol ‘autonomie’? Ze doceerde altijd ijskoud: ‘Een zin is een reeks van woorden waardoor een g e d a c h t e wordt uitgedrukt’. Dus geen ‘g e v o e l ’? Welnee, want de voorname gevoelloosheid was duidelijk ook in het slot betoond: ‘een gedachte wordt u i t g e d r u k t ’ (niet: ‘meegedeeld’); voor Grammatica was ‘taal’ nooit ‘sociaal’, helemaal niet!

Was dat zo absoluut bedòeld? Waarschijnlijk niet; wel werkte misschien intuïtief het inzicht, dat mensetaal inzover die van dieretaal verschilt, op de eerste plaats iets van de mens als individu is, namelijk een gesublimeerd egoïsme.[1)] Het zou goed zijn, die intuïtie eens apart te verklaren, vooral in een algemeen tijdschrift, want ook in Nederland wordt, evenals in wankelende of worstelende Staten, het geloof overheersend dat de mens op de eerste plaats een gemeenschapswezen is.

Op de tweede plaats is hij dat ongetwijfeld, goeddeels zelfs op de eerste plaats; vandaar dat in een erg sociale Tijd de taal, niet zo diep bekeken, ‘enkel sociaal’ heet; en zo lief noemt zich dan zelfs Grammatica ingeval haar oude regeltjes omtrent ‘naamval’ e.d. worden aangevallen. Voor ons is dat allemaal heel plezierig, want te stelliger gelooft men ons nu, als we zeggen: In een zin is meningsgevoel iets zeer sociaals, zozeer, dat voor ieder die spreekt, Paganini het symbool kan zijn; deze artiest schreef op zijn affiches: ‘’k Zal u mijn viool doen v o e l e n ’; en een mens kan zeggen: ‘’k Zal u mijn zinnen doen voelen’. Wie met die trek van de taal nog onbekend mocht zijn, voor hem is Brabant weer het rechte land.

1) Een docent aan een Volksuniversiteit (ik meen Dr. Reynders) gaf eens op de vraag ‘Hebben apen verstand’, ten antwoord: ‘Als ze nu maar eens “ik” zeiden!’

Brabant doceert, II.

Het dialectische ‘wor’ is behalve een waarheidskreet ook een gezelligheidskreet; de Brabantse zin ‘'t is mooi weer, wor?’ is synoniem van het Hollandse ‘'t is mooi weer, hé?’ Ook de Hollander is ‘een gezellig dier’; ook hij ziet zijn mening graag door de evenmens geaccepteerd, gedeelde vreugd is dubbele vreugd, ook gedeelde waarheidsvreugd. Daardoor kon het Brabantse ‘wor’ zelfs geheel gezelligheidskreet worden, namelijk in de afscheidsgroet ‘Houdoewor’. Wat heeft dat nog met waarheid te maken!

Zeker, zo'n groet wil als wens ook werkelijkheid worden (dus waarheid), maar dit impliciete waarheidselement is zo miniem dat het geheel in het gezelligheidselement verdwijnt, in de stevige handdruk! 't Brabantse ‘wor’, kan men zeggen, symboliseert het taalsociale, en daarmee iets zeer vitaals. Een docent mag dus aan dat provinciale ‘wor’ gerust denken zo dikwijls hij als man van de wereld zijn School in kontakt met het Leven wil houden, en hij zal niet van ‘gemeen goed’ spreken, als hij in Brabant zelfs bij de hoogste geleerdheid de overtuigdheid ziet bovendrijven en dan langs beide zijden van de katheder de zaal in ziet stromen.

Oud en jonge scholen.

In Holland is dat niet altijd gebeurd, daar allerminst. Zoals er de zinsdefinitie was, was er ook eens de hele taalschool, antisociaal; 't kon trouwens niet anders, want wie overtuigdheid wil meedelen, moet die eerst bezitten, en de docenten stamden uit een geslacht dat zo vorslievend was geworden, dat men de waarheid zodra die in het zicht kwam, weer naar de horizon joeg, om opnieuw te kunnen gaan zoeken. Die ijver was weliswaar een tijdje door Marianne gestoord geworden, maar ook op dat punt was spoedig Restauratie ingetreden, en allerwegen klonk weer het gebed: ‘Heer, geef mij niet de waarheid-zelf, maar het verlangen ernaar!’ Aan die vroomheid kon vooral de taal- en letterkundige meedoen, sinds ook hij romanticus was geworden: het was hem toen om oorsprongen te doen, van de taal-zelf en van taalproducten, oorsprongen, zo ver mogelijk weg, in nevelsluiers, met hoogstens een maneschijntje. Zo kon het voorkomen, dat een docent-vorser, na een kwarteeuw de oorsprong van een menseof diereëpos op een onzeker spoor te zijn gevolgd, hoe langer hoe minder zeker werd en tot een conclusie kwam die eigenlijk conclusieloos was. Aan die loosheid leed ten slotte heel zijn taalschool, ook zijn taal-zelf; zijn volzinnen waren bijna kreetloos geworden, heel anders dan ‘'t is zo’. Geen wonder dat eens een

‘-Studentje’ ziek werd in die schoolsfeer, en zij niet alleen! Ook haar medescholieren werden jaloers op de sjouwer, die zo resoluut een hoop stenen op de schouder nam om die een eind verder met hetzelfde aplomb neer te zetten! Dàt was werk! precies iets als ‘'t is zo’. Geen wonder ook, dat dezelfde jonge mensen na de schooltijd een volkshuis bezochten waar met de zwaarste problemen handig werd gekaatst of in een half uur de hele maatschappij werd omgekeerd. Ook dàt was werk! De socialiteit van de studenten werd zelfs een -isme; en de waardige docent had hun niets te verwijten, want hij was er zelf de schuld van. Van die zoon uit het oude geleerdengeslacht las in die tijd ook een leraar de boeken; en als hij dan slaperig werd van de ìs-loze taal, greep hij naar het werk van het ‘-Studentje’, naar die schetsjes vol opgewekte zinstructuur. In die tijd was het ook, dat Kerk en Geloof weer in ere kwamen. Als toen Kuyper de theologische tegenstelling Leiden-Amsterdam schiep, was dat niet alleen een kwestie van overtuiging maar ook van overtuigingsgraad; te Leiden was hem die graad te laag, niet alleen in de gewijde maar ook in de profane wetenschappen, in de taalwetenschap stelde hij zich zelfs ten voorbeeld.[1)] In die tijd had ook Goedewaagen's ‘wending’ kunnen plaatsgrijpen als hij toen zijn uiterst ‘humanisme’, zijn ‘autonomie’, al was moe geweest. In die tijd ook was het, dat Toorop zijn Apostelen ging tekenen, koppen vol overtuigdheid, een overtuigdheid die weliswaar aan wei en straat deed denken maar toch te waarderen was als een reactie op de koelheid van zeker -isme, intellectualisme.

Die overgangstijd is nu voorbij. De wereld is verjongd, ook de School; er kwamen zelfs heel nieuwe scholen. Vooral daar trillen nu de katheders van overtuigdheid; magische stromen vloeien naar het gehoor, bestijgen de wanden, omcirkelen daar de emblemen van Waarheid en Zekerheid. En toch....! Ook jonge scholen zijn niet volmaakt. Allerminst! want jeugdsfeer kan erg animaal zijn. 'k Hoorde er eens een moedertaal-rede die mij al bij het begin het hart deed vasthouden. Spreker had het toen druk over zijn waarheidsliefde, en dat deed denken aan de vos, die, als hij u wil beetnomen, zijn gesprok begint met: ‘Mijnheer, laten we eerlijk zijn!’ Reeds de Inleiding verging van de woorden ‘eerlijk’, ‘waar’, zelfs ‘volwaar’. Het kon mij niet bekoren; en ook de rest van de rede kon mij niet overtuigen. Was de Spreker zelf wel overtuigd? Hij had het toen tegen zekere vakgenoten,

1) Zie daartegen: *Kritiek o.h. Versl. v.d. Staatskomm. I* blz. 7 Zwolle 1912.

met argumenten waarvan hij de voosheid kende. Te begrijpen was het dus, dat hij probeerde, zich overtuigdheid in te praten, met woorden die van gevoelens overliepen, vol liefde voor dit, vol afschuw voor dat. Maar kon dat baten? Had het niet andersom moeten gaan? Moet niet altijd Overtuigdheid van-stonde-af-aan de factor zijn die doorlopend de primaire gevoelens (liefde en haat) moet sublimeren om zodoende het hele betoog waardig te maken, door een intellectueel te worden geaccepteerd? Dat zou dan ook aan de tààl van de rede te zien zijn geweest (aan de 'stijl', zegt men wel!), die zou soberder zijn geweest, meer in de trant van ''t ìs zo'. - Had bedoelde docent met zijn 'rijke' taal misschien een slipper gemaakt, voor één keer? Ik wil dat graag geloven, en dan is het niet erg; juist grote mensen glijden weleens uit (De Vries, Kuyper....). -

Toch is er één geval, waarin die docent herhaaldelijk de intellectueel koud laat, niet omdat hij dan te weinig overtuigd is maar te weinig overtuigingskràcht bezit; en dat is dan niet alleen met hem het geval maar ook met veel anderen, aan jonge en aan oude scholen. Heel wat academische pleidooien las ik voor de moedertaal, voor een beter onderwijs en een betere verzorging; en zeker wist ik dan steeds dat de docent-auteur overtuigd was, 'bezeten' zelfs. Let wel: dat 'wist' ik; omdat ik de auteurs kende; maar hun overtuigdheid vòelen, mèèvoelen, neen, dat kon ik niet altijd. Eens was het al heel erg. Aan een oude school was een bejaard docent door een jongere vervangen; die was te voren zelfs dubbel jong geworden, namelijk in een kerkgenootschap getreden. Zeer benieuwd ging ik toen zijn cursus over 'kinderpsychologie' bijwonen, in een volksuniversiteit!, derde reden om welsprekendheid te verwachten. Helaas! reeds de eerste avond moest ik mij voornemen, de docent met zijn 'zorgvuldig' opgeschreven rede, niet weer te zien; maar om zeker te weten dat ik daar goed aan deed, keek ik eerst nog eens om en rond: niets dan verveelde gezichten! Toch wist ik ook toen zeker, dat de docent een overtuigde was, een dubbele zelfs!

Hier zou de stichter van zekere jonge Staat voor een raadsel hebben gestaan. Hij leerde altijd: 'Die boeken over rhetorica helpen niets; ze zijn ook niet nodig; wèès overtuigd en gij zùlt overtuigen, ziedaar alles!'[1)] Maar die leraar dacht

1) Dit vernam ik op een cursus over Welsprekendheid, gegeven door de acteur Van Gasteren; uitvoerig sprak die over Lenin en Gandhi.

alleen aan spreken; wie schrijft, moet nog een tweede leus kennen: ‘Ben je overtuigend, zorg dat je 't blijft!’

Schrijven.

Goede sprekers kunnen slecht worden als ze hun rede voorlezen, want ook goede sprekers kunnen slechte schrijvers zijn. Een matig geval moge dit illustreren (een enorm geval zou uitzonderlijk lijken). Iemand die ik ken als een waardeerbaar spreker (nooit vurig, soms keurig), sloot onlangs zijn tijdschriftartikel over ‘Het geschreven en het gesproken woord’ met een zin die er bij de mensen niet in zal gegaan zijn als koek. Toch zal niet iedereen die ik hier de zin te proeven geef, aan scheepsbeschuit denken, krantenlectuur heeft aan harde kost gewend gemaakt. Daarom zal ik hier vlak na de zin van Schr. (No. 1) de mondelinge weerga geven (No. 2):

1°. In het algemeen gezegd, schijnt de voorbereiding van het zich met kunstvaardigheid bedienen van het gesproken woord meer gelegen te zijn in de beoefening van het geschreven woord, dan omgekeerd. (v.d.T. in *Het Woord* Oct. 1937).

2°. In het algemeen gezegd, zal iemand die een kunstvaardig spreker wil worden, wel het beste doen, als hij zich eerst vooral op het schrijven toelegt, nog niet zozeer op het spreken.

Dat de tweede zin natuurlijker is en dus meer pakt, zal ieder beamen, intuïtief. Maar intuïtie is niet genoeg als men de natuur tot cultuur wil maken; dan is volle bewustmaking nodig, ontleding.

Zinsanatomie, III.

Het eerste punt van verschil tussen 1° en 2° is, dat in 1° geen melding wordt gemaakt van de mens. En die is het toch om wie het gaat, om de schrijvende en sprekende m e n s ! In de tweede zin blijkt dat wèl, er is daar sprake van ‘iemand’ en ‘die’; dat maakt de zin deelnemender, warmer. Maar die koetse werd uit de eerste zin weggeworpen en met de koetse de mens. Zo hoort het trouwens bij waarheden, in een Schoolzin. ‘Dat treft hier’, zal de lezer zeggen als hij de Schr. kent, ‘die Schr. is een beoefenaar van de filosofie!’ Maar dat kan toeval zijn; ook in alledaagse bladen leest men: ‘Bij de Wagenbrug heeft zich een verdrinkingsgeval voorgedaan,’ in plaats van: ‘daar is iemand verdronken’. Maar nu verder de ontleding!

In de eerste zin komen vier oneigenlijke substanties voor (‘voorbereiding’, ‘het zich bedienen’, ‘kunstvaardigheid’, ‘beoefening’); die grote substantielust betoont zich in de tweede zin slechts

tweekeer (‘het schrijven’, ‘het spreken’). ‘Maar dan is de eerste zin toch weer filosofischer!’ roept weer de lezer, die weet dat de Schr. een Spinozist is; ‘voor Spinoza was de substantie alles, iets goddelijks, ja God zelf!’ Toch kan ook dàt weer toeval zijn; zoals blijken zal bij de derde ontleding.

De eerste zin bestaat uit slechts drie zinnen, ofschoon de tweede er vijf heeft. Dit verschil nu neemt men bij allerlei mensen waar; ook de bakker en de verver is gewoon, in zijn vaktijdschrift of circulaire twee zinnen tot één zinsvorm samen te proppen: ‘Het Bestuur besloot tot het beëindigen van de staking’, in plaats van: ‘Het Bestuur besloot, de staking te beëindigen’.

En toch blijft dan het aantal w o o r d e n hetzelfde; ziedaar het vierde punt bij onze zinsontleding! Boven telde zin No. 1 dertig woorden, zin No. 2 een en dertig; dat is weliswaar één meer, maar een andere keer is het een of twee minder, zie over ‘de staking’ de tweede zin!

Al die vier punten nu (woord, zin, substantie, mens) hangen psychologisch samen in de schrijfsituatie van iedere mens; de filosofie heeft er niets mee te maken (tenzij in zover ieder mens iets van een filosoof heeft, zoals ook ieder mens iets van een dichter heeft); gezegde psychologie is herhaaldelijk blootgelegd in dit tijdschrift[1)], thans raakten we de sociale kant er van, geprikkeld door het jongste geloofsartikel ‘Wees overtuigd en gij zult overtuigen, onverschillig hetgeen waarvan gij overtuigd zijt’.

Dit artikel verdient werkelijk veel geloof, want de meeste meningen zijn geen wiskundige en dan kunnen er heel wat valse tussen door lopen zonder dat het wordt gemerkt, vooral als ze de zinsvorm van de sterk overtuigde hebben, de vorm die constructief zo lijkt op ‘'t ìs zo’! Met die vorm maakt de charletan zelfs intellectuelen wijs, dat zijn artikelen o zo nuttig zijn; en zoals dan zijn woorden er in gaan als koek, verdwijnen ook de artikelen in de zakken van de hoorders; de aard van Sprekers taal heeft dan de aard van zijn koopwaar bepaald; ook die waar werd toen vlot, ‘courant’ zegt de beurs. Een docent in de wiskunde zou met die fopkunst zeker niet klaar komen, maar nut kan hij van vlotte taal wel hebben; ook de meest echte koek gaat het beste er in als-i mals is.

1) In de vorige jaargang: *Het hinkende paard* en *Een teken des tijds*, in vroegere jaargangen: *Waar het om gaat. - Centratie. - Anatomie*.

De schrijfsituatie maakt de meest malse taal droog, hard, als scheepsbeschuit.

Maar toch aan de andere kant weer te malser, voor mensen met zekere smaak, voor de geestesarmen, de w o o r d mensen. Dat feit zal men nu tot slot vervat zien in de meer algemene stelling waartoe ook de ontleding van boven, een bouwsteen leverde:

Wie schrijft, brengt onbewust zijn ziel op hoogspanning, zijn hele ziel, zijn verstand èn zijn gevoel. Zo krijgt ieder mens iets van de vorser èn van de schreeuwer; zin na zin wordt rijk aan zins d e l e n èn aan l i t a n i e woorden, en twee of meer van zulke rijke zinnen worden verstandelijk ineen geschoven. Maar al dat exces slaat ongemerkt in zijn tegendeel om; dan wordt de hyperv e r s t a n d e l i j k e zin gaandeweg o n d u i d e l i j k (onoverzichtelijk van samenstelling, verward van schikking), en de h y p e r g e v o e l i g e zin wordt g r o f, als straattaal.

Het eerste echec toonden we meermalen aan (zie laatste noot), het tweede kan men in elke krant ontmoeten als daar verteld wordt van de heer X, die ‘sprak over het voor ogen houden door de overheid van de doelstelling van het met alle ten dienste staande middelen aanwakkeren van de plicht van de taalleraar tot het bevorderen in de school van de lust tot het met alle krachten dienen door de leerlingen van de belangen van de moedertaal.’

Zo'n taallawaai maakte nooit de Brabander, aan wie Alexander von Humboldt eens schreef (ongeveer): ‘De p o p u l a r i t e i t van uw boek verklaar ik als volgt: U is niet alleen een modern geleerde (dus bekend met veel biezondere feiten), maar ook een knap schrijver, van wege uw c o n c e n t r a t i e en a l g e m e e n h e i d’. Deze drie gespatieerde woorden (letterlijk van Von Humboldt!) wijzen duidelijk op ons zo a l g e m e n e zinnetje (*'t is zo*) met het zo sterke c e n t r u m. Wel heeft v.H. het niet zo syntactisch bedoèld; hij dacht alleen aan Schr.'s kunst, alle detailkennis terug te brengen op de ene algemene-menselijkheid; maar als de Schr. dat over het geheel deed, deed hij het vaak ook in de delen, de zinnen; die vonken van zijn geest, reeds lichtend in de breedte, werden dan warm in de diepte.

Toch was hij maar een physioloog. Zou hij dus niet nog veel beter hebben geschreven als hij psycholoog was geweest, grammaticus? Tòch niet, want hij wàs psycholoog (al was het niet met

die naam!) en hij wàs het niet alleen, hij schreef er ook over.[1)]

Maar tot een systematiek bracht zijn taalpsychologie het toen niet. Anders had hij die theorie kunnen concentreren om het begrip Kreet, nu eens de Woord-, dan de Zinskreet, de zinskreet in goede en in slechte zinnen, in goede halve en hele zinnen, in goede lange en korte zinnen. Een veelzijdig f o n e t i s c h hoofdstuk had dan kunnen heten: 'De vormen van de zinskreet'.

Zo'n stukje systeem kan nuttig zijn voor een school waar niet alle leerlingen Moleschottjes zijn. Misschien dat Schr. dezes er zich eens aan waagt.

October 1937.

PH. J. SIMONS.

Enkele duistere plaatsen uit het geuzenliedboek, I.

I. *Damboreus*.

In het Geuzenliedboek van Kuiper-Leendertz. vindt men als no. 15 een lied onder het hoofd: *Hier beginnen de Liedekens van Paepken uut* (blz. 28). De zevende strophe luidt:

> Die Prins van Orangien triumphant,
> Met andere Baroenen hier int Lant
> Sy waren *damboreus*,
> Godt maeckte haer synen wille bekant,
> Vive vive le Geus.

Bij het gecursiveerde woord *damboreus* zet Leendertz een vraagteken. Het komt mij voor dat men *damboreus* zal moeten opvatten als d'*amboreus*, waarin *amboreus* een gesubstantiveerd adjectief is, gewoonlijk voorkomend onder de vorm *amoreus* (*amoureus*). Voor het ruime gebruik en de betekenis van dit woord, adjectief en substantief in de 16de-eeuwse (rederijkers-)

1) In zijn boek: An meine Freunde. Lebenserinnerungen. Kap. VI (Daarin ook de brieven van v. Humboldt aan de Schr., Jac. Moleschott, geb. in Den Bosch, uit Leidse ouders.) - Schr. dezes voert hier geen propaganda voor het Materialisme. Maar waarom zou Moleschott niet een keer mogen genoemd worden, zo goed als Goethe, Lucretius e.a.! Omdat hij nog niet zo lang dood is?

taal en ook nog in de 17de eeuw mag ik verwijzen naar een artikel van Muller in *Tijdschrift* 35. Hier alleen deze aanhaling: Dat het woord, als znw. gebruikt, vrij wel gelijkstond met het middeleeuwsche *amijs* (amije) en het 17de-eeuwsche *vrijer* (vrijster) en *boel*, in verschillende opvattingen, blijkt wel uit Kiliaan's Appendix (ed. Van Hasselt, 833*a*): '*Amoreus*, Amans, amator, amasius, procus' en '*amoreuse*, Amica, amasia (Ts. 35, blz. 198).'

Een paar aanhalingen uit de 17de-eeuwse kluchten, die ik geef ter aanvulling van Muller's materiaal, mogen tevens laten zien, hoezeer dit woord afgedaald was uit zijn oorspronkelijke (hoofse sfeer en volkswoord was geworden:

In de klucht van *Lammert met zijn neus* (Rotterdam, 1641), fol. 15 leest men:

Wat benje een proper mannetje, je bent sepers een *amoreusje*.[1)]

't Bakkers knaapje (1652; zie Worp I, 453) geeft een dergelijk vb. op blz. 2: Jy bint *gien ammereusje* (geen knappe vrijer), dat zie ik wel.

Onder de talrijke vbb. die Muller in zijn opstel geeft, zijn drie uit *Een spul van sinnen van den siecke stadt*; één daarvan heeft ongeveer de betekenis die men ook verwacht in de hierboven aangehaalde plaats uit het Geuzenliedboek, nl. vs. 1077 (zie de uitg. van Dr. Grondijs). Hijpocrisije en Tijranije spreken tot (de stad) Amstelredam; H.: Wij coemen ons spoen om u te troosten *als die amoroesten* - T.: Laet ons hooren, wat sijn u propoosten? Achtij ons *als die boosten* wij souwent gaeren weeten. - De gecursiveerde wendingen vormen tegenstellingen; *als die amoroesten* betekent: daar we u liefhebben, u welgezind zijn. Die betekenis past uitstekend, wordt vereist in de 7de strofe van het *Lied van Paepken uut*.

De *b* in *amboreus* levert geen moeilijkheid; het is een phonetisch volkomen begrijpelijke overgangsklank; vgl. in het Mnl. *jamber, ember* = ons jammer, immer (Frans *chambre, trembler* enz.); in

1) Deze klucht is door Joan de Grieck omgewerkt tot een Brusselse klucht; zie de uitgave van Paul de Keyser: Joan de Grieck, *Drie Brusselsche kluchten uit de 17de eeuw* (Antwerpen 1926). Daaruit noteerde ik: Want mits hij (= Lammert) op sijn Neus is bijster *amoureus* / Soo wilt hij oock een Soon met soo een fraeye Neus (vs. 179-180). Zie ook Coster's *Tijsken vander Schilden*, vs. 732-33:.... wat segje van die loer? Word'je noch niet *amoreux*? - Ja op 't gelt, maer niet op de Boer. Uit de *Willem Leevend* (II, 49) tekende ik op: *amoureus* (verliefd) worden *van* iemand.

ten dele andere omgeving treft men die *b* in de eigennaam *Van Embden*, in een meermalen voorkomende schrijfwijze *hembden* enz.

II. *Robbert is gone*.

Het 180ste Geuzenlied draagt als titel: Een Beklagh Liedt, van de Soldaten over het maken van de Trevis (het Bestand). De vreemde soldaten, Spaanse, Italiaanse enz. beklagen zich tegenover hun liefjes, zij weten niet wat ze nu moeten beginnen, waar ze heen moeten; hun wordt schrale troost gegeven. In de 4de strofe is de Engelsman aan het woord:

> *Is Robbert egon* en ick moet mede
> *Ey Meester goet Conterman*,
> Soo wijst my dan een ander stede
> Om mijn macht te toonen dan:
>
> *Goed boy* (= bye) *tou goed Masters* ick en kan
> U niet helpen soomen siet enz.[1)]

Bij *is Robbert egon* (weggegaan) tekent Leendertz aan: ‘dat in 1609 bij *Robbert* nog aan Leicester gedacht zou zijn, lijkt ons niet waarschijnlijk’. Indien L. bedoelt dat hier, op dèze plaats *Robbert niet Leicester betekent*, dan heeft hij natuurlijk gelijk: *Robbert* is hier de Engelse troepenmacht, de Engelse soldaten, maar - dat *Robbert* in 1609 niet meer associaties aan Sir Robert Dudley, graaf van Leicester zou wekken, is m.i. onjuist. Immers, Vondel schrijft in zijn *Harpoen* van 1630: Dat wist de Stuurman, die met *Jonckheer Robert* voer, en houdt zich verzekerd dat die aanduiding voldoende is om bij zijn lezers het beeld van Leicester op te roepen. De beroeringen tijdens Leicesters landvoogdij, zijn strijd en nederlaag tegen de partij der ‘oude geuzen’, tegen de op het kussen zittende regenten, moeten wel een diepe indruk hebben nagelaten en zijn onverwacht vertrek gaf velen in den lande een gevoel van opluchting. De meer in 17de-eeuwse literatuur voorkomende uitdrukking *Robbert is gone*, met verschillende

1) *Meester* zal misschien moeten zijn *mistress* (andere lezingen hebben inderdaad *mestres*). De kennis van het Engels is niet groot, zoals men ziet. In onze kluchten treft men maar zelden Engelse woorden: moye *womme* (vrouwen), *swiethartjes, mony, solliers, honeysnap* zijn enkele, die ik noteerde. Ik hoop daar in een afzonderlijk artikel eens op terug te komen.

betekenisvariaties, acht ik *in oorsprong* vast te zitten aan dit historiefeit en het gevoel van verlossing weer te geven dat zijn vertrek te weeg bracht. Dat de zegswijze op den duur losraakte van de historische achtergrond en ruimer betekenis kreeg, ligt voor de hand.

Het eerste voorbeeld dat ik geef, is in ietwat verhaspelde vorm overgeleverd (zie de noot hieronder). In het *Mergh der Nederlantsche Spreek-woorden*, 100 staat vermeld: *Robbert is goo*. Het Ndl. Wdb. geeft deze spreekwijze i.v. *God* (Dl. V, 215) en zegt: misschien betekent dit: hij is doodarm, hij is op. Het Wdb. brengt deze zegswijze dus bij *om Go gaan* (bedelen). Ik geloof dat men veilig mag zeggen, dat dit onjuist is: *Robbert is goo* = *R. is gone*. De betekenis is zò, buiten verband, niet volkomen vast te stellen, maar uit de volgende vbb. wel te benaderen (hij is er van door, uitgeknepen?).

Een tweede vb. haal ik uit Willem Meerman's *Comocdia Vetus* 1612). In de uitgave van 1732 van dit theologisch pamflet, voorzien van wel-nodige opheldere nde aantekeningen, leest men op blz. 53 (het gaat over de twist tussen twee Alkmaarse predikanten, Cornelius Hillenius, hier *de Hil* genaamd, en Adolfus Venator, hier *de Tonijn*): Daerom besloten zy heur dien vogel (*de Hil*) quyt te maeken, en setteden hem met alle man weer over boort. Sommige Tonijns gesinde riepen: *voordt is hy, voort, Robbert is gone* enz.[1)]

In onze Hollandse kluchten komt de zegswijze soms voor met een toevoeging, zo in *Lichte Wigger* van Van Santen: Robbert is gegaen *met ancker met al* (blz. 39), met de betekenis: het geld is er doorgejaagd, is op.

Een nog duidelijke zinspeling op Leicester's beleid meen ik te mogen zien in Hooft's *Warenar*. Nadat Lecker heeft gezegd (vs. 1436-1439):

> ....en daerom legghen 't de luyden (hier = Machthebbers) daer op toe,
> Om in ien korte tijdt an soo veul goets te raken,
> Datse al hun kyeren tot Coninghen meughen maken.
> Klaer zijn haer saken, soo de Fortuyn heur dat jont.

1) Ook hier staat de uitdrukking los van het historisch feit, want in Meermans pamflet treedt ook Leicester op, maar onder de naam *Le-setter* (= chirurg).

antwoordt Ritsert:

> Soo niet, soo raecktmen wel mit het ware goet nae de gront,
> Ghelijck *Robert met het ancker*, dat hy docht te kabassen.

Leendertz' toelichting bij deze plaats luidt: ‘Robert zonk nl. Misschien is in Robert eene woordspeling met het Eng. *robber* = roover’. Het is duidelijk dat deze plaats uit de Warenar aan het Amsterdamse publiek wat anders en wat meer moet hebben gesuggereerd, dan hier wordt meegedeeld. Het is, mede op grond van de boven vermelde plaatsen, niet te lichtvaardig te veronderstellen dat hier wordt gezinspeeld op Leicester, Sir Robert Dudley, die, bij zijn poging om de gehele staatsmacht aan zich te trekken, schipbreuk leed ‘(met ancker met al’), de hem opgedragen macht verspeelde en moest verdwijnen. - Of in het begin van de 17de eeuw de kennis van het Engels hier te lande zo verbreid was dat men onmiddellijk verband lei tussen Robert en *to rob* = roven, stelen, is zeer te betwijfelen. Wel was in de 17de eeuw *Robert* tot een typische naam (scheldnaam?) voor den Engelsman geworden (mede onder invloed van Sir Robert Dudley?). In Bredero's *Moortje* 2258 vinden we *Millort Robbert*; in Isaak Vos' *Klucht van Robbert Leverworst* (1650) krijgt de held van het stuk, als hij zijn naam gezegd heeft, te horen: ‘Hoe na benje een Engels-man? *Die benne wel gewent een ander 'tzijn t'onttaecken*’. (Robbert wordt ervan beschuldigd zich een anders huis te willen toeëigenen). Dat de gecursiveerde woorden omstreeks 1650 een door velen gedeelde opinie vertolkten, bewijst een plaats in het Ndl. Wdb. i.v. *staartman* (het gewone scheldwoord voor de Engelsen), waar den Engelsman (in 't algemeen) wordt verweten dat hij een Staertman ende *Roover* was (*Holl. Merc.*, 1653, 5). - Ik laat dat daar; mijn hoofddoel was aannemelijk te maken, dat in de vroeg-17de-eeuwse uitdrukking *Robbert is gone* (met ancker met al) een herinnering schuilt aan de beroerlijke tijden van Lester. Het bewijsmateriaal voor een *bewuste* herinnering is niet groot, maar mogelijk komen nieuwe vondsten mijn vermoeden versterken.

III.

Ten slotte volgen hier nog enkele plaatsen uit het Geuzenliedboek I, waar Leendertz' verklaring onjuist is. Ik kan hier telkens met enkele woorden volstaan.

Geuzenliedb. I, blz. 194 ('t gaat over de berooide Spanjaarden):

> Ranckskens connen sy leyen,
> *Wijngaert snijden onder d'Eerd* (vs. 26-27).

De gecursiveerde uitdrukking heeft niet betrekking op de wijnbouw, zoals L. meent, maar is een van de vele euphemistische en 'grappige' zegswijzen voor: de beerput ledigen; zie nu Stoett's uitgave van *Teeuwis de Boer*, blz. 74 (ook *Moortje* 1237 met aant.). Aan Stoett's literatuuropgaven is nog toe te voegen *Harreb*. II, p. 463.

Geuzenliedb. I, blz. 293; het slot van lied 127 luidt:

> Ghy sult oock moeten wercken
> Soo wel als wyluyden doen,
> *Met Rogghen bry gaen stercken*
> Oft lappen oude schoen.

Stercken verklaart L. als: zich versterken, sterk worden. Voor de juiste betekenis zie men *Ndl. Wdb.* i.v.: 'daar bij 't weven het garen aan veelvuldige wrijving en schuring is blootgesteld, waardoor vooral de ruwe draden van vlas, katoen en wol zeer licht kunnen afknappen, zoo moeten de kettingdraden vooraf nog door 't bestrijken met kleverige zelfstandigheden versterkt en gladgemaakt worden, hetgeen men *sterken*, pappen of lijmen noemt'. 'Dit *sterken* geschiedt met een kokende pap van tarweof aardappelmeel' enz.; blijkbaar ook met '*roggenbry*' (de hier vereiste betekenis van dit woord geeft het Wdb. niet).[1] De bedoeling van de slotregels uit dit Geuzenlied is dus: jullie, Spaanse soldaten, moeten nu maar gaan weven of schoenlappen. Dat *weven* als een minderwaardig ambacht gold, blijkt in 't *Geuzenliedbock* enkele malen; zie bijv. I, p. 131, vs. 52: *Wevers waren zijn Elen* (= Alva's Edelen, onderbevelhebbers), waar Leendertz' verklaring ook te kort schiet en I, p. 265:

> Als die Spangiaerts zijn verdreven
> Met hare spaensche knap[2]
> *Die moeten leeren weven*
> Oft roepen kettellap.

1) Vgl. ook nog Ts. 42, blz. 139.
2) Bij *knap* tekent L. aan: wij verwachten hier een woord met de betekenis 'bluf'.... enz. Is het niet eenvoudig: (met hun liefjes) *spoedig, ras, knaphandig? Spaensche* is dan substantief.

Uit het rederijkersspel *Een boerdighe Cluchte van Kijck in de krijch* (uitgegeven door Van der Laan in Ts. 49, blz. 139 vlg.) haal ik aan vs. 292 vlg.:

(Waert)
Staet u alle ding tegen, leert dan weven,
Soo kondij een ambacht, seytmen van oude tijden.[1)]

(Werck-noo)
Weven! dat sal ick toch voor al wel mijden,
Sij zyn te veracht, dat is mij een kruis,
Want men seyt, daer is een wever in huis,
Daer een kaers qualijck brant, soomen kan mercken.

Dat *pelsers en schruers* in de 17de eeuw met *wevers* op een lijn werden gesteld, is bekend; zie Ts. 48, blz. 4 en Stoett's *Moortje*, aant. bij vs. 736; ze behoorden allen tot het 'slechte volkje', de armoedzaaiers.

Geuzenliedboek I, blz. 202 geeft de uitdrukking *dragende houden* (vs. 38). Op gezag van het *Ndl. Wdb.* verklaart L.: voor den wind houden. 'Naar het schijnt', voegt het Wdb. hieraan toe, 'vaak met de gedachte aan: kalm voortzeilen'. De juiste betekenis van deze, ook in 17de-eeuwse taal voorkomende uitdrukking, dikwijls in overdrachtelijke zin gebezigd, is hiermee niet gegeven. Een voorbeeld moge dit duidelijk maken; men vindt het in Van Santen's *Lichte Wigger* (zie Van Moerkerken, blz. 68): Niet hoogher, man te roer, *hou dreghende, of je sout door de wind leggen*.[2)] De letterlijke betekenis is: zijn zeilrichting bij tegenwind zò bepalen (zó scherp zeilen), dat de zeilen nog juist vol blijven staan en er dus gang, vaart in het schip blijft. Loeft men nog iets meer, dan vangen de zeilen geen wind meer, ze gaan klapperen, het schip verliest zijn vaart en de stuurman moet òf meer voor de wind afhouden òf over stag gaan ('door de wind' gaan). Figuurlijk gebruikt men deze uitdrukking als raad: ga in moeilijke omstandigheden met beleid te werk, hou vol, maar waag niet meer dan de toestand gedoogt; tracht zo beleidvol te vorderen dat je niet plotseling moet zwichten. Vergelijk Winschootens *Seeman*, blz. 48: '*sij moogen het zoo nog wat draagende houden*, te weeten, sonder te moeten opbreeken: sonder haar sobere geleegendheid te moeten oopenbaaren'.

Amsterdam, Dec. '37.

A.A. VERDENIUS.

1) Zie voor dit 'oude' spreekwoord *Harreb* I, 14, die verschillende bewijsplaatsen aanhaalt; als vroegste de spreekwoordenverzameling die gewoonlijk met *Campen* wordt aangeduid.
2) Dit als antwoord (als waarschuwing) aan iemand, die vrij wat te zeggen heeft op de rechtsspraak, de rechters en advocaten.

Een bron van Hoofts ‘Rampzaaligheden der verheffinge van den Huize Medicis’.

Prinsen, Kalff noch Te Winkel vermelden de bron of bronnen, waaruit Hooft bij het schrijven van zijn ‘Rampzaaligheden der verheffinge van den Huize Medicis’ geput heeft.

Dit werk van Hooft is uit het oogpunt van compositie niet te bewonderen: híer is het zeer summier, dáár weer zeer uitvoerig. De bladzijden 181-184 van de uitgave der ‘Rampzaaligheden’ in ‘P.C. Hoofts Mengelwerken’ (1704) bevatten zulk een uitvoerige passus. Hooft beschrijft daar de samenzwering der Pazzi (1478). Deze is een der bekendste episoden uit de ‘Istorie Fiorentine’ van Machiavelli (Boek VIII). Reeds een oppervlakkige vergelijking van het werk van Hooft met dat van den Florentijn maakt het duidelijk, dat Hooft uit de ‘Istorie Fiorentine’ geput heeft, daar er gedeelten zijn, die woordelijk overeenstemmen. Hoe meer Hooft in détails treedt, des te groter is de overeenstemming.

Het leek mij nuttig het werk van Hooft en Machiavelli eens systematisch te vergelijken. De periode, die door beiden besproken wordt, is die van ongeveer 1300 tot 1492: Machiavelli laat zijn Florentijnse geschiedenissen beginnen bij de Volksverhuizing en sluit ze af met de dood van Lorenzo de' Medici (il Magnifico) (1492), terwijl Hoofts ‘Rampzaaligheden’ omstreeks 1300 een aanvang nemen en het relaas geven óók van de jaren na Lorenzo's overlijden.

De jaren 1300-1492 beslaan in de editie van 1704 van Hoofts ‘Mengelwerken’ de blzz. 179-186. In de zeer goede complete uitgave van Machiavelli: ‘Tutte le opere storiche e letterarie di Niccolò Machiavelli’[1)] bevatten de blzz. 459-621 de plaatsen, waar Hooft met zijn voorganger overeenstemt.

Ten bewijze, dat Hooft voor zijn ‘Rampzaaligheden’ de ‘Istorie Fiorentine’ van Machiavelli als bron gebruikt hooft, volgen hieronder enkele plaatsen van overeenstemming, eerst in de Nederlandse, dan in de Italiaanse tekst en ten slotte deze in de Nederlandse (letterlijke) vertaling. De cijfers daarbij duiden

1) ed. Mazzoni-Caserta, Firenze 1929.

respectievelijk de plaatsen aan in de bovengenoemde uitgaven, terwijl voor wie de Italiaanse taal niet machtig mocht zijn, ter vergemakkelijking tussen () worden aangegeven de overeenkomstige bladzijden in de Duitse vertaling der ‘Istorie Fiorentine’ door Alfred von Reumont.[1)]

181. Onder alle geslachten der stadt, stak uit, in aadel en rijkdoom, dat van de Pazzis: zulx Cosmo zijn zoons dochter Bianca aan Willem Pazzis ten huwelijke gegeeven hadt: op hoope dat die band de twee huizen verknócht zou hóuden.

VIII, II, 591 (420-421) Erano i Pazzi, in Firenze, per ricchezze e nobilità, allora, di tutte l' altre famiglie fiorentine splendidissimi.... Aveva Cosimo de' Medici, veggendo la ricchezza e nobilità di costoro, la Bianca sua nipote con Guglielmo congiunta, sperando che quel parentado facesse queste famiglie più unite, e levasse via le nimicizie e gli odi....[2)]

182. Als Laurens, nevens den Kardinaal, in de Kerk gekóómen, en de Mis begonnen was, vond men dat 'er Juliaan noch ontbrak. Derhalven gaan François Pazzis en Bernard Bandin, dien t' zaamen opgeleidt was hem af te maaken, na zijn wóóning, ende tróónen hem, met vlayen en smeeken, ten huiz' uit. Zóó óóver straat, als in de kerk, onderhielden zy hem met boerten en kout van jonge luiden. Jaa, François, quansuis uit vrundtlijke gemeenzaamheit, prangd' hem, bywijlen, met hand en armen, om te tasten óf hy met ringkolder, óft anders moght gehardt weezen.

VIII, VI, 594 (426).... se n' andarono nel tempio, nel quale già il cardinale con Lorenzo de' Medici era venuto. La chiesa era piena di popolo e lo officio divino cominciato, quando ancora Giuliano de' Medici non era in chiesa; onde che Francesco de' Pazzi insieme con Bernardo, alla sua morte destinati, andarono alle sue case a trovarlo, e con prieghi e con arte nella chiesa lo condussono.... e per la via e nella chiesa con motteggi e giovinili ragionamenti lo intrattennono. Nè mancò Francesco, sotto colore di carezzarlo, con le mani e con le braccia strignerlo, per

1) ‘Niccolo Machiavelli, Geschichte von Florenz. Vollständige Ausgabe’; Phaidon-Verlag, Wien 1934.

2) De Pazzi waren te Florence door rijkdom en adel toen van al de andere Florentijnse families het aanzienlijkst.... Cosimo de' Medici had, ziende hun rijkdom en adel, zijn kleindochter Bianca aan Guglielmo tot vrouw gegeven, hopend, dat die bloedverwantschap deze families meer eensgezind zou maken en vijandschap en haat zou wegnemen....

vedere se lo trovava o di corazza o d' altra simile difesa munito.[1)]

182. De Medicis óók, kennende genoegh den nijdt van de Pazzis t' henwaarts, vertróuwden dien wel toe, dat zy, by weege van burgerlijk beleidt, zouden trachten hun 't gezagh t' ondergaan; maar hadden zich nóóit gehoedt voor zóó bitter een uitbersten tót ópenbaare handtdaadigheit: ende betaalden, daarom, hun veinzen, met gelijke munt. Zijnde nu de kerk vol vólx, onder 't welke de vloekverwanten, zonder schalk óóg te geeven, zich bequaamelijk ontrent de gebroeders vervoegen konden;.... Bernard Bandin, dan, drijft een' dag in de borst van Juliaan; die, naa weenigh schreeden, ter aarde plofte. Toen valt hem François Pazzis op 't lijf, en geeft hem meenighte van wonden; met zóó verblindt een felheidt, dat hy zich zelven zwaarlijk in een zijner beenen quetste..... Laurens,...., wert maar effen geraakt aan de keel;....

.... maar opgestommelt uit hunne schuilhoeken, werden smaadelijk gedóódt, en, de gansche stadt om, gesleept. Bernard Bandin, ziende Juliaan afgeveirdigt, leide noch ter neêr François Noris, gróóten vrundt van de Medicis; ende liep voorts om de laauwheit der anderen te boeten,....

In 't midde dezer yslijkheeden, en een gedruis dat de kerk scheen te storten, klampte de kardinaal zich aan 't altaar; ende wert daar beschermt met maghtige moeiten der priesteren, tót dat men hem, na 't stillen der beroerte, op 't pallais haalde, daar hy lang in vankenis, ende anxt voor zijn lyf, bleef zitten.

VIII, VI, 594-595 (426-427) Sapevano Giuliano e Lorenzo lo acerbo animo de' Pazzi contro di loro, e come eglino desideravano di torre loro l' autorità dello stato; ma non temevono della vita, come quelli che credevano che, quando pure eglino avessero a tentare cosa alcuna, civilmente e non con tanta violenza

1) .... gingen zij weg naar de kerk, waar de kardinaal met Lorenzo de' Medici reeds was aangekomen. De kerk was vol mensen en de mis was begonnen, toen Giuliano de' Medici nog niet in de kerk was; zo kwam het, dat Francesco de' Pazzi samen met Bernardo (volgens het plan moesten zij hem doden) naar zijn woning gingen om hem te halen en met gevlei en tactiek leidden ze hem naar de kerk..... en onderweg en in de kerk hielden ze hem bezig met grappen en gepraat van jongelui. Francesco liet niet na, onder voorwendsel van hem vriendschappelijk aan de arm te tasten, hem met de handen en armen te knijpen, om te zien of hij hem met een pantser of ander dergelijk afweermiddel beveiligd vond.

l' avessero a fare; e perciò anche loro,...., di essere loro amici simulavono. Sendo adunque preparati gli ucciditori, quelli a canto a Lorenzo, dove, per la moltitudine che nel tempio era, facilmente e sanza sospetto potevono stare, e quegli altri insieme con Giuliano,.... e Bernardo Bandini, con una arma corta.... passò il petto a Giuliano, il quale dopo pochi passi cadde in terra; sopra il quale Francesco de' Pazzi gittatosi, lo empiè di ferite, e con tanto studio lo percosse, che obcecato da quel furore che lo portava, se medesimo in una gamba gravemente offese.... d' una leggieri ferita nella gola lo percossono;....

.... ma di poi ritrovati, furono vituperosamente morti e per tutta la città strascinati.... Bernardo Bandini, morto che vide Giuliano, ammazzò ancora Francesco Nori, a' Medici amicissimo,.... corse per trovare Lorenzo e supplire con lo animo e prestezza sua a quello che gli altri per la tardità e debilezza loro avevono mancato;....

Nel mezzo di questi gravi e tumultuosi accidenti, i quali furono tanti terribili che pareva che il tempio rovinasse, il cardinale si ristrinse allo altare, dove con fatica fu dai sacerdoti tanto salvato che la Signoria, cessato il romore, potette nel suo palagio condurlo; dove con grandissimo sospetto infino alla liberazione sua dimorò.[1)]

1) Giuliano en Lorenzo kenden de verbitterde gezindheid der Pazzi tegen hen en ook (wisten ze) hoe zij wensten hun het regeringsgezag te ontnemen; maar zij waren niet bevreesd voor hun leven, omdat ze geloofden, dat, wanneer zij (de Pazzi) eens iets wilden ondernemen, zij het langs legale weg en niet met zulk een gewelddaad zouden hebben te doen; en daarom ook zij,...., veinsden hun vrienden te zijn. Toen derhalve de moordenaars gereed stonden, dezen naast Lorenzo, waar zij, vanwege de menigte, die zich in de kerk bevond, makkelijk en overdacht konden staan, en de anderen dichtbij Giuliano,.... en Bernardo Bandini, met een kort wapen.... doorstak de borst van Giuliano, die na enige schreden neerviel op de grond; zich op hem stortend, overdekte Francesco de' Pazzi hem met wonden en zo verwoed stak hij hem, dat hij, verblind door die razernij, die hem vervoerde, zich zelf aan een been ernstig verwondde.... met een lichte verwonding aan de keel raakten ze hem;....
.... maar vervolgens opgespoord werden zij op smadelijke wijze gedood en door de gehele stad gesleept.... Toen Bernardo Bandini zag dat Giuliano dood was, vermoordde hij nog Francesco Nori, die met de Medici zeer bevriend was,.... snelde heen om Lorenzo te vinden en goed te maken met zijn moed en snel optreden, waarin de anderen door hun traagheid en zwakheid waren te kort geschoten;....
Te midden van deze ernstige en rumoerige gebeurtenissen, die zo verschrikkelijk waren, dat de kerk scheen in te storten, drong de kardinaal zich tegen het altaar, waar hij met moeite door de priesters zover gered werd, dat de Signoria, nadat de verwarring had opgehouden, hem naar zijn paleis kon leiden; waar hij onder sterke verdenking tot zijn bevrijding woonde.

186. Rechts voor zijn overlijden, als hadde 't den hemel ter harte gegaan, trof een blixemflits den tóp des doms van Florense, ende smeet een weldigh deel van dat gebouw ter aarde: 't welk der versleegene burgerye als een wis voorspook van 't naakend onheil inviel.

VIII, XXXVI, 621 (476) E come dalla sua morte ne dovesse nascere grandissime rovine, ne mostrò il cielo molti evidentissimi segni; intra i quali, l' altissima sommità del tempio di Santa Reparata fu da uno fulmine con tanta furia percossa, che gran parte di quel pinnacolo rovinò, con stupore e maraviglia di ciascuno.[1)]

Hiermee meen ik als vaststaand te mogen aannemen, dat Hooft Machiavelli als bron gebruikt heeft, en wel in de originele tekst. Er kan voor Hooft geen reden geweest zijn, de ‘Istorie Fiorentine’ anders dan in het Italiaans te lezen. Nog slechts een jongen, ondernam hij reeds de verre reis naar Italië. In zijn ‘Rijmbrief’, waarin hij tal van namen noemt, vinden we Machiavelli evenwel niet vermeld. Dat hoeft ons geenszins te verwonderen: Hooft werd in die Florentijnse dagen bekoord door de liefelijke, idyllische pastorale en zal zich toen zeker niet aangetrokken hebben gevoeld tot reële, nuchtere staatsmanswijsheid. Pas een 20 jaar later, toen hij een man van studie geworden was en zich tot geschiedschrijving in proza ging zetten, kon hij daar belangstelling voor koesteren. Maar Italiaans kende hij al sedert zijn reis naar het Zuiden. Bij een man van eruditie als Hooft is dat in die dagen eigenlijk vanzelfsprekend. Hij heeft ons Italiaanse

1) En hoe zijn dood een geweldige ramp ten gevolge moest hebben, daarvan toonde de hemel vele zeer duidelijke tekenen; o.a. dat de zeer hoge spits van de kerk van Santa Reparata door een bliksemstraal zo hevig getroffen word, dat een groot deel ervan instortte, tot ontsteltenis en verwondering van een ieder.[2)]

2) Wat de overige parallellen betreft moge ik hier volstaan met er slechts de plaats van te vermelden: 179-180; III, XVI, 459-460 (166-167), 180; IV, XXIX, 495 (232). 180; VII, VI, 566 (377). 180; VII, VI, 566 (376). 181; VII, V, 565 (375). 182; VIII, V, 593 (425). 182; VIII, V, 594 (426). 183; VIII, VII, 595 (430). 183; VIII, VIII-IX, 595-596 (430-431).

brieven nagelaten. In 1605 verscheen de ‘Granida’, waarin vooral in het Iste bedrijf veel ontleend is aan ‘Il pastor fido’ van Guarini, die pas in 1618 in een Nederlandse vertaling verscheen, tevens hier te lande de eerste vertaling van een Italiaans pastoraal stuk[1)].

Dat Hooft onder invloed van de Italiaanse tekst, die hij, blijkens de hier en daar woordelijke overeenstemming, vóór zich moet hebben gehad, al vertalend italianismen schreef, zodat zijn stijl van een Tacitijnse een Machiavellistische werd, kan niet gezegd worden.

Naast de bovengenoemde parallellen tussen de teksten van Hooft en Machiavelli bestaan echter ook punten van verschil, die de veronderstelling rechtvaardigen, dat Hooft voor de tijd tot Lorenzo il Magnifico's dood (1492) nog (een) andere bron(nen) heeft geraadpleegd. Moge er hier op slechts enkele van die punten gewezen worden.

Op blz. 182 zegt Hooft, dat ‘de verheffing van 't Sacrament’ tijdens de mis het afgesproken teken was voor de Pazzi om hun moordplan ten uitvoer te brengen. Machiavelli schrijft slechts ‘l' ora destinata’, het vastgestelde ogenblik (blz. 594, kol. 2). Bij Hooft voegt, op dezelfde bladzijde, Antonio da Volterra Lorenzo, terwijl hij hem verwondt, toe: ‘ach verraader!’, bij Machiavelli niet (blz. 594, kol. 2). De brief van Lorenzo de' Medici, ‘den welken.... te dubbelen (Hooft) niet verveelen zal’ (blzz. 184-185), vinden we niet bij Machiavelli. Lorenzo reisde, toen hij naar Napels ging, eerst van Florence door het Arnodal naar de kust en verder over zee. Bij Hooft is de brief gedateerd: ‘Uit Sant Miniat den zevenden van Wintermaandt des jaars 1479’. San Miniato ligt midden tussen Florence en de kust. Machiavelli zegt alleen: ‘e arrivato a Pisa, scrisse alla Signoria la cagione della sua partita’ (blz. 604, kol. 2), d.i.: ‘en aangekomen in Pisa schreef hij aan de Signoria de reden van zijn vertrek’. Pisa echter ligt vlak bij de kust.

En ten slotte: op blz. 185 doet Hooft als staal van Lorenzo's koelbloedige openhartigheid het verhaal van de 5 afgehouwen hoofden, die de Koning van Napels Lorenzo toont en waar deze meteen maar dat van zichzelf bij telt; hiervan rept Machiavelli met geen woord.

1) Van den Bosch in de inleiding bij zijn uitgave van de ‘Granida’, Zw. Herdr., blz. XV.

Concluderende kunnen we dus aannemen, dat Hooft voor de tijd tot 1492 Machiavelli als bron gebruikt heeft blijkens de punten van overeenstemming, dat hij voor dezelfde periode echter ook nog een of meer andere voorbeelden gehad moet hebben blijkens de afwijkingen.

Welke geschiedschrijvers Hooft voor de jaren na 1492 geraadpleegd heeft, heb ik nog niet nagegaan. Slechts moge er op gewezen worden, dat hij zelf op blz. 188 Francesco Guicciardini noemt, die, zoals bekend is, de ‘Istorie Fiorentine’ voortzette en uitbouwde in zijn ‘Storia d' Italia’, waarin hij de jaren 1402-1534 behandelt: voor wie er nog niet van overtuigd mocht zijn slechts een reden het hierboven ten opzichte van Hooft en Machiavelli geconcludeerde thans aannemelijk te achten.

C.G.L. APELDOORN.

Een naamdicht van Bredero.

Onder de rubriek *Eerste Gedichten* (tot 1608) vindt men in Knuttel's uitgave van Bredero's werken het Amoureus Liedeken, Op de voyse *Galiarde tortellerie*, ofte *Reyn van manieren is den echten Staat*,[1)] dat blijkbaar als naamvers opgezet, niet als zodanig werd voltooid. Het behoort tot de liederen ‘met gekunstelde rijmschema's naar rederijkerstrant, die een gewrongenheid meebrengen, alleen op het eerste gezicht te verwisselen met latere renaissance-gezochtheid of het slechts met moeite volgen van de wijs eener melodie’ (Inleiding, pag. XVIII).

Woordspelingen met zijn naam Gerbrand, Garbrant, Garbrande komen in die eerste periode méér voor (zie Knuttel's Aant., pag. 508), in allerlei varianten: *Gare brand, gaeren branden, Gaerne brant, Gaarbranden*:

> O Venus, weest mij nu getrou,
> Bespronckelt mij met den koelen dou,
> Gaarbranden al mijn leden (pag. 97).

1) *Liederen en Gedichten. Proza*. N.V.A.W. Sijthoff's Uitg. Mij. Leiden, MCMXXIX, pag. 6.

Ook een enkel achrosticon, nl. het *Liedt* (Stemme: *Si c'est pour mon Pucellage*) op de naam *Walburc*(*h*) (pag. 52).

Maar voorzover ik kon nagaan, is het genoemde onrijpe Amoureus Liedeken het enige op zijn eigen naam. Den vurigen oorspronkelijken minnedichter zal men in dit gerijmel niet herkennen:

Getrou van zeeden
Is der minnen bant,
Voel ick door u reeden
In mijn sinnen, want
Die binnen brant
Int hert oock so gevoelt,
Dat syn verstant
Inwendich leyt en woelt
Door 't soet begeeren swaar,
Noch moet ontbeeren haar
'T is goet om leeren, maar
Langsaam 't vercoelt.
Alsmen gebonden is
In gelijcken graat,
Die Bloem gevonden is
Die 't blijcken laat.
Op rijcke staat
Sulck minnaar niet en denckt,
Die wijcken gaat
Als doot het Lichaam crenckt.
Merckt int hantieren veel,
'Twelck doet vercieren heel,
Dat sijn manieren eel
Die Zielen mengt.
Redelijck en matich
En Godvruchtich net,
Haar wesen statich
Sy heel tuchtig set
En luchtig tret
Over haar cootgens gaat,
Eersuchtich met
Haar reyn Speelnootjens praat
Dat soet en aardich is,
Sy doet dat waardich is,
Wat goet, rechtvaardich is
Kiest sy voor baat.

Brant[1] ick dan binnen
In mijn jonge hart.... etc.

En met dit eerste woord van het 4e couplet is de naam *Garbrant* voltooid. De jonge dichter doet in de volgende drie strofen geen verdere pogingen meer. Is het niet, of hij het gepresteerde rijmgeknutsel welletjes vond en er verder de brui van gaf?

Heerenveen.
S.M. NOACH.

1) Ik cursiveer.

Overgang fs>chs?

In de eerste aflevering van deze jaargang heeft Prof. Verdenius, naar aanleiding van de vormen *eensloefs* en *eensloechs*, een overgang van fs>chs aannemelijk trachten te maken. Aan het daarbij geuite verlangen naar meer materiaal voldoe ik bij dezen door het vermelden van enkele friese voorbeelden.

De friese vorm *dou hoechst* schakelt Prof. Verdenius uit, omdat naast de infinitief *hoeve* ook een vorm *hoege* bestaat, die uit de derde persoon *hy hoecht* (ft>cht) kan zijn geabstraheerd.

Zonder deze verklaring te willen aantasten, wijzen wij er op dat het zaanse *loeven* (= netjes opstapelen b.v. van turf) o.a. op Urk als *loegen* voorkomt, terwijl het Fries *loegje* en *loeije* heeft; terecht bracht Boekenoogen deze vormen met elkaar in verband. Opmerkelijk is het verder, dat het Fries naast (*bi-, for-*) *wege* vormen kent als *weve, weevje, wevelje*.

Het Fries heeft naast *dreef* de vorm *dreech*; waarschijnlijk moet men ook *steech* naast *stiif* plaatsen (voor de klinker vergel. b.v. *dreech* en *driich*).

Naast *poffe* komt *poche* voor, naast *heuvel* (= schoorsteenhaak) *heugel* (ook het Zaans heeft hogel, heugel). Boekenoogen vermeldt in zijn woordenboek de uitdrukking ‘iemand op zijn *poffel* geven’ en verwijst naar de Utrechtse vorm *pochel*. Het Fries kent *pochel* naast *buchel, bochel* - voor de Anlautsvariant vergelijke men biuwe-piuwe, bjuzje-poezje, bats-pats, bof-pof, boffert-poffert, bûde-pûde, bûst-(wylde) pûst enz.

Naast de vorm *hoef* komt in het Fries ook voor *hoech* (eveneens wisselen f en ch in de samenstellingen: hoefbak, hoefleast, hoefstimpel naast hoech-bak enz.). Dezelfde afwisseling, en daarmee komen wij op het uitgangspunt terug, vindt men in *loevert, loefbiter, loefizer* naast *loechizer*, om van uitdrukkingen als ‘immen in loech ôfsjen’ te zwijgen.

Dit materiaal is zeker niet volledig. Ongetwijfeld zullen er meer voorbeelden, zowel in het Fries als in de Nederlandse dialecten, gevonden kunnen worden. Eerst wanneer men het materiaal zo volledig mogelijk verzameld heeft, zal men m.i. kunnen nagaan onder welke omstandigheden de overgang van v(f) tot g(ch) (en omgekeerd?) plaats heeft. Bovenstaande voorbeelden maken echter aannemelijk, dat voor de vorm *eensloechs* naast *eensloefs* niet aan een overgang f*s* tot ch*s* behoeft te worden gedacht.

J.H. BROUWER.

Boekbeoordelingen.

A. van Loey, *Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabantsch in de 13de en 14de eeuw: Fonologie* (Werken, uitgeg. door de Kon. Commissie voor Toponymie en Dialectologie: Vlaamsche Afdeeling). Drukkerij Michiels-Broeders, Tongeren, 1937.

Van Loey neemt als onderwerp van zijn studie het Zuidwestbrabants, d.i. het dialect van de streek tussen Dijle en Dender met Brussel als middelpunt; hij onderzoekt het klanksysteem ervan in de 13de en 14de eeuw en steunt daarbij in hoofdzaak op niet-literaire, ten dele nog niet uitgegeven bronnen als oorkonden, rekeningen, kronieken. Nadat hij zorgvuldig heeft nagegaan, welke klankwaarde aan de vaak door hun veelheid verwarrende spellingen moet worden toegekend, bestudeert hij uitvoerig bepaalde klankverschijnselen: vooral de umlaut, de diftongering van *î* en *û*, de vernauwing van *ê* tot *ie*, de palatalisatie van *oe* e.a. Daarbij komt hij tot interessante gevolgtrekkingen. Het tegenwoordige (Zuidwest)brabants sluit zich weliswaar dichter aan bij het Vlaams dan bij het Limburgs, maar daaruit mag men geen conclusies trekken voor oudere tijden. Integendeel; indien b.v. umlaut van lange vokalen in het genoemde dialect bijna niet voorkomt, blijkt dat ‘niet’ een niet-meer te zijn; in zijn oudste vorm was het dialect in dit en in andere opzichten nauw verwant met het Limburgs, maar met het einde van de 13de en het begin van de 14de eeuw ondergaat het, vooral in de hogere kringen, sterke invloed van Vlaanderen, dat cultureel zoveel hoger stond. Dit had tengevolge, dat het zijn eigen karakter ten dele verloor: ook de inheemse palatalisatie en de opkomende diftongering werden geweerd.

Deze resultaten zijn, naar het mij voorkomt, ook interessant in verband met wat wij weten van het oostelijk Noordbrabants; de jongste onderzoekingen betreffende dit dialect wijzen er immers op, dat ook dit vroeger meer aan het Limburgs heeft vastgezeten dan in latere tijd. En vreemd is dit niet; Limburg was het eerst over zijn hoogste bloei heen; en sedert de slag van Woeronc (1288) richtte het zich meer en meer naar Brabant; het werd passief in plaats van actief. Verder weten wij, dat in de 14de eeuw ook de literaire geschriften van Brabant sterk onder de invloed van de Vlamingen staan; het is geen wonder, dat die

invloed zich niet tot het literaire beperkt. Toch blijven er verschillende vraagtekens: Brabant ontvangt niet alleen van Vlaanderen, maar het neemt allengs de hegemonie op zich. En wanneer het waar is, dat b.v. de diftongering van Brussel uit zijn zegevierende opmars begint, dan is het vreemd, dat - volgens Van Loey's onderzoekingen - dit verschijnsel afkomstig zou zijn van lagere kringen en in het (Zuidwest)brabants zelf zou zijn of worden teruggedrongen.

In ‘een woordje vooraf’ deelt de Schr. mee, dat zijn werk aanvankelijk bedoeld was als een parallel van M a n s i o n ' s Oud-Gentse Naamkunde, en inderdaad bestaat het door hem gebruikte materiaal voor een goed deel uit namen. V.L. heeft op dit gebied zijn sporen verdiend; hij is een betrouwbare gids op dit terrein, waar zo vaak een etymologische onderzoeking aan het gebruik van de stof moet voorafgaan. Het karakteristieke van namen is, dat zij.... namen zijn; d.w.z. dat zij hun oorspronkelijke betekenis verloren hebben, en daarmee in de regel ook het verband met de levende taal. Vandaar dat zij neiging hebben, zich te onttrekken aan de werking van de klankwetten of althans deze slechts aarzelend schijnen te volgen. Zij kunnen niet dienen om de afwezigheid van een klankontwikkeling in een bepaald dialect te demonstreren, maar zijn als relictvormen bij uitstek geschikt, ja onontbeerlijk, om over vroegere toestanden licht te verspreiden. Wanneer b.v. *Pepinghen* (met umlaut) naast *Papinghen* voorkomt, is' *Papinghen* de traditionele schrijfwijze, *Pepinghen* een late, trage poging om de umlaut, die in andere woorden al lang was doordrongen, weer te geven; en het behoeft geen nadere verklaring, wanneer nog tegenwoordig namen als *Papegem* (zonder umlaut) bewaard zijn. Is het echter wel juist, dat - zoals V.L. herhaaldelijk beweert - plaatsnamen bij voorkeur in de gesproken vorm, niet in een traditionele spelling overgeleverd worden, en heeft deze op- of mis-vatting hem niet verleid, meer uit de namenstof te halen dan erin vervat is?

In de titel prijkt het woord *fonologie*, en inderdaad komt deze hier en daar ter sprake, het duidelijkst bij de palatalisatie en de diftongering. Blijkens het onderzoek van V.L. is de palatalisatie van *oe* tot *ü* in de 13de eeuw in zijn loop gestuit; een merkwaardige relictvorm zou zijn *Brussel* (*broek* + *zele*). Evenals de palatalisatie, is de diftongering een typische trek van het Brabants. V.L. houdt het voor mogelijk, dat de - oudere - palatalisatie de stoot gaf tot de diftongering. Voor een werkelijke fonologie

van het Zuidwestbrabants in vroegere en latere tijd is echter heel wat meer vereist; wij nemen de vrijheid, in de aandacht van de Schrijver - die voor zijn dialect tot antwoorden meer dan een ander bevoegd is - de internationale vragenlijst aan te bevelen, door V. G i n n e k e n in de laatste afleveringen van de Taaltuin gepubliceerd en toegelicht.

Inzake de umlaut moge nog opgemerkt worden, dat de Schr. ten onrechte ook die van gerekte vocalen als iets bijzonders beschouwt; uit de algemene verbreiding van die umlaut blijkt immers ten duidelijkste, dat de rekking jonger is, zowel bij *Ă* als bij ŭ en waarom wordt *gestadig* onder de *ā* en niet onder de *â* geplaatst? Bij de *eu* had V.L. met vrucht o.a. de verschillende studies van H e e r o m a kunnen raadplegen; er is nog veel duisters in de verhouding van de verschillende vormen, maar het staat wel vast, dat in menig dialect ook andere factoren dan de umlaut hier in het spel zijn (*vogel, voegel, veugel*).

Bovenstaande opmerkingen willen geenszins afbreuk doen aan de volle waardering van V. L o e y 's historische taalstudie, die gebaseerd is op een nauwkeurige kennis zowel van het behandelde dialect als van de daarmee verband houdend plaatsnaamkunde.

Hilversum.
M. SCHÖNFELD.

L.P.H. Eijkman †, *Phonetiek van het Nederlands*. Haarlem 1937. - XII en 185 bldzz. Prijs f 3,25 ingen., f 3,90 geb.

Bij het verschijnèn van het *Leerboek der Phonetiek* van Zwaardemaker en Eijkman is door velen - o.a. door schrijver dezes *N.T.* XXIII, 92 - de wens uitgesproken, dat Eijkman nog een minder breed opgezet ‘elementarbuch’ zou geven, berekend op de praktijk van de taalstudie. Aan het eind van zijn leven heeft E. aan deze wens voldaan met zijn *Phonetiek van het Nederlands*.

Verwijzende naar de uitvoerige bespreking, *N.T.* XXIII, 84 vlgg., van het grote werk, kan ik over het beknopte beknopt zijn. In opzet en indeling toch is de *Ph.v.h.N.* in hoofdzaak aan het *Leerboek* gelijk. Alleen is het instrumentale gedeelte, dat trouwens in het grote werk vrijwel altijd los naast het overige stond, geheel weggelaten. Wat overblijft is, naar de terminologie van Zw. en E. zelf, een ‘linguistische’ fonetiek, juist wat de taalstuderende nodig heeft. Verder is vervallen het hoofdstuk ‘Talen en Dialecten’ en dat over de ‘phonetische alphabets’. Het wegblijven van het

eerste, dat in het grote boek een enigszins zonderling bijhangsel vormde, is stellig geen verlies. Dat over fonetische transcriptie zou, in wat andere vorm en op een andere plaats, in het jongste werk niet misplaatst zijn geweest. Het is voor den beginner geen luxe, als aan de fonetische lettertekens wat meer woorden worden gewijd dan in de *Ph.v.h.N.* geschiedt. De lezer moet zijn kennis dienaangaande uitsluitend putten uit de, zover ik zie volledige, tabel van klanktekens aan het begin. Het bezwaar hiervan weegt temeer, doordat in de tekst meermalen een nieuwe klank in bespreking komt, die aanvankelijk alleen met het fonetische teken wordt aangeduid, zonder voorbeelden van woorden waarin de klank voorkomt. Dat is voor een inleidend boek soms lastig, vooral bij klanken die niet zo terstond te identificeren zijn als b.v. de [∝] in *sjouwen, meisje*, waar bovendien de tabel de kwestie opzettelijk nog wat compliceert door *ka*stj*e* als voorbeeld te geven.

De *Ph.v.h.N.* is niet eenvoudig een herdruk van het *Leerboek*, met aftrek van de juist aangeduide stukken. Ook in het ‘blijvend gedeelte’ zijn voortdurend de sporen te zien van hernieuwde overdenking en voortgezet onderzoek. En de veranderingen zijn vaak verbeteringen, o.a. in de behandeling van de mouillering (85 vlg.), van de klank of klankverbinding door *tj* voorgesteld in *ka*tj*e* (98), van het accent in geografische namen (149 vlg.). Nieuws merkt men verder in de scherpere scheiding tussen stemb a n d e n en steml i p p e n (6 vlgg.), in de (mij niet geheel bevredigende) verklaring van de difthongering in *zee, zo* e.d., in de uitvoeriger bespreking van het ‘lispelen’ (103). Terminologische veranderingen zijn b.v. de vervanging van ‘dentaal’ door ‘alveolaar’, het invoeren van de benamingen ‘duurders’ en ‘glijmedeklinkers’, die in het *Leerboek* nog slechts als poging waren gewaagd. Vreemd is E.'s conservatisme tegenover de term ‘occlusief’, die volgens hem alleen ‘in vreemde talen’ (82) wordt gebruikt. Welk conservatisme wordt vergoed door het stelselmatig gebruik van de nederlandse termen ‘open’ en ‘gesloten medeklinkers’.

De goede eigenschappen van het *Leerboek* kenmerken ook E.'s laatste werk: scherpe formulering, heldere uiteenzetting van eigen inzichten op eigen waarneming gegrond. Een echt persoonlijk werk is het, onafhankelijk tegenover alle traditie, zelden weifelend of aarzelend, meestal stellig docerend met een gezag, dat den lezer die hier en daar mocht twijfelen, tot zelfcontrole dwingt. Zulke twijfelingen heeft de ondergetekende b.v. bij de zeer hoge

waarde, die de auteur toekent aan het onderscheid tussen ‘gespannen’ en ‘ongespannen’ klinkers; bij de qualificatie van de *w* als ‘duurder’ (113), die ook niet zomaar te verenigen is met de beschrijving als ‘een zeer losse gesloten medeklinker of een vaste open’ (126); voorts bij andere punten in *N.T.* XXIII besproken, waarbij gaarne zij erkend dat E. meermalen aan daar gemaakte opmerkingen is tegemoetgekomen. Een eenvoudige lapsus calami schijnt de bewering (134), dat de indeling in s y l l a b e n , evenals die in woorden, slechts geschieden kan door een hoorder die het gesprokene begrijpt. Immers, dat de syllaben wel degelijk f o n e t i s c h e realiteiten zijn, is den auteur goed bekend, en volkomen juist staat het op bldz. 149 dat ‘van een phonetisch standpunt een volzin niet uit woorden maar uit klankgrepen is opgebouwd.’

Eijkman heeft streng de grenzen getrokken, die aan een fonetische beschrijving van het moderne Nederlands behoren gesteld te worden. Zo wordt de verhouding tussen fonologie en fonetiek met enkele zakelijke opmerkingen aan het begin afgedaan en de term ‘foneem’ in de eigenlijke tekst met opzet vermeden. Een lezer die liever had gezien, dat de auteur te dezen opzichte wat soepeler ware geweest, zal toch deze strakke houding als consequent moeten waarderen. Slechts een enkele maal zet E. zijn grenzen verder uit dan men zou verwachten: dit is het geval bij de behandeling der lotgevallen van intervokalische *d*. Een bespreking van deze ingewikkelde figuur kan slechts vruchtbaar zijn, als men het historisch verloop in het oog houdt. Nog meer forceert E. zijn eigen grenzen als hij de vormingswijze van de verkleinwoorden behandelt. Hier is hij op een terrein dat hij in het overige van zijn werk terecht onbetreden laat. Eenmaal zich hierop begevend, had hij met evenveel of meer recht kunnen spreken over de condities voor *-er* of *-aar* in woorden als *muld*er en *molen*aar, over *-de* of *-te* in het zwakke praeteritum, over de overgangsklank in samenstellingen, en andere kwesties, die wel een fonetische kant hebben, maar toch in hun geheel op het gebied van morfologie of woordvorming liggen.

De *Phonetiek van het Nederlands* is een werk van grote verdienste, dat voor vele studerenden, niet alleen voor Neerlandici, een voortreffelijke handleiding zal zijn, en een schoon getuigenis aflegt van Eijkmans tot het laatst toe frisse geest en onverzwakte werklust.

Den Haag, Maart 1938.

C.B. VAN HAERINGEN.

Aankondigingen en mededelingen.

De Nederlandse Volkskarakters.

Onder de redaktie van Anne de Vries en P.J. Meertens verscheen een omvangrijk werk over dit onderwerp (Kampen - J.H. Kok - 1938), dat wel niet rechtstreeks de taalkunde betreft, maar daarmee toch zozeer in betrekking staat, dat het in ons tijdschrift een aankondiging en een aanbeveling verdient. Het is in zekere zin een pendant en aanvulling van het *Boerenboek*, dat vroeger in deze rubriek aangekondigd is. Niet minder dan dertig medewerkers beschrijven het karakter van het volk in de streek waarmee ze vertrouwd zijn, zowel in Zuid-als in Noord-Nederland. Voortreffelijk zijn de foto's, door Willem van Malsen met zorg gekozen en artistiek uitgevoerd. Aan het slot een uitvoerige en leerzame *Literatuurlijst*, samengesteld door P.J. Meertens.

Scholastiek Lexicon

door Stephanus Axters O.P. (Antwerpen - Geloofsverdediging - 1937). Het eigenlijke Latijns-Nederlandse lexicon, dat ten doel heeft, vastheid te brengen in de Nederlandse terminologie, valt buiten onze beoordeling. Belangrijk voor de Nederlandse taalgeschiedenis is vooral de uitvoerige *Inleiding*, die een derde gedeelte van dit werk beslaat (blz. 3-163). Daar wordt nagegaan *De zichzelfwording van de Nederlandsche scholastieke vaktaal*, d.w.z. hoe sinds de dertiende eeuw in de mystieke en theologische geschriften de Nederlandse termen gevormd en ontwikkeld zijn. In een tweede hoofdstuk (*De Nederlandsche wijsgeerige lexicographie*) wordt dit onderzoek voor de na-Middeleeuwse periode voortgezet, waarbij ook Protestantse auteurs (S. Stevin, Marnix, Hugo de Groot, Huygens) ter sprake komen. Daarna komt Vondel's taalgebruik aan de beurt en puristen als Kok en Lodewijk Meyer. Het derde hoofdstuk (*Herleving van de scholastiek*) behandelt de negentiende eeuw, waarin Guido Gezelle met zijn nieuw-gesmede mystieke terminologie een ruime plaats krijgt. Een rijk materiaal heeft de schr. in deze studie bijeengebracht, waardoor hij beoefenaars van lexicografie en van onzo taalgeschiedenis aan zich verplicht heeft.

Taalgemeenschap.

In de ‘Tweede interfacultaire leergang’ te Groningen (1937-38) behandelden negen hoogleraren, elk op zijn studieveld, het begrip *Gemeenschap*. Wij vestigen de aandacht op

de voordracht van Prof. G.S. Overdiep over Taalgemeenschap. De volledige gebundelde tekst van al deze voordrachten verscheen bij de firma J.B. Wolters.

Crumbs from an old Dutch closet. The Dutch dialect of old New York by L.G. van Loon, M.D. (Den Haag - Martinus Nijhoff - 1938. Prijs f 2).

In deze studie, voornamelijk bestemd voor Amerikaanse lezers, gaat de schr. na, hoe de overblijfselen van het Nederlands te New York onder Amerikaanse invloed vervormd zijn. In 1910 was hetzelfde gedaan voor het Jersey Dutch Dialect door Prof. J. Dyneley Prince. Na een Introduction en inlichtingen omtrent de toegepaste Orthografie behandelt de schr. de *Parts of speech* en geeft hij een Glossarium met enige teksten, o.a. een vertaling van De verloren zoon, in fonetisch schrift.

Anglo-Dutch Literary relations, 1867-1900.

Wij herstellen een verzuim door melding te maken van een zeer belangrijk artikel van Prof. Brian W. Downs (Cambridge), dat reeds in 1936 verschenen is in de *Modern Language Review*. Met een overstelpend uitvoerig bibliografisch materiaal, zowel in de tekst als in noten, gaat hij na '*The Fortunes of English Literature in the Netherlands*'. Achtereenvolgens worden behandeld: Shakespeare; Anglisten; Comparative Literature; Taco de Beer en Miss Irving; The British Poets: Shelley and Keats; William Morris; Tennyson e.a.; Frederik van Eeden and his formation; British Prophets, Thinkers and Critics; British Novelists; British Dramatists. Dat hij voor dit onderzoek, behalve speurzin, een voor een Engelsman zeldzame kennis van het Nederlands moest bezitten, spreekt vanzelf, en blijkt ten overvloede uit zijn aanhalingen. In een tweede, veel kleinere afdeling, bespreekt hij *The Fortunes of Dutch Literature in the British Isles*. Behalve Engelse kenners van onze letterkunde komen hier vooral de vertalingen ter sprake. Beoefenaars van de vergelijkende litteratuurstudie zullen de schr. dankbaar zijn voor deze bibliografische grondslag.

Kultuur en literatuur in de Maasgouw vóór 1200, door Jef Notermans (verkrijgbaar bij de schrijver te Maastricht).

In deze studie gaat de schr. na, welk aandeel zijn Limburgs vaderland gehad heeft in de kultuur van het Romeinse, het Merovingisch, het Karolingisch tijdvak en van de 'Hoogbloei in de tiende tot en met de twaalfde eeuw'. Met de litteratuur is allereerst

bedoeld de Latijnse, maar voor de laatste periode ook, op het voetspoer van Stracke, Van Mierlo en Van Ginneken, de ‘Oud-Nederlandse’, waartoe dan, behalve wat verloren gegaan is, het Lodewijks-lied en de Wachtendoncke psalmen gerekend worden. Een lange reeks aantekeningen geeft nuttige inlichtingen over uitvoeriger geschriften en bronnen.

Idioticon van het Antwerpsch Dialect.

Het uitgebreide *Antwerpsch Idioticon* van Cornelissen en Vervliet, uitgegeven door de Koninklijke Vlaamsche Academie, wordt weer vermeerderd met een *Bijvoegsel*, bewerkt door Jozef Cornelissen, waarvan het eerste deel (A-H) (311 blz.) in 1936 verschenen is (Turnhout - J. van Mierlo-Proost).

In de reeks Mededeelingen der *Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen* verscheen een verhandeling van Dr. R. van der Meulen *Over een naam van het stormvogeltje: malefijt* (1937), en een van Dr. N. van Wijk over *Klankhistorie en Phonologie* (1938), verkrijgbaar bij de N.V. Noord-Hollandsche U.M. te Amsterdam (Prijs f 0,60).

Beschrijving der Britsche Eilanden door Lucas de Heere.

Dit geïllustreerde geschrift uit de Engelse ballingschap van de Vlaamse dichter, tot nu toe onuitgegeven, verscheen in een zorgvuldig bewerkte uitgave door Dr. Th. M. Chotzen en Dr. A.M.E. Draak, met een inleiding, aantekeningen en glossarium (Voor de seven sinjoren uitgegeven door ‘De Sikkel’ te Antwerpen - 1937).

Stalpart en zijn ‘Roomsche Reys’ door Dr. P. Polman O.F.M. (Tilburg - Henri Bergmans - 1938).

Deze studie heeft ten doel, de bronnen op te sporen van dit polemisch geschrift van Stalpaert van der Wielen, maar de schrijver geeft meer, nl. een karakteristiek van de auteur en zijn werk, in verband met de contra-reformatie, zijn medewerking aan een soortgelijk Zuid-Nederlands geschrift ‘Den Verdoolden Buurman’, terwijl een slothoofdstuk gewijd is aan de betekenis en de waardering van *De Roomsche Reys*.

Die -ingen-Namen der sudlichen Nordseeküste, Ein Beitrag zur Siedlungsgeschichte der Chauken, Friesen und Sachsen.

Deze toponymische studie van Rehder Heinz Carsten (Hamburg - Paul Evert Verlag - 1937) verdient de aandacht van Nederlandse

belangstellenden, omdat het onderzoek zich over een deel van het Nederlandse taalgebied uitstrekte.

Nederlandsche Volkshumor op stad en dorp, land en volk.

Aan de vijf delen van dit vlijtige verzamelwerk van Jozef Cornelissen, is onlangs als ‘Nalezing’ een uitvoerig zesde deel toegevoegd (Antwerpen - De Sikkel - 1938), met talrijke illustraties naar oude spotprenten en moderne foto's, die de aantrekkelijkheid van de folkloristische gegevens verhogen.
C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Maart-April).

De Gids. Maart.

De *Kroniek der Nederlandsche letteren* van Anton van Duinkerken is gewijd aan *De dichter A. Roland Holst*, wiens ontwikkelingsgang van zijn *Verzen* (1911) tot *Een Winter aan Zee* (1937) wordt nagegaan.

April.

In de *Kroniek der Nederlandsche letteren* beoordeelt Anton van Duinkerken *Verhalende gedichten*, van J.A. van der Made (*Sakota*) en van P.H. van Moerkerken (*De Bloedrode Planeet*).

De Stem. Maart.

Dirk Coster herdenkt *Maurits Sabbe*, voornamelijk door een waardering van zijn beide romans *De Nood der Bariseele's* en het *Pastoorke van Schaerdycke*. - In het *Critisch Bulletin* schrijft J.C. Bloem over *Bordewijks up en downs*; Halbo C. Kool over *Kelks productiviteit*.

April.

In het *Critisch Bulletin* bespreekt A. Donker het letterkundig jaarboek *Kristal*, met teleurstelling over de daarin vergaarde oogst.

Groot-Nederland. Maart.

Gerard van Eckeren huldigt *Top Naeff* op haar zestigste verjaardag. - J.C. Bloem geeft een beschouwing *Over poëzie*. - Een artikel van D. Bartling over

Wetenschappelijke aesthetica bevat een afbrekend oordeel over een proefschrift van K.L. Piccardt over *Het Wezen der Kunst*. - De *Kroniek* van D.A.M. Binnendijk is gewijd aan het posthuum werk van Slauerhoff. - F.V. Toussaint van Boelaere herdenkt *Maurits Sabbe*.

April.

In zijn *Kroniek* bespreekt D.A.M. Binnendijk, na een inleiding over ‘Vlaamsch peil’, met ingenomenheid de roman *Alles komt terecht* van M. Roelants.

Stemmen des Tijds. April.

De *Prozakroniek* van C. Tazelaar, getiteld ‘Wisselende aspecten’, bevat een reeks beknopte besprekingen en beoordelingen, o.a. van Diet Kramer, Arthur van Schendel, Marie van Zeggelen, Mary Pos en Wilma. - De *Kroniek der Poëzie* van P.J. Meertens is gewijd aan een achttal jong-Protestantse dichters, nl. G. Kamphuis, K.J. van Dorp, M. Beversluis, W. de Mérode, W. Hessels, J.H. de Groot, Ab. Visser, Theo ten Hooven. Het overzicht eindigt met het pessimistische oordeel ‘dat aan deze boom maar weinig vruchten groeien’.

De Socialistische Gids. Maart.

H.G. Cannegieter geeft een overzicht van het werk van Arthur van Schendel.

Roeping. Maart.

Onder het opschrift *Letterkundig schimmenspel.... menschen of schablonen* beoordeelt Felix van Aret enige ‘ſomans der romantici’, nl. van A.J.D. van Oosten (*Rutschbaan*), Louis de Bourbon (*Vrouwen*), Filip de Pillecijn (*Schaduwen*), J. Weyand (*De drie dwazen*) en Adolf Mensch (*Fabriek*). Alleen over het laatste boek luidt het oordeel gunstig; de andere worden - soms zeer scherp - afgewezen.

April.

Pierre van Valkenhoff levert een bijdrage *Over Multatuli*, naar aanleiding van J. Saks: *Eduard Douwes Dekker. Zijn jeugd en Indische jaren*.

De Vlaamsche Gids. Febr.

Een groot deel van deze aflevering is gewijd aan de nagedachtenis van Maurits Sabbe, de stichter en de drijvende kracht van dit tijdschrift. Lode Monteyne schrijft een hartelijk *In Memoriam*. Daarna volgt wat C. Huysmans, Fr. van Cauwelaert en A. Vermeylen bij zijn uitvaart gezegd hebben. - H. van Tichelen geeft een aantal beknopte beoordelingen in zijn *Kroniek van het Proza*.

Dietsche Warande en Belfort. Febr.

Deze gehele aflevering is gevuld met een bloemlezing uit hedendaagse poëzie, getiteld *De jongste generaties in Vlaanderen*. De samensteller is Marnix Gijsen.

April.

Pierre van Valkenhoff bespreekt *Vondel's Gijsbrecht van Aemstel in nieuw gewaad*.
P.G. Buckinx beoordeelt in de *Poëziekroniek* drie jonge dichters van de 'Waterkluis'.

Onze Taaltuin. Maart.

Onder het opschrift *Een nieuwe ontdekking der taalwetenschap* betoogt Jac. van Ginneken dat het belang van de gebarentaal onderschat is. Hij wijst op de belang-

rijke rol die dat soort taal in menige volksgemeenschap vervult. - H.L. Bezoen, G. en J. Heitkamp en B. Ribbert geven *Proeven van Twentsche dialecten*. - E. de Fremery schrijft over De poëzie van Henri Bruning (*De wraak van het dichterschap*). - Jac. van Ginneken bestrijdt Trubetzkoy's opvatting van *Diphtongen*. - J. Wils beoordeelt de *Nederlandsche Letterkunde* van A.J. de Jong.

April.

Jac. van Ginneken besluit het bovengenoemde artikel. Hij toont aan dat de primitieve schriftbeelden vaak afbeeldingen zijn van gebaren. - Een korte *Litteraire Kroniek* van Jan J.P. Creyghton is gewijd aan Maurice Gilliams. - Toon Weynen publiceert een taalkaart voor de *schommel* in Brabant en Zeeland. - Johan Renders bespreekt uitvoerig het proefschrift van Ant. Weynen over *Noord-Brabantse dialektgeografie*, en legt de nadruk zowel op de ‘resultaten’ als op de onvervulde ‘wensen’.

Levende Talen. Febr.

In deze aflevering vindt men de rede van G. Bolkestein: *Gedachten over en indrukken van het onderwijs in het Nederlands, ook in verband met dat in de drie moderne (vreemde) talen*. Verder ook de tekst van de beide voordrachten in de Nederlandse sektie, nl. van M.J. Langeveld: *Algemene geestelijke ontwikkeling en taalontwikkeling, met name in de puberteit*, en van J. Leest: *Hoe besteden wij 't best de meerdere lesuren in klasse IV en V*?

Vondel-Kroniek IX, nummer 1.

B.H. Molkenboer geeft een uitvoerig overzicht van *De Vondelfeesten 1937*. - De verhouding van Vondel en Rembrandt wordt opnieuw ter sprake gebracht door Huib Luns onder het opschrift: *Aan dezelfde zijde der barricade. Notitie van een schilder bij de Vondelherdenking*. - M. van Can antwoordt ontkennend op de vraag: *Is het lot der ‘beruchte’ zestien verzen beslist?* Bedoeld is de passage uit ‘Henricus de Groote’, die Moller als onecht verwierp en Verwey aan Vondel toeschreef. - J.F.M. Sterck ontkent dat Jan de Bray op zijn schilderij van Seleucus een Vondel-portret gegeven zou hebben.

Tydskrif vir Wetenschap en Kuns. Jan.

F.C.L. Bosman besluit zijn opstel over *Die Afrikaanse Drama*. - J.L.M. Franken bespreekt uitvoerig de etymologie van het woord *Boesman*, dat z.i. terug kan gaan op een Saksisch-Fries woord, reeds bij Kiliaen vermeld als synoniem van bietebauw. Maar daarnaast

denkt hij aan een tweede woord, dat als *Bossiesman* in de schriftelijke bronnen voorkomt en met het eerste samengevallen kan zijn.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XXVI, afl. 1, 2 en 3.

Deze lijvige aflevering is tevens feestbundel bij de vijftigste verjaardag van de redakteur L.C. Michels. W.H. Beuken vraagt aandacht voor een onuitgegeven liederbundel, onder het opschrift *Catechese en zanglust in de tijd der contra-reformatie*. - O. Dambre publiceert een kongresvoordracht *Marginalia bij Jacob van Zevecote's 'Nederduytsche Dichten' 1626-1638*, een zaakrijke inleiding voor een voorgenomen nieuwe uitgave van deze te weinig bekende dichter. - Anton van Duinkerken geeft een interessante beschouwing over *De taal als materie*, waarbij hij de vraag stelt, in hoever de taal van de kunstenaar een magisch karakter heeft, en dus essentieel anders zou zijn dan de logische taal. Verschilt de poëtische taalstructuur wezenlijk van de logische zinsbouw? In het laatste gedeelte komt hij tot het besluit dat de betekenis van de stijlmiddelen voor de taalkunst overschat is. - Jos. J. Gielen wijst op invloed van *Vondel* in het werk van *Poot*, een gevolg van de verering die hij voor Vondel, naast Hooft zijn meester, gevoelde. - Th. Goossens verklaart de Mnl. uitdrukking *Gewijet op die bede*. - H.H. Knippenberg gaat de ontwikkeling na van *De legende van Theophilus*. - P. Maximilianus O.M.C. heeft *De oorspronkelijke uitgave van Vondels Gethsemani teruggevonden*. - J. Moormann geeft verslag van *Een nieuwe bron* voor de geheimtaal, nl. 'De verborgenheden van Amsterdam' door L. Eikenhorst. - Jef Notermans maakt *Enkele opmerkingen over de belangstelling ten aanzien van onze taal in Nederlands Indië*, o.a. naar aanleiding van een interessante voordracht over dit onderwerp van I.J. Brugmans, ook als brochure verschenen. - Jop Pollman bepleit een terugkeer tot 'de juiste en mooiste *Wilhelmusmelodie*', nl. die van 1574. - Aur. Pompen O.F.M. schrijft 'apodictische beweringen' over *Het Kerkelijk Drama*, nl. over het ontstaan van het liturgische drama. Het eigenlijke geestelijke drama is z.i. nooit 'kerkelijk' geweest. - L.J. Rogier geeft *Aantekeningen en correcties op Rotterdamse dialectproeven*, in fonetische omzetting en door kanttekeningen. - E. Rombauts noemt de auteur van *De Doolhof der Politieke Wereld* (Mechelen 1904): *Een modern Poirteriaan*, omdat hij Poirters, maar met minder talent, imiteert. - Ed. A. Serrarens bespreekt in een artikel *De ratio in 't gedrang* de mystisch-

quietistische stromingen in de 17de en 18de eeuw hier te lande, en komt daarbij terug op de merkwaardige ‘verbijsterde psychopaath Willem van Swaanenburg’. In het werk van zulke ‘irrationelen’ heeft men de kiemen van de latere romantiek te zoeken. In hun lijn ligt het optreden van Bilderdijk. - Pierre van Valkenhoff betoogt dat *Jakob Zeeus* meer waardering verdient dan hem gewoonlijk geschonken wordt.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LVII, afl. 3.

De redaktie herdenkt de verdiensten van A. Beets en van W. de Vreese. - Uit de nalatenschap van A. Beets publiceert J.H. van Lessen een artikel over het ww. *Kweesten*, oorspronkelijk: spreken, praten, met een *Naschrift*. - J.W. Muller polemiseert met Van Mierlo over *De proloog van Reinaert I*. Hij handhaaft het dubbele auteurschap, maar acht een twaalfde-eeuwse kern met een langere, geleidelijke groei van het gedicht ‘niet onmogelijk’. - W. de Vries verdedigt zijn afwijkende opvatting *Naar aanleiding van Pée's studie over de verkleinuitgangen*. - C.B. van Haeringen (*Mnl. ghiemant*) betoogt, tegenover K. Heeroma, dat de overgang van *j* in palatale *g* voor palatale klinker met veel voorbeelden aantoonbaar is. - D. Th. Enklaar wijst op *Diplomatiek in den Reinaert*, nl. in vs. 352-354. - A. Schillings vond *Een bron der geschriften van Vondel en Hooft over Hendrik IV*. - J.A.N. Knuttel behandelt *Enkele vragen betreffende Jacob van Maerlant*, o.a. zijn betrekkingen tot Voorne, Damme en Utrecht. - C.G.N. de Vooys ontleent aan J.C. Schutz' ‘Aanleiding’ enige gegevens voor het *Familiaar-gesproken Hollands uit het midden van de achttiende eeuw*. - A.E.H. Swaen ontdekte de melodie, aangegeven boven *Starter's Harte-jacht*. - H.L. Bezoen schrijft over *Oostnederlands ‘bijzinnig’*; K. Heeroma over *G.M. ‘eu’ in het Nederlands*.

Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamschë Academie. Aug.

Deze aflevering bevat de verslagen van de keurraad over een verhandeling van Dr. H.J. de Vos: *Moedertaal onderwijs in de Nederlanden*, ingekomen als antwoord op een prijsvraag. Deze verhandeling is bekroond en zal, na de verlangde aanvulling, uitgegeven worden. Ook aan een verhandeling van Dr. J. Grietens en Dr. M. de Goeyse over *Het Volkslied onder de Brabantsche omwenteling, historisch-kritisch toegelicht* viel deze onderscheiding te beurt. - E.A. Leemans leverde een belang-

rijke bijdrage over *Vondel en Spinoza*, ter bestrijding van het betoog van Pater Th. de Valk O.P., waarmede B.H. Molkenboer zijn instemming betuigde. Volgens de schr., die hierin aan de zijde van A. Zijderveld staat, is het onmogelijk dat Vondel in zijn *Bespiegelingen* Spinoza bestreden zou hebben.

Sept.

Maurits Sabbe publiceert een zesde bijdrage *Uit den Taalstrijd in Zuid-Nederland tusschen 1815 en 1830*, waarin hij spreekt over *De H.E. Leo de Foere of Taalkunde en Politiek*.

Oct.

J. van Mierlo geeft een beschouwing *Over taal en tijd van onze oudste vóórhoofsche epische gedichten*, beginnende met de 'Carel ende Elegast', en vervolgende met de fragmenten van de 'Renout' en de andere zogenaamde Frankische romans. Op taalkundige gronden betwist hij de stelling van Knuttel dat de oudste bewerkingen der chansons de geste in Brabant zouden zijn ontstaan, en bepleit hij de Vlaamse oorsprong.

Taal en Leven, afl. 4.

C. Hedeman (*Journalistenjargon of taalverrijking?*) geeft enkele voorbeelden van cliché-taal in onze dagbladpers. - H. Godthelp oefent kritiek op het letterkundig gedeelte van *Het examen Nederlands M.O.* - C.F.P. Stutterheim Jr. beoordeelt de rede van M.D.E. de Leve over *Psychologie en taalonderwijs.* - A.J. Schneiders beoordeelt de *Beknopte Nederlandse spraakkunst* van Dr. K. Holtvast, herzien door Dr. J.G.M. Moormann; Gerlach Royen veroordeelt de *Nederlandse Spraakkunst* van H. Oberman en A. Bartels.

Neophilologus XXIII, afl. 3.

Th. Weevers wijst op *Some unrecorded Dutch originals of Opitz*, o.a. van Roemer Visscher.

Museum. Maart.

J.J. Salverda de Grave beoordeelt Bockwinkel's *Taaltucht door de 'School van Kollewijn'*.

April.

J.J. Mak beoordeelt het proefschrift van L.M. van Dis over *Reformatorische Rederijkersspelen*. - J.H. Scholte beoordeelt de overdruk van Th. Weevers' artikel over *Vondel's influence on German Literature*.

C.D.V.

De noodlots-idee bij Van Schendel.

De studie van het literaire kunstwerk kan niet blijven staan bij z'n filologische en literair-historische verklaring; evenmin kan ze haar doel stellen in z'n stilistisch-aesthetische doorlichting. Is de eerste noodzakelijk voor het verstaan van z'n materiële structuur en voor z'n geografische bepaling als kultuurverschijnsel, d.i. van z'n milieu- en tijd-gebondenheid; dient de andere tot verdieping van z'n aesthetische werking, - beide hebben als literatuurstudie eerst waarde, indien zij zich richten op het verstaan van het kunstwerk als levensgestalte, d.w.z. indien ze in nauwlettende en gevoelige waarneming doordringen tot de levenskern, het geestelijke krachtcentrum, en van daaruit omgekeerd het kunstwerk als organisme leren kennen en waarderen. Dit centrum is de levensvisie, de levensbeschouwing van de kunstenaar.

Wat de denker drijft, drijft ook de kunstenaar: de drang naar levensverheldering, naar levensverruiming. Het kunstwerk wordt, evenals de gedachte, geboren in de spanning tussen, wat Heidegger noemt, '*Welt* und *Erde*': in de strijd van de ordenende, klarende geest met de materie, d.i. het ongevormde, het duistere, het onverstaanbare. Kunst en denken zijn twee verschillende verstaansvormen: beide zoeken het leven te verstaan, dèze door de filter van het denkend bewustzijn, gene door de verbeelding van het leven zelf. Het denken werkt analyserend, de kunst synthetisch, symboliserend. Het kunstwerk is niet de vorm voor een abstracte idee - een misvatting die zijn uitdrukking vindt in de oppervlakkige onderscheiding 'vorm' en 'inhoud' - maar scheppende, zichzelf vormende idee, groeiende uit en in de levensverbeelding zelf; dynamisch, organisch ontstaande en ook als zodanig alleen te verstaan.

Alle werkelijke kunst is belijdenis, existentiële verbeelding, d.w.z. symbolisering van de levensvisie, van de *existentie* van de kunstenaar en zijn verhouding tot de werkelijkheid. Uit de spanningen in dit krachtcentrum, de spanningen tussen 'Welt' en 'Erde', wordt zijn scheppende werkzaamheid tot telkens nieuwe verbeeldingen gedreven. Zij verklaren de geesteseenheid van zijn

werken, de zieleverwantschap van zijn personen, de aard van zijn motieven en beelden, het ritme van zijn verzen of van zijn proza, de eigen klank en kleur van zijn taal.

Treffend voorbeeld van deze hoge, onmiddellijke kunst is het werk van Van Schendel, in zijn tekening van *innerlijk* leven zuivere idee-verbeelding. In een vroeger opstel, 'Het proza van Arthur van Schendel'[1], wees ik als het leven van zijn verbeeldingen, als de ziel van zijn herscheppingen het romantisch verlangen, de 'schone jacht', het rusteloos zoe ken naar de vervulling van een levensdroom, waarin de krachten worden verteerd, tot die droom een illusie blijkt, een luchtspiegeling die vernevelt. Alle streven wordt gebroken door de tegenwerkende kracht van geheime levenswetten en loopt dood op de klippen van mislukking of tenminste in de stilte der resignatie. Het is de donkere onderstroom in de kleurige verbeeldingen van Van Schendels jeugdwerken, het is de dramatische stuwing in de scheppingen van zijn rijpe leeftijd.

'*Het raadsel des Ongeluks*', als de schrijver het zelf noemt, nog onzuiver gesteld en zwak verbeeld in zijn eersteling *Drogon*, is het grondprobleem in al zijn werken, maar dringt als allesbeheersende kracht naar boven in zijn laatste: *De Waterman, Een Hollandsch drama, De rijke Man, Grauwe Vogels*.

Drogon, de lichamelijk getekende ('Hij was ter wereld gekomen met de rechterwang ruig van roode haren, en ofschoon deze mismaaktheid reeds vroeg werd verevend door een gelijkmatige haargroei aan de linkerwang, bleef hij bekend onder de naam van Duivelsbaard. Lijfeigenen sloegen het teeken des kruises achter zijn rug; algemeen gold het geloof dat er een vloek op hem rustte; de overtuiging ook, dat er te eeniger tijd door zijn toedoen een vreeselijke ramp over de burcht van Sinte-Bertijn zou komen was zoo sterk, dat de spookverhalen, die van mond tot mond door het gansche graafschap werden herhaald, de akeligste voorspellingen inhielden.' Voorspellingen, die maar al te jammerlijk werden vervuld); - zijn verfijnde metamorphose *Tamalone*, de romantische bohémien, vrij en gelukkig in zijn dromen, maar onheil brengende waar de droom zich verwerkelijkt in de daad, het zijn beiden middeleeuwse broeders van de negentiendeëeuwers de Waterman; Gerbrand Wezendonk, Floris

1) *Nieuwe Taalgids XXVII*, 59 vgl.

Berkonrode[1]; Kasper en Thomas Valk[2]: werktuigen of slachtoffers van een duister Noodlot, dat niet alleen door onbeheerste hartstochten of instinctieve opwellingen, maar ook door goed bedoelde daden de mens ten verderve voert. Het romantischkleurige, vaag-historische milieu van ridders en jonkvrouwen, van burchten en kloosters, maakt plaats voor het grauwe, reële leven van de kleine burgerstand en van de werkman, maar de vragen blijven dezelfde en het *waarom* klinkt te dringender, naarmate de tobbers en de zwoegers onder de slagen van het onbegrepene ons nader komen.

Noodlots-romans kunnen wij de laatste werken van Van Schendel noemen, want het Noodlot is er, als reeds gezegd, de allesbeheersende, dramatische kracht: het voert zijn slachtoffers langs fataal-zekere weg naar de ondergang, het omhuivert hun levens van de wieg tot het graf met z'n voortekenen en beangstigende symboliek, het treft hen op het onderwachtst, het richt al hun doen en denken ten kwade, het verteert hun krachten in een nutteloze strijd; als blinden gaan zij tastend door het harde leven en de gesloten hemel antwoordt niet op hun vragen en bidden.

Het Noodlot kondigt zich reeds aan in geheimizinnige tekenen bij hun geboorte: In de nacht dat Drogon geboren werd, had iedereen een zonderling onderaards gerucht en het huilen van honden gehoord. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor, als Ermgarde door Drogons toedoen zelfmoord pleegt en hijzelf door een ongeluk om het leven komt. In de geboortenacht van Floris Berkenrode wordt er een geheimzinnig mompelen gehoord op de binnenplaats van het huis waar hij zijn noodlottig einde zal vinden. En in de eerste levensdagen van Kasper Valk woeden er hevige onweders om het huis, wordt zijn vader door de bliksem getroffen en sterft zijn moeder in eenzaamheid.

Is Drogon *lichamelijk* getekend, de latere hoofdpersonen zijn *geestelijk* getekenden: erfelijkheid bepaalt de trekken van hun karakter, de zonden der vaderen worden ‘bezocht’ aan de kinderen: ‘Een kind als het geboren wordt is zoo wit als sneeuw, maar wie wèl toeziet bemerkt op de sneeuw een roode vlek, dat is de zonde,’ leest Gerbrand Wezendonk in een oud aantekenboekje, dat toevallig uit een kast valt, een woord dat hem later

1) *Een Hollandsch Drama*.
2) *Grauwe Vogels*.

vaak in de gedachten zal komen, als hij zijn hopeloze strijd voert om Floris op het rechte pad te houden. En de erfelijk belaste moge strijden tegen zijn kwade neigingen, ‘Hij wist dat het liegen en stelen hem ingeboren was; hij zou strijden tegen zichzelf, alleen, zonder hulp, tot de zonde hem te machtig werd.’ (Floris Berkenrode in ‘Een Hollandsch drama’).

Ook de dingen en de natuurelementen leven mee in de gerichten van het noodlot. Het roemrijke slagzwaard van Drogons voorgeslacht hangt te hoog voor zijn greep: ‘Hij raakte het aan, opende de mond, zwikte en tuimelde achterover. Het zwaard, door de aanraking, zweefde aan het koord in slingerende beweging’;.... ‘het slingerende slagzwaard zocht het rustpunt, roerloos stonden de ijzeren voorvaderen langs de wanden geschaard in het licht der doovende flambouw.’

Wat hier, in Van Schendels eersteling, een op zichzelf staande suggestie is, groeide in zijn latere werken tot organische symboliek: Het oude, sombere huis der Wezendonks is het expressionistische decor van het drama dat zich er in afspeelt; het benauwt Floris door z'n geheimzinnig nachtelijk leven, hem sprekend van de zonden der vroegere geslachten, en het drijft hem in waanzinnige angst tot de brandstichting, waarin het noodlot zich voltrekt. Het witte huis ‘Weltevreden’, het huis van de ‘de grauwe Valk’, verlaten nadat deze er door de bliksem getroffen en zijn vrouw gestorven is, trekt onweerstaanbaar de kleine Kasper. Hij vindt er de verroeste bijl, die later, als hij er is teruggekeerd, de verpletterende slag in zijn leven zal slaan. Het water, de noodlotsmacht in het leven van de Waterman, dat hem alles neemt en waarin hij eindelijk afgestreden wegzinkt, is het geheimzinnig lokkende, hem bindende element: ‘Hij kon het haten, hij kon er tegen vechten, maar hij kon er niet van weg.’ Als held zien wij hem, waar hij bij de overstroming in de Bommelerwaard in uiterste krachtsinspanning en onverdroten volharding het water z'n prooi ontrukt, maar telkens weer is het hem te machtig: Als zijn enig zootje verdronken is, steekt hij in machteloze woede in het water en hij keek den hemel aan en hij zeide: ‘Ik ben maar een worm, ik kan het niet helpen, dat ik het water vervloek. God, wat hebben wij voor kwaad gedaan?’ Als hij zijn vrouw heeft weggebracht, omdat zij niet leven kan op het gevloekte element, lezen wij: ‘Het water blonk hard als staal.’ Eenzaam keert hij er naar terug en zwerft er rond op zijn wrak geworden schuit ‘Vertrouwen’, tot de dood hem verrast.

De kunst van Van Schendel is geen realistische kunst, maar idee-verbeelding. Daarin ligt zijn kracht en zijn zwakheid. De kracht o.a. van, wat Scharten noemde, zijn ‘atmosferische suggestiefheid’, waarvan hij meer dan iemand het geheim kent. In een enkele trek zet hij het accent in of weeft hij de suggestieve stemming der natuur om de gebeurtenissen en het innerlijk beleven. Als Wouter, de broer van de Waterman, hem zijn donker zieleleven heeft uitgeklaagd: Hij boog het hoofd en staande voor het raam, keek hij door de hor naar de nevel over de gracht. En het leven van Maarten zelf, waarvan de slotsom is: ‘Goed gewild, maar dom gedaan,’ vindt z'n beeld in de atmosferische tekening: ‘Er hing een dunne mist over de rivier toen hij weer naar de stad voer, de schim van de toren stond vaag boven de lage huizen. Hij dacht aan zijn kinderjaren, toen het was of de stad altijd in de mist lag en zelden in de zonneschijn, hij herinnerde zich maar één licht seizoen, dat kort geduurd had.’ - De zwakheid: in het soms gewilde, onwaarschijnlijke der gebeurtenissen, het gechargeerde van de karakters. Aan Feithiaanse romantiek doet denken het gedrag van de jongen Maarten, de latere Waterman, bij het beleg van zijn vaderstad, die zozeer onder de druk van zondebesef gebukt gaat, dat hij biddend de dood zoekt, om voor zijn medeburgers te boeten: ‘Hij bad steeds maar, steeds dringender, God aanroepende met alle namen die hij geleerd had, den strengen albestuurder en wreker. “Almachtige,” bad hij, spaar ze allemaal en mij niet, mij niet!’ Op onverklaarbare wijze verliest Kasper (in ‘De grauwe Vogels’) het geld dat de oorzaak van het huiselijk verdriet, de aanwezigheid van de waanzinnige Thomas, moest wegnemen. Deze Thomas vooral is meer type dan karakter. Op de psychologische zwakheid in de karaktertekening bij Van Schendel is trouwens al vroeger gewezen.

Ik sprak hierboven van de organische symboliek in deze kunst. Een treffend voorbeeld daarvan hebben we in de compositie van ‘De grauwe Vogels’. Bij de geboorte van Kaspar woedt er een onweer om het huis, zo hevig, dat altijd wanneer er onweer in de lucht hing, al de jaren van de kindertijd, hij hoorde vertellen, hoe het geweest was op de dag dat hij geboren werd. Tweemaal was die dag de bliksem bij hen ingeslagen. - Dit is meer dan een toevallige gebeurtenis, het is het grondmotief in de levensverbeelding van deze moderne Job. Niet alleen is het 't begin van zijn ongelukken, niet alleen vernielen in zijn later leven

onweders het werk van maanden, soms van jaren, maar telkens weer slaat het Noodlot als de bliksem in in zijn bestaan. Na een periode van betrekkelijke rust en voorspoed trekken de wolken van onspoed dreigend samen en treft hem een nieuwe slag: ‘Toen kwam de verandering, de eerste van de slagen die hij te verduren had’.... ‘Toen moest uit dien klaren hemel een ongeluk komen zoals hier nooit geweest was’.... ‘Toen stak plotseling de onrust op’.... zijn typische wendingen in dit verhaal van schoksgewijze levensvernietiging. Een ritme dat zich aftekent in de opvolging der hoofdstukken.

Albert Verwey heeft in een studie over Van Schendel's ‘*Een zwerver verliefd*’[1] de ontwikkeling der noodlotsidee in ‘*Drogon*’ en in dit boek getekend. ‘Drogon’, aldus Verwey, ‘is een man die, ook als hij het niet wil, het slechte doet, en daartoe, naar voortekens en volksgeloof, geboren schijnt.’ Tamelone is eveneens ‘een van hen die onder een wolk leven, onder een dreiging, onder een onafwendbaarheid die vroeg of laat verwoestend in zijn leven treedt.’ In beiden openbaart zich de wet, dat het Noodlot de mens door zijn *opwelling* (bij Tamelone zelfs door de goede opwelling) ten verderve voert. Merkwaardig blijft deze wet ook de levens in Van Schendels latere werken beheersen. Gerbrand Wezendonk, de hoofdpersoon in ‘Een Hollandsch Drama’, meent het aan de eer der familie verplicht te zijn, als zijn zwager met zware schuld aan de kleine luiden die hem hun spaarpenningen hebben toevertrouwd is gestorven, die schuld af te doen en zo zijn jonge neef van de smet die op hem kleeft te reinigen. Voorts neemt hij de zorg voor diens opvoeding op zich. Dat wordt zijn noodlot. - Kasper Valk (in ‘De grauwe Vogels’) heeft bij ongeluk zijn broer Thomas met een geweerschot getroffen, waardoor deze later hulpbehoevend wordt. Hij neemt en houdt hem, tegen alle waarschuwing in, in huis en bewerkt daardoor de ellende voor zich en de zijnen.

Bij beiden vormt dit besluit de beslissende crisis in hun leven, die, in het volgen van de stem van hun geweten, hen voert uit, wat genoemd is ‘der Verlorenheit an das *Man*’, tot ontwikkeling van hun wezen, in de strijd met machten, door het Noodlot op hun weg gesteld. Beiden voeren die strijd met de alle helden van Van Schendel typerende eigenzinnigheid en gaan er in onder,

1) *Proza III*, 37 vlg.

maar met de rustige zekerheid, het goede te hebben gedaan. Sterker nog spreekt deze crisis in de twee andere romans van de laatste jaren, ‘De rijke man’ en ‘De Waterman’. De ‘rijke man’, die we in de aanvang van het boek vechtend uit een wijnhuis zien komen en die in die stille Kerstnacht tot kennis van zichzelf en tot een nieuwe levensrichting ontwaakt: ‘Onverwachts werd hem *de verlossing van den sleur* gegeven, onverwachts kon hij zijn zooals hij altijd verlangd had, het scheen een wonder dat hij niet begreep.’ Hij zal volbrengen wat van de rijke jongeling (in het bekende Evangelieverhaal) werd gevraagd, hij zal zijn geld de armen geven en zijn geluk slechts zoeken in het gelukkig maken van anderen. In onberedeneerde, vaak onverstandige vrijgevigheid strooit hij zijn geld uit over waardigen en onwaardigen, en ervaart hierin de weinige geluksmomenten van zijn leven, terwijl het deel, aan zijn kinderen gelaten, slechts hatend egoïsme en broedertwist te weeg brengt. Hij sterft eenzaam en berooid maar gelukkig, in een andere winternacht met sneeuw en regen. - De Waterman komt tot zichzelf in de strijd tegen zijn bekrompen, egoïste orthodoxe omgeving. Met Wuddingk, de leider van de godsdienstige secte der Zwijndrechters, volgt hij de apostolische levensregel: al het mijne is het uwe, zoals geschreven staat: ‘Zij die geloofden waren bijeen en hadden alle dingen gemeen.’ ‘Is het niet beter mekaar het brood te geven dan het mekaar uit de mond te nemen. De schrift uitleggen al naar het valt, dat kan een ieder, maar ieder weet ook in zijn hart wel wat de ware uitleg is. Een ieder moet doen naar plicht volgens zijn geweten,’ zo redeneert deze humanistische christen. En hij houdt deze leer niet alleen vol tegenover zijn meer ‘praktische’ broer Hendrikus, die meent ‘Leven zooals bij den apostel geschreven staat, alles voor en met elkander, dat is ziekelijke inbeelding. De gezonde rede zegt je dat je niet alles wat in de bijbel staat letterlijk moet nemen, dan zouden we geen menschen maar engelen zijn...,’ maar versmaadt alle levensgemak voor zichzelf en geeft, wat hij zuur verdiend heeft en zelfs een erfenis die hem uit eigen nood zou kunnen helpen, aan de armen. Zo zijn al Van Schendels helden goedmoedige dulders, dwazen naar de wereld, gebukt gaande onder en eindelijk gebroken door de slagen van het onbegrepene, maar gerust in het besef dat zij niet anders kunnen zijn dan ze zijn, en dat alles z'n wijze bedoeling heeft.

‘Het raadsel des Ongeluks, door geen sterveling nog begrepen,’

duistere benauwing in ‘Drogon’, is de allesbeheersende vraag zonder antwoord in het laatste boek, ‘De grauwe vogels’. Erfelijkheid verklaart veel: Kasper en Thomas, zoons van dezelfde vader, ‘de grauwe Valk’, een eigenzinnig man, gesloten, in wilde opstandigheid vechtend tegen het lot, - maar van verschillende moeders: de moeder van Thomas was een harde vrouw, die haar man sarde tot dolmaken toe; Kaspers moeder, die zelf rustig was, gaf haar man rust in het laatst van zijn leven. Die trekken tekenen zich af in de karakters van de zoons: Thomas, vals en plaagziek; Kasper, goedig en opofferingsgezind. Thomas is een gedoemde, maar ook Kasper is een ongeluksvogel, van zijn jeugd af aan altijd in 't hoekje waar de slagen vallen. ‘Het is niets dan een toeval, zooals men een kaart krijgt met nummers bij het kienspel. Het is net of men zes boontjes van dezelfde plant neemt en er vijf op een goede plek legt en één in de schaduw alleen; die ene ben ik’ filosofeert hij al als jongen. Als de dominee hem spreekt van een goddelijke Voorzienigheid, ziet hij daarin niet anders dan de bekentenis dat men de reden niet weet, waarom de een door tegenspoed wordt getroffen zonder de minste schuld. ‘God,’ zo redeneert hij, ‘is immers veel te heilig om Hem daarvan de schuld te geven.’ Het geloof van de volwassen Kasper is een fataliteits-geloof: ‘Waar ik aan geloof is iets dat niet wreekt en niet telt. Waarom zal ik roepen naar een hemel die geen antwoord geeft omdat de stem zoover niet reikt?’ Toch, soms is het hem, of hij een orde ziet in het toeval, maar aan besturen kan hij niet geloven, omdat het met evenveel wreedheid als goedheid wordt gedaan.

Eerst in zijn ouderdom, als hij als een andere Job zit bij de puinhopen van zijn leven en de drie vrienden - gemakkelijke troosters omdat het hunzelf wèl gaat - hem als altijd vermanen over zijn ongeloof, zijn eigenzinnigheid en stijfhoofdigheid, z'n hoovaardig zijn op eigen kracht, belijdt hij: ‘Denk niet dat ik geen macht heb gezien die niet redeloos kan zijn, want er is orde, blind ook niet, want er is een doel. Met mij is het gevolg geweest mij zoo klein en hulpeloos te maken als op den dag toen ik geboren werd, mij te leeren niet op mijzelf te vertrouwen. Waarop moet ik dan wel vertrouwen? Hetzij lot hetzij bestuur, het ligt eender verborgen voor mijn kennis. Als het God is, ik heb hem niet gekend, dat is waar, ik heb niet geweten wie hij is en van zijn recht of onrecht kan ik niet spreken, want ik ben klein in mijn onwetendheid. Groot is hij, wie hij ook zijn mag, ja groot.

Geen mensch die voor zijn grootheid niet buigen moet.' - 'Niemand zal ooit begrijpen waarom in de wereld de dingen loopen zooals ze doen. Mogen jullie het weten, mij blijft het verborgen waarom bij mij in huis altijd de slagen vielen. Daar zal ik ook niet naar vragen, het is toch niets dan tasten langs wanden zonder deur of venster. Aan mij is het alleen om te werken, niet om te spreken of naar raadsels te zoeken. Ik zal mijn plichten doen zooveel ik kan en zoo lang ik kan, en dan voorbij gaan.' En de vrienden: 'Zij zwegen weer. Toen sprak Blok: Onze God, die ons uit genade de goede hoop gegeven heeft, moge je hart vertroosten en je de kracht laten behouden, dat je werk goed zal zijn, dat willen wij voor je bidden.'

Zo eindigt deze noodlots-tragedie, waarin ook het christelijk geloof geen licht vermag te spreiden. De vrienden zijn starre dogmatici, die slechts wijzen kunnen op de noodzakelijkheid van trouwe vervulling van de godsdienstplichten, hem voorts in zijn menslievende daden vermanen, niet te rechtvaardig te willen zijn, daar dit voert tot eigengerechtigheid. Kasper zegt hun, niet te kunnen geloven in een God die prijzen uitdeelt voor goed gedrag. Hier, als in al de genoemde werken is het verzet van de humanistische 'christen met de daad' tegen een harde, dode leer. Een milder vorm van christelijk geloof wordt ons voorgesteld in Heiltje, de vrouw van Kaspar, die bidt om licht en kracht in hun duisternis, maar ook wankelt in haar vertrouwen onder de voortdurende slagen en eindelijk slechts smeekt of 't nu genoeg mag zijn. Ook zij kan haar man niet overtuigen van de kracht van het geloof.

Hier ligt, naar ik meen, de oorzaak der geringe dramatische bewogenheid in Van Schendels levensbeeldingen. Tegenover het tasten en zoeken, het vragen en vermoeden klinkt niet het 'en toch' van een krachtige geloofsovertuiging. 'Geloof toch, het is zoo gemakkelijk te gelooven' luidt het zwakke verweer van Gerbrand Wezendonk. Heiltje, in 'De grauwe Vogels', ervaart het wel anders, in de nood bezwijkt het.

Hierin blijft het laatste boek, kennelijk geïnspireerd door het bijbelboek Job, zover achter bij het klassieke voorbeeld. Er is niet de geloofsheld of de geloofsheldin, die uit dieper krachtbron leeft en worstelt, die volhoudt en eindelijk triomfeert in de zekerheid 'Ik weet dat mijn Verlosser leeft'. Er is bij gelovigen en ongelovigen slechts de echo van de oudtestamentische levensklacht: Heeft niet de mens een strijd op aarde, en zijn niet zijn

dagen als de dagen des dagloners? Gelijk de dienstknecht hijgt naar de schaduw, en gelijk de dagloner verwacht zijn werkloon, alzo zijn mij maanden der ijderheid ten erve geworden, en nachten der moeite zijn mij voorbereid.... (Job. 7), met de vernietiging als enig uitzicht.

Deze stemming verklaart ook de stijl van Van Schendels laatste romans, zo zeer verschillend van die in zijn jeugdwerken. De levensverbeelding is even indringend, zo niet krachtiger geworden in z'n versobering. Maar met de droom is het kleurige van zijn levensvisie, de lichte gang van zijn proza verdwenen. De lijnen zijn verstrakt, het ritme is verzwaard. De taal is als het onbewogen medium, dat met ernst en zekerheid het onvermijdelijke beschrijft. Het is de taal van de kroniek, zakelijk en onpersoonlijk de feiten noterend, door geen flits van humor verlicht, door geen meegevoel vertederd en door geen verzet feller bewogen. Het leven is er niet reëel, de personen zijn geen mensen van vlees en bloed, die ons nabij komen; wij horen niet de klank van hun stem, wij zien niet de blik van hun ogen. Met de expressieve kracht, hem eigen, beeldt hij het décor en, onder de suggestieve belichting spelen zij, dragers van de idee, hun schimmenspel van essentiële levensverbeelding. Als Kasper en Heiltje zich met elkaar verbonden hebben en hun moeitevol huwelijksleven beginnen, lezen we: ‘Langzaam, met vaste stappen gingen zij verder tot het al schemerde en de nieuwe maan zichtbaar werd uit de nevelen. *Zij hielden elkander bij de hand in de duisternis op den weg*.’ Als Thomas, blinde noodlotsmacht, in zijn helderziendheid Heiltje een nieuwe weg gewezen heeft, die haar nog duister is: ‘Hij trok zijn jas aan en ging. Voor het venster staand zag zij hem na, *hoe hij langzaam liep, den baard vooruit, en in den mist verdween*.’ Dit zijn een paar typische voorbeelden van Van Schendels zinrijke beschrijvingskunst. Hier schuilt het geheim, waardoor het schijnbaar onbewogen, droog verhaal ons niettemin onweerstaanbaar boeit.

Uit de nevelige verte van vroegste jeugdherinnering komt het verhaal op - het eerste hoofdstuk staat geheel in de voltooid verleden tijd -, donker preludium, dat inzet met de grondtoon; ‘Toen hij nog klein was, alleen in den tuin of lange de wegen, had hij gevoeld dat er met hem gedaan werd wat hij niet wilde’ en eindigt: ‘Kasper was pas twaalf jaar toen hij gezien had, en meer dan eens, dat er veel door het toeval wordt beschikt.’

Ook het nuchtere relaas der verdere levensontwikkeling behoudt

in de verhalend-beschrijvende onvoltooid verleden tijd de afstand van de objectieve beschouwing. Directe rede komt zo goed als niet voor, gesprek en gedachte worden naar hun inhoud geresumeerd in de onpersoonlijke indirecte rede, hoogstens weergegeven in de 'Erlebte Rede', de eigenaardige mengvorm van direct en indirect met de derde persoon in plaats van de eerste en in het imperfectum van het verhaal: '(De dominee) zeide dat het droevig was de juffrouwen Bosch te missen en ook Kasper was zwaar bezocht. *Men kon niet weten langs welke paden God de menschen wilde leiden, maar men mocht nooit het geloof verliezen dat alles om ons bestwil werd bestuurd*.'

De nominale stijl, vroeger reeds getekend als typerend voor het proza van Van Schendel[1)], ontwikkelt in zijn latere werken vooral z'n bizondere kracht van verzwaring, verdichting en reliëf-werking. Van *verzwaring*: De idee-verbeelding beschrijft meer hoe het was en hoe het werd, dan het actieve gebeuren. Vandaar constructies als: 'Toen kwam de verandering,' 'Toen begonnen voor hem de moeiten van het raadschaffen,' 'Van hem kwam de verstoring,' 'Maar in den winter kwam er duisternis met groote tranen,' 'Het was niets dan wachten, herinneren, mijmeren en twijfelen, met de oogen naar het venster, de dorre heesters en de winterlucht,'.... In deze stijl begrijpen we de voorkeur voor de vele zware substantieven op *-heid* (Hij bedwong zijn ongeduldigheid, 'zonder haastigheid,' 'buien van driftigheid, dan weer van wantrouwigheid') boven de actiever vormen: ongeduld, haast, drift, wantrouwen; - van analyserende constructies als: 'Van den eersten dag was *de onaangenaamheid* in huis, *van grove of hatelijke opmerkingen aan de eene zijde, van verzwegen gegriefdheid aan de andere*.'

Zwaar werken de veelvuldige participia: 'Gerrit had de schouders opgehaald, *zeggend* dat men zich met zulke zaken het hoofd niet moest breken.' 'Hij liep naar de keuken, de deur *grendelend*.' We treffen ze zelfs aan, waar we het verbum finitum zouden verwachten: 'Spoedig daarna kwam Toon binnen loopen, huilend, het gezicht *verbergend* in haar schort'; - de onpersoonlijke passieve vormen: 'Er moest weer de kachel gezet worden.'

De *verdichting*: In de gedrongen, beschrijvende stijl van Van Schendel geniet de participiale constructie ook de voorkeur boven de volledige adverbiale bijzin, zelfs boven de parataxe,

1) *N. Taalgids XX. VII*, 68 vgl.

als we zagen; woorden die slechts dienen tot syntactische afronding worden uitgedrongen: ‘De grond, eindelijk gereinigd en welgevoed, bracht overvloedig gezond gewas op, geen stukje onbenut.’ ‘Leentje hield zij in haar slaapkamer met de deur dicht, een kachel daar geplaatst, warm gestookt.’ ‘Dat de grijze Valk zich te buiten ging met ruwe taal, daar had hij reden voor, binnenshuis getreiterd en buiten alles hem tegenloopend.’

Talrijk zijn ook de relatieve bijzinnen, in allerlei functie; verdiepend: ‘De tijd van *slagen* kwam, waaronder beiden wankelden, de eene viel, de andere vernederd werd’; causaal: ‘Van Peter verdroeg hij het slecht, *die hem kende en beter had moeten weten*.’ ‘Hij zou het beproeven met de nieuwe kunstbemesting, *die doelmatiger en goedkopere scheen te zijn*’; - verklarend: ‘Mijnheer Bosch had al afgesproken met Marie, *die ging trouwen*, dat hij bij haar in huis zou komen.’ Ze zetten *reliëf* in de beschrijving, waar ze de nevenschikking vervangen; de hoofdmomenten in de gebeurtenis staan in de hoofdzin: ‘Er stond een geweer aan den donkeren muur. Hij nam het en legde het op haar aan. Toen kwam Kasper in de deur, die riep dat het geladen was en toesprong om het af te nemen. Het was maar een enkele beweging met zijn linkerhand, het schot ging af, Thomas viel, getroffen in het gezicht. Des avonds werd hij in het rijtuig geholpen, dat hem naar het hospitaal moest brengen. De burgemeester kwam hem ondervragen, die hem toonde hoe het gedaan was, een oogenblik maar, zonder dat men het kon zien aankomen.’

Verzwaring, verdichting, gevoelige reliëfwerking, atmosferische suggestie door een organische symboliek, noemden we als de stilistische kenmerken in deze noodlotstragediën, Krachten, die harmonisch samenwerken om een verhaal van alledaagse werkelijkheid te verdiepen tot de symbolische verbeelding der levensvisie van de kunstenaar.

W. KRAMER.

Over onze vertrouwelijkheidspronomina en de daarbij behorende werkwoordsvormen.

Wij beschikken over drie (of als men wil vier) pronomina voor vertrouwelijk gebruik: *jij*, de verzwakte vorm *je* en de met een j-pronomen samengestelde vormen *jullie* (en *jelui*[1]). Historisch beschouwd is *jij*, evenals *gij* - beide pronomina gaan terug op één grondvorm - een meervoudspronomen, dat *du* als enkelvoud naast zich had. Maar *jij* komt ook in gebruik voor één persoon, betreedt dus het terrein van *du* en wordt hoe langer hoe ernstiger concurrent. Het is bekend dat *du* op een groot deel van het Nederlands taalgebied de strijd heeft verloren en *jij* zou voor de taak gestaan hebben om alleen beide functies, enkel- en meervoudsfunctie te vervullen - een dubbele taak die *ghi* in de Mnl. literatuur en ons *gij* in literatuur- en redenaarstaal nog vervult - als niet de behoefte aan een duidelijke onderscheiding der beide getallen naast *jij* een nieuwe uitsluitend voor het meervoud bestemde vorm had doen ontstaan, nl. jij met een meervoudsindicator, een appositioneel meervoudig woord, *luiden* (*lieden*), spoedig afgekort tot *lui*. Dit *jij-lui*, in gebruik gekomen nog voordat *du* geheel was verdwenen, drong langzaam maar zeker *jij* uit zijn meervoudsfunctie en *jij* blijft gereserveerd voor het enkelvoud. Anders gezegd: een Doppelnumerus *du-jij,* dat over dreigt te gaan in een Einheitsnumerus (*jij-jij*), wordt weer hersteld door de opkomst van een nieuw (meervouds-)-pronomen, zodat *jij*(e) - *jijlui* (jelui, jullie, m.) in plaats is getreden van *du*(e) - *jij* (m.). Zo moet, in grote trekken, het verloop in Holland zijn geweest.

Men weet dat de *j*-pronomina in Holland eerst kort na 1600 in onze literatuur aan den dag komen. Dan bezit *jijj* nog verzwakte meervoudsfunctie, die het stellig tot het eind van de 18de

1) '*Jelui* heeft een beetje hoger standing dan *jullie*', zegt Kloeke in zijn inaugurele rede *Deftige en gemeenzame taal* (blz. 20). Voor mij is *jelui* in de eerste plaats de ongewonere vorm, maar - de verhouding tussen hedendaags *jullie* en *jelui* kan hier in hoofdzaak onbesproken blijven (zie het vervolg van dit opstel): de werkwoordsvormen bij beide pronomina zijn gelijk.

eeuw heeft gehouden (naast zijn enkelvoudsfunctie). Bij Bredero, Coster en anderen vinden we *jij* herhaaldelijk als meervoudspronomen, maar - alleen gevolgd door een appositie in het meervoud (meermalen een invectief) of in een verband waarin de meervoudsidée door andere middelen reeds tot uiting is gekomen; dus *jij boeren, jij boeven, moordenaers* enz.[1] Nog in de Sara Burgerhart vindt men vbb.: *jij fijnen* (uitg. W.B., Dl. I, blz. 50); eveneens in de Willem Leevend. Tenslotte nog een vb. van Betje Wolff in *De Grijzaard* I, 316-7, hier zonder onmiddellijk volgend meervoudig substantief, 't verband bepaalt hier 't meervoud: Jelui *ben* Kinderen des torens en der verdoemenisse! *Je* komt in de Kerk as of je lui op een Brulloft *ginge* (Westfriese verbaalvorm, evenals het voorafgaande *ben*).... 's avonds *komt jij bij ien*, en dan hoor ik enz. Latere vbb. uit Hollandse taal ken ik niet[2] en in de algemene taal is het meervoudige *jij* stellig verdwenen. Eveneens is, meen ik, in beschaafd taalgebruik de vorm *jij-lui* verdwenen, nog door het Ndl. Wdb. onder de gebruikelijke meervoudspronomina genoemd (met vbb. uit Van Lennep en Beets' Camera Obscura). Wel leeft (of leefde voor kort?) *jij-lui* dialectisch nog in Holland (zie bijv. Winkler's *Dialecticon* II, 49, tongval van de stad Hoorn).[3]

Dit *jijlui*, met de zwaktonige bijvorm *jelui*, moet van af de 17de eeuw het normale meervoudspronomen zijn geweest op Hollands, stellig op Amsterdams (Noordhollands) gebied. Het materiaal dat het Ndl. Wdb. geeft, behoeft wel enige aanvulling: de eerste vbb. van *jelui* worden uit Van Effen, van *jijlui* uit Wolff en Deken gegeven. Ik acht het wenselijk, vooral ook in

1) Ook *je* komt in deze positie voor, bijv. Coster, *Duytsche Academi* 231: komt hier *je boeren*; vgl. Asselijn, *Kraambed van Zaartje Jans* (uitgave van Verwijs en De Jager, blz. 273): tel *je* maar voort (tegen een boer die eieren telt) en blz. 305: laat *je* me maar begaan; Van Moerkerken 171: houdaer, *je* Tovenaer; 301 ô *je* vercken (de laatste vbb. enkelvoud).

2) Natuurlijk leeft het meervoudig *jij* (*ie, jai* enz.) nog in Saksische dialecten, waar ook *du* (*doe, dou*) als enkelvoudspronomen niet (geheel) is verdwenen. Maar ook zelfs daar waar *du* wel volkomen buiten gebruik is geraakt, komt soms *jij* nog in dubbele fundie voor. Ik wijs op het Veluws (Van Schothorst, § 301) en noteerde o.a. uit *Van de Schelde tot de Weichsel* I, 521: *denk jie, lange slamieren*, dat.... (Soest).

3) Bij Karsten, *Het dialect van Drechterland*, vind ik geen *jijlui* opgegeven.

vorband met Kloeke's hypothese omtrent het ontstaan van Hollands *jullic*, de vbb. uit te breiden en begin met een vb. uit de Warenar: *Jy luy en houtje woort niet* (vs. 355). Bij Van Moerkerken vindt men tal van vbb.: *gae jy luy* (blz. 246)[1]; *bin jy luy* (265); *jy luy leeft* (397); zie verder blz. 418, 468, 542, 545, 573, 581; Van Vloten III, 213; Huygens' *Trijntje Cornelis* 1373: *vent jy luy dit goetje*; Asselijn, blz. 314: *Schei jy luy der uit*, enz. - In de 18de eeuw: Van Effen[2]: *jy luy oordeelt*; Sara Burgerhart I, 51: de papen zijn nog beter dan *jijlui*. In de proeve van 'Amsterdamsch der deftige burgers van 1825', geschreven door Alberdingk Thijm (in 1877!) en opgenomen in Van de Schelde tot de Weichsel I, 265 vindt men *jijloi* (en *jeloi*). Dan noteer ik ten slotte uit Brill's *Hollandsche Spraakleer* (1846): 'Dit *gijlieden* nu wordt in het dagelijksch leven tot *jijlui*, en, met omzetting der vokaalklanken, *juilij, juili*'.[3] Van het sedert de 17de eeuw in onze Hollandse kluchten herhaaldelijk voorkomende *jelui* behoef ik geen vbb. te geven. Wel mag hier nogeens uitdrukkelijk worden opgemerkt dat *jullie* in oudere literatuur nooit en nergens wordt aangetroffen; *de eerste vbb. komen pas in de tweede helft der* 19*de eeuw* (ik ken ze uit Klikspaan).

Kloeke heeft zich in zijn *Deftige en Gemeenzame taal* tot taak

1) Kortheidshalve vermeld ik alleen de pagina; tijd en plaats van uitgave der kluchten, evenals de schrijvers, kan men bij Van Moerkerken vinden.
2) Bibl. van Nederl. Letterkunde 8: *Uit Justus van Effen's Hollandsche Spectator*.
3) Van dit *juili*, door het Wdb. VII, 304 ook vermeld - als 'dagelijksche, zeer gemeenzame omgangstaal' - geeft Kloeke in zijn *Deftige en gemeenzame Taal* de hedendaagse verspreiding, voorzover hem bekend, met de toevoeging (blz. 20): 'Het is van alle aanspreekvormen denkelijk wel de platste (en dus oudste?) vorm.' Ik wil ook achter *dus* graag een vraagteken zetten. Heeroma vond in een pamflet van 1709 het pronomen *juyluy* (zie Ts. 57, p. 80) en vermeldt Prof. Muller's mening, dat voor hem, als Amsterdammer *juilie* tenminste even gewoon is als *jullie* of zelfs misschien een lichte 'verdeftiging', ontplatting van deze vorm. Laat-ik nog enkele vbb. van *juilie* (voor mij een geheel onbekend woord) toevoegen: Herhaaldelijk vindt men het vnw. in *De Candidatuur Van Bommel* van Doctor Juris (De Koo, de bekende redacteur van de Groene Amsterdammer omstreeks 1900), hier stellig niet als 'plat' bedoeld. Verder is het in gebruik in het Westen van de Hoekse Waard (althans voor kort nog), ook, blijkens Van de Schelde tot de Weichsel I, 260, in Noordwijk aan Zee (naast *jelui*).

gesteld een verklaring te zoeken voor deze geheimzinnige vorm; hij meent dat *jullie* via *jollie* (waarvan vbb. uit oudere taal ontbreken) teruggaat op een objectief- of (en) possessiefvorm *joului* die dan als nominatief in gebruik zou zijn gekomen.[1] Heeroma neemt, met enige wijziging, deze theorie over (Ts. 57, blz. 80). Ik kan ze evenmin aanvaarden als Van Haeringen die in het Supplement op het Etym. Wdb. van Franck van Wijk m.i. gegronde bezwaren oppert. Zonder hier dieper op de kwestie in te gaan zou ik toch dit willen zeggen: het heeft mij aanstonds bevreemd dat Kloeke volkomen buiten bespreking laat het feit, dat tot in de 19de eeuw onze Hollandse kluchtspelschrijvers en andere auteurs het (lagere) volk uitsluitend *jijlui* en *jelui* laten gebruiken. Wat voor motief zouden zij kunnen hebben gehad om een vorm *jollie*, die Kloeke althans voor Zuid-Holland in de 17de eeuw aanneemt,[2] stelselmatig te vermijden? Wij kennen nu een bonte rij van *jijlui*-varianten (het Wdb. geeft (jijlie) *jelie; jijlui, jelui; juilie, jullie*; daarbij komt Heeroma's *juilui*; Kloeke vermeldt nog *julle, jollie, jeloi, jolle, jullui, jelui* (Urk) en verder verschillende Zuidhollandse en Utrechtse variaties). Natuurlijk is in deze veelheid gemakkelijk enige orde te brengen, maar zou het zo vreemd zijn dat dit veel en in verschillende posities en verhoudingen gebruikte voornaamwoord ook ontwikkelingsmogelijkheden vertoont, die niet tot de ‘regelmatige’ behoren en aan ‘klankwettige’ verklaring ontsnappen? In ieder geval vertoont *jullie* een opvallende klemtoon tegenover *jelui* (vergelijk de klemverspringing in *U.E.* > *U*?) en een (daarmee verband houdende?) vreemde *ie* in de tweede sylbe. Wat daarvan zij, *jullie* is hedendaags dè vertrouwelijke meervoudsvorm in het algemeen beschaafd Nederlands, stellig veel gewoner en gebruikelijker dan *jelui* en niet (meer) alleen behorend tot de ‘zeer gemeenzame

1) Kloeke geeft (blz. 21) één vb. van één schriftelijk overgeleverde nominatiefvorm *joului*, en noemt die ‘Hollands in Friese mond’. Ik kan hem er nog één bijgeven, die Abraham Blankaart in de Sara Burgerhart gebruikt: ‘ik hoop, dat hij zulk een braaf man zal worden, dat *joului* nog eens met hem, als joului kaptein, aan den dans zult raken’ (S.B. II, 267).

2) Ziehier weer een bedenkelijke kant van de theorie: *jollie* komt heden ten dage alleen in *Noordhollandse* dialecten voor; althans tot die conclusie dwingen Kloeke's vbb. (zie ook Heeroma, Ts. 57, blz. 82); de beide nominatieven *joului* (zie boven) wijzen eveneens niet naar Zuid-Holland, maar naar Holland benoorden het IJ.

omgangstaal', zoals de bewerker van het artikel *jij* in het *Ndl. Wdb.* (Dr. A. Beets) opmerkt.[1)]

Nog een enkele opmerking over *je*, de verzwakte (enclitische) vorm van *jij. Je* heeft, in tegenstelling met *jij* zijn meervoudsfunctie nog niet geheel verloren, al is die door de concurrentie van *jullie* verzwakt. *Je* gebruiken we nog als meervoudspronomen op dezelfde wijze als *jij* een paar eeuwen geleden, nl. indien òf uit de situatie, òf uit begeleidende woorden het meervoudsbegrip duidelijk aan den dag komt. Een onderwijzer voor zijn klas staande, kan zeggen: *Voor de volgende keer moet je leren*.... (possessief: *je boeken weg*!), al of niet met een meervoudsindicator (jongens, kinderen). In bepaalde gevallen heeft *je* zelfs de voorkeur, nl. dan wanneer men door het gebruiken van *je* een opeenhoping van *jullie's* kan vermijden, dus bijv. bij reflexieve verba: *Jullie* moet *je* schamen; heb *jullie je* gewassen. Vergelijk ook een geval als: heb *jullie je* boeken bij *je*.
Tot besluit van deze bespreking der drie vertrouwelijkheidspronomina geef ik nu een klein overzicht dat duidelijk aantoont, hoe 'de taal' met eenvoudige middelen een stelsel opbouwt dat in alle behoeften - hier enkel- en meervoudsaanduiding, positie mèt en zònder klem[2)] - voorziet. Het in oorsprong meervoudige *jij* en de daarbij behorende vormen *je* en *jullie* hebben de functies aldus verdeeld:

Nom. E n k e l v o u d ,	betoonde (en neutrale positie): *jij*.
	onbetoonde (enclitische positie): *je*.
Nom. M e e r v o u d ,	betoonde (en neutrale positie): *jullie*.
	onbetoonde (enclitische positie): *jullie* (en *je*)[3)].

1) Het VIIde deel van het *Ndl. Wdb.* waarin deze opmerking staat, is verschenen in 1926. - Als curiosum mag ik hier uit *De Vacature* (18 Jan. '38) het volgende antwoord op een ingekomen vraag overnemen: 'Uw veronderstelling is juist. Het woord "jullie" is ontstaan uit "je lie(den)". Naar analogie van "jullie" ontstonden "hullie" en "zullie", maar deze behoren niet meer, zoals "jullie", tot de beschaafde spreektaal. Dit is met "jullie" nog wel het geval. Dat dit laatste woord *lelijk en brutaal* zou zijn, is dit niet een vooroordeel van U?'
2) De verhouding tussen spreker en hoorder wordt, blijkens de opzet van dit artikel, veronderstelt in 't algemeen de vertrouwelijke te zijn; beleefdheidsvormen (U) en officiële (*gij*) blijven dus buiten bespreking.
3) Het gebruik der possessiva *jouw, jullie, je* loopt hiermee volkomen parallel.

Het tweelettergrepige *jullie* is voor enclitisch gebruik wel een onhandig woord, een hele mondvol; daarom is het goed dat, waar gewenst, een meervoudig *je* als vervangen kan optreden. Overigens wordt de meervoudsidée in *je* nog slechts zwak gevoeld, zoals reeds is opgemerkt. Dit blijkt ook uit het feit dat *jullie* wèl (in aansluiting bij *wij* en *zij*) een werkwoordsvorm op *en* achter zich kan krijgen (*jullie lopen*), maar *je* in algemeen beschaafd taalgebruik niet.[1)] En hiermee kom ik tot de werkwoordsvormen die bij de 2de persoons-pronomina in gebruik zijn. Het is niet mijn bedoeling volledig te zijn; ik stel mij in de eerste plaats voor te wijzen op de sterke analogiewerking die zich hier doet gelden en met voorbeelden uit oudere literatuur aan te tonen, in hoeverre deze analogieën al oud of nog betrekkelijk jong zijn. Doordat de algemene Nederlandse taal in het centrum staat, bepaal ik mij bij dat teruggrijpen naar het verleden tot het Hollands. Analogische gelijkmakingen die zich reeds in de Middelnederlandse periode hebben voltrokken, vallen buiten mijn beschouwing.

In ons vervoegingssyteem heerst een (begrijpelijk) streven naar vereenvoudiging: persoon en getal worden uitgedrukt door begeleidende voornaamwoorden, onderling verschillende verbale uitgangen zijn in zekere zin overbodige luxe. Het Afrikaans heeft de deflexie zo ver doorgevoerd dat nagenoeg bij alle verba persoons- en getalvormen zijn verdwenen; het Engels is bijna even ver gegaan. In onze algemene taal heeft de verleden tijd van de zwakke werkwoorden bijna de eenvormigheid bereikt, de *n* van het meervoud wordt in vele gevallen (en door tal van beschaafde Hollanders) niet gerealiseerd, dus: ik, jij, hij *werkte*; wij, jullie zij *werkte*(*n*). In verschillende dialecten (het Amsterdams bijv.) is de vervoeging van het veel gebruikte werk woord *hebben* wel heel eenvoudig geworden: *ik, jij, hij heb - wij, jullie, zij hebbe*(*n*).[2)] De praet. praesentia vertonen twee vormen met verschil in vocaal (dat dialectisch niet gehandhaafd blijft) en uitgang: *ik (jij, hij) mag - wij (jullie) zij mogen*.[3)]

1) Enkele vbb. haalde ik uit het gedicht *Kindersproke* van Marie Boddaert: *hebben je* (naast hebben jullie), *zijn je, loopen je, komen je* (steeds in inversievormen). blijkbaar alle bedoeld als kindertaal.
2) Een derde persoon enkelv. *heb* trof ik reeds in 17de-eeuws Amstendams: *dan hebme..gegeten; soo hebme 't Wijf weer ant temen* (Van Moerkerken, blz. 126); een begrijpelijke analogievorm naar de inversievormen *heb ik, hebje*.
3) Over *jullie moogt, mag* aanstonds.

Een herhaaldelijk voorkomende analogie is deze, dat de 2de persoon zich aansluit bij de 1ste en 3de, wanneer die gelijk zijn; dus niet in het praesens enkelv., rechte en omgekeerde woordschikking. In de laatstgenoemde gevallen is de volgorde: a-b-b (ik loop, jij loopt, hij loopt) en a-a-b loop ik, loop jij, loopt hij). De vormen met *t* handhaven zich tegenover die zonder *t* en omgekeerd. Maar in het meervoud krijgen wij de volgorde a-b-a (wij lopen, jullie loopt, zij lopen). Hier is een analogische bijvorm ontstaan, waardoor de ongelijkheid wordt opgeheven: *wij, jullie, zij lopen*. Mogelijk is de analogie uitgegaan van de geïnverteerde vorm *loop jullie*, die de *t* miste en zich dus gemakkelijk bij *lope(n) wij, zij* kon aansluiten.

De -*en*-vormen bij *jullie* moeten wel betrekkelijk jong zijn; althans ik ken geen vbb. uit 17de-eeuwse taal, mijn vroegste vbb. komen uit Klikspaan. - Er is (nog) enig verschil in waarde tussen *jullie loopt* en *jullie lopen*; de laatste vorm is van iets geringere ‘standing’, is misschien speciaal in Holland (en in de mond van Hollands sprekenden uit onze Oostelijke provinciën?) in gebruik. (vgl. nog Kloeke's rede, blz. 19).

Deze aansluiting van de 2de-persoonsvorm bij de omgevende vormen is ook in de verleden tijd te constateren. Een gemakkelijke en vroege overwinning behaalde het type *jij werkte, je leerde*, de 2de persoon enkelv. van de zwakke verba. Immers hier was bij inversie al gelijkheid: *werkte je* zonder *t* is van ouds de normale vorm en in de rechte woordschikking stond de *t* van *jij werktet, leerdet* wel in een zwakke positie: aan 't eind van een zwaktonige lettergreep die reeds met een dentaal begon. Voorbeelden met een *t* aan het slot zijn in onze 17de-eeuwse kluchtentaal rariteiten (Van Moerkerken, blz. 165 geeft misschien een vb.: *je hoefdet* in een wat vreemde zinsconstructie).[1)] In het meervoud van de verleden tijd krijgen we, op dezelfde wijze als boven besproken is,

1) Natuurlijk - ik mag dat hier als algemene opmerking plaatsen - zijn de verbale vormen bij *gij* - in hoofdzaak slechts op papier gebruikt - veel vaster dan bij de j-pronomina; geen *gij, lopen, gij mag* enz.; maar de *det*- en *tet*-vormen hebben moeite zich te handhaven; steeds hebben ze weer de steun van de grammatica nodig. Vondel schrijft al zo goed als zonder uitzondering: *gij leerde, maakte*, maar de Statenbijbel die consequent (enkel- en meerv.) -*det* en -*tet* gebruikt, werkt o.a. behoudend. Over de pogingen van grammatici om hier verschil tussen enkel- en meervoud te scheppen: *de(te)* - *den*(*ten*) of *de(te)* - *det*(*tet*) zie o.a. Kern, Ts. 48, blz. 101 noot.

naast *jullie hoorde jullie hoorden*, de laatste eerst weer in de 19de eeuw aan den dag treden.

Bij de sterke verba is het wenselijk twee groepen te onderscheiden, nl. die werkwoorden waar geen vocaalverschil meer is in de algemene taal tussen enkel- en meervoud en die, waar enkel- en meervoud verschillende vocaal hebben, dat zijn dus klasse IV en V (type: *nam-namen; las-lazen*). Analogisch is dat verschil in klasse IV en V in tal van Hollandse dialecten opgeheven, gewoonlijk ten gunste van de korte vocaal (zie de verschillende dialectgrammatica's). Dit analogieproces komt in onze 17de eeuwse- Hollandse kluchten reeds aan het licht. Nauta vermeldt een tweetal vbb. uit Bredero's werken.[1)] Het aantal is te vermeerderen: *sy badden* komt enkele malen voor bij Bredero (ook Warenar, vs. 781, in rijm); verder *sy tradden* (Moortje 730, 1190; op de laatste plaats in rijm). Daarbij mag men ook zetten *se kanne* (Sp. Brab. 1790); *wie wassen* (= waren; Griane 2649) en *sy wasse* (Gr. 2648). Uit Van Moerkerken 314-15 noteerde ik tweemaal *se quamme*, genoeg vbb. om aan te tonen dat deze analogie in gesproken volkstaal reeds meer dan drie eeuwen oud is. Toch komt ze in 18de-eeuwse literatuur nog maar zelden aan den dag.[2)]

Ik kan nu terugkeren tot de tweede-persoonsvormen van het practeritum der sterke verba en neem eerst de groep met gelijke vocaal in enkel- en meervoud. *Jij, je* en *jullie* moeten als 2de persoon meervoud van ouds een verbaalvorm met *t* hebben in de rechte woordschikking. *Jij (jullie) kreegt, kroopt, bondt, riept, gingt, sloegt* waren dus de oude vormen; dezelfde vormen vindt men nu nog gewoonlijk achter *gij*. Maar, terwijl deze zich in literaire of officiële (schrijf)taal wisten te handhaven, mede door de voorschriften der grammatici, ondervonden de *gesproken* vormen *jij, jullie schreeft* enz. de invloed van de *t*-loze vormen

1) In zijn *Taalkundige Aanteekeningen op de werken van G.A. Bredero*, echter op een plaats waar men ze niet zou zoeken, onder het hoofd consonantenverdubbeling, § 41 B, zodat *sy badden* en *sy wasse* zich hier in gezelschap bevinden van *botter, bitter, acker* en dgl., waar onder invloed van de volgende consonant (*r*) geminatie is ontstaan, en van andere, weer op andere wijze te verklaren geminaten (*lamme, slappe* en dgl.).

2) Ik voeg hier nog bij uit *Huysman en Barbier*, vs. 6 *sy mache*, waarnaast in hetzelfde vers *sy mogen*. Ook valt te vergelijken *Koe* 148 *gy sacht; Moortje* 2217 *ghy stackt*.

van de 1ste en 3de persoon en van de *t*-loze geïnverteerde vormen (*schreef jij, jullie*) en zien we opkomen *jij schreef, jullie schreef* (èn *schreven*, naar *wij, jij schreven*). Van de vorm *jullie schreven* heb ik alleen betrekkelijke jonge vbb. (zie vroeger), *jij (je) schreef* - nu de enige vorm - komt reeds in de 17de-eeuwse volkstaal voor. Kern komt op grond van zijn bestudering van de taal der brieven van Huygens' zusters en D. van Dorp tot deze conclusie: 'Ondanks de gelijkheid van de 2de persoon met de 1ste en 3de sing. in gevallen als *ick, je, hy beet, gleet, boot, sloot* duurde het nog geruime tijd, voordat de ongelijkheid tussen *ick, hy trocki, quam, was enz.* en *je trocki, quaemt, waert* enz. werd opgeheven, zeker in verband met 't verschil in vokaalklank (nu gedeeltelijk verdwenen) bij de sterke verba van de 4de en 5de klasse'.[1)] De constatering moge juist zijn voor de taal van deze dames uit het begin van de 17de eeuw, in onze Hollandse kluchten uit diezelfde tijd vindt men reeds enkele vbb., waar de ongelijkheid is opgeheven (ook bij de 4de en 5de klasse, waarover aanstonds). Men zie bijv. in Van Moerkerken, blz. 145: *je gingh*; 160 *je kreegh*; 255 *je sloegh*; 260 *jy liep* enz.; in de Spaansche Brabander 2033 *jy kreech* (in rijm). Ook in de 18de eeuw moet men nog naar de vbb. zoeken; bij Van Effen, bij Wolff en Deken vindt men er enkele (Sara Burgerhart 101: *je liep*). De *t*-vormen overwegen in de 17de -en 18de-eeuwse literatuur die volkstaal tracht weer te geven (*Symen sonder soeticheit* 29: *je sloeght, Molenaer* 355 *gy* (= jij) *kreeght*; Van Moerkerken 189 *jy sprongt*, 248 (292) *jy gingt*, 542 *jy schreeft*, 562 *je vroegt* enz.). Ongetwijfeld zal het proces sneller zijn verlopen dan de literatuur doet vermoeden. In ieder geval zijn de vormen zonder *t* nu reeds lang de uitsluitend gangbare vormen, ook door de spraakkunst gesanctionneerd.

De verba van de 4de en 5de klasse eisen een afzonderlijke bespreking, omdat hier de ongelijkheid tussen de werkwoordsvorm bij 1ste en 3de persoon praet. enerzijds en 2de persoon anderzijds iets groter was. Immers de 2de persoon heeft hier van huis uit de verbaalvorm met de lange vocaal van het meervoud: *ik nam - jij naamt - hij nam*. Kern noemt een vb. uit Huygens' Trijntje Cornelis waar een eerste stap tot gelijkmaking is gezet: *je saght* (vs. 890). Ik voeg daar enkele oudere vbb. aan

1) Ik heb bij mijn beschouwing alle door toevallige omstandigheden veroorzaakte gelijkheid buiten bespreking gehouden en acht de invloed daarvan gering.

toe: In Coster's *Isabella* 871: *je quamt* (Teeuwis de Boer 262: *dat jij quamt*); Klucht van de Koe 148: *gy* (= jij) *sacht*; verder Van Moerkerken 253: *jy gafter oorsaek*; 314 *je quamt*, 488 *je sprakt* (vgl. ook blz. 212). Maar algehele gelijkmaking komt ook reeds aanstonds in onze kluchten voor: Symen 28 *datie sagh* (rijmpositie); Van Moerkerken 180 *je gaf*; 323 *jy brak*; 327 *jy sat*, 367 *je genas*; verder Van Effen 71 *je gaf*; 73 *je stack* enz.

De nu wel, ook in de literatuur, verouderde vormen *je staeckt, je saeght* enz. treft men tot aan de 19de eeuw herhaaldelijk aan (Stijntje Doorzicht in de Sara Burgerhart II, 204....: en er uitziet, of je uit het zottenhuis *kwaamt*); ook de ons vreemd aandoende ('regelmatige') geïnverteerde vormen *saeghje* enz. schrijven onze 17de-eeuwse kluchtspeldichters: Teeuwis 14: *saeghiese*.... eens grijnsen; Van Moerkerken 85: *saegh jij* (bij het passim voorkomende *jij saeght*); 352 *daer laeg je* (371 *je laegt*)[1]. De nu normale vormen in gesproken en geschreven taal vindt men ook reeds enkele malen in de 17de eeuw; Van Moerkerken 109: *stalje, namje, quamje*; 507 *stakje*; 555 *zagje*; Sp. Brab. 779: *quam jy*. - Ik wijs hier ook op de vormen *je waert* en *waer je*, in kluchtentaal de normale (Van Moerkerken, 74, 114, 151 enz.; 87, 183, 249 enz.), al komt daarnaast soms reeds voor *je was* en *was je* (Van M. 168, 177; 376, 391). Een vluchtig doorkijken van Asselijns blijspelen gaf mij de indruk dat hij bij de sterke verba vormen zonder *t* en met korte vocaal schrijft, alleen steeds: *je waert* (het aantal vbb. is gering).[2] Moge deze regelmatige vorm zich nog lang hebben kunnen handhaven, er is een kleine groep van *t*-vormen met de meervoudsvocaal, die zich - door

1) Vormen als *je saat - saatje* (bij zitten); *je aat - aatje* (bij eten; vgl. Mnl. *wat aetti* en dgl. vormen); *je baadt* (bij bidden) heb ik nergens aangetroffen. Waarschijnlijk zullen bij verba waarvan de stam op dentaal eindigt, het vroegst vormen zijn opgetreden, die volkomen gelijk waren aan de 1ste en 3de persoonsvormen (vgl. *Taal en Letteren* I, blz. 202-203).

2) In de *Beknopte Spraakleer van 't beschaafde Nederlands* I. Het Werkwoord door J.G. Talen (Taal en Letteren V, 366) wordt opgegeven *je was* en *je waart* (ook *u waart* en *waart u*); bij Talen, Kollewijn. Buitenrust Hettema *Nederlandse Taal*, § 236 zijn de *waart*-vormen verdwenen. Misschien heeft *waart* het iets langer vol gehouden dan *kwaamt, staakt* en dergelijke, maar mij komt voor: het is nu dood, in de gesproken taal, en ook in de geschreven taal. Althans men kijkt enigszins verwonderd, als men het ontmoet.

hun bijzondere positie - tot op heden handhaven, naast de opgekomen concurrenten.

En hiermee kom ik tot de laatste groep verba, die ik kort bespreek, de praet. praesentia, waarin *mogen, zullen* en *kunnen* (de verba met wisselende vocaal in het praesens, enkelv. en meervoud) de aandacht vragen. In het praes. enkelv. 2de persoon vinden we bij *mogen* (dat ik als voorbeeld neem) *je moogt*, de oudste vorm en de analogisch ontstane vorm *je mag* (analogie naar de insluitende vormen), als geïnverteerde vormen *moog* en *mag je*. Dat *jij moogt* zich heeft weten te handhaven, zijn *t* heeft weten te bewaren in tegenstelling met *jij gaaft, jij laast* en dgl. praeteritale vormen, waarmee het, uit historisch-grammatisch oogpunt, op één lijn staat, komt natuurlijk hier vandaan, dat *jij moogt* (*kunt, zult*), hoewel formeel praeterita, praesensvormen zijn geworden en de groepsanalogie van de 2de persoon praes. (je loopt, ziet, werkt enz., alle met *t*) hier werkt.

In het meervoud vinden we drie concurrerende vormen: *jullie moogt, mogen, mag*, waarvan alleen *jullie mag* nog even de aandacht verdient. Hier moet wel overdracht zijn van *je mag*, een overdracht die gemakkelijk kon gebeuren, vooral omdat *je* ook meervoudsfunctie heeft en dus wisselend met *jullie* kan voorkomen. Natuurlijk treden ook bij deze verba de *en*-vormen weer laat op in de literatuur, maar *je moogt* (*meugt*) en *je mag, meugje* en *magje* kan men onze 17de-eeuwse kluchten reeds zien wisselen. Zo wisselen ook *je sult en je sal, je kunt en je kan*, evenals de geinverteerde vormen. De dialectische vocaal is hier in alle vormen dikwijls *e: je sel*(t) - *selje, je ken*(t) - *kenje*.

Amsterdam, Januari 1938.

A.A. VERDENIUS.

Naamvalsbegrip bij een inspecteur en bij L.A. te Winkel.

Een oud-inspecteur trad in Januari 1938 op voor de Vereniging van Leraren in Levende Talen en sprak toen (blijkens de afdruk van zijn rede in *Levende Talen* Febr. 1938) over de kwestie Naamval. Daardoor kwam die kleine zaak op een hoog plan, want Spreker had het toen niet alleen over ‘het onderwijs in het Nederlands’ zoals het in de titel van zijn rede luidde, neen, hij sprak ook over de moraal: ‘de didactiek reikt hier de hand aan de moraal’, verklaarde hij uitdrukkelijk. (*L.T.* 25). Wat daarmee dan de Naamval te maken heeft?

Die moraal zag Spreker in het geding treden zo dikwijls de leesles goed wordt gegeven, namelijk als het een openlijke strijd van de leraar wordt tegen het lege woord en een aanbeveling van het zinvolle. Om van zo'n leesles een voorbeeld te geven, ontrolde Spr. ‘een Nieuwtestamentisch tafereel’, een openbare les door ‘de evangelist Filippus’ (*L.T.* 25). Welnu, dacht Spr. later, ook in vreemde talen zit zin en onzin, dus stof voor ‘didactiek en moraal’; maar om dan die talen goed te verstaan, moet een Nederlands lezer soms meer verstand van naamvallen hebben dan hem door zijn eigen taal gegeven wordt. Daarom ‘juich ik toe’, zegt Spr., dat in Nederland ‘naamvalsfuncties worden aanvaard’, ook al beantwoorden daar geen naamvalsvòrmen aan. Zo'n vorm is bijvoorbeeld niet te zien in *Ik zag een leerling*, wel in *Ich sah ein en Schüler*; daarom, dacht Spr., is het goed, als, reeds vòòr de Nederlander Duits leert, hij ook in *een leerling* een ‘vierde naamval’ leert zien, althans een vierde-naamvalsfùnctie; dan staat hij later niet zo vreemd voor dezelfde naamval in het Duits. Practisch dus, luidt het in diezelfde gedachtegang, deden altijd de ouderen onder ons als ze ook in het Nederlands schreven *Ik zag een en leerling*; en al achten wij dat nu (om een term van Van Lennep te gebruiken) voorzangers-Nederduits, we prijzen toch nog altijd een broertje van dat *een en*, namelijk in *ik zag de*n *leerling*, ja ook in *ik zag de*n *vis*, *de*n *boom*; dan kan zelfs de leraar in de Natuurlijke Historie meehelpen om het de vreemde-taalleraar gemakkelijk te maken.

Dat keurde eens *De Nieuwe Taalgids III* af; maar daarom juist

moest de inspecteur zich thans tegen ‘zeker tijdschrift’ keren, voorlopig alleen wat de taal er van betrof, ‘pathetisch’ noemde hij die (*L.T.* 37). Toch lag er in dat korte vonnis veel besloten, want te voren had Spr. het woord ‘pathetisch’ gebruikt in een verband dat er heel wat zin aan gaf. Hij omschreef toen a.h.w. zijn levenshouding, in aansluiting aan een leesles van Filippus: Ben ik, vervolgde Spr. toen, ‘een zwartziener, zo ik Filippus' les voor deze tijd van bijzonder belang acht? Deze tijd van de veelszins holle fraze of van - nog erger - het dikwijls pathetisch lege woord; van marktgeschreeuw en - nog erger - katheder- gebral: een tijd waarin vrijheid van drukpers wordt uitgelegd als een vrijheid voor ieder om te schrijven en te doen drukken, ook waar hij niets te zeggen heeft, of - nog erger - slechts onzin’ (*L.T.* 25).

Dat de inspecteur het recht heeft van een auteur vooral zin te eisen, blijkt uit de ongewoon logische wijs waarop hij, als bijdrage van zijn rede (*L.T.* 39), zelf een leesles geeft, namelijk een essay van Dirk Coster ontleedt, weliswaar heel bescheiden - slechts vragenderwijs! - maar dan toch zo, dat menig lezer op zijn beurt tot vragen komt o.a. *Hebben ‘litteraire’ essays wel waarde*? en: *Moest ‘het drukken van onzin’ niet verboden worden*?

Als dan maar steeds te voren was uitgemaakt wat onzin is!

Bijvoorbeeld in zake naamval. De inspecteur ‘juicht toe’, dat de Nederlandse taalleraar ‘naamvalsfu n c t i e s aanvaardt’; we hebben gezien wat dat practisch betekent en steeds meer betekenen kan, namelijk dat het Nederlands weer zoals vroeger met vreemde naamvallen wordt uitgedost en aldus ‘er in zal worden gestampt’, onder de luide toejuichingen van de nieuwste vaderlanders. In dat ‘vreemde’ heeft dan niemand meer erg; slechts het ‘onberispelijke Nederlands’ valt dan nog op en ‘de liefde voor de Moedertaal’. Alleen een klein bezwaar kan dan nog rijzen in het zeldzame geval dat een landgenoot, allang van school en sindsdien meer koopman of industrieel dan intellectualist, op een zomerse namiddag een open schoolraam passeert; dan kan het licht gebeuren dat hij daarbinnen met een korporaalstem hoort galmen (het is een dictee, helemaal niet moeilijk (?), want er is geen woordenboek voor nodig!):

Waar is d. dàder? Hier hèb ik d. dader! D. dader heeft men lang gezòcht. Wie. is d. dader? Piet lèèk maar d. dader. Hij scheen d. dader te zijn. Hij werd d. dader geàcht. Men noèmde hem d. dader. Hij hèètte

d. dader. Hij werd als d. dader beschoùwd. Hij werd d. dader gehèten. Hij werd voor d. dader gehòuden. Want hij lèèk op d. dader. Wie. hoùdt gij voor d. dader? Wie. werd voor d. dader ààngezien?

Als de wandelaar dat hoort, zou hij, als hij historisch gevormd was, denken: ‘Daar heb je weer van die taal die een uitkomst is voor mensen die eigenlijk niets te zeggen hebben, ijdele taal en immorele taalkunde, zoals die eens, in de achttiende eeuw, een feest was voor de mensen, als ze, na 's middags gepruikt en gepoederd door de stille straten te hebben gestapt, 's avonds een bloemrijke preek gingen bijwonen of een gesmukte brief gingen schrijven, naar een vriend in de Oost of aan de Vecht, zo klassiek mogelijk, vol latijnse citaten en niet minder vol latinistische naamvallen.’

Maar is die wandelaar niet historisch gevormd, eenvoudig iemand die middenin het actuele leven staat, dan zal hij zich waarschijnlijk afvragen: ‘Met wat voor soort geestvermogens wordt daarbinnen gewerkt?’ Zeker is, dat, toen ook de korporaal-zelf zich eens die vraag stelde, hij zo schrok van de abnormaliteit dat hij ziek werd, zijn ontslag nam en verder zijn vrije tijd wijdde aan de strijd tegen die kwasi-moedertaal. Maar om dat met meer vrucht te kunnen doen, zorgde hij behalve vijandig ook objectief te zijn, door namelijk ook steeds meer aan de stùdie van het onderwerp te doen, ook aan de historie van die studie door anderen; een vrucht daarvan moge thans aan de inspecteur en de lezer worden voorgelegd.

In de tijd van onze nationale herleving na 1814, toen het eindelijk ook met onze taalkunde wat in orde ging komen, dank zij de ijver van ‘onze De Vries’, koos deze zich tot medewerker L.A. te Winkel, thans vooral bekend door zijn spelling, toen ook door zijn *Logische Analysen*, bedoeld als grammaticale uiteenzettingen. Welnu, die grammaticus gaf eens in zijn tijdschrift voorlichting aan een abonné die geen raad meer wist, sinds hij op vergelijkende examens had gemerkt, dat men de ene keer de ‘naamval’ wilde gedefinieerd hebben als ‘functie’, de andere keer als ‘vorm’. De redacteur bracht toen de kwestie, heel geschiedkundig, op de achttiende eeuw terug (en stilzwijgend van daar op de zeventiende!): ‘toen’, zei hij, werd onze grootvaders de grammatica van Vossius ingestampt; ze moesten dan beide Nederlandsche vormen *des leerlings* en *van den leerling* in het latijn overbrengen, en als het daar dan luidde *discipuli*

(voor beide gevallen!), dan gold dat als een duidelijk bewijs, dat ‘naamval’ zekere ‘functie’ betekende i.c. ‘de functie van genitiefbepaling’, dus één functie, één naamval, ondanks de twee vormen *van den* - en *des* -. Maar, vervolgt Te Winkel, als men dezelfde kenners van de klassieke talen vraagt of alle talen dan evenveel naamvallen hebben, zullen zij gereedelijk antwoorden: neen, het latijn heeft er zeven, het Grieks vijf; dus, besloot Te Winkel, blijkt men gewoon te zijn, onder naamvallen de vormen te verstaan, niet de functies. Waren, vervolgde hij nog, waren de fùncties de naamvallen, dan zouden alle talen evenveel naamvallen hebben; in alle talen toch is het aantal functies gelijk[1)]. Ook houdt een taal op, naamvallen te bezitten, zodra zij, gelijk het fransch, de woorden in verschillende betrekkingen niet meer van vorm laat veranderen. Reeds wijst het woord naamval zelf op de klànk, op den vòrm des woords, inzonderheid op den woordùitgang; immers de betreffende latijnse term *casus* wijst op *cadere* d.i. *vallen, uitgaan*. - Ten overvloede merkt Te Winkel nog op, dat eens de Regeringsspraakkunst (die van Weiland) een zelfde opvatting huldigde.

Heel dat betoog, met het zo didactische en morele ‘instampen’ er bij, kan men vinden in *Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn* II 257 e.v., anno 1855.

Maar latinisme is taai! zoals alle onkruid; het tiert onder ons al duizend jaar, en dan is vijf jaar een bagatel. Vijf jaar na Te Winkel's zuivering stak het opnieuw de kop op, en toen besloot hij eens dieper te spitten, nu in een ander tijdschrift, *De Taalgids* II. Alles kwam er toen bij te pas: oud-hoogduits, oudsaksisch, gothisch, tot Hongaars en Fins toe, alles om aan te tonen, dat het onzin was, de term naamval in de zin van ‘functie’ te nemen; en vooral legde hij er toen de nadruk op, dat ofschoon in het Nederlands, zo goed als in elke andere taal, 28 functies bestaan, er toch ‘slechts 4 naamvallen’ zijn te vinden en dan nog maar zelden.

Ik meen nu te mogen concluderen, dat, als de oud-inspecteur in het Nederlands ‘weer naamvallen erkent’, onafhankelijk van de betreffende Nederlandse buiging, hij niet alleen het werk van Te Winkel negeert - nog wel juist op het punt waar deze met Weiland zo'n beste vertegenwoordiger was van ons Nationaal Herstel -, maar dat hij dan ook zijn naam van logisch man er aan waagt.

1) Dat geloof ik niet zo precies!

Helaas kan het met dat waagstuk verkeerd aflopen, o.a. als de verkeerde stelling ‘naamval = functie’ nog verder wordt uitgebouwd en dan de term ‘naamvalsfu n c t i e ’ nodig maakt, om die te gebruiken zoals het de inspecteur wil. Onze critiek op dat gebruik zij ingeleid door een critiek op de term!

In Te Winkel's *Taalgids* ontmoette ik dat omslachtige ‘naamvalsfunctie’ nog niet; en wat het vulgaire ontstaan er van betreft, zou ik de Overheid even buiten de kwestie willen stellen. De inspecteur heeft die term niet bedacht en hij is persoonlijk onschuldig aan het boerenbedrog dat er mee gepleegd wordt; ook eist het een meer dan gewone psychologische kijk om de listigheid te doorzien waarmee de latinistisch mens (die we allen door opvoeding werden!) steeds heeft getracht, om, na door Te Winkel uit zijn hol te zijn verjaagd, tot Vossius terug te keren. Die dierlijke spraakkunst zij dus ook moraliter eens goed bezien!

In schijn is het begrip naamvalsfunctie iets edelers dan Te Winkel's radicale antithese op het vergelijkend examen: ‘òf functie òf vorm’; immers de term ‘naamvalsfunctie’ duldt z'n tegendeel naast zich als een gewenst complement: ‘naamvalsv o r m ’. Maar zie eens de valsheid als die term heimelijk z'n eigen logica prijsgeeft! Die logica zou gehandhaafd blijven als de term ‘n a a m v a l sfunctie’ alleen gebruikt werd in de zin van zekere vormfunctie, dus in gevallen als *het boek de*s *leerling*s; immers alleen zo'n ‘naamval’ (s) heeft de ‘functie’, aan te geven wat of in die zin de n a a mfunctie is (namelijk de functie van de naam *leerling*: de functie dus van bijvoeglijke bepaling). En terwijl dan die naamfunctie wordt a a n g e d u i d door de naamval (s), beantwoordt aan die naamvalsfu n c t i e logisch een naamvalsv o r m , de s-zelf; en die kleine vorm is dan een deel van de grotere, de n a a m vorm: *leerlings*. De uitgang van die grotere vorm, namelijk s, heet dan terecht ‘naam val’. Maar die term is dan nog slechts twèèledig; eerst bij verdere onderscheiding in die -val (namelijk bij de onderscheiding ‘s-vorm’ en ‘s-functie’) ontstaat een drieledige term: ‘naamvalsfunctie’ (en zo ook ‘naamvalsvorm’), let wel: bij de onderscheiding van die vorm en die functie in de -val, dus in de s. Maar als er nu die s niet is! bijvoorbeeld in *ik zag e e n leerling*, waar ook geen àndere -val is! Welnu, dan is er geen naamvalsfunctie!

Toch aanvaardt dan de inspecteur zo'n ‘naamvalsfunctie’ (een vierde-naamvalsfunctie waarschijnlijk), overeenkomstig het gangbare misbruik van die term. Maar wat bedoelt hij dan met

dat ‘aanvaarden’? Een ‘berusten’? in de verwardheid? in het bedrog? Omdat dat ‘verjaard’ is (zoals Roorda eens zei)?

Een schrander lezer heeft intussen nog iets anders ontdekt, iets even bedenkelijks! Reeds de zo simpele term ‘functie’ werkt hier verwarrend, 't is een vermenselijking (daarover eens apart!) en diezelfde lezer weet ook, dat er voor bedriegers als wij mensen in aanleg zijn, geen makkelijker handgreep is dan troop in het algemeen en anthropomorphisme in het biezonder; vooral dit -isme vleit een oerinstinkt in de mens; en dan komen vooral vèèlledige termen te pas, die geven het meeste kans op verwarrende gecompliceerdheid. Gecompliceerder nog dan een tweeledige term (bijv. *naamval*) is de drieledige ‘naamvalsfunctie’, vooral als de leden elk op zich zelf niet meer spreken (bijv. in *naamval*, dat nog maar weinig mensen aan *naam-val* doet denken), en dan krijgt de geest vrij spel om naar eigen behoefde een stelletje leden te fantaseren. De goedbedoelende inspecteur denkt bijvoorbeeld bij ‘naamvalsfunctie’ aan: ‘de naamval *als* functie’, maar dan handelt hij toch in strijd met het Nederlandse taaleigen waarin bijv. de samenstelling ‘korporaalsfunctie’ betekent: ‘de functie *van* korporaal’ en niet: ‘de korporaal als functie’. Maar de duivel van het bedrog laat zulke twee betekenissen handig dooreenhotsen. En wie daaraan meewerkt? Die speelt, hoe onwetend ook, geen mooie rol.

We zagen, hoe de inspecteur niettemin die rol verdedigde om d i d a c t i s c h e redenen: de term ‘naamvalsfunctie’ en het wanbegrip dat er in schuilt, achtte hij bevorderlijk voor het aanleren van vreemde talen.

Was toen misschien de zgn. practische politiek aan het woord? Die eist offers van Waarheid en Logica op allerlei gebied, in Kerk en Staat, op Straat en in School. Dit mondaine kwaad zit misschien ook aan de kwestie Naamval vast en het is dan zaak, dit eens nader te onderzoeken. Voorlopig echter blijven we nog even bij Te Winkel's logica staan, en dan grijpen we nog eens naar een *Taalgids*, nu een *Nieuwe Taalgids* jaarg. III; juist omdat de inspecteur zich dan tegen dat tijdschrift keert (*L.T.* 37), mogen we denken: Zou het misschien op de hand van Te Winkel zijn.

Wel worden we dan een ogenblik van de lectuur teruggehouden door de pathetische titel van het betreffende opstel: ‘De dienstbaarheid van de moedertaal’; maar de rest zou kunnen meevallen. En inderdaad! na die zo gevoelige titelwoorden is het opstel

zelf een en al nuchterheid. Blijkbaar heeft het opschrift alleen gediend om de gong te slaan, want zodra de Schr. genoeg mensen om zijn katheder ziet staan en dus maar begint, blijkt hij een docent die voor kansel of forum totaal ongeschikt zou zijn. Slechts een enkele maal wordt hij gevoelig, namelijk als hij aan een Nederlands matroosje naamvallen leert en dan naar ‘een endje touw’ moet grijpen; maar dan blijft hij toch Hollander, droogkomisch, zonder ook maar een ogenblik zich te laten gaan in een Filippica tegen ‘geschreeuw’, ‘gebral’ en andere vulgariteiten. Mooier nog! om objectief te blijven tot in het volmaakte, zoekt Schr. onder zijn opponenten-zelf zijn medestanders, namelijk onder de leraren in vreemde talen. Daartoe behoren natuurlijk op de eerste plaats de naneven van Vossius, de man in wiens roem van geleerdheid nog altijd degenen delen (ook de oudinspecteur! *L.T.* 26) die menen dat de antieke vorming de beste voorbereiding voor de Nederlandse taalstudie is en die dan ook een rede over die studie inleiden met een menigte latijnse citaten (*L.T.* 12). Welnu, zelfs onder die zo best gevormden ontmoette de Schr. van het *N. Taalgids*-opstel leraren die zich aansloten bij docenten in de moderne talen om met hen te verklaren: ‘Het vreemde-taalonderwijs is het meest gebaat als de Nederlandse-taalleraar aan zijn moedertaal niet mèèr naamval toekent dan daar werkelijk uit de buiging blijkt.’ Wel geeft dezelfde Schr. dan toe, dat op H.B.S. en Gymnasium het bijna flexieloze Nederlands moet vergeleken worden met het meer flecterende Duits en Latijn; maar dan moet het verschil worden verklaard, niet weggewerkt; ons nationaal taalgevoel moet worden geliefd en zo nodig hersteld, niet gesmoord of als ‘fout’ aangemerkt. Theoretisch noch practisch. Theoretisch doet het een overheidspersoon als hij ‘de aanvaarding van naamvalsfuncties toejuicht’, tegen de leer van Te Winkel in; practisch doet hij het, als hij ijverig *den dader* schrijft.

En dan - helaas! - nìet tegen Te Winkel in! Maar die grammaticus stond ook nog half in de achttiende eeuw. Wie in de twintigste eeuw leeft, is vrijer en van nature meer geschikt, een goed naamvalsbegrip ook in praktijk te brengen.

Maar het vreemde-talenonderwijs dan! roept weer de inspecteur, want hij acht zich nog niet helemaal door *De N. Taalg*. III overtuigd. Misschien wel terecht, want wat bedoelt dat tijdschrift dan met ‘baat’? Taalva a r d i g h e i d of taalb e g r i p ?

‘Allebei!’ is dan licht het antwoord, en: ‘het een veronderstelt het ander!’

Maar dat komt niet altijd uit; zomin als op ander gebied is daad altijd met begrip gebaat. Leert een kind beter lopen, naarmate het meer begrip heeft van spierwerking en zwaartepunt? Misschien juist omgekeerd! Een kind is, als elke andere mens, half dier en het wil dus weleens handelen zònder begrip, ja, in veel gevallen geeft juist wanbegrip en zelfs leugen meer baat dan zuivere waarheid. Is zelfs didactiek niet soms genoopt, de hand te weigeren aan de moraal? Wie kinderen opvoedt, spreekt soms op praktisch-politieke wijs van ‘de ooievaar’; wie kinderen vreemde talen moet leren, kan misschien weleens met voordeel van ‘vierde naamval’ spreken, - ook als er heel geen naamval te zien is -, en dan zelfs een naamval fingeren, bijvoorbeeld door te schrijven *ik zie een en leerling* of *ik snap den dader*.

‘Maar dan de opvoeding van nièt-kinderen, van studenten!’ roept de pedagoog uit, ‘de ware opvoeding, de vorming tot waarheid en wetenschap, de klassieke opvoeding!’

En dan is de inspecteur ook op diè vraag voorbereid; juist dan weet hij te spreken van ‘moraal’, maar dit dan in de meer algemene betekenis van ‘gemeeschapszin’, ‘maatschappelijkheid’. *Cave scientiam* is dan het thema van zijn rede (*L.T.* 22). Wel gaat hij het dan niet speciaal over de Naamval hebben; maar toch zal dan dat onderwerp er door geraakt worden, want Spr. behandelt dan de verhouding tussen wetenschap en normen d.i. tussen ‘de theorie der wetenschap’ en ‘de kring van de normen’ waarbinnen de beschaafden zich bewegen (*L.T.* 21). ‘Als een geleerde zich buiten die kring beweegt’, vraagt de inspecteur, ‘en zich dan ten slotte maatschappelijk ten achter vindt gesteld, zal hij dan zijn troost van de wetenschap krijgen?’ (*L.T.* 22) Een enkele keer wel, zouden we willen antwoorden en dan aan de ontslagen leraar denken, aan de man die in zijn vak heel geen verstand had van practische politiek; maar in hem kon toch de ‘troost’ waarvan de inspecteur sprak, zelfs een maatschappelijk karakter krijgen door te bedenken dat juist van de uitgestotenen de cultuur het vaak moet hebben. Maar de meeste mensen, - dat is waar -, zijn niet voor de wetenschap in de wieg gelegd maar voor hun hachje, en dus doen ze het best, klassieke spreuken te huldigen o.a. ‘Primum vivere....’ En als daar dan een ander op laat aansluiten: *Cave scientiam*! past ook dat het best in een tijd van ‘Ordening’,

nu de Wetenschap het gaat afleggen tegen het Geloof, het Intellect tegen het Instinct, en nu de maatschappelijke positie krachtiger dan ooit het hoofdideaal wordt voor iedereen. Daarom zal het voor taalonderwijzers die omtrent Naamval totnogtoe meer een wetenschappelijk dan een 'maatschappelijk' begrip opdeden, een harde dobber worden.

Zullen ze het dan ten slotte moe worden en bijdraaien? zich bij de 'omkering' (*L.T.* 37) aansluiten? dus het baanbrekend werk van Te Winkel verlochenen en 'normen' gaan prediken (lees: 'latinistische vormen')? Misschien dat hun dat dan op den duur zelfs heel makkelijk zal vallen, want het soort geloof dat hun dan zal moeten steunen, is wel een heel echt geloof, namelijk dat waarvan het eerste artikel eens door een theoloog werd geformuleerd als volgt: *Credo quia absurdum: ik geloof* (in de naamvalsfunctie) *omdat het onzin is*!

M.R. DIJKMAN.

Naschrift.

Het bovenstaande was al afgedrukt, toen een toevallige blik in de *Mélanges*-Van Ginneken mij herinnerde aan het feit, dat ook in veel buitenlandse geschriften de term Casus door de geleerden wordt gebruikt zoals het eens in de school van Vossius geleerd werd, nl. als synoniem van 'functie'. Die internationale terminologie is dan moeilijk meer af te keuren; woorden - ook vaktermen! - zijn nu eenmaal aan evolutie onderhevig, en de evolutie die de term Casus in de school van Vossius onderging, is niet altijd even bezwaarlijk; de internationale theorie wordt er vaak niet door geschaad en van praktijk is meestal heel geen sprake: geen enkel geleerde zal thans nog uit de term 'Casus' aanleiding nemen om bijna-casusloze talen, zoals het Nederlands, 'tering'-lijders te noemen en ze dan te gaan 'genezen'. Als dan ook J. Wils in de *Mélanges* door 'Kasus', op de wijs van Vossius, de *functies* Subject en Object verstaat, gaat hij toch nooit met een blauw potlood een of andere negertaal te lijf, zelfs niet om die 'nòg beter' te maken. - Op dat bredere, internationale standpunt had zich zeker ook Van den Bosch geplaatst toen hij geheel opging in zijn voorbeeldig essay ''t Nederlands in de Renaissance-tijd' (*Letterk. Leesb.* I, 188) en daar tussen haakjes inlaste: 'naamval = betrekking'. Zijn mederedacteur van *Taal en Letteren* Buitenrust Hettema had zich eens op een ander standpunt geplaatst, niet eng maar nationaal, want hij had niet met grote Renaissancemensen te doen maar met Nederlandse korporaals en hun *dader*; en, afkerig van die kleine praktijken uit de school van Vossius, verzette hij zich tegen de stelling 'naamval=functie', om te definiëren: 'naamval' is zekere '*uitdrukking*' van bedoelde 'functie'. Daarbij sloot zich onmiddellijk Van den Bosch aan, toen hij zijn bekend *Pleidooi* begon met de kleine zorg voor zekere 'naamval' opzij te zetten en alle aandacht te vragen voor wezenlijker taalelementen.

M.R.D.

Nieuwe rederijkers-studiën.

Dr. E. Ellerbroek-Fortuin, *Amsterdamse Rederijkersspelen in de Zestiende Eeuw*, J.B. Wolters, Gron.-Bat.,1937; f 4,90.
Dr. L.M. van Dis, *Reformatorische Rederijkersspelen uit de eerste helft van de Zestiende Eeuw*, Haarlem, 1937; f 4,50, Drukkerij Vijlbrief, Zijlweg 51, Haarlem (niet in de handel).

Het belang van een uitvoerige en nauwkeurige bestudering van de rederijkers is niet tevergeefs betoogd; het aantal teksten in moderne uitgave neemt toe en vooral op lexicografisch gebied kan men over steeds meer hulpmiddelen beschikken. Daartegenover staat, dat andere moeilijkheden zich nu sterker gaan opdringen. Van het interne leven der kameristen, de begrippen die achter hun termen liggen, hun wijze van werken en opvoeren is nog veel ons onbekend; maar ook hopen we door hun werk een beter begrip te krijgen van het maatschappelijk en vooral van het godsdienstig leven van hun tijd. Daarvoor zal men steeds meer andersoortige geschriften in de verklaring moeten betrekken.

De beide Utrechtse dissertaties die hier aangekondigd worden, geven van deze moeilijkheden een goed beeld.

Mevrouw Ellerbroek heeft nagegaan, welke spelen van Amsterdamse kamers ons bekend zijn en deze besproken (22). Enkele ervan waren al vroeger gedrukt of uitgegeven, de andere bevinden zich in handschrift te Haarlem, Utrecht en vooral Brussel. Van twee tafelspelen wordt hier de tekst gegeven. Twee inleidende hoofdstukken schetsen Amsterdam en de rederijkers in de 16e eeuw; zij houden echter weinig verband met wat volgt.[1)]

De uitvoerige besprekingen vormen geen zeer leesbaar boek, maar nuttig zijn ze ongetwijfeld: ze geven een indruk en werpen een groot aantal vragen op. Het voornaamste probleem dat zich voordoet, heeft betrekking op de onderlinge verhouding der

1) Als illustratie is een afbeelding opgenomen van een Amsterdams schilderij, a^{o} 1592, dat betrekking heeft op de verloting, ter gelegenheid waarvan misschien ook de Spelen van Bermherticheydt werden opgevoerd. Het bevat een der weinige bekende afbeeldingen van een rederijkerstoneel.

Amsterdamse Kamers. Naast *In Liefde Bloeyende* bestond in de eerste helft der eeuw *In Liefde Vierich*; later kwam er de Brabantse kamer *'t Wit Lavendel* bij.

In de *Spelen van Bermhertichеydt* nu, vinden we de zinspreuken van de twee eerstgenoemde kamers en nog enkele andere, onbekende; schrijfster concludeert daaruit, dat 'In Liefde Vierich', buiten deze teksten in 1559 't laatst genoemd, in 1591 nog bestaan moet hebben.[1)]

Mij lijkt deze gevolgtrekking voorbarig. Vrijwel alles wat schrijfster besproken heeft, wijst immers op een levendige ruilhandel en omwerking van spelen, zoals we ook al van elders wisten dat er bestond; ook heft de hypothese van mevrouw E. lang niet alle moeilijkheden op, er blijven andere zinspreuken onverklaard. Men zou deze spelen, opgevoerd en gedrukt in 1591, nog wel eens speciaal mogen onderzoeken, om na te gaan of ze, eventueel ten dele, geen omwerkingen zijn van vroegere. Het lijkt me niet onmogelijk, dat hier o.a. uit het oude repertoire van I.L.V. is geput. Met het titelblad zou dit niet in strijd zijn; zou het ook niet de vreemde vermelding van het buskruit als iets nieuws verklaren, 140 jaar na dato? (3e spel, blz. 159). De toehoorder heeft 100 jaar gevangen gezeten en krijgt nu te horen wat er in die tijd in de wereld is gebeurd. Hiermee zou men dit spel ± 1550 dateren. Misschien kunnen de namen der astrologen *Sanoga* en *focreest* (6e spel, blz. 78) ook nog helpen, als men die thuis kan brengen. Dit is slechts een suggestie, maar de tekst deed me ook menigmaal eer aan 't midden dan aan 't eind der eeuw denken.

Andere spelen stellen ons voor soortgelijke puzzles: *Naboth, Siecke Stadt, de Tafelspelen*; door spreuken of door inhoud staan deze tot elkaar in een nog niet duidelijk verband. Een ander tafelspel schijnt tot de Goudse Kamer *Uyt Jonste Begrepen* in betrekking te staan (blz. 160; schr. wijst hier niet op).

Uiteraard geeft een boek, dat zich met geschiedkundige, literair-

1) Spreuken van een andere kamer nam men ook uit beleefdheid op. Zo begroette Lauris Jansz 'oick die eele speelcorenkens, die haar trow doen blijcken' (T.M.B., Eg, a^{o} 1578). De spreuk van de ontvangende Fonteynisten komt in verscheidene Gentse spelen van 1539 voor, bijv. als stok van een refrein: 'Haelt my, Iesu, *alst past by appetyte*' (Thienen 481). Een voor de aanwezigen duidelijke toespeling deed dan voor ons schijnbaar een nieuwe spreuk ontstaan: 'Verzekert ooc *met apetijte vierigh*...' (Axcele 483).

historische, sociale, godsdienstige[1)] e.a. problemen bezig houdt, menigmaal aanleiding tot een vraag of opmerking. Is de tegenstelling tussen rederijkers en volksdichters (blz. 17) niet veel te scherp? Sprak men werkelijk in de 15e eeuw algemeen van moraliteit?? (blz. 19). Rechtvaardigt de tekst de scheldnaam 'Waelken' van Goet Onderwijs? (blz. 42 en 107). Wijzen aanhalingen uit apocriefen op Hervormde gezindheid?? (blz. 146, 152). De term *spel van sinne* is ouder dan mevrouw E. meent: bijv. a^{o} 1503 (zie Mnl. Wdb. i.v. *camerspel*); *zinspelend ebattement* noteerde ik uit 1501 (Audenaerde). De opmerking over Krul (blz. 25) is onjuist, want de druk van 1659 is posthuum; de z.g. natuurbeschrijving (blz. 111) geeft een herinnering aan Leviticus 6 : 36.

De tekst van de tafelspelen werd niet consequent afgedrukt: soms veranderde de schrijfster woorden om 't rijm, dan weer liet ze dit na. Ook vergist ze zich in haar opmerking bij I 198: het is een normaal verschijnsel bij de rederijkers, dat een personage zijn eerste claus begint met gekruist rijm. Men kan dit vergelijken met het gebruik van rondeel of couplet elders. Na I 266 schijnt een regel te ontbreken.

Beide spelen waren de moeite van het afdrukken waard. Hoewel men de taal niet lastig kan noemen, zitten er toch een paar vreemde plaatsen in. Ik wijs bijv. op het eigenaardig gebruik van *dat* en *die* in II 95, 156, 386; indien een verschijnsel zo vaak voorkomt, verdient verbetering door aanvulling (in 95) of weglating (in 386) geen aanbeveling.

In de spaarzame tekstverklaring komen een paar vreemde vergissingen voor: I 421 *mijn versint* = versta mij wel (vgl. 321); II 156 *door haer langhe ghebeen* hoort bij 155 (vgl. Matth. 23 : 14 e.o.p.), de interpunctie is dus onjuist; II 464 *der gherechten Godts* had niet veranderd moeten worden in *des - -*: *gherecht* = oordeel, voorschrift; II 178 *autentijc* = echt, waar niet aan te tornen valt.

Samenvattend mogen we het proefschrift van mevrouw Ellerbroek een welkome aanwinst noemen; meer dan dat, een bron van lering is het boek van Dr. van Dis.

De schrijver stelde zich tot taak van een aantal als min of meer hervormd bekend staande spelen na te gaan waarom en in hoeverre ze reformatorisch mogen heten. In een knap, pole-

1) Deze zijn wel het zwakst behandeld.

misch eerste hoofdstuk richt hij zich tegen het begrip Erasmiaans, dat door Pijper e.a. als karakteristiek van de specifiek-Nederlandse vroege hervorming gebruikt werd, door L. Willems en Van Mierlo echter in Katholieke zin in de literatuur werd toegepast. Hij betoogt dat men met een zo vaag begrip niet werken kan[1)], en stelt vervolgens een viertal criteria op, die meer houvast bieden. Een groot deel van de waarde van het boek staat en valt met de bruikbaarheid van deze criteria: twijfel aan de Kerk en haar genademiddelen, zwijgen over de Kerk en Haar middelaarsfunctie, geloofsinhoud, nadruk op veranderde tijdsomstandigheden.

Op zichzelf lijken ze niet alle even belangrijk en overtuigend; geloofsinhoud is daarbij nog maar een vage aanduiding, van wat vaak achter de woorden en tussen de regels gezocht moet worden. De wijze waarop de schrijver ze toelicht en er mee werkt, maakt echter duidelijk dat we hier in methode werkelijk een stap vooruit gaan.

Schrijver bespreekt achtereenvolgens de daarvoor in aanmerking komende spelen en houdt zich uitvoerig bezig met de *Gentse bundel van* 1539; met citaten toont hij aan, hoe sterk de ketterse ideeën in deze spelen doorgedrongen zijn.

Onbeantwoord blijft de vraag, waarom de overheid dit landjuweel, met zijn in onze ogen zo gevaarlijk onderwerp toeliet. Dr. van Dis gist, dat men de spelen aanvankelijk liet passeren, omdat de toon zoveel waardiger was dan die van vroeger, bestraft werk. In die richting zal de oplossing wel liggen. Men moet aannemen, dat de stukken gevisiteerd zijn, volgens voorschrift zelfs twee maal, al waren de visiteurs naar de woorden van een later decreet w.s. ‘negligent’. Verder zal het niet toevallig zijn, dat alle spelen zich voornamelijk bepalen tot abstract-theologische beschouwingen, en regelrechte aanvallen op sociale en kerkelijke toestanden nalaten. Vermoedelijk is er in die richting wel aandrang uitgeoefend, om conflicten als van Poelgier te Gent in 1536, van de Amsterdamse rederijkers in 1533, e.a. te voorkomen. Of er ook sprake was van een zekere tolerantie, in verband met de pogingen elders in het Duitse Rijk, om R.K. en Hervormd

1) Dit neemt niet weg, dat Erasmus' invloed, vooral door zijn bijbelvertaling, groot was; men zie o.a. Siecke Stadt 584 vlgg., ‘Die götliche Mühle’ a^{o} 1521, in Oskar Schade, Satiren und Pasquille 19-26. De vermelding van E. in het door Dr. van Dis uitgegeven tafelspel (regel 53) kan men dan ook als een aanwijzing van ketterse gezindheid beschouwen.

te verzoenen, de godsdienstgesprekken waarvan Karel V zoveel verwachtte?

Een oplossing van deze en andere vragen is uiterst belangrijk voor een juist begrip van het tijdvak. Dr. van Dis heeft door zijn degelijke en prikkelende beschouwing de kwestie meer urgent gemaakt. Ook die van een volledige, moderne uitgave der Gentse spelen. Aangezien de schrijver en ondergetekende deze op 't ogenblik voorbereiden, zal ik hier geen opmerkingen maken over de in dit boek opgenomen en verklaarde teksten van *Brugghe* en *Edijnghe*.

Het tweede deel van het omvangrijke proefschrift wordt ingenomen door een keurige uitgave van het te weinig bekende *Tafelspel van een Prochiaen, een Coster en een Wever*, in twee drukjes van 1565 en 1578 bewaard, maar omstreeks 1540 geschreven. Het is ondanks zijn lengte (2598 regels) een der levendigste rederijkersspelen die we bezitten. In een fel, deskundig dispuut bestrijdt de wever den pastoor, die zijn aanval op de hervorming in 15 punten geformuleerd had,[1] en met succes, want de koster wordt door hem bekeerd.

Het stuk stelt hoge eisen aan den commentator en Dr. van Dis heeft daar op prachtige wijze aan voldaan; bewondering wekt vooral de vindingrijkheid, waarmee hij bijbelse en latere personen wist thuis te brengen. Dat desondanks zovele vraagtekens bleven staan, is werkelijk geen wonder. Het belang van dit spel wettigt een uitvoerige reeks kanttekeningen bij de lectuur, die hopelijk tot nadere verklaring kunnen dienen.

Vreemd is de naam *tafelspel*; dat dit hier, zoals de schrijver meent, gewoon *spel* betekent, neem ik niet aan. Ook andere termen kregen een nieuwe betekenis, maar dan bleef er verband met de oude zichtbaar. Legt 't hier niet de nadruk op 't dialogisch karakter?

De druk van 1565 is allesbehalve foutloos, zoals uit weggevallen regels (bij 1106, 1272, 1787, 2157) en kennelijke aberraties blijkt; 1578 (alle varianten zijn zorgvuldig afgedrukt) verbeterde wel enkele opvallende vergissingen, maar liet vele staan. Hieruit volgt, dat de uitgever wat ruimer had mogen zijn met emendaties. Bijv. 86 *wenckene*, 1. werckene; 144 *paep*, 1. pape; 175 *wt*, 1. tot; 204 voeg in *se* na mensche; 445 *moordadich*, 1. voorradich = *met*

1 Dr. van Dis spreekt in de aant. bij 1807 van een ongeleerden schrijver; dit zal wel afschrijver of drukker moeten zijn.

voorraet, met overleg; 482 *daer*, 1. daerdoor; 493 1. *het* woordeken; 597 *den*, 1. die; 772 *schame*, 1. schanne; 1004 *verwerret* 1., verweert; als attribuut bij *gramschap* kan dit *verhard* betekenen (V9, 310, 327); 1179 schrap 't tweede *voor u*; 1428 *dies*, 1. dees; 1661 *figueren*, 1. figureren; *gelijcken* werd ten onrechte uit de variant overgenomen; *figureren bij* = voorstellen door; 1806 *allegorie*, 1. allegacie, van allegeren = aanhalen, toelichten; 2033 *Thedeeus*, 1. Thebreeus; 2206 *avontuers*, 1. amorues; 2300 *wercken*, 1. werelt; 2362 *dat*, 1. dats; 2535 voeg in *zijn* na bermhertich.

Een fout lijkt mij ook aanwezig in 1229 *ic staet present* (identiek rijm). De variant heeft *ick bekendt*, maar m.i. luidde het oorspronkelijk *ic stact bekent* = ik maak er geen geheim van. Deze uitdrukking komt ook in 2241 voor; vgl. verder W2, 1567; 15, 100.

Het zou ondankbaar zijn als men de uitvoerigheid van het glossarium niet waardeerde; toch lijken me de volgende aanvullingen voor de tekstverklaring nog gewenst: *aelmechtich* = amechtich, 873; *als* = n.l., 45; *bycomen* = geschieden, 2210; *bot* = stil, 1953; *gedult* = lijdzaamheid, 2001; *yerst* = zo vlug mogelijk, 2257; *nochtans* = bovendien, ook, 2262; W9, 2032 noemt deze betekenis in de 16e eeuw ‘reeds nagenoeg verouderd’; enen iet *overtuygen* = iets met bewijzen tegen iem. aanvoeren, 2075; enen *sliten* = zich van item. ontdoen, 2257; *verleyden* = leed doen, 1998; *vroom* = flink, 191.

Opmerkelijk is een tweetal uitdrukkingen: *tgheeft u bezich*, 110; *al gevet u bot*, 1953 te verklaren als: gij zijt bezig, druk; al zijt gij stil, al antwoordt ge niet (W 3, 691). Men vergelijke: *het gevet mi onwerdich, nieuwe*, V2, 1800. *Al gevet u vrij*, 2209 = al bevreemdt 't u, wordt duidelijk door de verandering van *avontuers* in amorues, 2206, bovengenoemd.

De andere opmerkingen geef ik in de volgorde van de tekst: 1 *Want* vergt een verklaring; 7 *van staten* = van aard; vgl. Cleymoedighe van state, persoon in Ipre (regel 217); 31 *De Duyvel en Lucifer, in zijnen stoel verstoort* = Satan en Lucifer; de laatste werd veelal aan zijn zetel geketend voorgesteld, n.a.v. Christus' overwinning van de hel, vgl. Haslinghuis 44, 133; 42 *met bescheydenheyt* - met vorstand, mot oordeel des onderschoids (V 1, 987); 95 *bequeteren* = vertellen, in de zin van voorspellen; regel 96 is het direct object; vgl. queteren = zeggen in 878; 130 *hoe sijt ordineerden*, slaat dit niet op maatregelen tegen prijsstijging? zij = de overheid; 137 *Tvolck werpt hem al te rechte; te rechte staen* = zich aan rechtspraak onderwerpen (V6, 1097); hiernaast

hem int recht werpen, hem ter waerheit werpen (V9, 2297). Zo zal de uitdrukking van de tekst een nevenvorm zijn van *te rechte staen* = zich verweren (V6, 1098); 143 *knape* = ondergeschikte, bediende, vgl. meestere in 88, 131; *begorden* = belasten, hier met werkzaamheden; vertaal: zou ik u niet als bediende laten werken; 158 *Turnom*, 1. Murner (Murnar)? Deze past meer bij Eckius; 432 Is *doove* wel letterlijk bedoeld, bij *vijzelen*, fluisteren? Eerder denkt men aan *dwaas, dom*, met de bijgedachte 'die toch niets kan' (V2, 288; vgl. regel 287); 546 *vetere* is een typische rijmvorm van *vete* = haat; zo *veteren*: beteren, Hass. Historiaelspelen 133; *tegere* = tegen, Loterijspel :267; *dingeren* = dingen, Grote Hel :956; 1103-06. Dit hele gedeelte slaat op Rom 13, 1105 op vers 3 (Ouden 1. Oversten) en 1106 op vers 7; hierna ontbreekt een regel, die w.s. de verwijzing naar Matth. 22 van 1107 inleidde; 1182: bij wéreldse overheden past macht en gezag; lees na 1181 puntkomma; 1205 *niet gedoot noch gebenedijt*. Dit lijkt me niet juist, 1. *doch*? 1437/8 Numeri 15 : 32-36; 1473 *cans* = wispelturigheid? 1806-10. Hier wordt niet gedacht aan 1 Cor. 13 : 2, maar de Wever doelt op 1 Cor. 8 : 1, eerste deel; de pastoor antwoordt met het tweede deel van dezelfde tekst: De kennis maakt opgeblazen, maar de liefde sticht (= vordert); 'dat volgt er op'; 2212 De zinnelijkheid van de ezel, vgl. Ezechiel 23 : 20, Tobit 6 : 17; 2241. Zoals Paulus in Corinthen zelf zegt; 2265 *houden* = huwden; 2269 *gunstich* = goedgunstig, ironisch gebruikt: gij gunt een ander ook wat.

Tenslotte 2312 vlgg. Met *Ecclesiastici Schriften* bedoelt de tekst blijkbaar Ecclesiasticus, de Spreuken van Jezus Sirach; zie uit dit boek 7 : 8[1]. Hieruit volgt dat voor *gestraft* in 2314 *ongestraft* moet staan en dat *Prediker* in 2315 = Jezus Sirach. Misschien werd hier Ecclesiasticus met Ecclesiastes, het boek Prediker, verward.

Wie de dissertatie van Dr. van Dis gelezen heeft, zal zich niet verbazen over een gunstig oordeel ondanks zóveel mogelijke aanvullingen; er zijn er nog heel wat meer nodig, wil het Tafelspel ons geheel duidelijk worden. Maar dit neemt niet weg, dat deze dissertatie én door de behandeling der godsdienstige vragen én door de uitgave van het Tafelspel, een der beste bijdragen tot onze kennis van de 16e eeuw is, die we bezitten.

Utrecht.

B.H. ERNÉ.

1 Neque alliges duplicia peccata: nec enim in uno eris immunis. Op het vagevuur kan deze tekst moeilijk slaan.

Kroniek en kritiek.

Het geschipper met de naamvals-n.

Het gevaar van een officiële ‘regeling’ van de geslachten, tot redding van de naamvals-n is nog niet voorbij! Daarom willen wij nog eens nadrukkelijk herhalen welk standpunt de leiders van de spellingbeweging daartegenover ingenomen hebben, en nog steeds innemen.

Voor de vereenvoudiging van de spelling in engere zin is geen compromis *in beginsel* onaannemelijk: hier geldt de taktische vraag: wat is invoerbaar?

Anders staat het met de naamvals-n. Op dit punt is elk compromis *in beginsel* verwerpelijk. Er zijn slechts twee mogelijkheden: òf de traditie ongewijzigd handhaven, òf het spraakgebruik volgen - dat noch in het beschaafd noch in de dialekten een naamvals-n kent - en dus de negende regel van de Kollewijnspelling aanvaarden. Elke tussenweg zal onhoudbaar blijken.

Het geschipper is begonnen in de Staatscommissie van 1916, die tot taak gekregen had, bemiddelend op te treden. De handhaving van de oude geslachtsregeling werd toen reeds onmogelijk geacht: ‘Bezwaren tegen de regeling van De Vries en Te Winkel zijn door zóó velen uitgesproken, en de voorschriften van dat stelsel worden in vele bijzonderheden zóó vaak veronachtzaamd, dat zonder twijfel slechts eene minderheid deze regeling geheel onveranderd zou wenschen te laten.’[1] Daartegenover verwierp de meerderheid van de commissie ook de opvatting van de vereenvoudigers. Er moest een middenweg gevonden worden, die ‘althans voorloopig bruikbaar’, ‘althans voor de naaste toekomst geschikt’ zou zijn:[2] de namen van mannelijke personen en dieren zouden ‘mannelijk’ mogen blijven. Op welke grond? Die regel is ‘zonder bezwaren toe te passen’, omdat ‘die groep van woorden voor ieder duidelijk herkenbaar is.’[3] Weten-

1 *Verslag*, blz. 8. In 1938, na al wat sedert gebeurd is, weegt dit argument nog heel wat zwaarder!
2 *Verslag*, blz. 8. Voelt men in deze herhaalde verzekering niet een aarzeling wegens geschipper met het wetenschappelijk geweten?
3 *Verslag*, blz. 9. Men weet dat Van Ginneken in zijn *Nota* vergeefs getracht heeft aan deze regel een experimenteel-psychologische grondslag te geven. Vgl. *De N. Taalgids* XIV, blz. 170. Om herhaling te vermijden verwijs ik belangstellenden naar N.T. XX, 311.

schappelijk-taalkundig klinkt dat niet. Zou dit ‘gemak’ het voorstel paedagogisch aannemelijk maken? Wie bedenkt dat de toepassing handhaving van een verouderde, latiniserende spraakkunst vereist, zal begrijpen dat nòch moderne taalkundigen, nòch onderwijsmannen ingenomen waren met dit compromis!

Voor een minderheid in de Staatscommissie ging dit voorstel te ver: Prof. A. Kluyver en Prof. J.W. Muller verlangden een beperkte lijst van nog meer mannelijke woorden, en de toenmalige Minister van Onderwijs koos hun partij. Het is bekend hoe hun poging om deze denkbeelden in een *Woordenlijst* te belichamen op een mislukking uitliep, die voor de toekomst uiterst leerzaam geweest is[1)], al heeft Minister Slotemaker van deze les weinig geleerd.

Intussen is het compromis, dat in 1918 geen sukses gehad heeft, in 1930 op advies van Van Ginneken weer voor den dag gehaald en door Minister Terpstra voor het onderwijs gesanctioneerd. De raadgevers van Minister Marchant echter hebben het met grote beslistheid afgewezen, behalve Van Ginneken, al heeft deze het gezamenlijke advies mede ondertekend. Daarin was de uitzondering voor mannelijke persoonsen diernamen *niet* opgenomen. Om mogelijke tegenstand te verzwakken heeft Minister Marchant op het laatste ogenblik, als concessie aan het behoud, de regel-Terpstra-Van Ginneken in zijn voorschrift opgenomen. De averechtse uitwerking van deze concessie is bekend genoeg: de tegenstanders verscherpten hun verzet; Van Ginneken verkondigde op sensationele wijze zijn ‘bekering’ tot een absoluut behoud van de traditionele schrijfwijze; de vereenvoudigers, die zich bij het spellingcompromis neerlegden, ter wille van de vrede, verklaarden dat zij niet bereid waren, uitzonderingen voor de naamvals-n in toepassing te brengen, al zouden ze bij hun onderwijs de officiële voorschriften op moeten volgen.

Het is ons bekend dat er docenten zijn die, in hun vreugde over de naderende spellingeenheid, hun partikuliere schrijfwijze, in publikaties en in brieven, aangepast hebben aan de voorgeschreven schoolpraktijk. Die gedragslijn lijkt ons onjuist. Ons pleidooi voor afschaffing ook van de seksuele-n, komt niet voort uit onhandelbaarheid of koppigheid, maar berust op een welgegronde wetenschappelijke en paedagogische overtuiging.

1) Zie *N. Taalgids* XVI, 45.

Daarvan dienen wij metterdaad blijk te geven. Er mag zich geen publieke mening vestigen dat de weglating van de naamvals-n bij namen van mannelijke personen en dieren ‘eigenlijk’ een ‘taalfout’ is! Dan zullen deze schoolse n's dezelfde weg opgaan als de *e* van het vrouwelijke *ene*, en bij een jonger geslacht geleidelijk verdwijnen. Dan bevorderen wij dat over niet te lange tijd deze uitzondering geschrapt zal worden, of - als overgang - de toepassing van de seksuele *n* facultatief gesteld zal worden, gelijk dat met de uitgangen van het lidwoord *een* en de bezittelijke voornaamwoorden lang het geval geweest is. Wij hebben er meermalen op gewezen dat niemand in het naast elkaar gebruiken van *een* en *ene*, van *mijn* en *mijne, mijnen* ‘anarchie’ of ‘verbreking van taaleenheid’ gezien heeft. Zou dan *de* naast *den* bij mannelijke persoons- en diernamen onduldbaar zijn?

Ten slotte nog een opmerking. Van konservatieve zijde wordt vaak geschermd met dreigend taalbederf, wanneer de naamvals-n geheel zou verdwijnen. Sedert een kwart-eeuw is metterdaad bewezen dat een voortreffelijke, verzorgde Nederlandse stijl mogelijk is zonder de traditionele buiging. Omgekeerd echter kan men maar al te vaak een niet denkbeeldig taalbederf constateren bij lezers die zich aan een afschuwelijke spellinguitspraak schuldig maken, herinnerend aan het ‘voorzangers-Nederduitsch’ dat door Van Lennep indertijd belachelijk gemaakt werd. Menig radiospreker die van papier afleest, spaart ons geen enkele *n*, en laat zoveel mogelijk de ə als *è* horen. Zulk slecht Nederlands zou alleen afdoende te verbeteren zijn, als men beter begreep dat lezen moet zijn: achter de letters de bedoelde levende taal reconstrueren, met de juiste klank, ritme en intonatie. Maar het verdwijnen van alle overbodige naamvals-n's zou in elk geval zulke ‘sprekers’ een stoot in de goede richting kunnen geven.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

Dr. Willem van Eeghem, *Drie Schandaleuse Spelen* (*Brussel 1559*), ingeleid en mot de verhooren uitgegeven. (Voor de Seven Sinjoren uitgegeven door ‘de Sikkel’ te Antwerpen, 1937, XXXV en 97 blzz.).

In dit keurig uitgegeven boekje publiceert de schrijver drie esbatementen die in 1559 te Brussel werden opgevoerd, nl. het

Esbatement van de Bervoete Bruers, gespeeld door ‘de Corenbloem’, een *Tafelspel van Twee Sotten*, dat enige maanden later door ‘het Mariacransken’ werd opgevoerd, en een *Tafelspel van Drie Sotten*, gespeeld door ‘Den Boeck’. De geestelijkheid nam aanstoot aan de opvoering van deze kluchten, met het gevolg dat de Overheid een onderzoek instelde en de hss. opeiste. De spelers kwamen er nog goed af, maar hun kluchten kregen ze niet meer terug. Deze berusten nu, samengebonden met de verhoren, op het Rijksarchief te Brussel.

Het is dit ‘schandaleuse’ karakter dat 't enige gemeenschappelijke vormt van deze drie spelen. De waarde van de twee tafelspelen is gering, en er is heel wat 16de-eeuwse litteratuur die het eerder waard zou zijn (opnieuw) te worden uitgegeven. Vooral het eerste tafelspel heeft weinig om 't lijf en er is nogal goede wil voor nodig om er met dr. van Eeghem het ‘verrukkelijk gekeuvel’ in te genieten of om het een ‘boeiend vastenavondspelletje’ te noemen. Het laatste tafelspel heeft meer inhoud en er zijn parallellen aan te wijzen met contemporaine litteratuur (zie bijv. regel 146-155), maar toch blijft dit ook ver achter bij het eerste der hier uitgegeven spelen, nl. de *Bervoete Bruers*. Dit esbatement overtreft in geestigheid vele der ons overgeleverde kluchtspelen. Waarde voor de geschiedenis der heresie heeft 't weinig; de gemoedelijke, nergens hatelijke scherts treft de minderbroeders op een wijze die eer middeleeuws dan specifiek 16de-eeuws is. De toon is niet te vergelijken met die van veel andere 16de-eeuwse toneellitteratuur, waar de opkomende reformatie het scherpe accent aan verleent. Vandaar dan ook dat Van Mierlo het een onschuldige grap noemen kan. Maar hoe kostelijk is deze onschuldige grap geschreven! Het is toe te juichen dat dr. van Eeghem door een nieuwe uitgave deze klucht beter toegankelijk maakt. Te lang reeds moesten we ons behelpen met K. Stallaerts editie uit 1891. Hierin vindt men een onnauwkeurige reproductie van de tekst (vgl. ook het oordeel van W. de Vreese, *Bouwstoffen*, blz. 81*a*). Soms zijn juist de taalkundig merkwaardige vormen door Stallaert weggewerkt (bijv. regel 161 *doet't* voor *doeghet*). Bovendien laten de schaarse aantekeningen menige vraag die bij den lezer rijst, onbeantwoord. In zijn nieuwe uitgave heeft dr. van Eeghem met zorg de tekst van het slecht leesbare hs. gereproduceerd. Zijn methode was strikt diplomatisch. Zonder emendaties, en helaas ook zonder nader commentaar, drukt hij de tekst af. Ook daar, waar de corrupte lezing evident is (vgl.

bijv. 218-220, waar het rijm de foutieve lezing verraadt). Zelfs gaat dr. van Eeghem niet in op de emendaties die Verdam voorstelde (zie W. de Vreese, *Tekstcritiek van J. Verdam in het Mnl. Wdb.*, blz. 6, kolom 3), met uitzondering van Verdams gissing betreffende regel 344. Hiervan bewijst hij dat de emendatie foutief is.

Uit vergelijking met de oude uitgave blijkt duidelijk hoe we er door dr. van Eeghems werk op vooruitgegaan zijn; vele plaatsen in de tekst worden nu pas verstaanbaar of tenminste beter verstaanbaar, zie bijv. regel 20 van de Proloog en van het spel o.a. regel 13, 86, 90, 135, 210 en 267.

Toch laat ook de nieuwe editie nog te wensen over: juist omdat de tekst zo gebrekkig is overgeleverd, had de uitgever zich gerust hier en daar aan een emendatie mogen wagen en tenminste een poging tot tekstverklaring kunnen doen. Ook is het jammer dat er nog 16de-eeuwse teksten worden uitgegeven zonder glossarium. Zolang onze kennis van het 16de-eeuws zo onvolkomen is, kunnen wij een woordenlijst bij uitgaven uit die tijd niet missen.

De voornaamste verdienste van dr. van Eeghems werk ligt elders. Zijn inleiding bevat nl. waardevolle bijdragen tot de geschiedenis van het 16de-eeuwse Rederijkersleven te Brussel, soms aansluitend bij zijn *Rhetores Bruxellenses* in ‘Revue Belge de Philologie et d'Histoire’, XIV, XV. Speciaal over de opkomende heresie vinden we veel merkwaardigs, dat meestal direct op de bronnen teruggrijpt. Vaak wordt verwezen naar de *Verhoren*, die aan het eind worden afgedrukt (blz. 73-97). De publicatie hiervan verhoogt de waarde dezer uitgave.

Tot slot een enkele opmerking bij de ‘Inleiding’: Dr. van Eeghem gist dat het begin van het Brusselse spel uit 1539 de slotstrophe zijn zou van het door F.C. Wieder, *Schrift. Liedekens*, blz. 24 besproken lied. Dit is onjuist, zoals me bleek na lezing van de gehele tekst in de ‘Gheestelicke Liedekens’ (No. LVIII van Wieders Bibliographie). - In noot 39 blijkt niet dat de geciteerde studie van J. Loosjes een artikel is uit ‘Stemmen voor Waarheid en Vrede’. - Vermoedelijk viel na regel 222 Berv. Br. geen regel weg, er volgen immers drie gelijke rijmen. - Weinig overtuigde mij het betoog dat Jan van den Berghe de auteur van het 2de Tafelspel zou zijn; speciaal de uitwendige gegevens (blz. XXXI) zeggen niet veel. - De revisie is nogal onnauwkeurig geweest; sommige fouten verbetert de lezer gemakkelijk

(blz. IV: 15bis in pl. van 51bis; noot 135, 144: J. te Winkel in pl. v.J.A. te Winkel), maar verkeerde verwijzingen maken het raadplegen der 'Verhoren' soms moeilijk. Men verbetere bij noot 44: V in IV; bij noot 53: IV in III; bij noot 54: V in IV en bij noot 61: IV in V.

L.M. VAN DIS.

Uit de tijdschriften. (Mei-Juni).

De Gids. Juni.

J.N. Bakhuizen van den Brink schrijft over *Het geboortejaar en het graf van Philips Marnix van St. Aldegonde*, die in 1540 en niet in 1538 blijkt geboren te zijn.

De Stem. Mei.

Anthonie Donker geeft een *In memoriam Willem Kloos*. In het Critisch Bulletin beoordeelt W. van Ravesteyn het boek van K.F. Proost over *Henriette Roland Holst in haar strijd om gemeenschap*.

De Nieuwe Gids. Mei.

Een 'rouwnummer', ter nagedachtenis van de redakteur *Willem Kloos*, met een lange reeks kleine bijdragen, gedichten en portretten.

Juni.

Alfr. A. Haighton geeft een *Verhandeling* over de stelling van Kloos dat poëzie zou zijn *De allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie*.

Groot-Nederland. Mei.

M. Nijhoff geeft een beschouwing over *Boutens' vertaling van de Odyssee*, waarvan een gedeelte met het origineel vergeleken wordt. - S. Vestdijk beoordeelt, onder het opschrift *Aan de bronnen der mythologie*, de *Atlantische Balladen* van Hendrik de Vries. - J. Greshof herdenkt Willem Kloos.

Stemmen des tijds. Mei.

In de *Poëzie-kroniek* beoordeelt P.J. Meertens de bundels *Kristal 1937* en *De dichters van het jaar*.

Juni.

In dezelfde rubriek veroordeelt P.J. Meertens de bloemlezingen uit Lodensteyn en uit Poot, samengesteld door M. Beversluis als ‘kakografieën’.

Roeping. Mei.

Pierre van Valkenhoff levert een artikel *Over A. Roland Holst*, ‘bij de vijftigste verjaardag van den Meester’, waarin hij het werk van de dichter en de prozaïst bewonderend overziet. Daarbij sluit zich aan, als ‘geschreven portret’ door

F. van Oldenburg Ermke, een karakteristiek van *De dichter A. Roland Holst*.

Elckerlijk III No. 1.

M. Beversluis schrijft een *In Memoriam Willem Kloos* en beoordeelt twee *Bloemlezingen uit de Vlaamsche lyriek*, door Marnix Gijsen en door Maurice Gilliams. - J. van Ham beoordeelt een vijftal *Christelijke romans*. Bij dit nummer behoort een interessant 'Elckerlijc-boekje' in kleiner formaat, gewijd aan *Marnix van St. Aldegonde*, samengesteld door J. van Ham, met korte bijdragen van J.C.H. de Pater (*De politieke werkzaamheid*), K. Heeroma (*Het Geuzenliedboek*), J. Haantjes (*De psalmberijming*), C.C. de Bruin (*De bijbelvertaling*), J. van Ham (*Polemisch en betogend proza*) en K. Fokkema (*Marnix als opvoedkundige*). Tot besluit: bio- en bibliografische gegevens betreffende Marnix.

Dictsche Warande en Belfort. Mei.

In een artikel *Noord en Zuid bij Karel van den Oever* bespreekt Frans Verachtert de miskende pogingen van Van den Oever om toenadering tussen Noord- en Zuid-Nederland te bevorderen. - In de *Poeziekroniek* begroet P.G. Buckinx met ingenomenheid een nieuwe bundel van Albe (*Cherubijn en Mensch*) en een bundel *Varianten voor Harp* van Bert Peleman.

Juni.

Celen betoogt, in een artikel *Letterkundige taal*, dat men ten onrechte de Vlaamse letterkundigen soms verwijt dat ze dialektisch taalgebruik aanvaarden, Verbreiding van het Algemeen Beschaafd is gewenst, maar de letterkunde is daartoe niet beperkt.

Eigen Volk X, afl. 2.

Dit 'Schrijnen-nummer' is voor een groot deel gewijd aan de nagedachtenis van de onlangs gestorven folklorist. Vooraf gaat een posthuum aritikel over *Funktioneele volkskunde*. Daarna volgen bijdragen van Christine Mohrmann, Abel Coetzee, K. Jaberg, P.J. Meertens, W. Roukens, A.A.G. van Erven Dorens en St. W.J. Teeuwen, die verschillende zijden van Schrijnen's verdiensten doen uitkomen.

Afl. 3.

Deze aflevering bevat o.a. een bijdrage van Toon Weynen: *Een Roosendaals sjibboleth*, een gedicht met een Roosendaalse 'woorden-cataloog', en dialekt-bijdragen van David de Kok (Weert) en Jan Knape Mzn (Flakkee). - Toon Weynen beoordeelt de proefschriften van K. Fokkoma (Stadsfries) en Mej. A.R. Hol.

De Vlaamsche Gids. April.

In de *Kroniek van het Proza* geeft H. van Tichelen een reeks korte boekbeoordelingen, o.a. van

M. Gilliams (*Oefentocht in het luchtledige*), M. Matthijs (*De ruitentikker*) en M. Roelants (*Alles komt terecht*).

Mei.

M. Rutten schrijft een *In Memoriam Arnold Sauwen* en herdenkt in de *Kroniek van de Nederlandsche Poëzie de ver*-diensten van W. Kloos.

Leuvensche Bijdragen XXIX, afl. 1.

Mej. J.C. Daan publiceert *Het esbatement van de Dove Bitster* uit de verzameling van 'Trou moet Blycken', met inleiding en verklarende aantekeningen. - P. Schepens S.J. bespreekt *Oude Vlaamsche woordvormen voor 'ingenieur'*, o.a. ingeniaris, in oude Vlaamse oorkonden aangetroffen.

Bijblad, afl. 1-2.

Ed. Franssen beoordeelt J.G.M. Moormann's boek over *De Moedertaal* en het proefschrift van A. Reichling over *Het Woord*. - J. Leenen beoordeelt het dialekt-geografisch prcefschrift van Mej. A.R. Hol; J.L. Pauwels dat van W. Pée.

Vondel-kronick IX, nummer 2.

Deze aflevering bevat een voordracht van K.H. de Raaf over *Vondels persoonlijkheid* en een polemische bijdrage van J.F.M. Sterck over *Vondel en de Muiderkring*, Onder de *Kantteekeningen* o.a. een verweer van Jos. Vandervelden, die een Vondelportret ontdekt meent te hebben op een schilderij van De Bray, en een stukje van P. Heilker over een esperantovertaling van *Joseph in Dothan*.

Onze Taaltuin. Mei.

H. Kapteyns wijdt een uitvoerige studie aan *De taal der verzen van Gerard Wijdeveld*. - P. Peters tekende een dialektkaartje voor *Het zelfstandig gebruikte adjectief en het geslacht*. - W. Jansen beoordeelt het proefschrift van W.G.J.A. Jacob over *Het dialect van Grave*; W. Dols het leerboek *Eenige belangrijke verschijnselen uit het leven der Nederlandsche taal* van P. Gertenbach en H. van Slooten; J. Wils beoordeelt *Actief lezen* van H. Godthelp.

Juni.

Jac. van Ginneken onderzoekt de phoneem-verbindingen in *De Nederlandsche consonantgroepen*, die ook in statistische tabellen vastgelegd worden. - Ant. de Witte bespreekt *De taalinstrumentatie van Aart van der Leeuw in 'Ik en mijn speelman'*. - J. Wils oefent kritiek op de Nederlandse spraakkunst van H. Oberman en A. Bartels, onder het opschrift *Nog een noodtoestand der Nederlandsche philologie*. - E. de Fremery bespreekt de nieuwe voorschriften voor *Het Nederlandsch op het eindexamen gymnasium*.

Levende Talen. April.

C.A. Zaalberg schrijft over *De didaktische waarde van het speurdersverhaal*. - H.L. Koppelman geeft een

verhandeling over *Onderwerp en werkwoord*, waarin hij de gangbare definities toetst en op de psychologische achtergrond wijst. - P.B. Dezaire bespreekt *Het gedicht in de klas*.

Taal en Leven, afl. 5.

In een artikel *Spraakkunstenaarsgegochel* wijst Gerlach Royen op de onkritische behandeling van vorm en funktie in Overdiep's *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch*. - A.J. Schneiders schrijft over *De Literatuur, onder meer voor de Hoofdakte*; Kruisinga over *Taalwetenschap in de Middelbare school*. - C.F.P. Stutterheim beoordeelt *Actief lezen* van H. Godthelp; M.D.E. de Leve beoordeelt *Waarheen met ons Vreemde-Talen-onderwijs* van Fr. S. Rombouts.

Neophilologus XXIII, afl. 4.

Dit uitgebreide 'Gallasnummer' bevat o.a. de volgende bijdragen die ook voor Neerlandici van belang zijn: Gerard Brom schrijft over *Franse invloed op onze Tachtigers*, met veel interessante bewijsplaatsen. J. van Dam (*Literaturgeschichte als Stilgeschichte*) onderscheidt vierderlei stijl: de realistische, de klassieke, de groteske en de barokke. A.G. van Hamel betitelt zijn bijdrage: *Ons zelf-onderzoek*. Jean Hankiss gaat de waarde na van *La terminologie d'histoire littéraire et les littératures comparées*. M. de Jong verschaft gegevens over *Multatuli in het Portugees*. J.A. van Praag vraagt aandacht voor *Een Hollandsch epigoom van Quevedo: Salomon van Rusting*. Marius Valkhoff geeft *Notes sur 'Jan van Parijs' et les livres populaires*, waarbij hij het oude Nederlandse volksboek vergelijkt met de moderne vertaling door Salverda de Grave. P. Valkhoff haalt *Parijse indrukken van 1666* te voorschijn uit de berijmde 'Korte beschrijvinge van Parijs' van Dirk Buysero. B.H. Wind (*Purisme comparé*) vergelijkt het purisme van L. Jz. Spieghel met dat van zijn Franse tijdgenoten Du Bellay en Henri Estienne.

Het Kouter. Juni.

P. Minderaa geeft uitvoerige *Aanteekeningen bij Marsmans 'Verzameld werk'*, om de ontwikkeling van deze auteur toe te lichten.

Paedagogische Studiën. Juni.

P.A. Diels constateert *De triomf van het stil-lezen*.

Museum. Mei.

H.L. Bezoen beoordeelt de taalgeografische studie van K. Heeroma over *De Nederlandse benamingen van de uier*.

Verbetering: Op blz. 176 r. 3 v.o. verbetere men het jaartal 1402 in 1492.

Religieuse elementen in Gorter's ‘Mei’, op grond van een bespreking van de meicritiek.

> ‘Waar wij weten, dat getwijfeld wordt aan God en Godsdienst, waar wij dien bestreden zien, waar wij horen dat een nieuwe weg ter waarheid wordt gewezen en veel leugenachtigs verworpen wordt, daarheen te ijlen is onze plicht.’ (Herm. Gorter in Scriptie over Woutergeschiedenis[1] I).

Na alles, wat over Gorter's Mei geschreven is, van Kloos' bewonderende aankondiging tot de uitvoerige behandeling van het handschrift door mevr. Langeveld-Bakker, de pen op te nemen om nòg iets en iets oorspronkelijks over dit straalpunt in het werk van Gorter en van de Beweging van '80 te zeggen, lijkt vermetel. Veel van wat ik zeggen ga, is ook reeds in andere vorm door den een of ander gezegd; toch zijn er in de critiek onopgeloste problemen gebleven; en ik meen, dat de zijde, waarvan ik dit werk in het geheel van Gorter's werk en in het geheel van de Beweging van '80 tracht te bezien, nieuw is: nl. in het onderzoek naar en de vaststelling van zijn religieuse elementen.

- De onkerkelijkheid van '80. -

De onkerkelijkheid van '80, aangewezen in een van de eerste Litteraire Kronieken van Kloos,[2] heeft tot nog toe niet veel aandacht getrokken, noch van wie de ‘Onkerkelijkheid in Nederland’ bestudeerde, dr. P.J. Kruyt (zo weinig is blijkbaar de poëzie cultuurfactor voor den sociograaf), noch van de litteratuurhistorici. Slechts Donker[3] en twee vrijzinnige dominees (Proost en Meyer[4] wijdden er aandacht aan.

1) Mededeling van Mevr. L.B., p. 79.
2) Nieuwe Gids v. 1885, pag. 314 (‘Het eigenlijk karakter der nieuwe periode is onkerkelijk en cosmopolitisch’).
3) Donkersloot, Episode van de vernieuwing van onze poëzie, p. 41.
4) Dr. K.F. Proost, De Religie in onze moderne literatuur (Ploegsma, Zeist, 1922).
J.J. Meyer, Het godsdienstig gehalte in onze Nieuwe Letterkunde (1909, Hollandia).

Meer is deze onkerkelijkheid toch zeker geweest dan een zuiver literair verzet tegen de beruchte predikantenpoëzie. De nieuwe opbloei, die '80 was, de nieuwe, frisse en heerlijke kijk op het rijke leven, stond als zodanig tegenover het kerkelijk Christendom, dat verweten werd, het volle leven en zijn door de zinnen ingedronken heerlijkheid niet erkend te hebben en niet in zijn geloofswereld te hebben opgenomen. Het was een definitieve afrekening met de oude kanselgeest en stijl, waar de nieuwe generatic zich natuurlijk los van voelde, nadat de voorgaande generatie door gestage kritiek de kerkelijke positie had ondergraven: Huet, Multatuli, Van Vloten, Vosmaer en Pierson. Mede als uiting van de wens van de intellectuele klasse tot ontvoogding van de kerkelijke suprematie (Knuttel[1)]) is ‘Tachtig’ nà de materialistische geest van de zich steeds verder ontwikkelende natuurwetenschappen, nà de Bijbelcritiek en naast - en weldra ook tegenover deze - nu de dichterlijke bevrijding van die kerkelijkheid, in naam van de dichterlijkheid en het nieuwe levensgevoel zelve: de geest van ‘Windekind’ tegen die van ‘do man in het zwart’.[2)]

Zo deed ook de moderne verbeelding als goddelijke mythen - want ondanks onkerkelijkheid en onchristelijkheid ‘gaat door de poëzie van '80 een tred der goden’.[3)] - eerder herleven de klassieke en Noorse verhalen, resp. vol heerlijk en blij aards schoon en ruwe geweldigheid, dan de vergeestelijkte, ascetische Christelijke, een spleet in de gehele Europese cultuur, op moderne wijze weer aan het daglicht komend. De natuurverbeelding van den dichter wijst hier de Christelijke geloofswereld af, zoals de natuurwetenschap dit gedaan had. Merkwaardig, dat een uitvloeisel van de natuurwetenschappelijke geest in de literatuur, nl. de naturalistische beschrijvingsmethode, in Nederland samengaat met de bloei van het irrationele in de literatuur, de dichtkunst, zo beide - hoe tegengesteld ook en weldra in conflict - in nieuw levensgevoel modern optrekkend tegen het als onmodern en onnatuurlijk besefte geloof, met déze gelijke elementen, dat het beide te doen is om waarheid, den één de werkelijkheid, den ander de schoonheid, gelijk om ‘zuiverheid’, directheid en nauwkeurigheid.

1) Ts. v. My. v. Ned. Letterk. LVI, 7.
J.A.N. Knuttel, Maatsch. Grondslagen v. de N.G.-beweging.
2) ‘De Kleine Johannes’, 13de druk, pag. 54.
3) Donker.

Maar een metaphysische behoefte bleef en klonk hierin door: zoals een later socialisme de godsdienst zou annexeren, werd hier de poëzie, de schoonheid, de vrouw, de natuur, de ik-heid vergoddelijkt, werd de poëzie hier 'de plaatsvervangster van de Christelijke eredienst' (Verwey[1]). En merkwaardige bezinning hierop vond plaats in de laatste jaren van de grote Nieuwe Gidsperiode, zowel tot uiting komend in de polemiek als in de aard van het creatieve werk van ± 1895. Kloos deed een machteloze poging het individualisme tot een religie te verheffen; Van Eden doorzag de onrijpheid van dit alles en verwierp al deze schijngoden voor wat dieper en waarder voor hem God was (o.a. in het 'Lied van Schijn en Wezen'). En naast en na de rumoerigheid van de polemiek, die de hoofdmannen tegenover elkaar doet staan in levens- en wereldbeschouwing, vertoont zich de bezinning in het edele, stille en wijze werk van de nu volgende grote generatie: tans naast het nieuwe geluid in Verwey's 'Aarde' en Van Eeden's 'Lied van Schijn en Wezen': Boutens' klaarte, verhevenheid en diepzinnigheid, Leopold's aandoenlijke stilte en de 'Sonnetten en Verzen in Terzinen' van Henr. Roland Holst, die stem vol wijsheid, zoveel wijzer dan de 80'er woordenpraal: die wil spreken van 't eeuwig vaste in de dingen, want: *'het gezicht van een God heeft de tijd gebleekt'*[2], frappant woord! Een proces van vergeestelijking zet zich door, als in de schilderkunst van Maris tot Toorop en in het werk van Verster zichtbaar is.[3]

Ook bij Gorter is er in deze tijd bezinning en vergeestelijking: na de heerlijke bloei van Mei en het vastlopen in de sensitivistische exaltatie de religieuse kalmte in de kenteringssonnetten, het vechten om een levensbeschouwing in het Spinozistische werk. Merkwaardig parallel aan die van de andere 80'ers gaat de ontwikkeling van den domineeszoon Gorter, die in zijn jeugd al de door zijn vader verlaten kansel uit het oog verloor, maar die

1) Verwey, Inleiding tot de nieuwe Nederl. dichtkunst, pag. 9; vgl. Coenen en Van Eeden, Johannes Viator, pag. 264:
'Zij hebben van de Wetenschap een God gemaakt en van de Mensheid een God gemaakt, en van de Kunst een God gemaakt en van het Woord een God gemaakt. Maar ik zeg: er is Eén boven deze allen, die schijngoden en afgoden zijn'.
2) Sonnetten en Verzen in Terzinen geschreven, pag. 25.
3) Vgl. 'Kunstgeschiedenis der Nederlanden' (Red.-van Gelder), pag. 487-89.

als jeugdherinnering godsdienstige wijding in zich meedroeg[1] en God zoeker bleef; van wien het merkwaardige woord is, dat ik boven dit opstel plaatste en wiens conceptie tenslotte groeide van natuurliefde en zielzucht tot een verheerlijkt beeld van éénheid van Heelal en Mensheid. In hoeverre is in ‘Mei’ iets te zien van een begin van deze religieuse ontwikkeling van Gorter en in hoeverre typeert zij mede de groei van de religieuse gedachte in de beweging van '80?[2]

- De zin van ‘Mei’. -

Terecht is gezegd, dat in ‘Mei’ alle strekkingen van de beweging van '80 op de schoonste wijze zijn samengevat. Als godenmythe en natuurverbeelding is het te vergelijken met Okeanos en Persephone en Van Lennep's Hyperionvertaling, in natuuren liefdesgevoel resp. met de Kleine Johannes en Perk's en Kloos' sonnetten, in vrijheidszucht - en tragische onmogelijkheid tot vereniging - met Van Eeden's Noordenwind en Perk's Iris, in levensliefde en gloed, in schone zegging met al het werk van '80. Juist ook voor de diepere roerselen van '80 is het voorbeeldig, naar ik meen. Want méér was het voor de diverse beoordelaars dan een schoon natuurgedicht: het is een levensgedicht; meer is het dan een jubeling: in het hier beschreven onbevredigd blijven van liefdesonrust en godsstreven is het een tragisch gedicht. Of is het onjuist, een zin te zoeken in de bekoring van dit schone verhaal?

Het Briefje.

Het briefje, 23 Maart 1889 door Gorter aan zijn oom geschreven, waarin hij zich verontschuldigt over ‘het beetje vage filosofie’, waarin hij zegt, dat hij slechts iets wilde maken van heel veel licht en mooie klank, zou het doen denken en maakt voor Stuiveling een eind aan veel bespiegeling.[3] Ik meen, dat aan deze uitlating niet te veel waarde moet worden gehecht, om de volgende redenen, die liggen tweeledig:

1) School der Poëzie (pag. 127): ‘Ik voel mij verbaasd in d'oude tijden’.
2) Volgens dr. K.F. Proost nauwelijks (wijdt een halve bladzijde aan ‘Mei’, weinig zeggend: pag. 35-36; vgl. pag. 60-62) J.J. Meyer zegt zelfs: ‘De poëzie van H. Gorter bleef onbesproken, mede om de geringe positieve betekenis, die zijn voor de religie bezit.’ (!)
3) Stuiveling, De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt, p. 76.

I. In het briefje zelf.

a. Men moet een zekere reactie op de onbekende brief van ds. K. Gorter en de oom-neefverhouding in aanmerking nemen.

b. De toon van dit briefje is bijzonder bescheiden: hij gelooft niet, dat hij er al is; kon toen nog niet beter. Meer zou Gorter zich tegenover zijn werk zeer bescheiden tonen: hij geloofde tijdens zijn studententijd ook nog niet aan zijn dichterschap.[1)] De opmerking, dat er 'bij ongeluk' 'een beetje filosofie' in het werk steekt, die 'vaag en onvast' is, is ook te zien als uiting van deze bescheidenheid. Wel meer stelt Gorter de zaken wel eens wat simpel voor en overschat hierin, wat hij in het bewustzijn hiervan ervaart.[2)] Hoe onbetrouwbaar is overigens vaak, wat een dichter zegt over zijn eigen werk!

II. In het gedicht zelve:

a. Het is toch onbetwistbaar, dat hier iets meer wordt gegeven dan een 'Persephone' of 'Okeanos'. Er zit een lyrisch, dus subjectief element in dit gedicht. Zozeer, dat hij meeleeft met de door hem geschapen gestalten: hij ondergaat zijn schepping soms lijfelijk (L.B.), hij, met iets in zijn stem van Balder, hij in Mei en met Mei, die haar tocht in ademloze spanning volgt: Balder zegt ons meer, is volgens zijn zeggen - zijn Balderlied - meer dan een willekeurige mythologische figuur. Ook volgens wat het handschrift ons leert, heeft hij tegen een overwoekering van het mythologische element gewaakt (L.B.). Het gedicht is uiting van een gevoelsleven: een levenswaar dichter is Gorter vóór alles: zoals hij hier de èigen Hollandse natuur geeft, die hij in 'orgiën met de natuur' is gaan bewonderen,[3)] zo zijn Mei en Balder hem nastaande wezens.

b. Er komen in 'Mei' telkens gedeelten voor van algemeenmenselijke, wijsgerige bespiegeling: van na de 'betovering': 'mijmering', waarin de zeker primitieve, maar zeer natuurlijkmenselijke filosofie van Gorter zich uitspreekt.[4)]

c. Mei is behalve een ode aan de natuur, een ode aan de ziel De overeenkomst met Verwey's 'Cor Cordium' in strekking en in woorden zelfs hier en daar is treffend, en zeker niet wille-

1) Brandt Corstius, pag. 13; Mevr. L.B., pag. 77.
2) Vgl. Van Eyck, Leiding I, 117, over voorrede van 1905: volgens deze 'besluit' hij op een bepaald ogenblik tot realiteitspoëzie.
3) Vgl. Brandt Corstius, pag. 23.
4) Vgl. Mevr. L.B., p. 22; Mei, pag. 23, 44, 149-50.

keurig. De culturs der ziel in eenzaamheid was een algemeen 80'er individualistisch gegeven; het bevroeden van een onbewuste sfeer der ziel iets typisch voor '80 en de wereldbeschouwing van haar verwante filosofen (Von Hartmann).[1)]

Conclusie:

Zowel uit het briefje als uit het gedicht zelve zijn dus conclusies te trekken, die tegen Gorters eigen opvatting van het gedicht ingaan. Zeker zijn wij hierdoor gewaarschuwd niet te veel te 'hineininterpretieren' en een bewust schema had hij zeker niet voor zich (als Van Eyck[2)] denkt): maar er is hier sprake van een levensgevoel, waarin opvattingen van zijn tijd en groep waren opgenomen, die in de verbeelding van dit werk een bepaalde neerslag vonden.

Zo blijft de symboliek vaag, uitstralend naar verschillende zijden (H.R.H.[3)], wordt geen allegorie. Tot de schoonheid van het werk droeg dit bij,.... maar het leidde ook tot *de verschillende opvattingen*, die over 'Mei' in de loop der tijden zijn gegeven, die veelal parallel lopen en naast elkaar te zien zijn, en die ik hier even wil samenvatten:

A. 1. De tocht van 'Mei' van uit zee de duinen, het Hollandse land in, steeds dieper tot in de zwaardere Zuidelijke zomer-berg-natuur van het tweede boek, waarin het zwoele, opstormende verlangen als in een onweer losbarst, tenslotte in het derde boek weer in de rustige sfeer van het stadje aan de rivier. Dit is dus tevens het voortschrijden van de Meidag en van de Meimaand, van frisse lente met haar popelende verwachtingen tot de zoele zomer met haar drukkende en onbevredigd blijvende verlangens. *Niet alleen 'naturalisme' of 'zinnelijke bekoring' is dit dus, maar de uitwendige en innerlijke gang van elke Meimaand in ons, jonge mensen*.

2. De ontluiking van een jong leven (opvatting van Stuive-

1) Zie Zijderveld, Ts. Mij. v. Ned. Letterk. LIV, p. 190.
2) Van Eyck, Leiding I, 169. Nota bene: 'Voordat hij deze poëzie ging schrijven *uit het inzicht* in de onmogelijkheid van zintuigelijk ervaarbare zielsuitdrukking, *besloot* Gorter dit inzicht *tot hoofdmotief te maken* van een groot gedicht' (ik cursiveer). Omdat deze 'grondge dachte' de mogelijkheid van een passende 'fantasievoorstelling' uitsloot, acht Van Eyck de opzet van het werk in principe mislukt (ook Van Hall klaagde al over onduidelijkheid in symboliek.)
3) Henr. Roland Holst, Herman Gorter, pag. 93-94.

ling[1] van de onbewuste verbondenheid met het leven in de natuur, deze vreugdevol ontdekkend, tot de dromerijen, het liefdesverlangen, de zielsontdekking en het godsstreven van een volgende periode.

B. Op deze grondgang van het verhaal baseren zich dan de volgende opvattingen over de tragische wending in het tweede boek:

1. Betreffende de hier uitgesproken onmogelijkheid tot uitbeelding van de ziel in haar absoluutheid: de zgn. openlijke doodsverklaring van de poëzie in 't algemeen en van die van '80 en van Gorter in het bijzonder: een opvatting van Verwey en Donker[2], door Stuiveling[3] afdoende bestreden. Er is hier eerder sprake van een resignatie, een constateren van het relatieve van alle kunst.

2. De onmogelijkheid, dat alles wat aards is, de goddelijke staat der ziel zou weten te beërven. *Te veel is m.i. gezegd dat de scheiding tussen het physisch gebied en de ziel absoluut zou zijn*:

a. Terecht wijst mevr. L.B. er op, dat ook in de gedeelten van zinnelijke bekoring, de gevoelssfeer veelal doel is.[4] Er is een voortdurende innerlijke bewogenheid, een zielemuzikaliteit. Zoals de gang van de Meimaand hier wordt uitgebeeld, voor ons, met hèèl ons jeugdig hopen en voelen, voor ons als gehele mens: niet alleen physische bekoring, maar ook de ziel wordt hierin geroerd. In de gedeelten vol gretige, dionysische verrukking tot een jubilatie, inniger in de vele gedeelten van stille, soms lome, weemoedige stemming, waar mens en natuur samenstemmen, in het derde boek natuurlijk het meest!

b. Ook in het verlangen van de ziel naar volkomenheid, naar een wereld van het absolute is naast een element van scheiding, ook iets, dat de ziel verbonden houdt met de gehele mens. Zeker, de absolute bevrediging blijft uit, de absolute staat der ziel blijft een tragische onmogelijkheid, maar de ziel blijft aan den mens met zijn eeuwig, hoger verlangen, en er blijft een mogelijkheid, dat dit hogere, juist in wie de ziel het meest voelen (de vrouwen, de dichters, de kinderen[5] doorklinkt. Zo ademt het

1) Stuiveling, Versbouw en Rythme, pag. 190.
2) Donker, pag. 169.
3) Stuiveling, Versbouw en Rythme, pag. 189.
4) Mevr. Langeveld-Bakker, pag. 32-48.
5) Mei, pag. 152-53.

derde boek een geest van droefheid, maar tevens van resignatie:

> Mijn ziel kon niet denken, wat ze zou zijn
> Als zij had geen behoefte aan anders en meer
> *Dat kan geen mens*![1)]

Verkeerdelijk vat mevr. L.B. dit op als: 'hij kon met zijn verstand niet overdenken, wat hij in zijn verbeelding had beleefd'.[2)] Dit voert ons m.i. tot de juiste opvatting, dat hier *niet zo zeer de scheiding ligt tussen natuur, zinnelijkheid en ziel of tussen verstand en verbeelding en gevoel, als wel tussen aardsheid en goddelijkheid*. Het volkomen menselijke is degrondtoon en slottoon van Mei, dat een gedurig verlangen inhoud naar het goddelijke, dat nooit absoluut bevredigd zal worden. Later zal Gorter het, merkwaardigerwijze in 'Pan', waar juist mensen tot goden worden 'in hun gouden gaarde', als volgt uitdrukken:

> 'Dat is het onderscheid tussen god en mens,
> Dat de mens heeft altijd gemis
> God is een vervulde wens.'[3)]

Balder.

De absoluutheid is verbeeld in de Balder-figuur, terecht door mevr. L.B. een lyrische figuur genoemd, waarin tal van mogelijkheden latent aanwezig zijn[4)] en waar dus inderdaad nog iets anders wordt uitgebeeld dan een staat van volkomenheid. I.P. de Vooys[5)] onderscheidde daarom reeds een Mei-Balder, een Iris-Balder, droef om de onmogelijkheid van vereniging en een Cor-Cordium-Balder. Eerst was hij gewoon god, als Mei en ieder sterveling vreugdevol reagerend op de wereld: hij is hier in de natuur in de morgen, de vogelstem boven de aarde, het ratelen der bladeren, het lachen in glanzend water[6)]: dus in de fijnste zinnelijke bekoring, waarin een verder reikend verlangen ligt, heenwijzend naar iets goddelijks, waarin de ziel zich herkent. Maar hij is weggegaan van de goden: door Stuiveling terecht

1) Mei, pag. 159.
2) Mevr. Langeveld-Bakker, pag. 58.
3) Pan, pag. 31.
4) Mevr. Langeveld-Bakker, pag. 44.
5) I.P. de Vooys, De Beweging, Nov. 1905.
6) Mei, pag. 101; in het verhaal van de wolkenspinster.

symbolisch opgevat. Merkwaardig, hoe ook hier, naast Emants' werk en Van Lennep's Hyperion-vertaling - met een diepere moderne zin ook in Van Eeden's ‘Broeders’ en Kloos' ‘Verleden, Heden en Toekomst’ - sprake is van een ‘Godenschemering’! Op zekere morgen, blind ontwaakt, groeit hij tot een metaphysisch wezen: de absolute wezenlijkheid der ziel (D.[1)], de Goddelijke Individualist, projectie van de ‘Cor Cordium’ in het goddelijke, tevens het meest perfecte beeld van het zuivere Expressionisme.

Hoe kwam Gorter tot het scheppen van deze Balderfiguur: waar ontleende hij deze aan? Ik veronderstel, dat naast de invloed van Wagner, Emants' Godenschemering als voorgaand Nederlands epos met Noorse elementen invloed moet hebben uitgeoefend:

a. Hier is Balder de stralende zonnegod, de God van de warmte ook de God van het gevoel, die ook ‘zoete hoop schenkt aan het maagdelijk hart’[2)]. Ook in ‘Mei’ is hij (daarom) de bij de vrouwen geliefde en geldt dit als het heerlijkste en kostbaarste van dit leven:

> Weet iemand, wat op aard het schoonst is.
> ‘Waarom hij lief heeft, wat rondom hem leeft, -’ etc.
> ‘het is het vuur, de warmte, 't is de zon’.

b. Hij is en wordt in ‘Mei’ meer: van de vreugdebrengende, de verheugende: *de verlangde tegenpool van alle geluksverlangen*, zo tot de gelukzaligheid zelve (Hugenholtz). Op te merken is, dat bij Emants dit wel geheel niet het geval is, maar dat er hier toch ook over een nieuwen Balder wordt gesproken: in Jezus worden Balder's zachte trekken weergevonden[3)], een Christelijke noot, in Mei misplaatst, maar die Gorter medegebracht kan hebben tot 't scheppen van een nieuwen Balder.

Zo is Balder geen statisch ideaal, maar vol innerlijke dynamiek, en hybridisch: verlangen en vervulling, verlangen, waarvan de vervulling niet goed voorstelbaar is. Dit leidt tot een enkele contradictio in terminis: het Balderrijk hangt in letterlijke en figuurlijke zin in de lucht; het muziekrijk wordt weergegeven in tevens zeer visuele gedeelten en wordt tot slot door zijn Machtige zelf failliet verklaard.

1) Donker, pag. 116.
2) Godenschemering, pag. 31, 47.
3) Godenschemering, pag. 116.

Juist het vinden van deze onbevredigende godheid, die eenzaam als een hoge kolom boven de aarde en de 'Mei' uitsteekt en zich in het onzienlijke verliest en daarbij de aarde loslaat, *moet Gorter het onbevredigende, het onvolkomene van deze primitieve levensvisic hebben duidelijk gemaakt en moet hem hebben doen streven naar een afgeronde levensbeschouwing, een alles omvattende en doordringende Godheid, één groot Ideaalbeeld van aardse en goddelijke wereld*. Dít was een heerlijk eenzaam Ideaal, dat 'Mei' en de mens niet hebben weten te veroveren. De ziel heeft te hoog gewild, in opperste exaltatie het lichaam achterlatend, zoals dit later in Spinozistische tijd herhaald zou worden.[1)] Het ideaal geluksland is een onbereikbaar ideaal gebleken:

> Mei en Balder, dat was een schone droom
> Dan konden wel stil liggen de demonen.[2)]

Welke religieuse elementen?

Later zal Gorter op de volgende wijze op deze periode terugzien:

> 'Mijn ogen, die God niet wisten, zagen om vreugd naar schepselen en vonden lijden, ik trad de dood veel passen nader'.[3)]

Toch is 'Mei' niet geheel goddeloos: er zijn religieuse elementen, althans trekken, die aan het religieuse raken en die zeker in de religieuse ontwikkeling van Gorter betrokken moeten worden. Ik ga ze nog even na:

1. In 'Mei' blijkt Gorters '*geluksvolle opzwaai in de natuur*' (Coenen): is hier van religie te spreken, dan is zij voor alles 'in de openlucht geboren' (in 'Pan' geeft Gorter het godsgevoel

1) School der Poëzie, pag. 180:

> 'Mijn ziel stond naakt, ver van der wereld zoom
> Mijn lichaam lag afwezig en als dood.'

Vgl. Mei, pag. 64 en Sch. d.P., pag. 189 (een individualistische eenzaamheid, ook van God):

> 'Als 'n moeder, die alles in zich sluit
> is God. Telkens doet hij weer stoten
> Iets nieuws uit zich.
> Maar: hij bedenkt zich zelve
> Alleen hoog, van eenzaamheid ontvloten.'

2) Mei, pag. 163.
3) School der Poëzie, pag. 154.

weer bij het aanschouwen van een vergezicht[1)]: een gevoel ook van het wonder van de natuur en van een eenheid van de natuur en steeds zal de natuur, het heelal de centrale heerlijkheid blijven in Gorters religie. In een latere tijd zal de natuur ook in een goddelijke eenheid zijn opgenomen.[2)]

2. In ‘Mei’ blijkt het *verlangen naar volkomenheid*, dat Gorter zou blijven bezielen tot in zijn Spinozistische en socialistische periode toe: ‘ik was een jongen met te groot verlangen’. *De geluksvolkomene wereld van ‘Pan’ is zo de logische volwassen uitbouw - universeel en gesloten - van de Balder-puberteitsdroom*.

3. Hier wordt gevoeld

a. het mysterie van de ziel: aan het Hogere wordt geraakt in de diepste diepten van de onbewustheid; er is hier sprake van een zielerijk, van een ‘andere wereld’, die in zijn absoluutheid de mens niet vermag te beërven.

b. het mysterie van de vergankelijkheid, de dood, de ondergang van al het in scheppingsdrift geschapene en driftig levende, waartegen iets eeuwigs wordt gesteld, dat echter voor den mens zó niet weggelegd is. *Dit alles een leed brengend*, dat tot het

1) Pan 1916, pag. 35:

‘En in hem drong dat wonderlijk en teer voelen
Dat alle kinderen Pans voelen, als ze zien de grote hemel
en van een vlakte 't oneindig gewemel.
Dan ontstaat tot in de diepste ziel
'n gevoel, of 't oneindig in ons viel.’ etc.

2) Na de ervaring (School d. Poëzie, pag. 193):

‘Er siddert onder alles, dat ik zie,
Nog iets anders, en dat juist doet mij gaan
Al dat andere voorbij mijn ogen en
ik voel, dat ik een van dat laatste ben.’

het weten: (Pan, 18):

‘In elk ding staat alles in de eeuwigheid
In ieder ding is de oneindigheid.’

en de hymne (Sch. d.P., pag. 214), typerend in verschillende onderdelen, om het verband met wat hier en daar in ‘Mei’ staat:

‘O, Gij, die in alle hemelen zijt,
die op de bergen in de valleien
staat, en die over de vlakte U spreidt....
Gij, die woont op de wangen van het kind
en in de plooien van der moeder kleed....
O, gij, die zijt in wat de mensen wensen
En in hun gedachten van een staat van zich te maken als Uw beeld....’

onvermijdelijke van de wereld schijnt te behoren, geheel volgens de gedachten van Schopenhauer, Hartmann en Bolland (Verwey wees hierop in zijn colleges). In het derde boek vooral spreekt een levensdroefheid, waar vooral de oudere mensen vol van zijn. Vol is dit boek van de dood: 'Hij alleen kan ons troosten' (reeds in het eerste boek)[1], de enige weg, waar slechts 'sterven de kinderen van wensen en verlangens'.

4. Maar dit wordt dan ook *in berusting aanvaard*. Hier is een *rust, die als preludeert op de religieuse harmonic van de latere sonnetten*; en rustige beelden, vast en krachtig, komen hier als in die sonnetten naar voren:

> 'Zoals op zomermorgen binnenzeilen
> De grote zee een schip komt, zwaar met zeilen
> Maar licht zich heffend op der golven vloed
> Het hoofd in 't reine, in het schuim de voet'.[2]

Dit is de enige plek, waar de naam van God, van God den Vader genoemd wordt.[3] Hier voelen we iets van een anderen Gorter, dan den strever naar het Hoge en Koele Ideaal van Volkomenheid: een religieuse ziel, die door en achter de scheppingsdrift, de onrustige activiteit van mensen en goden, allen 'zonen van Onrust', achter het leven: die 'oven, waar het helvuur blaakt',[4] goddank eindelijk de vrede gevonden heeft.

Conclusie betr. 'Mei' en Gorters verdere weg:

Een gesloten wereldbeschouwing achter 'Mei' te stellen, is zeker dus onmogelijk; zij is on afen primitief. *De filosofie* en de filosofie van de kunst, zoals deze in dezelfde tijd uitgesproken werd in de 'Nieuwe Gids',[5] *was resoluter dan de poëzie*: hier blijkt niet openlijk, dat stof en lichaam de uitwendige schijn zouden zijn van de Al-Ziel (Zijderveld[6]), God en wereld elkaars tegenstellingen en de onbewuste natuur en de bewuste geest twee uitingen van het Al-Ene. Juist deze breuk

1) Mei, resp. pag. 23, 170, 187.
2) Mei, pag. 185-186.
3) 'Zoals een bloem van zomerrood, papaver,....
Zo stond ze in het grootst en stilst genot,
Het onbegrepen, in de gloed van God den Vader.'
4) Zie passage op pag. 149-150.
5) Bolland, 'Wereldbeschouwing der Toekomst' (N.G. 1889).
6) Zijderveld, 'De dichtkunst der 80'ers in het licht v.h. Symbolisme' (Ts. Mij. v. Ned. Letterk. LIV, 83).

zal Gorter willen helen: hij, die juist zo zeer behoefte had aan een gesloten systeem, moet niet met de eenzame Balder-toren boven zijn Meiaarde tevreden zijn geweest (zoals hij ook in het briefje aanduidt: ‘hij wist toen nog niet beter’[1]. Een alles omvattende God wordt hier ook niet gevonden (Thomson[2] en een Christelijke zeker niet.

Toch, al draagt ‘Mei’ in verschillende opzichten een agnostisch karakter, er is hier en daar een verwondering en een overgave, die religieus getint is, waardoor het louter negatief oordeel van Proost en Meyer onjuist is te noemen, en ook dat van mevr. Langeveld Bakker.[3] -

Zeer juist noemt Henriette Roland Holst ‘Mei’ het werk van Gorter, waarin alle verschillende elementen van zijn later werk nog in een schone eenheid onder een sluier van onbewustheid, als ‘een nest met jonge vogels’ zoet bijeenliggen.[4] We vinden deze elementen in zijn later werk terug, ontbonden, met een eigen bestaan, waardoor de schone harmonie verbroken is, die het geheim van ‘Mei’ is.

Na het schone vastlopen in, het schrijnen van de sensitivistische verzen, waaruit een droge levenshonger en moeheid, een uitputting, een tot een exaltatie geworden wanhopig verlangen om levensbevrediging blijkt, komt Gorter tot een alles omvattend afgesloten systeem in zijn Spinozistische verzen en tot een innige gemoedsvrede in de kenteringssonnetten,[5] een godsdienstige

1) (Sch. d.P.)

> ‘Zowel het vroeg sterven van mijn vader
> Als het ontbreken van wijzen in deez' tijden
> Deden mij veel van wat er moest ontberen.’

2) Thomson, Stemmen des Tijds IV, pag. 219.
3) ‘Nooit had hij maar ergens in zijn gedichten blijk gegeven, dat de behoefte aan aanbidding van het goddelijke bij hem bestond.’
4) Henr. Roland Holst, Herman Gorter, pag. 101.
5) Het eerst (Mevr. L.-B.) School der Poëzie, pag. 126:

> ‘O, wat een grote kracht heb ik gekregen.’

'Mei', de innigheid van de kenteringssonnetten mist. Iets van het wonder is verdwenen in deze wereld van bewustheid, waarin alles het tegendeel is van het zoekende, het heenwijzende van 'Mei'. Zelfs de droefheid van de vergankelijkheid is element geworden in zijn positivistische wereldbeschouwing[1)] en er is geen bevreemding over de ziel en geen plaats voor leed: hier wenkt slechts een blijde, zekere toekomst. De Jubel en het Ideaal bleven; het Raadsel verdween. En Gorters ster fonkelt kristalhelder, in mannelijke vastheid en klaarheid, over de wereld van het Nederlandse socialisme, naast die ster van die andere grote socialist, Henriette Roland Holst, juist deze mild-rood stralend, in vrouwelijke overgave, beide fenomenaal tot op onze tijd.

Wassenaar.

P. HOEKSTRA.

***Slotstelling*:**

De kennis van de kracht en de aard van de religieuse tendenzen in Gorters werk, blijkt een noodzakelijke voorwaarde, om het werk van dezen groten dichter als een levenseenheid te begrijpen.

1) (Pan 1912, p. 5).

'Ogenblik noemt het oog ontmoeting van kristal en blik;
en het bewustzijn: denkt dit is tijd,
terwijl er toch niets is dan de Eeuwigheid.'

I. Gebruikte afkortingen:

D.	Anth. Donker, De Episode van de Vernieuwing van onze Poëzie, diss. 1929 (over Mei: pag. 163-180).
St.	G. Stuiveling, Versbouw en Rythme; diss. 1934 (spec. pag. 184-195).
	De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt (1935).
H.R.H.	Henr. Roland Holst, Herman Gorter (1933).
B.C.	J.C. Brandt Corstius, Herman Gorter (1934 diss.).
L.B.	Tit. Langeveld-Bakker, Herman Gorters dichterl. ontwikkel. in 'Mei', 'Verzen', eerste sonnetten ('34 diss.).

Mevrouw Bosboom-Toussaint en ‘de Hertog van Alba in Nederland’.

Het is mej. Bouvy in haar dissertatie ‘Idee en werkwijze van Mevrouw Bosboom-Toussaint’ niet gelukt een bevredigend antwoord te geven op de vraag, welke bronnen door Mevr. Bosboom voor deze schets zijn geraadpleegd. ‘De feiten van “de Hertog van Alba in Nederland” ontleende de schrijfster aan verschillende bronnen. Zo heeft Hooft enkele bijzonderheden van Alva's reis naar Nederland verschaft’ (blz. 88). En elders lezen we: ‘Het kan zijn, dat Hooft en Mevrouw Bosboom op eenzelfde, mij onbekende bron teruggaan, want bij Bor, Van Meteren en Van Reyd komen deze namen (bedoeld zijn de namen van vrijwilligers uit Alva's leger) evenmin voor’ (blz. 89 noot). Toen de, volgens Mej. Bouvy het eerst in aanmerking komende auteurs geen opheldering verschaften, heeft ze het zoeken gestaakt, ‘daar het ons nu niet om de Nederlandse geschiedenis, maar om Alva's karakter te doen is’ (blz. 89). Ik acht deze opmerking onjuist. Zij stelde zich tot opgave na te gaan op welke wijze Mevr. Bosboom *werkte* en in dat verband heeft het karakter van Alva alleen maar beteekenis als ‘Bosboomsche constructie’ op grond van haar gegevens en eigen visie. Het is daarom gewenscht het onderzoek naar die gegevens voort te zetten.

Het is vreemd, dat in Mej. Bouvy blijkbaar geen oogenblik bij het lezen van deze novelle de gedachte aan Motley is opgekomen. Mevr. Bosbooms uitnoodiging in ‘Het Beleg van Alkmaar’ gold dus ook voor Mej. Bouvy: ‘Eilieve! lees Motley's “Opkomst der Vereenigde Nederlanden”, want die heeft voor de geschiedenis van dit tijdvak gedaan, wat geen onzer eigene geschiedschrijvers heeft kunnen verrichten’. Te meer wekt dit verwondering, omdat ieder weet, dat Bakhuizen van den Brink, die een inleiding schreef bij de Nederlandsche vertaling (onder zijn toezicht) een belangrijke rol in het leven van Mej. Toussaint heeft gespeeld, óók literair. Het ligt daarom voor de hand, dat Mevr. Bosboom kennis zou nemen van wat haar vroegere verloofde liet publiceeren.

Inderdaad blijkt bij een oppervlakkige vergelijking reeds, dat Motley veel meer dan Hooft de bouwstoffen voor de beschrijving

van Alva's inkomst heeft geleverd. Ik wil deze bewering aanvaardbaar maken door een serie voorbeelden (die voor uitbreiding vatbaar is) te laten volgen. Over het uiterlijk van Margaretha van Parma schrijft Motley: ‘De vermaard geworden knevel, die zich langs haar bovenlip afteekende, werd geacht een mannelijke wilskracht aan te duiden’. Bij B.-T. lezen we: ‘zij droeg in hare trekken den stempel harer afkomst uit Karel den Vijfde, en het fijne kneveltje aan de bovenlip misstond niet bij de fiere en schrandere uitdrukking van dat sterk sprekende gelaat’.

Tot twee maal toe noemt Mevr. B. de landvoogdes een leerlinge van Loyola. ‘IJverig Katholiek, had zij aan de voeten gezeten van Loyola, die haar biechtvader en geestelijke raadsman was geweest’, zoo leert ons Motley. Hij geeft ook een beschrijving van Margaretha's opvoeding aan het hof van Maria van Hongarije, haar voorliefde voor de jacht, haar half-vorstelijke afkomst. Verder deelt Motley mede, dat haar eerste gemaal, een Medicis, algemeen gehouden werd voor een bastaardzoon van paus Alexander IV. En deze gegevens vinden we alle bij Mevr. B.-T. terug. De vorm is eenigszins anders, maar de verwantschap is duidelijk.

Eenige voorbeelden van bewuste navolging:

(Motley). Ten gevolge echter van de onderworpen taal, welke de Hertog in zijne jongste mededeelingen tot haar gevoerd had, waarin hij met echt Kastiliaansche, maar ijdele hoofschheid aanbood, zijne lijfwacht, zijn leger en zichzelven aan hare voeten te leggen, had zij er in toegestemd om van hem, met of zonder zijn gevolg, een bezoek te ontvangen.

(Bosb.-T.). Maar Alba,.... had de Gouvernante.... in de vleijendste bewoordingen de verzekering laten geven, dat hij niet kwam dan om zijne krijgsmacht, zijne garde en zijn persoon aan hare voeten te werpen, bloot een uitdrukking van Kastiliaansche étiquette, een ijdele betuiging.....

(Motley). Toen hij (Alva) op het hofplein verscheen, greep er een tooneel van hevigen twist en bijna van bloedstorting plaats tusschen zijne lijfwacht en de boogschutters van het hof der landvoogdes, die zich eindelijk met moeite lieten bewegen om de huurlingen van den Kapitein-Generaal door te laten.

(Bosb.-T.)..... erger dan dat zou hem treffen bij zijne aankomst op het voorplein van het paleis. De boogschutters van Margaretha's lijfwacht wilden de hellebaardiers, die de garde van den Hertog uitmaakten, niet toelaten hun meester te vergezellen. Er ontstond twist en verwarring, men drong tege

elkander in, en de schermutseling liep niet af zonder bloedstorting.

(Motley). Zoo trad hij te drie uur in den namiddag, na deze niet zeer genoegelijke ontmoeting, in het slaapsalet der Hertogin, waar zij gewoon was vertrouwelijk gehoor te verleenen en vond daar, zooals zich lichtelijk bevroeden laat, een zeer koel onthaal. De hertogin stond roerloos in het midden van het vertrek, vergezeld van Berlaymont, den Hertog van Aerschot en Graaf Egmont, en beantwoordde zijnen groet met berekende koelheid. Noch zij, noch iemand van haar gevolg ging hem eenen stap tegemoet.

(Bosb.-T.)..... toen de Hertog omstreeks drie uren in den namiddag tot haar werd toegelaten. Zij wachtte hem op in hare slaapkamer, waar zij gewoon was gehoor te verleenen, een vertrek ruim genoeg om een audiëntiezaal te kunnen zijn.... Daar hier echter de vorstelijke troonhemel ontbrak, hield de Regentes zich staande in het midden der kamer, alleen even met de hand tegen een armstoel geleund, toen de Hertog binnen trad.... De Hertog van Aerschot, de Graaf van Mansfelt, de Graaf van Barlaymont en Lamoraal van Egmond.... stonden der Gouvernante ter zijde, als volleerde hovelingen besloten hunne houding tegenover den Hertog te regelen naar die der vorstin.

Het zou geen moeite kosten meer dergelijke voorbeelden aan te halen. De conclusie ligt m.i. voor de hand: Mevr. Bosb. heeft bij het schrijven van haar ‘De Hertog van Alba in Nederland’ voortdurend Motley geraadpleegd en soms bijna woordelijk nageschreven.

Maar nu de namen van de vrijwilligers in Alva's leger, die niet door Mej. Bouvy bij andere auteurs ontdekt konden worden. Motley geeft ze ook niet. Er moet dus nog een andere bron zijn, vermoedelijk een meer obscure, daar ook Strada en Mendoza geen opheldering verschaffen.

Het is mij gelukt ook deze bron te ontdekken.

In 1701 verscheen in 's-Gravenhage de vertaling van een in het Italiaansch geschreven biografie van Alva.

‘Het Leven van Ferdinand Alvarez de Toledo, Hertog van Alba, behelsende desselfs afkomst, geboorte, opvoeding en toeneming in alle Ridderlijke en voornamentlijk in de Krijgs-oeffeningen etc. door den Marquis van Astorga’. Op blz. 219 van het IIe boek vinden we:

‘Dat Leger had een groot getal van vrijwilligen Adel, en Bevel-

hebbers van een seltsame verdienste: d'alder onderscheydenste waren Caesar d'Avalos, Broeder van den Marquis van Heyston, Rafael Manrique, Bernardino de Mendoza, Joan Guevara, Loup Zapata, Edelman van de Kamer van syne Majesteyt, Christoffel Mondragon den welcke enkelijk door syn dapperheyd van slegt Soldaat tot het Generaalschap over de Legers opklom, Sancho d'Avila, Governeur van Pavia, Jeronimo Salinas, Governeur van Porto Hercole, Joan Salazar, Governeur van het Kasteel van Panorma, en verscheyde andere'.

Hiermee zijn alle door Mevr. Bosboom genoemde vrijwilligers 'terecht'. Zij heeft Joan Guevera, Loup Zapata en Sancho d'Avila om een of andere reden niet overgenomen.

Astorga heeft echter nog voor een ander deel van de novelle belangrijke diensten verricht.

Potgieter was over 'De Hertog van Alba in Nederland' niet verrukt, zooals uit een brief aan Busken-Huet blijkt (24 April 1873). Het opstel maakte op hem 'het effect van een keurige, fraai opgedischte visch. De kop, de inleiding, iets wat ieder weet, dient men niet, maar laat men liggen, een ornament voor den schotel. De staart, hola! mijn beeld valt niet vol te houden, want een staart is schraal, de vinnen worden dunner, het einde is nauw bekleed, en in haar stukje begint het declamatorische, het gezwollene, met het geloovig einde;.... wat ik doe, is dat de middelmootjes van de visch, het fragment van een gesprek tusschen Alva en Margaretha voortreffelijk mogen heeten, un plat digne d'un gourmet littéraire'.[1)]

Maar op deze voortreffelijke schaal liggen ook vele 'geleende' boutjes.

Ik wil trachten zoo kort en overzichtelijk mogelijk aan te toonen, dat Astorga in dit gesprek ernstig door Mevr. Bosboom is geplunderd.

Bosboom-Toussaint.	**Astorga.**
Alva:....maar het is juist veel beter, dat Uwe Hoogheid daarvan (van de volmachten) onkundig	....en dat het goed soude sijn, dat sy daar geen kennisse van had, opdat hy alleen aan den haat van

1) Dat Mevr. Bosboom zelf ook niet erg tevreden over haar werk was, moge blijken uit het feit, dat ze in 1881 het gewenscht achtte het verhaal van een nieuwe inleiding te voorzien.

blijft, opdat niemand dan ik alleen worde blootgesteld aan den haat, die er het noodwendig gevolg van zal zijn.	het Volk blootgestelt mogt zijn.
---	---
Alva:....zoo 't God blieft Uw leven te sparen, Uwe Hoogheid Vlaanderen noch lange jaren met glorie zal regeeren.[1)]	....soo het God geliefde, sy Vlaanderen lange Jaaren en met heel veel glorie regeren mogt.
---	---
Marg..... het had mijn broeder beter gepast zijne zuster bijtijds terug te roepen, dan haar dus te laten verdringen door een onderdaan. Toch verheugt het mij, het verheugt mij werkelijk, dat de Koning een onderdaan heeft gevonden, die getrouwer en ijveriger is voor zijne zaak dan ik ben, en aan wien hij zijne geheimen en het behoud van Vlaanderen beter vertrouwen kan dan aan zijne zuster.	De Koning heeft dan een Onderdaan gevonden, die getrouwer en ijveriger is, als ik ben, aan wien hy syne geheymen en de behouding van Vlaanderen vertrouwen kan.
---	---
Marg. Ik.... verblijd mij, dat zich zulk een groot man opgedaan heeft, van wiens bekwaamheid hij zoozeer verzekerd is, dat hij dien verheffen kan boven zijn eigen bloed.	....ik verheug my, dat hy soo veele groote Mannen heeft, en dat hy soodanig van derselver bequaamheyt versekert is, dat hyse boven syn Suster verheffen kan.
---	---
Marg. Wat moet ik wachten na dit begin; niets kan ik mij meer voorstellen dan schande en versmading, zoo ik hier bleef.	Wat moet ik verwachten, en wat kan ik my in dit Land als schande ende versmading beloven?
---	---
Marg. Men maakt U Souverein over het krijgsvolk, Souverein over de Provinciën, Souverein over de steden; wat rest er dan nog voor mij? Ik moet waarlijk zeggen, dat ik veel verplichting heb aan mijn broeder!.... hij laat mij de kerken en de velden - de kerken waarschijnlijk om te bidden, en de velden om in te wandelen.	....men maakt u meester van den oorlog, van de manschap en van de Steeden, wat ben ik aan myn broeder niet al verpligt! hy laat my de Kerken en Velden behouden; d'eerste waarschijnlijk om te bidden, en de tweede om in te gaan wandelen.

1) Wij begrijpen nu ook, warrom Mevr. B. deze landen ‘Vlaanderen’ noemt.

Draag zorg Mijnheer, draag zorg voor Vlaanderen, beveel hier de justitie en de politie, stel de Gouverneurs af en aan.... breng alles in rep en roer door den schrik van Uw naam, door 't geweld Uwer wapenen; alles is U voortaan geoorloofd.	Draagt, myn Heer, draagt sorge voor Vlaanderen, beveelt de justitie en de wetten, verwart alle dingen door de schrik van uwe wapenen, alles is u geoorloft.
---	---

Uit het voorgaande is m.i. duidelijk gebleken, dat een groot deel van Potgieters waardeering voor dit deel van de novelle toekomt aan onzen Astorga. Zin voor zin is door Mevr. Bosboom gebruikt met beeldspraak en al. Zelfs als Astorga opmerkt:

‘hy gebruykte om haar te vermurwen de groote naamen van Dochter van Keyser Carel, van de Suster eens machtig Konings, van Mevrouwe, van Princesse, van Governante’, dan maakt Mevr. Bosb. dankbaar van deze haar geboden gelegenheid gebruik.

En als Astorga dan geen materiaal meer levert, komt de Muider drost met het pakkend slot van den dialoog aandragen. Hooft laat Alva zeggen (fol. 160). ‘“Ik heb wel eer volk van ijzer getemt en zal ik nu geen volk van booter kunnen temmen?”. Dan hy dacht niet dat aan dat bars metaal jaa, maar aan dit smijdigh zuivel geen knellen is; twelk die 't houden wil, al zachtelyk handelen moet.’ En Mevr. Bosboom:

‘“Ik heb voormaals volken van ijzer getemd”, ging hij voort met een glimlach van fiere voldoening, “zou ik dit volk van boter dan niet naar mijn zin kunnen kneden?” - Neen Alba, neen! juist dát kunt gij niet.... het smijdige zuivel wil niet met een stalen gantelet gekneed zijn....’

Uit het voorgaande moge duidelijk geworden zijn, dat de bronnen van ‘De Hertog van Alba in Nederland’ niet alleen de feiten hebben geleverd, maar bovendien nog veel, dat doorging voor de eigen stijl en visie van Mevr. Bosboom.

Leeuwarden.

P.V.D. MEULEN.

Over z.g. ‘paragogische’ consonanten in het Nederlands.[1)]

Men kent in het Duits, het Engels en het Nederlands verscheiden woorden die uitgaan op een *t* of *d*, die niet tot de stam of de uitgang behoort en in later tijd is achtergevoegd. Deze ‘paragogische’ dentale slotklanken treft men vooral aan na *n*, *l* en *r* (*iemand, arend; dubbeld; sedert, sliert*), een enkele maal ook na *m* (*aamt*, dial. *raamt*), en voorts na spiranten, zeer vaak na *s*: *kroost, hulst, post* (vis), *borst* (jonge man), maar ook na *ch* en f. Zo zijn dialectisch vrij verbreid *genogt* ‘genoeg’ en *kraft* ‘karaf’.

Bij een onbuigbaar woord is deze dentale consonant, omdat hij aan het woordeinde staat, een *t*. Bij buigbare woorden zien we in de vormen, waar achter de dentaal een uitgang komt die met vocaal begint, verschil tussen *d* en *t*. En hiernaar richt zich dan de spelling ook van het niet verlengde woord: men schrijft woorden, waarvan men geen lange vorm met *d* kent, met *t*, bv. *sedert*. Komen verbogen vormen met *t* voor, dan heeft het onverbogen woord ook in de spelling *t*; daarentegen wordt *arend* wegens *arenden* met *d* gespeld. Alles volgens de gewone regels. Bij *iemand* berust de *d* op verbogen vormen die nu niet meer voorkomen.

Of het woord in verlengde vorm *d* of *t* krijgt, hangt meestal af van de voorafgaande medeklinker. Is deze, de oorspronkelijke eindklank dus, stemhebbend, dan wordt de paragogische consonant gewoonlijk ook stemhebbend. Gewoonlijk, niet altijd: een woord als *sliert*, meerv. *slierten* toont dat het ook anders kan gaan.

De fonetische aanleiding is in al deze gevallen niet dezelfde. Bij de paragoge na *l, n* en *r* schijnt het een soort emfatische versterking van het woordeinde te zijn: na het dentale woordeinde wordt nogeens het eind nadrukkelijk gemarkeerd door een

1) Voordracht, gehouden op het Vlaams filologencongres te Leuven, 23 April 1938. Een groot deel van de in dit artikel besproken vormen, voorzover ze in de algemene taal gangbaar zijn, vindt men vermeld bij J. te Winkel, *De grammatische figuren in het Nederlandsch* (2e druk, Kuilenburg 1884), blz. 84 vlgg.

dentale explosie. De dentale occlusief na *n* laat zich met Roorda *Klankleer* [5]167 aardig verklaren uit ontijdige sluiting van de neusweg. Daardoor wordt het slot van de *n* een *d*, eventueel met weglating van de stem een *t*. Voor *r* en *l* gaat natuurlijk deze verklaring niet op. Men zou zich ook kunnen voorstellen dat de ontwikkeling van de dentale occlusief bevorderd werd door een *l* of *r* die in het zinsverband volgde, zodat het proces te vergelijken zou zijn met het verloop in *donder, mulder, zwaarder, fatsoendelijk, zindelijk* e.d. In ieder geval illustreren deze vormen hoe onder begunstigende omstandigheden na *n, l* en *r* zich een occlusie kon ontwikkelen.

Hoe men het zich precies denken wil: in ieder geval is er onmiskenbaar verband tussen het stemhebbende dentale woordeinde en de toegevoegde dentale occlusief.

Anders is het met de -*t* na spirant. Hier moeten we m.i. aan hypercorrectheid denken. Het is namelijk zeer gewoon dat -*t* na spirant afvalt, blijkbaar doordat de speker na de open consonant meer geneigd is de spraakorganen in de ruststand te doen overgaan dan nog eens, nu het woord toch uit is, de occlusie voor *t* te maken. Hier komt alleen de *t* in aanmerking, omdat *p* en *k* na spirant weinig of niet aan het woordeinde voorkomen. De enkele gevallen met -*sp* kunnen we verwaarlozen, temeer omdat het bezwaar hier vaak wordt verlicht door omzetting tot -*ps* als in *gesp* > *geps*.[1)]

De voorbeelden van het afvallen van -*t* na spirant zijn bekend genoeg. In verschillende stads- en plattelandsdialecten hoort men *helft, lucht, vast, zacht* e.d. zonder -*t* spreken. Algemeennederlands is zo'n vorm zonder -*t* geworden in *gif*. Blijkbaar heeft deze slordigheid ook in beschaafde mond en pen een welwillend onthaal gevonden omdat op deze wijze een welkome onderscheiding werd gemaakt met het anders homonieme *gift* = 'gave'. Want het is aardig op te merken dat de *t*-loze vorm *vergif* ook wel voorkomt, maar dat daarnaast *vergift* zich goed handhaaft: het compositum met *ver-* ondervond geen hinder van een gelijkluidend woord met andere betekenis.

Reeds de middelnederlandse overlevering geeft ons voorbeelden

1) Ook *weps* zal in nederlandse dialecten veelal jonger zijn dan *wesp*, al staat de eerstgenoemde volgorde van consonanten dichter bij de oudgermaanse toestand.

te over van apocope van slot-*t* na spirant.[1] Van Helten, *Mnl. Sprkk.* § 131 noemt o.a. *lich, luch, nach, helf* (de woorden met -*ft* zijn om bekende redenen schaars). Minder sprekend zijn de daar aangevoerde voorbeelden van *t*-apocope na *s*: dit zijn nl. bijna uitsluitend woorden, die voor *s* nog een of meer andere consonanten hebben, zodat er een ophoping van consonanten ontstond[2], waarvan verlichting wenselijk kon zijn ook zonder de speciale afkeer van occlusie aan het einde na spirant. Des te duidelijker en bekender zijn de voorbeelden van -*st* > -*s* in tegenwoordige dialecten.

Door deze apocopering van -*t* na spirant in veel gevallen kon onzekerheid ontstaan ten aanzien van andere woorden waarin een spirant de eindklank was, onzekerheid in het bijzonder bij degenen die ernaar streefden dialectische slordigheden af te leggen. En zo werd de situatie gunstig voor het opkomen van hypercorrecte vormen als *genogt, wegt, wast*, om er voorlopig alleen maar enkele te noemen die zeer bepaald dialectisch moeten heten.

Verschillende aanleiding leidde dus na *l n r* enerzijds, na spirant anderzijds, tot gelijk resultaat. Een zijdelingse bevestiging van de scheiding hier gemaakt tussen deze twee groepen van klanken levert het Limburgs. Zowel in het Hasselts (Grootaers-Grauls *Klankl. van het Hass. dial.* § 389*b*) als in het Maastrichts (Houben *Dial. der stad Maastricht* § 184) is een *t*(*d*) aan het woordeinde na alle medeklinkers afgevallen, behalve na *l, n* en *r*. In dit dialect, dat dus een sterke neiging had om de *t* aan het einde

1) Of wij ook *is* uit ouder *ist* hiertoe mogen rekenen? Dat zou dan een heel oud voorbeeld zijn en heel vroeg over de hele linie aanvaard. Want in het Middelnederlands ziet men van *ist* geen spoor meer. Men schrijft gewoonlijk het afvallen van de *t* in *ist* toe aan volgende consonanten in de zin. Daardoor ontstond nl. een bezwaarlijke ophoping van medeklinkers, waarin de *t* niet duidelijk ten gehore kwam of geheel uitviel. Dat van zulke gevallen invloed kon uitgaan, ziet men onmiddellijk uit verbindingen als *die kast daar. Kerstmis* e.d. Er moeten echter ook posities genoeg geweest zijn, waarin de *t* van *ist* zijn individualiteit behield, b.v. wanneer een klinker volgde. Daarom mogen wij wellicht aannemen dat de neiging tot apocopering van -*t* na spirant in het ontstaan van *is* mede aandeel heeft gehad. De apocopering kon hier gemakkelijk voortgang vinden, omdat de -*t* als persoonsuitgang overbodig was: de vormen van le en 2e persoon immers weken geheel van *is*(*t*) af.

2) Zie vorige noot.

te verwaarlozen, is hij juist na *l, n* en *r* vastgehouden. Hieruit blijkt wel duidelijk dat men, waar *t* na deze consonanten wordt toegevoegd, hierin in geen geval hypercorrectie mag zien naar woorden waarin *t* in dezelfde positie was afgevallen.

Dit zijn de fonetische omstandigheden, waarin de paragogische dentaal kon ontstaan. Tot vaste regelmaat is het nergens gekomen. Evenmin schijnt het vruchtbaar, te zoeken naar een gebied, waar de neiging zou zijn ‘opgekomen’ en vanwaar ze zich zou hebben verbreid. Wanneer men dialectgrammatica's uit verschillende streken doorziet, merkt men haast overal voorbeelden op, en lang niet overal dezelfde. Mijn algemene indruk is, dat het verschijnsel in zuidnederlandse dialecten minder merkbaar is dan in noordnederlandse, en dat in het noorden de oostelijke, saksische, dialecten er het meest toe geneigd zijn, tenminste voorzover het -*t* na *l, n* en *r* betreft. Daarmee zou dan overeenstemmen dat ook het Nederduits, van de vroegste overlevering af al, vrij veel voorbeelden van deze paragoge vertoont. Maar deze indruk kan verkeerd zijn doordat de samenstellers van dialectgrammatica's niet allen gelijke aandacht hebben geschonken aan het sporadische verschijnsel van de paragoge.

Wij zullen genoegen moeten nemen met te constateren dat de neiging in meer of mindere mate bestaat over het gehele nederlandse taalgebied, zonder te zoeken naar strenge regels of nauwkeurige geografie. Toch kan het zijn nut hebben de verspreide voorbeelden bij elkaar te zetten en te trachten door het ogenschijnlijk verwarde materiaal enkele lijnen te trekken. In het biezonder is het de moeite waard de vraag te stellen waarom sommige geparagogeerde vormen in het Algemeen-Nederlands zijn aanvaard, terwijl andere dialectisch zijn gebleven.

Blind toeval of willekeur toch is niet de enige factor die beslist heeft over het al of niet aanwezig zijn van de achtergevoegde dentaal. Behaghel *Beitr. z. gesch. d. deu. spr. u. lit.* XLVIII, 130 maakt de aardige opmerking, dat de paragoge in het Hd. niet heeft plaats gehad, wanneer een uitgang, die een duidelijke functie heeft, daardoor onkenbaar zou worden gemaakt. *Palas* is tot *palast, mittels* tot *mittelst* geworden, maar de levende genitiefuitgang -*es* is niet aangetast: er is geen *des tagest* of *gutest*. Evenzo is de gesubstantiveerde infinitief in het Middel- en Nederdnits geparagogeerd: *lebent, sterbent*. Maar de uitgang -*en* van de levende infinitief is niet tot -*ent* geworden. Voor het moderne Hd. zal deze

regel vrijwel opgaan. Intussen valt op te merken, dat in het Middelnederduits (Lasch *Mnd. Gr.* § 308) meermalen genitiefvormen de paragogische *t* krijgen. Het Middelnederlands kent zulke gevallen niet, te oordelen naar het overzicht bij Van Helten *Mnl. Sprkk.* 214 vlg. Want met de daar genoemde *van sinent wege(n), horent halve*(*n*) is er iets biezonders, waarop wij straks terugkomen.

Voor de mnd. voorbeelden van *-t* na genitief *-s* zal men met Behaghel moeten aannemen 'daß der neue laut sich zunächst versuchsweise beim einzelnen aussprechen eines wortes einstellte'. Behaghel betoogt dan verder: 'wo es sich dabei um eine functionell lebendige endung handelte, erhob sofort die ganze masse der gleichartigen fälle einspruch gegen das neue.' Het Mnd. leert ons, dat dit 'sofort' niet al te nauw te nemen is: dat de *-t* na genitief. *-s* het brengt tot schriftelijke fixering, wijst er wel op, dat de 'versuch' zo krachtig is geweest dat het resultaat van de poging niet terstond ongedaan is gemaakt.

Maar al is het wellicht veiliger in plaats van 'terstond' te lezen 'op den duur', aan de juistheid van Behaghel's opmerking doet dit niet af. Ook op Nederlands taalgebied zien wij meermalen hoe een functioneel onmisbaar woordeinde wordt ontzien, of zo het al eens aangetast geweest is, dat toch later in de oude vorm is hersteld. In saksische dialecten komen van gesubstantiveerde infinitieven meermalen vormen op *-t* voor, op één lijn staan met de juist aan Behaghel ontleende duitse voorbeelden. Zo hoort men *levent* in de betekenis 'lawaai', maar nooit zal deze *-t* voorkomen in de infinitief als verbale vorm: *geld om van te levent* is ondenkbaar. Aardig is ook het in Overijsel, Drente en Groningen voorkomende *dronkend* 'dronken', verbogen vorm *dronkende*. Bij dit onherkenbaar geworden participium kon de dentale occlusief zonder bezwaar worden toegevoegd, maar in het normale participium (*e*)*drunken* of het praeteritum *wij drunken* (*dronken*) hoort men die klank niet. Of, om enkele voorbeelden uit het Algemeen-Nederlands te noemen: zo gewoon de *t* is in *post* 'pos' (de visnaam), *hulst*, zo onmogelijk is de toevoeging van de *-t* na de meervouds-*s*. En men mag aannemen dat *sedert* nooit zijn *-t* zou hebben gekregen, wanneer *-er* nog als comparatief-uitgang was herkend.

Dat is om zo te zeggen een negatieve factor in de geschiedenis van de paragoge: bepaalde rubrieken van woorden blijven verboden terrein.

Er zijn ook positieve invloeden aan te wijzen. De paragogische dentaal kon soms een bepaalde functie of expressieve waarde krijgen en daardoor in een groep van woorden min of meer vast en regelmatig worden. Een voorbeeld daarvan is de *-d* na het suffix *-er* in *knoeierd, slapend, sufferd* enz. met de bekende pejoratieve betekenisnuance. Gaarne wil ik toegeven dat dit *-erd* deels verzwakte vorm van *-aard* is. Maar wanneer wij vooral in het latere Nederlands telkens de nomina agentis op *-er* zien 'verzwaren' (gelijk Schönfeld *Hist. Gr.*[3] § 146*a* het uitdrukt) tot *-erd*, dan dringt zich onweerstaanbaar de gedachte op, dat de bestaande fonetische neiging, als ik zo mag zeggen: is aangemoedigd doordat zij dienstbaar kon gemaakt worden aan de vorming van een nieuw suffix met een eigen gevoelswaarde. Misschien zouden we, met al de voorzichtigheid die in zulke aangelegenheden past, zelfs wel aan klanksymboliek kunnen denken: de emfatische versterking van het woordeinde is de uiting van het affect dat de spreker in zo'n woord wenst te leggen. Zo zou het verschijnsel van dezelfde orde zijn als een andere versterking als affectuiting, aan het begin van het woord, nl. de verscherping van *v* tot f in woorden als *vies, fielt, vadsig*. De gelijkenis is ver van volkomen, maar toch wel zo groot dat een vergelijking toelaatbaar mag worden geacht.

In het geval *-erd* kan men met grond vermoeden, dat de fonetische neiging steun ondervond van, en steun verleende aan, het veldwinnen van het tot *-erd* verzwakte *-aard*. Zulk een steun of medewerking is geheel afwezig in *te mijnent, te uwent*, oudernieuwnederl. *tot jouwent* enz. Terecht beschouwt men deze uitdrukkingen als verkort uit *te minen huse* enz., al is de beperkte betekenis 'huis' niet meer te herkennen in *te uwent* of *te onzent*. De verruiming tot 'in uw stad', 'in ons land' enz. heeft een nauwkeurige parallel in de ontwikkeling van uitdrukkingen voor 'thuis' die 'in het vaderland' gaan betekenen, zoals eng. *at home*.

Het vastworden van de *-t* in *te mijnent* zal wel samenhangen met het wegblijven van het substantief. Door de *-t* werd het 'elliptische' aan de verbinding ontnomen. Een *te mijnen, te onzen* had iets onvoltooids, deed nog een volgend substantief verwachten: door de paragoge kon op gelukkige wijze worden uitgedrukt dat de woordverbinding 'af' was, anders als soortgelijke uitdrukkingen, bv. *te mijnen gerieve, te mijnen kantore* enz. Zo kreeg de *-t* een functie in *te mijnent, te onzent* enz., en werd daarin vast.

Enigszins anders is het met *onzentwege, mijnentwege, uwentwil*,

zijnenthalve,[1] maar ook hier is duidelijk te merken dat de woordverbinding met de *t* erin semantisch geïsoleerd is tegenover de lossere verbinding van dezelfde woorden zonder de *t*. Deze isolering is in het aaneenschrijven van de woorden terecht tot uiting gebracht: *uwenthalve, onzentwege, mijnentwil* e.d. worden als eenheden, als samenstellingen gevoeld. De gang van de ontwikkeling kan men moeilijk meer illustreren aan de verbindingen met *-halve* en *-wege*, daar deze vormen in het latere Nederlands vrijwel beperkt zijn tot zulke vaste verbindingen. Beter gaat dat met *wil*: in uitdrukkingen als *naar uwen wil, volgens mijnen wil* merkt men aan accentuering en andere factoren, dat *wil* hier nog als zelfstandig woord in 'gewone' betekenis wordt gevoeld tegenover het voor later taalbesef welhaast onherkenbaar geworden *-wil* in *mijnentwil, uwentwil*.

Men schrijft *mijnent, uwent* enz. met *-t*. Er zou reden geweest zijn om *-d* te kiezen. Verbogen of verlengde vormen met *d* komen nl. dialectisch voor. In Overijsel (zie bv. Gunnink, *Dial. van Kampen* § 193) kent men vormen als *mienn̤de* 'het (of de) mijne' *dat is oenn̤de* 'dat is de (of het) uwe'. Zulke vormen zijn blijkbaar uitgegaan van een toestand als Schuringa ons voor het dialect van de Groninger Veenkoloniën beschrijft (§ 173): een paragogische *-t* treedt op bij zelfstandig gebruik van de possessiva, die dan zonder lidwoord voorkomen, b.v. *dei peerd'n waz'n onz'nt* 'die paarden waren van ons (de onze)'. In Kampen is ook de vorm *mienn̤de, oenn̤de* waarschijnlijk jonger dan een *mienn̤t, oenn̤t*. Zulke korte vormen worden bij Gunnink niet genoemd, maar ik weet zeer goed uit eigen herinnering, dat zij in het Drents Overijselse grensgebied voorkomen. *Mienn̤t, onzn̤t* e.d. zullen wel op te vatten zijn als de objectsvorm *mijnen, onzen*, waarachter de paragogische *t* kwam. En *mienn̤de, onzn̤de* kunnen uit

1) Te Winkel *Gramm. Fig.*[2] 89 vlg. ziet een bezwaar in het vrouwelijk genus van *halve*, op grond waarvan men eerder *mijner* zou verwachten. Hij denkt daarom aan de mogelijkheid, dat de datieven in *onzentwege* e.d. oorspronkelijk meervoudig zouden geweest zijn, zodat *onzentwegen, mijnenthalven* de oudste vormen waren. Het *Ndl. Wdb.* s.v. halve neemt geen beslissing tussen enkel- of meervoud. Inderdaad is het moeilijk zich met beslistheid voor het een of het ander uit te spreken. Het bezwaar van de mannelijke naamvalsvorm hoeft echter niet doorslaand te zijn tegen het enkelvoud. Een voorbeeld als *te mijnen gunste* toont hoe zulke vaste uitdrukkingen elkaar influenceren en de mannelijke vorm kan indringen ook waar hij historisch niet op zijn plaats is.

de korte vormen zijn ontstaan naar het voorbeeld van de verbogen naast de onverbogen vormen van het gewone adjectief.

Een dergelijke ontwikkelingsgeschiedenis zal ook hebben doorgemaakt Kampens *disṇde* ‘deze’. Blijkbaar is achter de objectsvorm *disṇ* de paragogische dentaal ontwikkeld en het zo ontstane *disṇt* is met de buigingsvokaal verlengd. *Disṇt* staat wederom niet bij Gunnink vermeld, maar komt niet ver van Kampen in Overijsel wel voor. Ook de Groningse Veenkoloniën hebben *dizṇt*, namelijk als meervoud van het zelfstandig aanwijzend voornaamwoord (Schuringa § 174). Wij zullen ons dus hier hebben te denken, dat de vorm *dizṇ*, waarachter de paragogische *-t* opkwam, niet de enkelvoudige objectsvorm, maar een meervoudige vorm was. Hetzelfde geldt waarschijnlijk ook voor het bovenvermelde *onzṇt*, op paarden betrekking hebbende. Fonetisch is het verloop intussen volkomen gelijk aan dat wat voor het overijselse *disṇt* en *mienṇt* werd verondersteld. Verder is uit het Gronings formeel te vergelijken *goun'nt* ‘enkele(n), sommige(n)’, eveneens een meervoud (Schuringa § 177): *Ik heb mien appels op, hès-toe nog goun'nt*?

Op gevaar van te ver af te dwalen van het algemeen-nederlandse *mijnent, onzent* naar dialectische bijzonderheden, wil ik ook nog wijzen op de merkwaardige paragoge van *-t* achter *hoe een, wat voor een*. Het zwak geaccentueerde en weinig individuele *een* smelt volkomen samen met de voorafgaande woorden en de samenkoppeling wordt met de *-t* voorzien. Zowel te Kampen als in de Veenkoloniën komen vormen voor als *hoeṇt, wafṇt* of nog wat beter herkenbaar *wat veurṇt* voor. Kampen heeft hierbij dan ook weer langere vormen als *hoende, wafṇde*.

Bij deze eigenaardige woekeringen sluit zich geredelijk aan *sommigte* ‘sommige’, dat in het Westnederlands voorkomt van Holland tot de taalgrens, maar evenzeer als de vorige bepaald dialectisch is gebleven. Prof. Van Loey noemt *Hand. Kon. Comm. v. Top. en Dial.* XI (1937), 294 voor het Brabants ook *eenigte*, en beschouwt beide terecht als voorbeelden van paragogische *t.* Het verschil met de juist besproken gevallen is gelegen in het woordeinde, dat hier spirantisch is. Maar het verloop is parallel. De *-t* zal namelijk het eerst ontwikkeld zijn in de onverbogen vorm *sommig*. Deze is tegenwoordig, nu *sommige* bijna uitsluitend meervoudig voorkomt, zeer zeldzaam, maar was in oudere taal vrij gewoon, zodat wij zonder bezwaar ervan kunnen uitgaan. Er ontstond dus eerst een *sommigt* en dit kreeg een verlengde vorm *sommigte*.

Dichter bij het beschaafde Nederlands komen wij met *dubbeld* en *enkeld*. Beide zijn over het hele taalgebied, tenminste in Noord-Nederland, zeer verbreid en kwamen al in de middeleeuwen voor. Het ziet eruit, alsof *dubbeld* zich wel, evenals hd. *doppelt*, zou opgewerkt hebben tot beschaafd, of beter: zich in de algemene taal zou hebben gehandhaafd, wanneer de geschreven taal wat toegeeflijker geweest was tegenover de vorm met paragogische *d.* En altijd nog ligt *dubbeld* niet heel diep onder het beschaafde oppervlak: het kan er met enige gemoedelijkheid soms mee door.

Voor de *t* in hd. *doppelt* denkt men wel aan invloed van *gedoppelt*. Onmogelijk is zulk een invloed niet, maar het is dunkt mij boven twijfel verheven dat de gewone paragoge ook, zo niet hoofdzakelijk of uitsluitend, in het spel is. Wanneer men aan samenstellingen zonder *t*, als *doppelansicht, doppelpunkt*, een argument ontleent vóór die invloed van het adjectivische *gedoppelt*, dan is dat nog geenszins overtuigend. Het ligt meer voor de hand de samenstellingen zonder *t* dááruit te verklaren dat in deze woorden de *l*, waarna de paragogische *t* zich kon ontwikkelen, niet aan het woordeinde stond.

Hoe dit zij, voor het Nederlandse *dubbeld* bestaat geen grond aan iets anders dan paragoge te denken. Wilde men ook hier een participium mee aansprakelijk stellen voor de *d*, dan zou het *verdubbeld* moeten zijn, dat althans gewoner is dan *gedubbeld*, maar toch ook min of meer een geleerd woord is tegenover het volkswoord *dubbeld*. Het is daarom niet waarschijnlijk, dat dit laatste van *verdubbeld* invloed zou hebben ondergaan. En voor *enkeld* zou een dergelijke invloed in 't geheel niet zijn aan te wijzen, tenzij indirect via *dubbeld* als voorbeeld.

Dicht onder het niveau van het beschaafd zweeft ook *nakend*, verbogen vorm *nakende*, eveneens sedert de middeleeuwen voorkomende op duits en nederlands taalgebied. Paragoge staat ook hier buiten twijfel: *naken* is de grondvorm. Dat de vorm met *d* zo grote verbreiding heeft gekregen - in grote stukken van het taalgebied is *naakt* volkomen onbekend -, is misschien deels te verklaren uit invloed van de participia op -*nd*(*e*), deels uit invloed van het verwante synoniem *naakt*, dat ook op dentaal uitging.

Zulk een synoniem heeft niet gesteund bij de opkomst van *stukkend* uit *stukken*, dat men in ouder Nieuwnederlands nog vaak aantreft. Ook dit zou ‘bijna beschaafd’ kunnen heten.

Het heeft zijn carrière wel voor een deel daaraan te danken dat het synoniem *stuk* zich lang afwijzend heeft gehouden tegenover de verbogen vorm: *een stukke fiets* is altijd nog gedurfd, terwijl *stukkend* zonder bezwaar tot *stukkende* wordt verlengd.

Een paar gevallen van paragoge na *-n*, die algemeen aanvaard zijn, zodat de *d*-loze vorm tegenwoordig onmogelijk is, zijn *ochtend* en *iemand*. Bij *ochtend* is de neiging tot ontwikkeling van een occlusief gesteund door het voorbeeld van *avond*, gelijk ook *morgen* in vlaamse dialecten een *d* heeft gekregen.[1)] Bij *(n)iemand* zal de *d*, die ook in het Duits vaste voet gekregen heeft, wel gemakkelijker ingang hebben gevonden naarmate het tweede lid zich van *man* isoleerde, en met die isolering hand in hand zijn gegaan. Misschien mag men zelfs aannemen, dat de paragoge het eerst vat kreeg op de vorm *(n)iemen*, die met zijn doffe klinker in het tweede lid toont hoe de band met *man* losser werd. Vooral toen het eerste lid *(n)ie*, gelijk nog *nie* en *je* in het Nieuwhoogduits, zelfstandig voorkwam, kon het van expressieve kracht zijn de samengroeiing van de samenstellende delen en de semantische isolering daarvan tegenover de afzonderlijke woorden uiterlijk te symboliseren. Men kan daarbij denken aan voorbeelden als *die scoonste die nie man ghesach* tegenover *niemant en sach oyt scoonre maghet*.

Met *sommigte* en *enigte* waren wij al aan de paragoge van *-t* na spirant. De voorbeelden hiervan zijn vrij talrijk, vooral wanneer die spirant *s* is. Dat ik totnogtoe hierover weinig heb gesproken, is daarin gelegen dat mij geen gevallen bekend zijn dat deze paragoge een zekere functionele kracht heeft gekregen en daarmee gepaard gaande een zekere regelmaat binnen bepaalde woordrubrieken, gelijk wij dat bij de paragoge na *l, n* en *r* zagen. Hiermee zijn wij echter niet ontslagen van de plicht, de voorbeelden van *t* na *s* wat nader te monsteren.

Geografische lijnen tekenen zich, gelijk in het begin al is gezegd, ten aanzien van de paragogische *t* niet scherp af. Het is

1) Dat de woorden voor ‘avond’ en ‘morgen’ elkaar beinvloeden, is niets vreemds. Men heeft hieraan ook toegeschreven de oudengelse vorm æfen(n) ‘avond’, die dan zijn *d* zou verloren hebben naar *morgen*. Dit geval is echter niet zó eenvoudig: zie Franck-Van Wijk, *Supplement* i.v. avond. Intussen vertonen weer nieuwengels *morning* en *evening* eenzelfde verlenging.

dan ook weer niet anders als een indruk, wanneer ik meen dat men vooral in het westen gevallen ziet als *wegt* ‘weg’ (bij v. Loey *t.a.p.* ook *oorlogt, ploegt*), en vooral *s*-woorden als *wast* ‘de was, het wasgoed’, *gast* ‘gas’.[1)] Dat zou dan overeenkomen met de omstandigheid dat in het westen ook de neiging tot apocopering van *-t* na spirant (*luch, vas*) het sterkst schijnt, zodat wij hier het meest hadden de sfeer van onzekerheid inzake het woordeinde *-st*, waarin de paragogische hypercorrecte *t* kon opkomen.

Mag die indruk onjuist zijn, zeker is het dat het Algemeen-Nederlands, dat toch vooral van de westelijke dialecten uitgaat, meermalen woorden met *s* + paragogische *t* heeft aanvaard. Ik noem voorlopig slechts *hulst, rijst* en *kroost* (dat wel identisch zal zijn met *kroos*: zie *Supplement* op Franck-Van Wijk i.v.). Wie zulke voorbeelden ziet, zou op de gedachte kunnen komen dat de neiging tot paragoge dienstbaar is gemaakt aan het wegwerken van lastige homonymie. *Hulst* zou immers zijn opkomst aan differentiatie tegen *huls* kunnen te danken hebben; *rijst* zou met zijn *t* voorkomen hebben dat de toch al lastige tweeling *rijs-reis* tot een nog lastiger drieling werd; *kroost*, waarin slechts etymologische bespiegeling nog identiteit met *kroos* kan doen speuren, zou door de *-t* op welkome wijze daarvan onderscheiden zijn. Zo zou ook *aalt* het gewonnen hebben - om nog eens een voorbeeld met andere eindklank als *s* te nemen -, omdat de visnaam *aal* hierdoor ervan gescheiden bleef; er was trouwens ook nog een *aal* ‘els’.

Voor het Algemeen-Nederlands van vandaag zou die redenering vrijwel opgaan. Maar de gelijkluidendheid van *rijs*(*hout*) en *reis* ‘voyage’ bestaat lang niet overal en ook waar beide homoniem zijn, is die homonymiteit niet van zo heel oude datum. Zodat het drietal ten minste tot een tweetal inkrimpt. Ook is er in het Oosten een vrij uitgestrekt gebied waar *aalt* (koepis) en *aal* ‘paling’ in klinker verschillend zijn.

Maar ook al houdt men alleen met het Algemeen-Nederlands rekening, dan moet men toch niet te gauw en te gemakkelijk met ‘homonymofobie’ opereren. Want als de vrees voor homoniemen hier en daar tot paragoge leidt, dan zou men omgekeerd verwachten dat diezelfde vrees van paragoge zou weerhouden,

1) Ongeveer 1910 hoorde ik op het eiland IJselmonde hiervan een meervoud *gaste*(*n*) ‘gaspitten, gasbranders’.

als daardoor homonymie ontstaat. Dit nu is lang niet altijd gebeurd. Zo heeft *borst* ‘jonge man’ zijn *t* gekregen niettegenstaande er al een ouder woord *borst* met *t* bestond. Wèl geloof ik te mogen aannemen dat de aldus ontstane homonymie ten slotte toch weer de hoofdoorzaak is geworden van de ondergang van *borst* ‘jonge man’. Want die ondergang is niet verre meer. Wij kunnen *een flinke borst* of *een kloeke borst* haast niet meer anders gebruiken dan als schertsend archaïsme. De samenstelling *adelborst* staat natuurlijk steviger.

Evenzo heeft de visnaam *pos* veelal een *t* gekregen, niettegenstaande het daardoor met een ouder *post* gelijkluidend werd. Misschien telde aan de semantisch volgeladen boom van het woord *post* een enkele betekenis meer of minder niet zo zwaar! Zulk een vergoelijkende omstandigheid kan men niet aanvoeren bij het woord *schoft*, dat met zijn hoogst ongunstige betekenis geen beletsel heeft gevormd voor de paragoge van *-t* in het hoogst onschuldige woord *schoft* ‘deel van een arbeidsdag’. En hoe vast de *t* in dat laatste woord gegroeid is, toont de afleiding *schoften*.

Er blijven dus gevallen over, waar wij geen bepaalde reden kunnen aanwijzen voor de aanvaarding van de vorm met paragoge in het Algemeen-Nederlands. Aan de genoemde kan men nog wel enige onzekere voorbeelden toevoegen. Wie zal bv. kunnen zeggen waarom *arend* zijn *d*, en *burcht* zijn *t* gekregen heeft?

Ik wil besluiten met een vorm waarover althans wat te zeggen is, en zelfs vrij veel, omdat het wellicht het meest gecompliceerde geval is van alle die wij totnogtoe bespraken. Namelijk het praeteritum *placht* uit *plag* bij *plegen*. Reeds in de middeleeuwen komt het een enkele maal voor, maar tot in de 19e eeuw ziet men de *t*-loze vorm er nog naast. De definitieve overwinning van *placht* is dus van jonge datum. Het vroege voorkomen toont aan dat de paragoge-neiging de eerste aanloop veroorzaakte. Maar de late beslissing geeft ons het recht invloed toe te kennen aan recente omstandigheden. Zulk een omstandigheid is misschien de zeer gewone verbinding met *te* + infinitief. Uit *plach(t) te*.... is gemakkelijk een *placht* te abstraheren, wanneer dit ook om andere redenen een kans maakt. Voorts is stellig van invloed geweest het steeds losser verband met *plegen*. Het is niet zo zeldzaam tegenwoordig, dat Nederlanders van enige ontwikkeling even moeten nadenken eer zij zich duidelijk hebben gemaakt, dat *placht* de verleden tijd is van *plegen*. Het verband laat trouwens

meermalen de opvatting als praesens toe.[1] Voorts kent men het meer normale *plegen* als zwak werkwoord: *plegen, pleegde, gepleegd*. Wanneer nu niet meer een praesens *plegen* steun verleent aan het praeteritum *plag*, wordt de kans groot dat in de concurrentie tussen *plag* en *placht* het laatste wint. *Bracht* en *dacht* kunnen daarbij uit de verte van zwakke invloed zijn geweest.

Den Haag, Mei 1938.

C.B. VAN HAERINGEN.

‘De triomf van het stil-lezen’ en de gevaren van dien.

> ‘Das Hauptgewicht im muttersprachlichen Unterricht soll künftig auf die gesprochenen und gehörte Sprache gelegt werden, nicht auf die geschriebene und gesehene. Beide Erscheinungsformen der Sprache müssen wieder in ihr natürliches Verhältnis rücken’.
> Rudolf Hildebrand.

‘De triomf van het stil-lezen’, als zodanig begroette de paedagoog Diels[1] het nieuwe Koninklijk Besluit, dat de eisen omschrijft voor het toelatingsexamen der H.B.S.-en met

1) In de bekende regels van Poot b.v.:
‘De blanke dageraet bemaelt met gulde glanssen
De dagkim, als hy plagh’.
zal de ongeschoolde lezer *als hy plagh* licht weergeven met ‘zoals hij altijd doet’, ‘zoals hij gewoon is’.
Bij de discussie na de voordracht te Leuven opperde de heer L.C. Michels zelfs de mogelijkheid, dat het opkomen van de *-t* mede eraan te danken zou zijn dat men bij *plag* als praesensvorm een persoonsuitgang *-t* passend vond. Of dit juist is, laat ik liever in het midden, ook al omdat het voor de 1e persoon niet gelden kan. Intussen is het een feit, dat minder belezen jonge Nederlanders nu en dan *placht* als praesens gaan gebruiken. Een soortgelijk verloop als bij het eveneens zwevende praeteritum *wrocht*, waarbij Perk al een nieuw en duidelijker praeteritum *wrochtte*(*n*) maakte. In de kunstrubrieken van de dagbladen treft men ook herhaaldelijk praesensvormen *wrocht*(*en*) en de infinitief *wrochten* aan. Bij dit werkwoord gaat de ontwikkeling vlotter, omdat hier ook een deelwoord *gewrocht* meewerkt.

1) in *Paedagogische Studiën*, Jg. '38. Juni-afl. De Heer Diels is in Juli van dit jaar overleden.

5-jarige cursus, en waarin de leiding der inzichten van het Nutsseminarium, in zake de waarde van het stil-lezen, duidelijk is te bespeuren.

In Mededeling 23 (*De lagere school en het stil-lezen*) en 24 (*Stilleesstoj als denk-materiaal en denk-maatstaf*) is door Prof. Kohnstamm en de Heren A.H. van der Hoeve en G. van Veen die waarde breed uiteengezet en proefondervindelijk aangetoond, n.l. als proef op de intelligentie en daardoor tot selectie van de leerlingen met het oog op hun geschiktheid voor verdere studie; voorts als belangrijk didactisch middel tot ontwikkeling van het denken.

Elders[1)] heb ik uiting gegeven aan mijn dankbaarheid voor het nieuwe K.B., omdat ik, overtuigd door het genoemde betoog en door eigen proefneming, het wat 't taalonderwijs betreft een belangrijke stap in de goede richting acht. In de eerste plaats openen de nieuwe eisen de mogelijkheid tot een meer betrouwbare selectie van de candidaten voor het middelbaar onderwijs, daar ze meer dan de vroegere gericht zijn op peiling van het inzicht en het verstandelijk vermogen. In de tweede, niet minder belangrijke plaats, kunnen ze krachtig ten goede werken op het onderwijs aan de opleidingsscholen en daardoor op het gehele lager onderwijs. De Heer Diels, in leven zelf hoofd van een school, constateerde daar ‘een sinds een kwart eeuw ingetreden vervlakking’: ‘De overdreven waarde aan dressuur gehecht’ (wij hebben de gevolgen daarvan bij toelatingsexamens en in de eerste klassen van onze middelbare scholen maar al te vaak ervaren), ‘heeft vooral op het rekenonderwijs een funesten invloed uitgeoefend, maar ook het taalonderwijs heeft daaronder te lijden gehad. Het mondeling behandelen van een pittig stukje proza of poëzie ging uit de mode. Het leesonderwijs was meer een wedloop naar de laatste bladzijde dan een belangrijk deel van ontwikkelend onderwijs; het taalonderwijs was ontaard in zuiver-schrijven-acrobatiek, waarin het dictee een succesnummer vormde’.[2)]

Thans zal het stil-lezen, geleid en gecontroleerd door vragen naar de zakelijke inhoud en z'n logische ontwikkeling, dwingend tot denkend verwerken van de tekst, daar con belangrijke plaats gaan innemen. En hot middelbaar onderwijs zal het lager hierin

1) in *Volksontwikkeling*. Orgaan v/d Mpij t. Nut v. 't Alg. '38. Aug.-afl.
2) t.a.p. blz. 105.

volgen. Reeds vloeien ons de boekjes toe met daartoe uitgezochte of expresselijk vervaardigde stukjes, voorzien van stellen vragen, onder de sprekende titels ‘Denkend lezen’, ‘Aandachtig lezen’, ‘Verstandelijk taalonderwijs’, enz. Zelfs verschenen vragenboekjes bij een tweetal reeds lang gebruikte boeken voor het middelbaar onderwijs.

Hoezeer wij nu overtuigd zijn van het nut en de noodzakelijkheid van deze verdieping van het lezen, die intussen voor elk onderwijzer of taalleraar die ernst maakte met het vak, weinig nieuws betekent, menen we toch dat, gezien het gevaar voor eenzijdige overdrijving, elke nieuwe richting nu eenmaal aanklevende, een waarschuwend woord hier niet overbodig is.

We gaan met ons taal- en daarmee ook met ons leesonderwijs sterk de verstandelijke kant uit. ‘Taal en denken’ is de leuze die de vroegere ‘taal is klank’ verdrongen heeft, de slingerkeer van het ene uiterste naar het andere? Een verplaatsing der belangstelling, gevolg van de overheersende denkpsychologische richting in taalstudie en opvoeding, die zich uit den aard[1)] meer richt op de taal als ‘mededeling’ dan op de taal als ‘uitdrukking’, meer op de zakelijke functie dan op het emotionele karakter der taal en daardoor meer op het geschreven dan op het gesproken woord.

Vooral voor het aanvangsonderwijs zie ik hier een groot gevaar. De lagere school kent geen heiliger plicht dan het kind zo vlug mogelijk te leren lezen, de weg tot alle kennis. Het kind, dat tot dan toe geestelijk leefde uit en in het gesproken woord, ziet zich een wereld van zwarte tekens geopend, waarin het zo spoedig mogelijk moet leren thuis geraken. ‘Taal’ is hem voortaan teken met een betekenis, dat meer met het oog dan met het oor veroverd moet worden. Het geheimzinnig levend verband tussen waarneming en gewaarwording enerzijds en klank en bewegingsgebaar anderzijds, dat het jonge kind vaak met aangename verrassing bewust geworden is, voedingsbodem voor een krachtig levend

1) ‘Die wissenschaftliche Psychologie hat sich in merkwürdiger Weise das seelische Gebiet, das sie untersucht, selbst eingeengt. Sie hat bis vor kurzem sich darauf beschränkt, nur jene Erscheinungen und Funktionen zu analysieren, die klare und bestimmte, nach Ursache und Folge, nach Subjekt und Objekt differenzierte, bewusste und logisch eindeutige Erlebnisse darstellen. So ist das Denken soweit die Psychologie es zum Gegenstand wissenschaftlicher Analyse macht, fast immer das logifizierte Denken’ (*Heinz Werner* in zijn lezenswaardig boek *Grundlagen der Sprachphysiognomik*. Leipzig 1932).

taalgevoel, wordt in de school te weinig gecultiveerd, tot schade voor z'n gehele verdere taalontwikkeling.

Het gehoor toch en het daarmee ten nauwste verbonden motorisch gevoel is het leidende orgaan voor alle levende taalvorming. Dit ‘taalsensorium’ te kweken en te ontwikkelen tot een gevoelig ‘innerlijk horen’, de waakzame wachter voor alle verstaan en uitdrukken, is de eerste taak van ons taalonderwijs, waarvan de verwaarlozing leidt tot een vroege en onherstelbare verschraling en verdorring van het taalverstaan en het taalgebruik, tot een ‘taaldoofheid’, die zich openbaart in een kleurloos spreken, in het harkerige en stuntelige der schriftelijke uitdrukking, in de onuitspreekbare gewrongenheden van de papieren stijl.

Onderwijs in spreken en zorgzame beoefening van het luid lezen zijn niet alleen het noodzakelijke begin van goed taalonderwijs, maar blijven ook door de gehele lagere en middelbare school een integrerend, ja het voornaamste deel daarvan, zal de klank, het lichaam van het woord, niet vervluchtigen tot een wezenloze schim; zal ook de geschreven taal z'n kernige kracht, z'n plastische beweging en natuurlijke impressieve zinsmelodie behouden.

In een taalonderwijs dat zich bijna uitsluitend richt op het geschreven woord, schuilt het gevaar, het skelet voor het lichaam, de logische inhoud van de zin voor het wezen, de uitspraak voor iets bijkomstigs te houden. Het is de alleenzaligmakende weg tot het abstracte denken, waar alle natuurlijk taalleven sterft. Als het kind de school binnenkomt, is z'n taal één en al uitdrukking: voorstellingsinhoud, gevoelsreactie, articulatie en toon zijn één; als het de school verlaat, is z'n taal maar al te vaak louter denk-apparaat; min of meer kunstig gevoegd, min of meer doeltreffend functionnerend, maar dor en droog van nuchtere zakelijkheid. We kennen de levenloze, gevoelloze leestoon, de slaapwekkende monotonie van zo menige voordracht. Het is de vrucht van een schoolonderwijs dat meer vraagt *wat* dan *hoe* z'n leerlingen het zeggen; dat taalgevoelig spreken als iets bijkomstigs, met uitdrukking lezen als luxe beschouwt. Het is het gevolg van een omkering der verhoudingen in het taalonderwijs, die wij vrezen dat door een te eenzijdige cultuur van het stil-lezen nog meer in de hand gewerkt zal worden.

De nieuwe praktijk van het stil-lezen verraadt duidelijk haar afkomst uit de school van wat genoemd is het ‘Primat des *Logischen* in der Sprache’, uit de taalbeschouwing die allereerst oog heeft voor de ‘Darstellungsaufgabe’ der taal. Zij ziet de taal

vrijwel uitsluitend als objectief werktuig van het abstracte denken, het woord als betekenisdrager en bouwsteen, de zin als structuurvorm in het logisch gebouwde gedachtencomplex. Het stil-lezen nu wil z'n leerlingen oefenen in het eveneens *logisch* ontleden van zulk een complex en daardoor hun denk- en daarmee ten nauwste samenhangend taalvermogen ontwikkelen.

Zeer zeker ligt hier een belangrijke taak voor het voortgezet taalonderwijs. Als een niet gering deel van z'n vormende waarde noemde ik reeds vroeger[1] deze gewenning aan het intellectueel verwerken van exact-wetenschappelijk proza, onafwijsbare eis voor verdere studie niet alleen, maar ook dwingend tot scherpe begrenzing van het woordbegrip en daarmee tot helderheid in voorstellen en denken.

Doch ons onderwijs heeft niet uitsluitend ten doel, de taal van onze leerlingen te vormen tot wèlfunctionnerend denk-apparaat, maar ook te hoeden en te ontwikkelen als vermogen en orgaan van de gehele persoonlijkheid. Het levende woord, levend omdat het oorsprong neemt en gedreven wordt uit de diepste levensroerselen, gedragen en gestuwd wordt door de persoonlijke levensstroming, te leren verstaan en beheersen in al z'n wondere kracht, blijft ons hoogste streven. Dit is slechts mogelijk door oefening in het gevoelig beluisteren van de taal, en daarvoor is *luid*, dat is *met uitdrukking* lezen, de leerschool bij uitnemendheid.

Dat heeft men te allen tijde ingezien. *Wilhelm Havers* wijst in zijn '*Handbuch der erklärenden Syntax*'[2] op de waarde van het luid lezen voor de studie van syntactische verschijnselen die, zal ze de fijne betekenisonderscheidingen op dit gebied herkennen en verstaan, immer de papieren taal in 'lebendige Rede' moet omzetten:

Ein wichtiges Hilfsmittel, in dieser Kunst Fortschritte zu machen, ist vor allem das *laute Lesen*, das bei dem oft so ganz vom toten Buchstaben beherrschten 'Papiermenschen' nur zu sehr in den Hintergrund gedrängt is vom stillen Lesen, das Goethe 'ein trauriges Surrogat der Rede' genannt hat. Auf den Gegensatz, der in diesem Punkte zwischen dem antiken und modernen Menschen besteht, hat Nietzsche mit folgenden treffenden Worten hingewiesen: 'Der Deutsche liest nicht laut, nicht fürs Ohr, sondern bloss mit den Augen, er hat seine Ohren dabei ins Schubfach gelegt. Der antike Mensch las, wenn er

1) *De vormende waarde van het moedertaalonderwijs. N. Taalgids XXX*, blz. 402, 403.
2) *Indogerm. Bibliothek*. Heidelberg '31. S. 29.

las - es geschah selten genug - sich selbst etwas vor, und zwar mit lauter Stimme; man wunderte sich, wenn jemand leise las und fragte sich insgeheim nach Gründen. Mit lauter Stimme: das will sagen, mit all den Schwellungen, Biegungen, Umschlägen des Tons und Wechseln des Tempos, an denen die antike öffentliche Welt ihre Freude hatte.'

Wanneer wij spraken van een omkering der verhoudingen in ons taal- en in 't bizonder ons leesonderwijs, dan stond daarachter de overtuiging dat in de school, zowel in de middelbare als in de lagere, het met grote zorg en toewijding beoefende luid lezen de grondslag moet zijn voor het stil-lezen, de hoedende, vormende scholing van een krachtig natuurlijk taal- en stijlgevoel.

II.

Eerste voorwaarde voor een gezonde taal- en in 't bizonder leesmethodiek is een juist inzicht in de verhouding van taal en schrift. Een verhouding die te vergelijken is met die van muziekstuk en partituur. Zoals de musicus uit notenschrift en verdere aanduidingen de levensvolheid, door de componist daarin gebonden, moet weten te ontbinden, kunnen nagevoelen en herscheppen, zo moet de lezer uit de tekst, eveneens slechts aanduiding voor het oog, zich niet alleen de zakelijke inhoud bewust en eigen maken, maar ook z'n expressieve gestalte, expressief in klank en beweging, doorvoelen en doen herleven. Want - het moge waar zijn dat het geschrevene (in 't bizonder het wetenschappelijk geschrift) vaak niet meer is dan de vastlegging van een abstract denkproces in even abstracte symbolen, taal die door het oog rechtstreeks spreekt tot de geest - de *levende* taaluiting, ook in schrift, eist her-beleving, het bezielde nagebaren in beweging en klank, om tot z'n volle recht te komen, omdat het is het tekenschrift van een levende stem, van het innerlijk spreken van de schrijver.[1)] Dit in-leven in de tekst, dit be-leven

1) *Erich Drach* heeft in zijn *Grundgedanken der deutschen Satzlehre* (Frankf. a/M. '37) op de belangrijke rol van het klankelement in de zinsvorming gewezen: 'Die Merkmale der Schallform spielen in Satz immer die Rolle wichtiger *Beziehungsträger*, nicht weniger sinndentend als die anderen Beziehungsträger Flexion, Partikeln. Worstollung. In manchen Fällen erhebt sich die Schallform zum Rang des *Bedeutungsträgers*: die Weise, wie der Satz klingt, offenbart seine Bedeutung. Beim Sprechen ist dies so selbstverständlich, dass es keiner Erklärung bedarf. Aber auch beim stummen Augenlesen und Schreibtischschaffen werden, wie das Experiment nachgewiesen hat, gewisse Hauptmerkmale der Schallform innerlich vorgestellt und mitgehört *und so im Denkakt mit verwendet*. - Der Ausdrucksklang der zutreffenden Erlebnislage wird *innerlich mitgehört*, dem Wortlaut hinzugedacht und dieser dadurch erst *wesenhaft bestimmt*'. S. 10.

van het dode teken tot het levende woord is de kunst van lezen. Te weinig wordt deze kunst geleerd en beoefend, te vaak blijft het lezen een oppervlakkig beroeren, dat zich tevreden stelt met de zakelijke inhoud, maar niet doordringt in het geheim van de vorm, waarin het diepere wezen spreekt. Hier schuilt de oorsprong van alle taalgebreken: de ‘Entwertung der Wortvorstellung’, die leidt tot vaagheid van voorstellen, vlakheid en kleurloosheid van uitdrukking. Eerst waar het lezen wordt tot een gevoelig horen, een levendig voorstellen en daarmee gepaard gaand taalgebaren, hetzij uiterlijk of innerlijk, waarin accent (de ziel van alle lezen met begrip en gevoel), gevoelstoon, tempo en zinsmelodie actief worden, beleeft men taal, dat is de innige eenheid van inhoud en vorm. Dit is nodig voor een ten volle verstaan, scholing tot de eigen, persoonlijke uitdrukking. Zo ontwikkelt het lezen z'n vormende kracht, is het de natuurlijke voortzetting van het horen en spreken. Zoals het kind in de eerste levensjaren door veel horen de omgangstaal van z'n omgeving leert verstaan en zich eigen maakt, zo groeit het langs dezelfde weg door het taalgevoelig lezen in in de rijkere geestes- en taalwereld van het goedgeschreven boek.

Over de methodiek van dit hogere lezen is weinig geschreven. We hebben de ‘Inleiding op het Lees- en Taalboek voor H.B.S. en Gymnasium, Normaal- en Kweekscholen’ van Van den Bosch en Meyer, en het Leesboek zelf (Utrecht 1915), in z'n leesstukken uit den aard verouderd, maar dat in z'n ‘theorie’ van onvergankelijke didactische waarde blijft. Daarnaast moet aanbevolen worden ‘*Sprecherziehung*’ van Erich Drach, tot voor kort ‘Lektor der Sprechkunde und Vortragskunst’ aan de Universiteit te Berlijn, een werk, uit modern psychologisch inzicht en rijke ervaring geschreven, waarin enkele leerzame bladzijden aan ‘Ausdruckslesen’ gewijd zijn.[1)]

Drach neemt de oude onderscheiding van Diesterweg, in ‘Augen-, Artikulations- en Ausdruckslesen’ over en zet hun verhouding uiteen. Vóór het kind op de school komt, is door horen en spreken de woordbaan betekenis-klank-bewegings- d.i. articulatie-voorstelling gelegd en uitgeslepen. Het aanvankelijk

1) 5e Auflage. Frankfurt a/M. '35.

(*articulatie*-)lezen voegt aan deze verbinding een vierde lid toe, namelijk het grafische woordbeeld: het woordbeeld wekt de klankvoorstelling met de daaraan ten nauwste verbonden articulatie, deze de betekenisvoorstelling. Door oefening ontstaat er een zo nauw verband tussen het schriftbeeld en z'n betekenis, dat de tussenschakel, de klankvoorstelling wordt uitgedrongen d.w.z. niet meer tot bewustzijn komt. Het is het *lezen met de ogen*, van de geoefende.

Het articulatie-lezen verloopt licht tot gedachteloos lezen: de articulatie-beweging ontstaat vrijwel automatisch, als reactie op het geziene woordbeeld, zonder dat de betekenis ten volle bewust wordt. Denkt de lezer wel na, zó dat de geest geheel in beslag genomen wordt door de nieuwe inhoud, dan wordt de articulatie eerst recht mechanisch, toon- en kleurloos (de leesdreun, met de heffing aan het eind van elke zin). Hier gevoelen we de nauwe verwantschap tussen articulatie- en met de ogen lezen: het zijn beide overwegend receptieve werkzaamheden.

Iets geheel anders is het activerende *lezen met uitdrukking*, een mededelen dat volkomen beheersing van de inhoud en daarom voorbereiding vereist. Die voorbereiding is het stil lezen van de tekst, waarin de inhoud bewust wordt. Nu eerst kan het voorlezen een natuurlijk spreek-lezen worden. Hier wordt niet woord voor woord gelezen, maar het oog doorloopt de zinsneden van pauze tot pauze en draagt de opgenomen inhoud in natuurlijke spreektoon voor, die voortkomt uit een helder voorstellen. Dit in-leven in een stuk door zich de vorm te realiseren als zinvolle klank en beweging in logisch of gevoelsaccent, klankplastiek, logische zinsindeling door bewuste pauzering, tempo en zinstoon naar de stemming van de bewustzijnsinhoud... is de beste *verklaring*, omdat het dwingt tot grondig verwerken. Het is een uitnemende taalles, omdat het de taal leert beleven als vormkracht in al z'n schakeringen; het oor opent voor uitdrukkingsmogelijkheden die het woord en de zin dieper waarde geven dan van louter begripsteken.

Waar dit lezen met uitdrukking methodisch ontwikkeld en beoefend wordt, mechaniseert het zich in de loop der schooljaren tot een gevoelig reagerend taalgevoelen, noodzakelijk voor werkelijk literair genieten, voor eigen uitdrukking in spreken en schrijven.

Dit lezen moet zijn en blijven de levenskrachtige kern van een gezond taalonderwijs.

W. KRAMER.

Boekbeoordelingen.

T. van der Kooy Dzn. *De Taal van Hindeloopen. Grammaticaal overzicht en woordenboek met een bloemlezing van Hindelooper proza en poëzie*. Noord- en Zuid-Nederlandsche Dialectbibliotheek onder leiding van Dr. L. Grootaers en Dr. G.G. Kloeke, Deel VII. (M. Nijhoff, 's-Gravenhage 1937: f 7,-).

Gelukkig is er weer een boek verschenen, gewijd aan een van de hedendaagse Friese dialekten, het Hindelopers, waarschijnlijk een oud stadium van het Fries met inslagen van Hollands en denkelijk van Engelse en Noorse talen, waarmee de Hindeloper zeevaarders in aanraking kwamen.

Na het prachtige werk van L.P.H. Eykman, Phonetische Beschrijving van de klanken der Hindeloopensche Taal, 1913, Deel XIV no. 2 Nieuwe Reeks, Afd. Letterkunde Verh. Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam (Joh.' Muller), niet genoeg te prijzen om de fijnheid van waarneming en van spelling, is nu een uitgebreider Woorden-lijst verschenen met meer woorden en uitdrukkingen, die een '*specifiek Hindelooper merk vertonen*', zoals Van der Kooy schrijft.

Gelukkig, omdat de centrapetale neigingen van de dialektsprekers steeds meer offeren aan de algemenere taal van het land en de linguisten vaak vondsten doen juist in de specifiek dialektische vormen.

Van der Kooy heeft m.i. een verdienstelijk werk geleverd. Hij geeft zakelijk, nauwkeurig, nuchter de toestand van het Hindelopers van de laatste tientallen jaren weer, zij het opzettelijk, 'ter beperking', niet volledig, met zo goed als geen drukfouten. Ook zijn spelsysteem lijkt me wel praktisch, vooral voor leken.

'n Ander zou het allicht wat anders gedaan hebben. Of dat evenwel beter zou zijn geweest staat te bezien.

'n Ander zou allicht een ander spelsysteem gemaakt hebben of b.v. Eykman slaafs hebben gevolgd.

Van der Kooy vestigt op sommige verschijnselen in het Hindelopers op blz. 34-40 apart de aandacht.

'n Ander zou misschien méér woorden en uitdrukkingen hebben opgenomen, ongeveer even specifiek Hindelopers als die Van der Kooy opnam; hij zou misschien woorden hebben opgenomen als *hoopstoops* (hals over kop); *froed* (vroed) in de betekenis van

zoet, rustig, bij zuigelingen; *ientressant* als indringerig; en de aandacht gevestigd hebben op uitdrukkingen als *veel vijven en zevens hebben*, waar 't Hollands en 't Fries *vijven en zessen* hebben; op *'t ies betuultjes* ('t is maar zo zo), *fosk praat* (onbenullig gebazel) en zo nog 'n vijfhonderd méér, opgetekend in Hindelopen in de jaren 1886 tot 1900 als specifiek Hindelopers. Hij zou misschien de aandacht gevestigd hebben op het feit dat de Hindelopers een geringer aantal verklein-vormen gebruiken, dat b.v. verkleinvormen voor 'n klein paard, 'n kleine koe en veel méér, in een Hindeloper mond niet zouden ópkomen. Verder b.v. dat er in het Hindelopers (nog) meer infinitieven met j voorkomen dan in de andere Friese dialeten, b.v. *jankje* (janken), *oppasje* (oppassen), *oprispje* (oprispen), *praatje* (praten), *trouwje* (trouwen).

Verder zou hij misschien 't woord uitspraak vermeden hebben, b.v. vervangen door 't woord klank, omdat uitspraak de prioriteit van de letter boven die van de klank suggereert. Hij zou misschien ook niet geschreven hebben, gelijk Van der Kooy op blz. 31, dat ‘de *o* verdubbeld wordt ook in de schrijfwijze’, maar liever dat de *o* gerekt wordt, wat hij aangewezen heeft door hem dubbel te schrijven.

En hij zou misschien bezwaar gemaakt hebben tegen de enkele vermelding dat *'t is twee, drie enz. uur* gezegd wordt als *'t ies twaa, trèè oere*. Er werd tenminste in mijn kring tot ± 1900 enkel gezegd *'ties twaa, trèè oeren*, zelfs weleens *'ties één oeren*.

Maar dit zijn geen hoofdzaken en misschien nog discutabel. Het geheel lijkt mij een verdienstelijk werk met een praktisch bruikbaar historisch overzicht en grammatica. In zijn kortheid, bondigheid en konsekwentie niet licht te evenaren.

De specimina van de Hindeloper literatuur waren allicht wel nuttig ter completering, maar ze wijzen meteen op het weinig oorspronkelijke, echte, ervan. Er zijn veel Hollandse schrijftermen ingedrongen en sommige stukjes hebben een waas van preektoon en een schijn van eerst in het Hollands geschreven of althans gedacht te zijn en daarna in het Hindelopers opgeschreven.

De beste, echtste, stukjes zijn m.i. die van de familie Van der Kooy. Bovendien kan men in het stukje over de Hindeloper Leugenbank van Sjouke van der Kooy een onberispelijk echt Hindeloper timbre horen, als men luistert naar de grammofoonplaat, die bewaard wordt in het Provinciaal Archief te Leeuwarden.

JOHS. AE. WARTENA.

Dr. J.D.M. Cornelissen: *Hooft en Tacitus. Bijdrage tot de kennis van de vaderlandsche geschiedenis in de eerste helft der 17de eeuw*. (Nijmegen - Dekker en Van de Vegt - 1938) (Prijs f 1,75).

Heeft Hooft Tacitus vooral om zijn stijl en uiterlijke gelijkheid van stof bewonderd en nagevolgd? Deze gangbare opvatting, o.a. door het proefschrift van Dr. J.C. Breen verbreid, wordt in deze studie met klem bestreden. Inhoud en geest van de klassieke historieschrijvers zijn de hoofdzaak geweest, niet alleen voor Hooft, maar ook voor zijn tijdgenoten. Eerst gaat de schrijver *De beteekenis van Tacitus* na. Zijn geschiedbeschouwing, die pas na de Middeleeuwen bekend werd, vond vooral 'belangstelling bij menschen die zaten met de actueele problemen van de monarchistische politiek' (blz. 13). Vossius, Lipsius e.a. zagen in de geschiedenis de 'magistra vitae', die voorschriften moest verschaffen voor de 'raison d'état'. In dit verband wijst de schrijver op *Hooft en de literatuur der raison d'état*: de fragmenten die hij uit verschillende Italiaanse auteurs, o.a. Boccalini en Guicciardini, vertaalde, en waaraan tot nu toe te weinig aandacht geschonken is, waren niet willekeurig gekozen, maar openbaren zijn voorkeur voor politieke wijsheid. Het vierde hoofdstuk: *Hooft en Tacitus* leert ons dat de liefde voor Tacitus niet zozeer gewekt werd door het verblijf in Italië, maar veeleer tijdens zijn studietijd te Leiden, waar de Romeinse schrijver zeer vereerd en aangeprezen werd. Het grootste en laatste hoofdstuk is gewijd aan *Hooft's historische arbeid*. Hierin wordt aangetoond dat men de vertaalde Tacitusfragmenten, de beide andere historiewerken in onderling verband met de *Nederlandsche Historiën* moet beschouwen: de *Henrik de Grote* is geen 'voorstudie', de *Rampzaaligheden der Verheffinge van den Huize Medicis* geen 'afwisseling' of 'tijdverdrijf'. In Hendrik IV zag hij de ideale vorst, de beleidvolle, verdraagzame tegenstander van alle verdeeldheid. Die geestesgesteldheid vond hij terug in de vereerde Frederik Hendrik. Ook de geschiedenis van Florence leverde hem kostbare lessen.

Cornelissen heeft niet verzuimd, ook de drama's van Hooft in zijn beschouwingen te betrekken. Hij blijft dat doen als de objektieve historicus. Merkwaardig is het, daarnaast te leggen de dieper gaande beschouwing van J. Koopmans over *Hooft als allegorist*,[1] die in Hooft allereerst de dichter, de wijsgeer ziet,

1) In zijn *Letterhundige Studiën* (1906) herdrukt.

en in de *Historien* ‘een Spel van Sinne, een Allegore, een Openbaring in feiten, een Spiegel-Historiaal’.

C.D.V.

Tage Robert Ahldén: *Die Kölner Bibel-Frühdrucke. Entstehungsgeschichte, Stellung im Niederdeutschen Schrifttum*. (Lunder Germanistische Forschungen. Lund - C.W.K. Gleerup - 1937).

Afgaande op de titel, zou men kunnen menen dat deze studie met het Nederlands weinig uit te staan had. Toch zal blijken dat deze onderzoekingen zich bewegen op een grensgebied dat ook de Nederlandicus belang kan inboezemen. De bestudeerde Keulse inkunabels vertonen taalvormen die ook in de Teuthonista worden aangetroffen, en die dus naar Kleef wijzen, maar een deel van de woordvoorraad is eveneens verwant met die van Westelijker streken. Dr. Ahldén toont nl. in zijn grondige studie aan, dat de bewerker van de Keulse bijbel ook gebruik gemaakt heeft van de bekende Delftse bijbel van 1477 of een daarmee nauw verwant handschrift (blz. 76 vlg.). Hij vermeldt niet, al kent hij het proefschrift van Ebbinge Wubben, dat deze tekst teruggaat op de zogenaamde bijbel van 1360, afkomstig uit Oost-Vlaanderen.[1)]

De verdienstelijke studie over de taal, de vertalingstechniek laten wij hier ter zijde, om in het biezonder de aandacht te vestigen op het achtste hoofdstuk, over de *Wortschatz*, (blz. 169-227), dat taalgeografisch belangrijk is. De schrijver gaat hier de woordvoorraad van de beide soorten Keulse bijbels vergelijken met het Middelnederduits enerzijds, met het Middelnederlands anderzijds, met de bedoeling om na te gaan hoe het Middelnederduits zich verrijkt heeft uit de taal van de aangrenzende gewesten. Hij geeft slechts ‘Stichproben’, en wijst er op, dat er meer te doen valt. Met het begrip ‘Middelnederlands’ dient men voorzichtig te zijn. Als de schr. voor de taalvormen het gezag van Franck aanvaardt, dan verstaat hij onder ‘Mnl.’ het klassieke Vlaams-Brabants van de 13de en 14de eeuw. Maar als hij bewijsplaatsen uit Verdam als ‘Mnl.’ aanhaalt, dan dekt die term ook de Oostelijke en Noord-Oostelijke Saksisch-Friese dialekten, waarbij te bedenken valt dat teksten uit deze streken vermenging met Westelijke litteratuurtaal vertonen. De expansie van de taal der IJselstreken (Deventer vooral) naar het Oosten, ver over onze

1) Had hij reeds het proefschrift van C.C. de Bruin kunnen raadplegen, dan zou hij gezien hebben, dat er een nog oudere, onafgebroken traditie in de bijbelvertaling bestaan heeft, teruggaande tot de 13de eeuw.

tegenwoordige landgrenzen, is bekend. Nu blijkt dus, dat ook via Keulen woorden uit de Nederlanden tot in het Nederduitse gebied konden doordringen. Door deze wisselwerking worden de stromingen ingewikkelder dan men vermoedde. Wie de woordstudie in deze grensgebieden ter hand wil nemen, zal in deze studie reeds vrijwat materiaal bijeen vinden.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Juli-Augustus).

De Gids. Juli.

Anton van Duinkerken's *Kroniek der Nederlandsche Letteren* is gewijd aan *Marsman en Anthonie Donker*, die treffend gecontrasteerd worden als typische vertegenwoordigers van vitalisme en humanisme, maar die z.i. beiden een keerpunt bereikt hebben.

Aug.

In de *Kroniek der Nederlandsche Letteren* geeft Anton van Duinkerken een karakteristiek van Jan Greshoff, met toespeling op zijn jongste prozabundel getiteld: *Ernst van Greshoff*.

De Nieuwe Gids. Juli-Aug.

Alfred A. Haighton vervolgt en besluit zijn opstel over *De allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie*.

Groot-Nederland. Jui.

Deze aflevering, geheel aan Il. Marsman gewijd, begint met een *Proeve van zelfkritiek* van deze auteur. Dan volgen bijdragen van Jan Engelman over *De poëzie van Marsman*, van E. du Perron over *Marsman's verhalend proza*, van G. Stuiveling over *Marsman als criticus*, van Constant van Wessem over *Marsman als tijdschriftleider*. Marsman levert zelf een uitvoerige studie over *Menno ter Braak*. D.A.M. Binnendijk (*Marsman en Gorter*) beoordeelt de Gorter-studie van Marsman, en G.H. van 's Gravesande besluit met een *Bibliografie van Marsman*.

Aug.

G. Stuiveling publiceert de belangrijke *Briefwisseling Vosmaer-Perk*, met de nodige toelichtingen en een inleiding over *Vosmaer en zijn Jongere tijdgenoten*.[1)] De *Kroniek* van D.A.M. Binnendijk is getiteld *Een mythe der mystiek: A. Roland Holst's Een Winter aan Zee*. Gerard van Eckeren herdenk *Alie van Wyhe-Smeding*.

1) Deze publicatie is ook afzonderlijk verkrijgbaar (prijs f 1.50)

Roeping. Juli.

Pierre van Valkenhoff schrijft uitvoerig over *Nieuw-Vlaamse letterkunde*, naar aanleiding van een vijftal bloem

lezingen uit proza en poëzie. In het biezonder vraagt hij de aandacht voor een keuze uit de jongsten in het dubbelnummer van *Volk*. Deze groep ‘verwerpt het individualisme en wil komen tot een nieuwe, het volk dienende, gemeenschapskunst.’

Stemmen des tijds. Aug.-Sept.

P.J. Meertens vond in de bloemlezing *Poëzie uit den Pruikentijd* aanleiding om in de *Kroniek der Poëzie* te schrijven over ‘Het Nederlandse landschap in de poëzie.’

Opwaartsche Wegen. Juli-Aug.

G. Kamphuis publiceert een voordracht *Over het werk van J.K. van Eerbeek*.

De Vlaamsche Gids. Juni.

Julius Hoste publiceert een te Antwerpen gehouden voordracht over *Marnix en zijn tijd*.

Juli.

Dit ‘Conscience-nummer’ bevat een bijdrage van Aug. Vermeylen over *De literaire waarde van De Leeuw van Vlaanderen*, een van Jozef Muls over *Conscience en de Romantiek*, aantekeningen van E. de Bock over *Conscience en het Buitenland*. Het uitvoerigst is een artikel van Joz. Peeters: *Rond Conscience's historische romans*. G. Moyaerts handelt over *De Natuur in de romans van Conscience*. Hij acht zijn natuurbeschrijving ‘kleurloos en conventioneel’.

Dietsche Warande on Belfort. Juli-Aug.

Een lezing van Rob. van Roosbroeck plaatst *Conscience's Leeuw van Vlaanderen in het tijdskader*. De philologisch-historische belangstelling die omstreeks 1835 ontwaakte, ‘verklaart genoegzaam dat juist een Leeuw van Vlaanderen in deze atmosfeer kon ontstaan’. ‘De Leeuw van Vlaanderen is een verklaring en een signaal in de ontwikkeling van het Vlaamsche bewustzijn. Het is het teeken van een geestesgesteldheid, die vóór den Leeuw bestond, maar als resultante in de Leeuw uitstraalt.’ - De *Kroniek van het proza*, door Paul de Vree, behandelt één Zuid-Nederlandse en twee Noord-Nederlandse auteurs, n.l.A. Demedts (*Afrekening*), Peter van Steen (*Revue der dagen*) en Jos. Panhuysen (*Zee*). - Pierre van Valkenhoff prijst de *Nieuwe poëzie van Anthonie Donkersloot*, n.l. de bundel *Onvoltooide Symphonie*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LVII, afl. 4.

B. Becker toont overtuigend aan dat da *'Verduytsching' van de Vlaamsche vertaling van Boethius* (Deventer 1557) van de hand van Coornhert is. - F. de Tollenaere komt terug op de uitdrukking 'Op sijn hooft soeken'. - Joh[a] Snellen polemiseert met M.H. van der Zeyde over de uitlegging van '*Besproken*

plaatsen' *uit Hadewijchs liederen* (vgl. Ts. LV). - G.A. Nauta betoogt dat *Het expletief 'als' vóór een praedicatief-attribuut* in oorsprong een Hebraïsme is. - K. Heeroma behandelt uitvoerig *De herkomst van de Hollandse diftongering*. Al meent hij, in tegenstelling met het getuigenis van Spieghel, dat de diftongering in de Amsterdamse volkstaal ouder is dan Kloeke aannam, toch gelooft hij niet aan autochtone ontwikkeling, maar blijft hij bij de expansie-theorie: 'Expansie' is geen werkhypothese maar een waarnemingsfeit. - J.H. van Lessen schrijft *Over de etymologie van Getes*. - A. Zijderveld beoordeelt het proefschrift van L.M. van Dis over *Reformatorische Rederijkersspelen* en geeft bij enige plaatsen andere of nieuwe verklaringen.

Vondelkroniek IX, nummer 3.

Jan Nieuwenhuis publiceert het eerste bedrijf van een 'Vondel-spel', getiteld '*Liefde verwinnet al*'. - J.F.J. van Tol schrijft *Over de melodie van 'O Kersnacht' en haar populariteit*. Een reeks *Kantteekeningen* besluit de aflevering.

Onze Taaltuin. Juli.

Een uitvoerig artikel van Jac. van Ginneken is gewijd aan *De smak- of zuigklanken*. - Ant. de Witte besluit zijn studie over *De taalinstrumentatie van Aert van der Leeuw*. - De *Taalkaart* (door Jac. van Ginneken) geldt het adjektief *rijk*, met het oog op de diftongering.

Aug.

H. Mandos behandelt uitvoerig *Een teekenend spreekwoord van West-Europa*, n.l. 'de vrouw heeft de broek aan', dat hij in allerlei talen en dialekten naspoorde. - Mej. E. de Roy van Zuydewijn schrijft over *Het enjambement bij Guido Gezelle*, met voorbeelden en statistieken. - Johan Renders beoordeelt het proefschrift van Mej. A.R. Hol over *Een tegenstelling Noord-Zuid in de praeterita en participia van de sterke werkwoorden*. - Jac. van Ginneken geeft een negental kleine *sp-kaarten*, in aansluiting bij een vorig artikel.

Eigen Volk X, afl. 4.

K. ter Laan geeft proeven van *Volkshumor*. - J.R.W. Sinninghe vervolgt zijn *Noord-Brabantsche sagen en legenden, sprookjes en volksvertelsels*. - Een kleine Drentse dialektproeve wordt medegedeeld door G. Ruuverinck.

Levende Talen. Juni.

M.J. Langeveld geeft beschouwingen over *Leraar, leervak, leerplan*. - Gerlach Royen wijst er met nadruk op, dat *Het taalonderwijs ernstig bedreigd* wordt door het plan van de tegenwoordige Minister om de naamvals-n op grond van de oude geslachtslijst te herstellen. - J. van Mierlo

bespreekt *De voornaamwoordelijke aanduiding in het Zuidnederlandsch*. - J. Karsemeyer is ingenomen met de nieuwe regeling van *Het Nederlands op het eindexamen der gymnasia*, maar bepleit onderling overleg omtrent de praktijk. - A. Zijderveld bespreekt *Middelen tot voorbereiding van het examenopstel*. - J. Keyser vult de inleidingen over Het taalonderwijs in de hoogste twee klassen der H.B.S.-A aan met een beschouwing over het onderricht in handelskorrespondentie. - Onder de boekbeoordelingen vermelden wij die van A.J. de Jong's *Nederlandse Letterkunde* door G.W. Wolthuis, van H. Godthelp, J.C. de Haan en M.D.E. de Leve: *Schets van de Westeuropese Letterkunde* door A. Zijderveld, van A.J. Staal's *Nederlandse Grammatica* door R. Kuitert.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Sept.

Behalve de vroeger reeds vermelde zesde voordracht van Maurits Sabbe over de *Taalstrijd in Zuid-Nederland tusschen 1815 en 1830* bevat deze aflevering een bijdrage van Leo Goemans *Over het geslacht van aan het Fransch ontleende zaaknamen in het Nederlandsch* met een brede inleiding over het grammatisch geslacht in de Zuid-Nederlandse dialekten.

Oct.

Op de ‘Plechtige Vergadering’ werden twee redevoeringen uitgesproken, waarvan de tekst volledig afgedrukt is, n.l. *Over Vondels Tooneeltechniek* door R. Verdeyen, en *Over Vondels Dichtkunst* door G.S. Overdiep. De laatste legt vooral de nadruk op het bewonderenswaardige taalvermogen van onze grote zeventiende-eeuwse dichter.

J. van Mierlo sprak in een volgende vergadering *Over taal en tijd van onze oudste vóórhoofsche epische gedichten*. Uitgaande van de *Carel ende Elegast*, waarvan hij de hoge ouderdom bepleit, onderzocht hij stilistisch en taalgeografisch ook andere epische gedichten en fragmenten. In tegenstelling met J.A.N. Knuttel houdt hij vol dat de oudste epische poëzie Vlaams, en niet Limburgs of Brabants is. - F.V. Toussaint van Boelaere vertelt een en ander over *De ambtenaarsjaren van Karel van de Woestijne*.

Nov.-Dec.

Fl. Prims drukt merkwaardige dokumenten af, die betrekking hebben op *Jonker Jan van der Noot in de crisisjaren 1582-1587*. - J. van Mierlo bestrijdt uitvoerig de opvatting van M. Valkhoff (*Roncevaux en de laatste onderzoekingen aangaande het Rolandslied*, in het Jaarb. v.d.M. van N. Lett.) in een bijdrage, getiteld *Bij een vernieuwde theorie over het ontstaan der chanson de geste*.

C.D.V.

H. Roland Holst: poëzie en politiek.

Het is misschien één der weinige gunstige kanten van het onmiskenbaar en betreurenswaardig tekort aan literaire belangstelling bij ons volk, dat de levende schrijvers en dichters gevrijwaard blijven voor biografieën. Immers eerst door de dood krijgt het voltrokken leven z'n definitieve vorm; eerst de dood ook schept de afstand, die nodig is om een figuur in z'n geheel te kunnen zien. Zolang een kunstenaar leeft, wòrdt hij nog; niet slechts kan een later werk ongekende elementen toevoegen aan het beeld, dat men zich uit eerdere werken had gevormd, maar bovendien kan door een meuwe schepping opeens aan onopgemerkte détails van de vroegere het relief worden gegeven, dat zij verdienen. Door de mens die men wòrdt, verandert zelfs de mens die men wàs; daarom dient men met een overzicht en een oordeel te wachten, tot de rekening van het leven is afgesloten. Het enige wat men kan doen en dus behoort te doen - maar zelfs dat verzuimt men hier - is het schrijven van grondige studies over onderdelen, zodat men althans in verschillende opzichten dóordringt tot de kern der kwesties.

Afgezien van enkele belangrijke tijdschriftbijdragen bestond er over Henriëtte Roland Holst tot nu toe niets van enige betekenis. Het essay van Verhoeven over haar Zielegang (1925) is zó vlot geschreven en zó boordevol van proselitisme, dat het ter typering van de wezenlijke H.R.H. nauwelijks in aanmerking komt. Het kleine boekje van Mevrouw Kaas-Albarda (1933), bedoeld om een inleiding te vormen ten dienste van lezers, die nog vrijwel onbekend zijn met de betreffende poëzie, komt nergens boven deze bescheiden opzet uit, en blijft derhalve beneden de korte maar kundige inleiding, die Mevrouw Jansen-Baelde schreef voor de door haar verzorgde Keur (1928; 2de druk 1938). Het betoog van H. Barendregt tenslotte (De Weegschaal, pag. 29-47) mist voldoende documentatie, en roept zelfs de vraag op, of wel ooit van calvinistische zijde een juist begrip voor werk en wezen van Mevrouw Roland Holst mogelijk zal zijn. Zo wint het nieuwe boek van Dr. K.F. Proost bij gebrek aan mededingers gemakkelijk een eerste prijs; doch dat het naast grote verdiensten ook grote tekorten toont, mag niet onuitgesproken blijven.

'Henriette Roland Holst in haar strijd om gemeenschap'[1] bevat een vrijwel volledig overzicht van alles wat deze kunstenares op maatschappelijk gebied heeft geschreven. Haar sociologische studies worden naar chronologie in uitvoerige exerpten behandeld. Aanhalingen uit talloze brochures en tijdschriftartikelen documenteren de verdere tekst; korte samenvattingen van haar biografieën en karakteristieke aanhalingen uit haar dichtwerken zijn nog toegevoegd aan het slot van ieder hoofdstuk. Zo ontstond een publicatie, indrukwekkend door de hoeveelheid van het verwerkte materiaal, belangrijk door de betrouwbaarheid en de grondige kennis van zaken, en toch m.i. van een zeer beperkte waarde door wat ik een fout acht in de opzet.

Dat iemand de maatschappelijke werkster, die Mevrouw Roland Holst óok is, aan een afzonderlijke beschouwing onderwerpt, verdient volkomen instemming, mits maar voortdurend het bewustzijn aanwezig blijft, dat het essentiële van deze figuur ligt in haar dichterschap. Om ieder misverstand te voorkomen en ten duidelijkste aan te geven, dat ik hiermede allerminst bedoel mij te stellen op het standpunt dergenen, die haar gedichten prijzen en haar verdere geschriften zelfs niet lazen, voeg ik er onmiddellijk aan toe, dat men zónder diepgaande kennis van haar maatschappelijke arbeid nooit tot de kern van haar dichterschap door zal kùnnen dringen. Haar poëtische, haar wetenschappelijke en haar politiek-propagandistische activiteit zijn functioneel van elkaar afhankelijk; in alle drie vormen van werkzaamheid uit zich eenzelfde kracht, waarvoor mij geen andere term dan 'dichterschap' bruikbaar lijkt. Een zinnetje als dit, direct op de eerste bladzijde: 'Wat in haar strijd niet naar voren kwam, in haar wetenschappelijke studies geen plaats kon krijgen, openbaart zij in haar dichtwerken' - bevat, zelfs als men aanneemt, dat deze ongelukkige formulering niet de bedoeling heeft de poëzie tot overschotje te verklaren, toch niet minder dan een enormiteit. Want de dichterlijke begaafdheid is nimmer zo maar een functie apart, nimmer een genoeglijk extraatje, zoals bijvoorbeeld krullend haar of een wiskundeknobbel. Te doen alsof een dichter niet ànders van de normaler stervelingen verschilt dan doordat hij toevallig in staat is af en toe een vers neer te schrijven, is even absurd als de mening te verkondigen, dat man en vrouw precies gelijk zijn, behalve dan dat de laatste in

1) Van Loghum Slaterus' U.M. Arnhem 1937.

staat is af en toe een kind ter wereld te brengen. Het poëtisch vermogen, méer nog dan de andere artistieke talenten omdat het woord méer omvat dan welk ander kunstmateriaal ook, doet zich gelden op bijna alle levensgebieden: de onderbewuste drang tot scheppen en herscheppen, tot vormgeving van het van het vormeloze, tot veredelen van het alledaagse, tot bezieling van het stoffelijke, transformeert niet enkel het object, maar vooral en voortdurend het subject: de persoonlijkheid van de dichter zelf. Dit proces grijpt oneindig veel dieper, dan Dr. Proost in zijn inleiding aanduidt; en déze onzuiverheid in de verhouding tussen dichterschap en intellectuele arbeid wreekt zich gedurende het gehele boek.

Zij wreekt zich het ernstigst in de totale bouw. Het eerste hoofdstuk is een korte beschouwing over ‘Afkomst en jeugd’, waarin op pag. 6 de onjuistheid staat, dat H.R.H. in Noordwijk Albert Verwey en zijn vrouw kende, bij wie zij Prof. van Vloten met zijn dochters ontmoette: Van Vloten was nl. reeds in 1883 gestorven, en Henriëtte kende éerst de dochters die des zomers in Noordwijk kwamen logeren, en leerde pas later Verwey kennen, doordat hij trouwde met één dezer meisjes en zich te Noordwijk een huis liet bouwen. Na dit eerste hoofdstuk volgen: II Sociaaldemocrate (1897-1912); III Buiten de strijd (1912-1915); IV Revolutionair socialiste (1915-1918); V Communiste (1918-1927); en VI Religieus Socialiste (1928-heden). De schrijver gaat dus uit van een tenslotte zo futiel feit, als het aangesloten zijn bij een of andere politieke formatie; door uiterlijke gegevens laat hij zijn indeling bepalen, en aangezien hij in déze indeling ook de poëzie opneemt, wekt hij de indruk, alsof dit schema volmaakt overeenstemt met het innerlijke levensritme, dat enkel uit de afzonderlijke beschouwing der opeenvolgende dichtbundels kan worden nagegaan. Afgezien van de wenselijkheid om hoofdstuk IV en V te versmelten, heeft de gehele keuze der hoofdstukken slechts zin, wanneer men die relativeert door steeds de verhouding te bepalen tot dit diepere levensritme, dat gekenmerkt wordt door de bezinning op de dood. Want zoals de daad haar bestaan verrijkt heeft met het geluk van de strijd en het leed van de nederlagen heeft de dood het drievoudig gezegend met een deemoedige stilte en een mystieke inkeer tot de grond der dingen.

De oudste bundel, Sonnetten en verzen in terzinen geschreven (1895), ontstond in de schaduw van haar vaders plotselinge

heengaan. Meer dan twintig jaar later - en twintig jaren vol ontzagwekkende werkzaamheid naar buiten - groeide de magistrale lyriek van ‘Verzonken grenzen’ (1918) op uit ontroeringen, gewekt door het sterven van haar moeder. En als tenslotte ziekte en naderende ouderdom de onontwijkbare komst van de eigen dood aankondigen, schrijft zij eerst ‘Verworvenheden’ (1927), daarna de dieper bezonnen, méer verinnerlijkte bundel ‘Tusschen tijd en eeuwigheid’ (1934). Deze drie data: de jaren tot 1895, de jaren tot 1918, en de jaren omstreeks 1930 markéren haar werkelijke leven het scherpst. Tussen die tijdpunten strekken zich perioden uit van meer en minder naar buiten gekeerde dichterlijke arbeid - perioden welke *ten dele* samenvallen en verband houden met haar eveneens naar buiten gekeerde maatschappelijke werk, maar somtijds ervan verschillen tot in het tegenstrijdige. Juist dit verschil maakt, beter dan welke gelijkgerichtheid ook, een inzicht mogelijk in de gecompliceerde structuur van deze persoonlijkheid.

De eerste dichterlijke periode wordt in de opgang gekenmerkt door een vrij sterk optimisme, een ongebroken strijdbaarheid, een dóorklinkende gelukstoon zelfs, in het toch altijd gedragenzware van haar poëzie. Het hoogtepunt, maar tevens het keerpunt hiervan is ‘Opwaartsche wegen’ (1907). Daarna komen jaren met overheersend tragische accenten; twijfel en teleurstelling tasten de strijdbaarheid aan; het vers boet iets van zijn stuwkracht in. Het zijn inderdaad oorzaken van maatschappelijke aard, die zowel de opgang als de neergang bepalen: de groep werken: ‘De vrouw in het woud’, ‘Thomas More’ en ‘Het feest der gedachtenis’ (1912-1915) vormen een uiting van haar politieke zelfbezinning na het Deventer scheuringscongres. Dan echter dwingt de dood van haar moeder haar tot een veel dieper gaande inkeer; na de vragen betreffende de táak in dit leven, neemt nu de vraag naar het wezen en de zin des levens haar aandacht in beslag. Dáaruit ontstaan de verzen van ‘Verzonken grenzen’. Maar juist in diezelfde jaren zwiept de wereldoorlog haar op tot een nieuwe rusteloze propaganda. De toevallige gelijktijdigheid van de twee genoemde gebeurtenissen, die bij Henriëtte Roland Holst twee onverzoenbare behoeften wakker riepen: wijsgerige contemplatie en georganiseerd verzet-tot-het-uiterste, heeft voor haar de oorlogsjaren gemaakt tot de meest-gespleten tijd van haar bestaan. Dr. Proost gaat aan dit feit, dat voor het begrip van haar maatschappelijk optreden niet minder beslissend

is dan voor de kennis van haar dichterschap, stilzwijgend voorbij. De éne schamele bladzijde, die hij besteedt aan ‘Verzonken grenzen’, doet reeds door haar kortheid onrecht aan de waarde van deze magistrale lyriek. De slotzin echter: ‘Zoo is ook deze bundel de diepe innerlijke begeleiding van haar strijdleven’ is méer dan een onrecht jegens de hoogheid der poëzie: het is een fout tegen de waarheid der feiten. Want juist in die gruwelijke tijd lagen de daad der propagandiste en de inkeer der dichteres het verst uit elkaar, hoewel ook toen hun eenheid te vinden was in het onvoorwaardelijke, dat deze vrouw altijd en in alles gekenmerkt heeft.

Het boek van Proost is geen biografie, ook niet voor zover het de sociale werkster betreft; het is veeleer een bibliografie, een betrouwbaar en omstandig verslag van zéer veel lectuur; men zou alleen de stijl van dıt verslag soms wat verzorgder wensen[1)]. Misschien mag men het een dergelijke bibliografie niet als een tekort aanrekenen, dat nergens uit de tekst het beeld van de beschreven figuur als een levende totaliteit naar voren komt. Hierdoor echter wordt het onvermijdelijk, dat men na lezing méer de indruk houdt van een vermoeiende veelheid, dan van een imponerende eenheid. Deze studie leidt als het ware wel in tot het werk, maar brengt niet nader tot het wezen van H.R.H. - en zonder dat wezenlijke is de grootse samenhang van het werk niet te ervaren. Het eerst nodige inzake de literatuur over Mevrouw Roland Holst lijkt mij nu dan ook een beknopte beschouwing, waarin het beeld van haar persoonlijkheid en de eenheid van haar leven praegnant aanwezig zijn; zónder een dergelijke samenvatting is de bestudering der verschillende onderdelen overgeleverd aan al de gevaren der verbrokkeling.

1) Bijv. pag. 200: H.R.H. ‘worstelt in een hartstochtelijk vers om de ziel van Friedrich Adler, die het communisme ontrouw was geworden om zijn geweld-methoden: “Ik kom nog eenmaal met u worstlen om uw ziel, Friedrich Adler.” - Zoiets kan zelfs niet meer parafrase heten, het is gedachtenloze naschrijverij.
Of pag. 206: “Het loopt spaak aan de Boven-Digoel,” “Een noodkreet uit Boven-Digoel.” Zoo luiden de titels van haar noodkreten.’ Of pag. 209: ‘Intusschen is de plaatsbepaling van Henriëtte Roland Holst in deze jaren niet zoo eenvoudig. Tot nu toe liep de lijn betrekkelijk eenvoudig.’
Lelijk is ook de mededeling (pag. 225) over Gandhi, ‘uit wien een geweldig geloof spreekt’ - in de geweldlóosheid welteverstaan!

Maar tegelijk: méer dan een voorlopige poging kan zo'n samenvatting nimmer zijn. Geen synthese is denkbaar zonder voorafgaande analyse - en hier is het nog te verrichten analytische werk zó omvangrijk, dat tenminste enige personen gedurende tenminste enige jaren er geconcentreerd aan zouden moeten arbeiden.

De vragen dringen zich in massa op; vragen van literaire, wijsgerige, religieuze, sociale, politieke en individuele aard. Het dichtwerk van Henriëtte van der Schalk vangt aan, wanneer de Nieuwe-Gids-beweging eindigt: naar vorm zowel als inhoud is er een duidelijk verband, maar het werd zelden grondig bestudeerd. Het is bekend, dat Albert Verwey haar vroegste poëzie gekeurd heeft; zij bewonderde zijn jeugdverzen; hij was haar eerste mentor, totdat de vriendschap met Gorter begon. Is er relatie tussen Verweys werk en het hare? Het werd nooit onderzocht. Het volslagen wonder van in een klein land en in één tijdvak twee zo begenadigde dichters te hebben, gelijkgestemd bovendien in hun overtuigingen, maakt een studieuze vergelijking tussen Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst tot een voor de hand liggende taak; maar tot nu toe is hij onverricht, en bleef het bij hier en daar een enkele opmerking. In haar eerste bundel belijdt zij nadrukkelijk haar afhankelijkheid van Dante; het is ontwijfelbaar, dat zijn invloed zich uitstrekt tot in haar laatste gedichten; derhalve dient minutieus te worden nagegaan, in welke vorm en in welke mate dit het geval is. Ook de waarschijnlijke invloed, die Shelley heeft uitgeoefend - en de Duitse klassieken; en Vondel - mag geen terra incognita blijven. De bouw van haar drama's behoort te worden vergeleken met de bouw van het naturalistische toneel uit dezelfde tijd, en vooral ook met de theoretische opvattingen, die zij neerschreef in ‘De voorwaarden tot hernieuwing der dramatische kunst.’ Het karakter van haar lekenspelen, hun samenhang met de internationale, vooral Duitse, spreekkoor-teksten, de symboolkracht der hoofdpersonen en hun sociologische in plaats van psychologische verantwoording, vereist een aparte beschouwing. Ook haar biografieën, misschien de literaire gescheiden van de andere, stellen een aantal vragen; zij vormen immers een genre op zichzelf: geen wetenschappelijk geschiedkundige monografie, ook geen levensromàn, doch werk met aanwijsbare historische fouten naast flitsen van een geniaal psychologisch doorzicht. De structuur van haar proza, de versbouw van haar poëzie, het gebruik van

archaismen en neologismen, het veelvuldige gebruik van germanismen - op een kleinigheid na is alles nog braakliggend gebied. Buitengewoon interessant zou het wezen een kundig overzicht te hebben, hoe in haar zelf het begrip en de waardering der literaire schoonheid zich tijdens haar leven heeft gewijzigd. De merendeels ongebundeld gebleven boekbesprekingen verschaffen materiaal voor een gedocumenteerd essay over haar critische normen en haar belangstelling als lezeres. De curieuze veranderingen in het oordeel der tijdschriftcritici over haar gedichten kunnen aanleiding vormen tot een onderzoek, dat de kernpunten raakt van de letterkundige geschiedenis uit het eerste kwart van deze eeuw. Het kost niet de geringste moeite om deze lijst, alleen reeds op literair terrein, te verdubbelen; ten aanzien van de algemene vragen van cultuur en politiek staan de zaken natuurlijk niet anders. In de Sonnetten en Verzen bijvoorbeeld kan men behalve van Dante ook duidelijke invloeden vaststellen van Spinoza: zij spreekt ergens over de uitgebreidheid en het denken als de twee attributen Gods. Het zou van belang zijn te weten, wèlke waarde deze spinozistische wijsheid heeft behouden in de verschillende fasen van haar leven. Een studie over haar afhankelijkheid van Marx, en over het daarna allengs critischer zich bevrijden van deze fenomenale denker, wiens mannelijke wetenschap de diepste behoeften van haar vrouwelijke hart onbevredigd moet hebben gelaten, kan een boekwerk vullen. In meer dan één periode heeft Mevrouw Roland Holst over Tolstoj geschreven; het naast elkander plaatsen van haar beschouwingen en conclusies zou de wending demonstreren van haar eigen geest. Eenmaal, in Bevrijding van Januari 1930, duidde zij zelf aan, wat het Oosten haar schonk; met deze mededelingen als uitgangspunt kan worden nagespeurd, welke betekenis China, Japan en Indië - vooral natuurlijk Gandhi - hebben gehad voor haar inzichten en haar werk. Het religieus-socialisme, zoals zij dat sedert ongeveer 1928 belijdt, is van het religieus socialisme in Nederland een persoonlijke variatie, o.a. door de vriendschap met haar zwitserse geestverwant Ragaz, maar óok door een onverminderd voortwerken van haar revolutionair sentiment. Doch wáar de overeenkomst ophoudt en het onderscheid begint, en wáar en hoe de wisselwerking plaats vond, staat nog aan niemand helder voor ogen. Geen tijdvak is er geweest, waarin Henrëtte Roland Holst méer contact hield met jongeren uit verschillende soorten van jeugdbeweging, dan nadat

zijzelf de middelbare jaren reeds achter zich had gelaten. Wat gaf zij hun, wat ontving zij van hen? Het antwoord vereist een uitermate veelzijdige kennis en is eerst na veel persoonlijke onderzoekingen te vinden. - En laat men toch vooral, zolang er nog toehoorders bij honderden te vinden zijn, de indrukken vastleggen van die bijzondere, technisch onbeholpene en toch onvergetelijk indrukwekkende redenaarsgave, waarmee H.R.H. jaren lang tot in de verste uithoeken haar propagandistische roeping heeft vervuld. Het is ondenkbaar, dat een definitieve biografie kan worden opgebouwd, eer men deze détails en nog talloze meer, heeft onderzocht. De eindelijke synthese zal een ontzaglijke taak zijn, misschien voor niemand van de nu levenden weggelegd - maar zelfs voor lateren totaal onmogelijk, wanneer ònze generatie haar plicht verzuimt, en na zou laten om de even ontzaglijke taak der analyse ter hand te nemen.

Zo zeer als het mij juist lijkt, dat over levende kunstenaars de biografie ontbreekt, zo zeer betreur ik het, dat wetenschappelijke voorstudies eveneens nog steeds ongeschreven blijven. Wanneer het boek van Dr. Proost, dat meer een overzicht geeft dan een inzicht, wekkend zou werken ten aanzien van de studie dezer vele, slechts in vogelvlucht beschouwde vragen, zou het zijn doel bereikt hebben op een wijze, bóven de wensen van de schrijver zelf.

G. STUIVELING.

Levende moedertaal.

Für den muttersprachlichen Deutschunterricht ist heute die erste Notwendigkeit: *Loslösung von den Denkweisen der lateinischen Grammatik; Aufbau einer im Wesen der deutschen Sprache begründeten Darstellung und Regelfassung*.

Doch mit dem Ablegen der lateinische Brille ist es nicht getan. Eine Ausdrucksweise, die gegen Satzbauregeln und Wortbedeutung nicht verstöszt, braucht bekanntlich noch lange keine gute Ausdrucksweise zu sein. Im muttersprachlichen Gebrauch hat man sich gewöhnt, als *Papierdeutsch* jene Wortlaute zu bezeichnen, die, grammatisch und sachlich formalrichtig, doch ungeschickt gestaltet, unlebendig ausgedruckt, nur schwer und hemmungsreich mitdenkbar sind.

Erich Drach: *Grundgedanken der deutschen Satzlehre*.

Nieuwe dialektstudies.

Wanneer men de taalkundige dissertaties overziet die de laatste twee jaar aan de nederlandse universiteiten verdedigd zijn, behoeft men zeker niet te klagen over gemis aan belangstelling voor de studie der volkstaal. Utrecht, Nijmegen, Leiden en Amsterdam hebben achtereenvolgens ieder hun aandeel in deze studie geleverd. Vrees voor eenzijdigheid of eenvormigheid kan men dus wel bij voorbaat buitensluiten! Er dreigt echter misschien wel een ander gevaar dan dat der eenvormigheid, nl. dat van onderling misverstand. De meeste onderzoekers, vooral wanneer zij nog promovendi zijn, overzien maar een deel van het terrein, soms kan men zelfs zeggen dat zij hun blik opzettelijk verengen tot de speciale hoek waar zíj mee bezig zijn. Hoe licht kan het dan niet gebeuren dat men werkers op een andere hoek van het terrein voor dolende ridders en ezelrijders aanziet! Een 'persoonlijk feit' moge dit toelichten. Mijn studie over *De nederlandse benamingen van de Uier* is over het algemeen door de kritiek niet verwend en bevat zeker fouten, maar het is toch een ernstig dialektgeografisch onderzoek dat de basis vormt van al mijn 'expansiologisch' (over deze term straks nader) werk van de afgelopen en de komende jaren. Welk een merkwaardige verrassing om naar aanleiding van dit werkje bij twee promovendi achtereenvolgens te moeten lezen dat ik de 'expansie-gedachte' ad absurdum heb gevoerd en dat ik de nederlandse dialektgeografie in discrediet heb gebracht, te merkwaardiger verrassing daar uit het werk der beide critici blijkt dat zij geen van beiden dialektgeograaf zijn, laat staan dus zich met de 'expansiegedachte' hebben beziggehouden! Het lijkt mij in verband met dergelijke al te lichtvaardig uitgesproken en door te weinig methodische bezinning ingegeven kritiek niet overbodig om alvorens de jongste dialektdissertaties[1)] aan een nadere be-

1) In volgorde van verschijnen zijn het:
W.G.J.A. Jacob, *Het dialect van Grave*. Teulings, Den Bosch, 1937 (Utr. diss.).
W. Roukens, *Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebieten*. De Gelderlander, Nijmegen, 1937 (Nijm. diss.).
A.A. Weijnen, *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant*. Eigen Beheer, Parklaan 127, Roosendaal, 1937 (Nijm. diss.).
B. van den Berg. *Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied*. Dubbeldeman, Leiden, 1938 (Leidse diss.).
A.P. Kieft, *Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling*. Wolters, Groningen, 1938 (Leidse diss.).
H.L. Bezoen, *Klank en vormleer van het dialect der gemeente Enschede*. Brill, Leiden, 1938 (Amst. diss.).
W. Hellinga, *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands*. Noordholl. Uitg.mij, Amsterdam, 1938 (Amst. diss.).
Het laatgte werk is geen eigenlijke dialectologische studie, maar houdt zich toch zozeer met de resultaten der dialectologen bezig, dat het zeer goed met de andere bovengenoemde boeken tezamen besproken kan worden. De iets oudere dissertaties van Mej. Dr. Hol en Dr. Fokkema blijven, omdat zij in dit tijdschrift al beoordeeld zijn, hier buiten beschouwing.

schouwing te onderwerpen doel en mogelijkheden van de studie der volkstaal nog eens systematisch te overzien.

Wat is volkstaal? Men kan dit het beste negatief omschrijven: het is de taal die in opbouw en ontwikkeling weinig of niet onder invloed staat van een schriftelijke taalkultuur. Dit wil zeggen dat volkstaal het taalinstrument is van een uitsluitend door locale en niet door ideële factoren bepaalde gemeenschap. Men moet hierbij echter bedenken dat locale en ideële factoren niet altijd streng te scheiden zijn. Als een vorst of een dynastie door machtsontwikkeling het gebied zijner zeggingschap vergroot, zal dit het verkeer tussen de samenstellende delen van het nieuwe gebied belangrijk beïnvloeden en wordt er dus een nieuwe locale gemeenschap geschapen. De machtsontwikkeling brengt echter ook een nieuw regeringsapparaat mee dat zich o.a. van schriftelijke taalmiddelen bedient. De kanselarijtaal van het machtscentrum wordt zodoende overal gebruikt waar filialen van de macht gesticht worden. De gemeenschap die hierdoor ontstaat is los van het verkeer of andere locale factoren opgebouwd, het is een ideële gemeenschap.

Het eerste probleem dat men nu dadelijk kan afzonderen is: op welke wijze kan een locaal bepaalde volkstaal beïnvloed worden door een ideële bepaalde schrijftaal? Dit is een zeer belangrijk probleem wanneer wij het ontstaan van een beschaafde spreektaal willen bestuderen. Wij zullen het straks terugvinden als wij het boek van Dr. Hellinga gaan bespreken.

Het ontstaan van een beschaafde spreektaal is echter een betrekkelijk zeldzaam geval. In het algemeen ondergaat een dialect weinig invloed van een geschreven taal, maar ontwikkelt het zich door oorzaken die uit de locale bepaaldheid van de sprekende gemeenschap voortvloeien. Nu kan men die locale bepaaldheid onder tweeërlei gezichtshoek zien, want iedere gemeenschap die niet volkomen geïsoleerd leeft is tegelijkertijd in zichzelf besloten en buiten zichzelf tredend. Dit zijn twee zo totaal verschillende aspecten dat men aan de studie die zich bezighoudt met de taalverschijnselen der buiten zichzelf tredende gemeenschap gerust een andere naam zou kunnen geven dan aan de studie van de in zichzelf besloten taalgemeenschap. Past voor de laatste uitstekend de benaming ‘dialectologie’, leer der dialecten, de eerste zou men daarentegen beter ‘expansiologie’, leer der expansieverschijnselen, kunnen noemen. Wij zullen duidelijkheidshalve in het vervolg van deze bespreking deze werkgebieden zo onderscheiden.

De dialectoloog, die zich dus bezighoudt met de in zichzelf besloten taalgemeenschap, krijgt nu, als hij zijn studieterrein locaal duidelijk heeft afgegrensd, achtereenvolgens te bestuderen het fonologische, het grammaticale en het semasiologische systeem van de gemeenschap die zijn terrein bewoont. Dat is populair gezegd: hij schrift een klankleer, een vormleer (inclusief syntaxis) en een woordenlijst, de bekende trits waaruit zovele onzer dialektgrammatica's bestaan. Daarmee wil niet gezegd zijn dat deze grammatica's de ideale beschrijving van een in zichzelf besloten taalgemeenschap zouden bieden. De opzet is echter juist, de uitwerking moet alleen verfijnd worden. De klankleer zou in plaats van het gebruikelijke kapitteltje fonetiek een beschrijving van het fonologische systeem van het dialekt moeten geven en bovendien moeten nagaan uit welke vroegere fonologische systemen het tegenwoordige is gegroeid. Het eindpunt van dit historisch-fonologisch onderzoek is het fonologische systeem van het Westgermaans. De klankleer zou voorts, in plaats van het aanwezig klankenmateriaal te ordenen naar de wgm.klanken, moeten onderzoeken in welke mate elk onderdeel van het fonologisch systeem functioneel is belast, en ook de groei van deze functionele belasting moet weer historisch worden bezien, teruggaande tot het Wgm. Op dit beschrijvende deel dient een analytisch deel te volgen dat onderzoekt welke factoren de wijzigingen in het fonologische systeem of in de functionele belasting van

zijn delen hebben bepaald, interne factoren als psychologische, of misschien zelfs wel biologische, maar ook externe factoren als het verkeer met andere taalgemeenschappen. Bij het onderzoek van de laatstgenoemde factoren reikt de dialectoloog de hand aan de expansioloog. Misschien gelukt het zelfs een zekere wetmatigheid op te sporen in de werking der externe factoren, zo goed als in die der interne factoren. De expansioloog zou daar natuurlijk zeer mee gebaat zijn, omdat hij dan het materiaal waarmee hij zijn expansieverschijnselen wil demonstreren gemakkelijker en met groter zekerheid zou kunnen verzamelen. Op een soortgelijke manier als de beschrijving van het klanksysteem verfijnd moet worden, dient dat ook met de beschrijvingen van de grammaticale en semasiologische systemen te geschieden. Voor de laatste is de alfabetische beschrijvingswijze van het woordenboek, zoals die tot dusver vrijwel algemeen in gebruik is, allerminst ideaal. Een behandeling naar zaakgebieden, zoals men die bv. vindt in de oude *Nomenclator* van Hadr. Junius, doet het semasiologisch systeem veel beter uitkomen. Ook hier moet de beschrijving van het moderne systeem historisch verdiept worden doordat men zoveel mogelijk de betekenisveranderingen der woorden in hun onderlinge samenhang nagaat, alsook de vorming van nieuwe en de verdwijning van oude woorden. Op dit beschrijvende deel dient weer een analytisch deel te volgen waarin de wetten van de semasiologische veranderingen en de opkomst en ondergang der woorden worden opgespoord. Naast interne factoren als homonymie zal de dialectoloog ook hier de externe factoren goed in het oog dienen te houden om hun werkingssfeer te kunnen afgrenzen en de expansioloog betrouwbaar materiaal te verschaffen.

De dialectoloog kan bij zijn onderzoekingen gebruik maken van het hulpmiddel der cartografie. Immers de in zichzelf besloten gemeenschap welker taalsysteem hij beschrijft is locaal bepaald en dus met cartografische middelen te symboliseren. De geografische ruimte van de onderzochte taalgemeenschap kan groter of kleiner zijn. Zij kan een gehucht, een gemeente, een ‘stamgebied’ of een land omvatten. De dialectoloog kan de geografische verbreiding van een fonologisch systeem, een grammaticale vorm of een woordbetekenis nagaan en op een kaart aantekenen. Hij houdt door dit alles niet op dialectoloog te zijn, d.w.z. iemand die zich met de studie van een in zichzelf besloten taalgemeenschap bezighoudt. De cartografie is eenvoudig een onderdeel van zijn

beschrijvingstechniek in de trant van ‘voor het geldingsgebied van dit of dat verschijnsel zie de bijgevoegde kaart’. De dialectoloog kan de grenzen van de verschijnselen echter niet verklaren. Grenzen zijn voor hem een apriori, een uitgangspunt bij zijn keuze van een terrein waar hij een in zichzelf besloten taalgemeenschap situeert. De dialectoloog kan dus aan ‘dialektgeografie’ doen zonder in het minst daardoor expansioloog te worden. Wij zullen dat straks aan voorbeelden laten zien.

Laten wij nu de werkwijze van de expansioloog bekijken. Deze houdt zich bezig met de taalverschijnselen van een buiten zichzelf tredende gemeenschap, met de leer van het taalverkeer. De taal van ieder mens berust op een in zichzelf besloten systeem, maar hij is elk ogenblik bereid dit systeem te doorbreken als hij in contact treedt met iemand die het niet beheerst. Hij zal dit te gemakkelijker doen naarmate hij vaker met dragers van een ander taalsysteem in aanraking komt. Het contact tussen dragers van verschillende taalsystemen komt, als zij tenminste niet een derde, neutraal systeem (gebarentaal bv.) te baat nemen, tot stand door aanpassing van een van beiden. Het sterkere systeem of zijn onderdeel legt zichzelf op aan het zwakkere systeem of zijn onderdeel. Hiermee treedt de gemeenschap die het sterkere systeem draagt buiten zichzelf, het zwakkere systeem daarentegen heft zichzelf op. De sterkte van een systeem wordt bepaald door de verkeersfrequentie die uitgaat van de gemeenschap die het systeem draagt. De spreekdichtheid van een systeem of zijn onderdeel is evenredig met de verkeersdichtheid van zijn gemeenschap. Het superioriteitsgevoel dat de dragers van het sterkere systeem kenmerkt is secundair: het is een gevolg van hun grotere getalssterkte en grotere bewegelijkheid.

Een taalsysteem breidt zich zelden in zijn geheel uit. Het buiten zichzelf treden van een taalgemeenschap gaat broksgewijze omdat bij het contact de andere gemeenschap zich broksgewijze aanpast. Daarom zal de expansioloog zich ook zelden met de taalsystemen in hun geheel bezighouden. Het materiaal waarin hij expansies opmerkt bestaat uit grotere of kleinere, soms allerkleinste, fragmenten van systemen. Wanneer hij de verbreidingsgebieden van de verschillende onderdelen van een ‘sterk’ systeem op de kaart uitzet, ziet hij het erf van de in zichzelf besloten ‘sterke’ gemeenschap als omgroeid door een wildernis van waarige isoglossenwindsels. De beschrijving van het systeem laat hij over aan de dialectoloog, zíjn taak is het daaren-

tegen de richting van het buiten zichzelf treden te bestuderen. Uiteraard is de kaart voor de expansioloog een veel belangrijker hulpmiddel dan voor de dialectoloog. De laatste kan niet verder komen dan het beschrijven der dialectgrenzen, hij kan hoogstens zijn beschrijving historisch verdiepen en bv. bewijzen dat bepaalde grenzen heel oud zijn. De expansioloog verkláart dialektgrenzen, voorzover zij altans te verklaren zijn, of toont, als zij dat niet zijn, hun onverklaarbaarheid, hun willekeurig karakter aan. Verklaarbaar zijn dialektgrenzen voorzover zij bepaald zijn door het buiten zichzelf treden van een taalgemeenschap, onverklaarbaar zijn zij voorzover zij niet daartoe te herleiden zijn.

Het ‘systeem’ dat de expansioloog tenslotte uit zijn kaarten opbouwt is een verkeerscomplex rondom een bepaald centrum of bepaalde centra, afgeleid uit ‘wetmatig’ verlopende isoglossen. Zijn ‘systeem’ en zijn ‘wetmatigheid’ zijn van principiëel andere aard dan die van de dialectoloog. De laatste zijn vergelijkbaar met natuurwetten, de eerste met ‘wetten’ der geschiedenis. In het hautaine gebaar waarmee de ‘nuchtere’ dialectoloog dikwijls de expansieleer afwijst, steekt wellicht een rest positivistisch wantrouwen tegen de ‘historische notie’. De dialectoloog is bang dat hij zijn soliede wetenschap verliest als hij gaat beunhazen in allerlei hulpwetenschappen waar de expansioloog nu eenmaal niet buiten kan. Karakteristiek in dit verband is een uitlating van Dr. Kieft[1)] dat de studie der interne factoren dit voordeel heeft tegenover de expansiologie dat de taalkundige er helemaal taalkundige bij kan blijven! Alsof het van meer belang is bij zijn ‘vak’ te kunnen blijven dan de historische waarheid te ontdekken!

Het behoeft nauwelijks betoog dat de dialectoloog en de expansioloog beide even onmisbaar zijn voor de studie der volkstaal. Ik hoop dat deze korte uiteenzetting, waarin ik als expansioloog aan de dialectologie dunkt mij alle eer heb bewezen, et toe mag bijdragen dat in het vervolg niet iedere promovendus die zich aangetrokken voelt tot de dialectologie het meer nodig zal achten om van leer te trekken tegen de expansiologie. Er is plaats genoeg voor iedereen!

Ik wil nu in de hier volgende bespreking vooral doen uitkomen van welke zijde de verschillende promovendi de studie der volkstaal hebben aangepakt. Op détailkwesties zal ik daarbij èn terwille

1) *a.w.* 17.

van de overzichtelijkheid èn terwille van de plaatsruimte zo goed als niet kunnen ingaan. Men concludere daaruit echter niet dat ik het met alles wat hier niet uitdrukkelijk bestreden wordt eens ben.

Voorop ga het boek van Dr. Hellinga, het jongste en zeker niet het minste. Hij behandelt ‘de opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands’, dat wil zeggen voornamelijk van de beschaafde *oe* uit *ô, ui* en *ij* uit *û* en *î, oo* en *eu* uit gerekte *u* en *aa* uit $\hat{æ}$. Hierover heeft de schrijver een enorme hoeveelheid wetenswaardigheden bijeengebracht en zodoende is een even omvangrijk als boeiend, zij het wel wat te weinig strak, boek ontstaan. Zijn leidende gedachte is: de beschaafde uitspraak is een produkt van bewuste taaldiscipline onder invloed van schrijftaal en school. Apriori is dit heel aanvaardbaar. Het schijnt mij echter toe dat de gevallen die Hellinga behandelt nu juist niet de gelukkigste voorbeelden zijn om er een bewuste taaldiscipline aan te demonstreren. Immers de tegenwoordige beschaafde *oe, ui, ij* en *aa* behoorden niet alleen reeds tot het Amsterdams van de *Twespraack* maar ook tot de amsterdamse volkstaal in Spieghels tijd. Voor de diftongen *ui* en *ij* neemt Hellinga dit zelf aan, voor de *oe* bestrijdt hij het zonder enige grond (er is geen enkele aanwijzing dat aan gm. *ô* in het 16e-eeuwse Amsterdams iets anders dan onze beschaafde klank *oe* beantwoord zou hebben), terwijl voor de *aa* uit de door H. in dit verband niet behandelde amsterdamse kluchten niets anders kan blijken dan dat deze in de volkstaal, behoudens een aantal $\hat{æ}$-relicten (in minderen getale ook bij Spieghel aanwezig), in die tijd reeds algemeen werd gebruikt. Voor *oe, ui, ij* en *aa* moet men m.i. aannemen dat de zich vormende beschaafde spreektaal die in het einde der 16e of het begin der 17e eeuw eenvoudig uit de amsterdamse volkstaal heeft overgenomen. Met de verdeling van *oo* en *eu* staat het wellicht anders, want de oude amsterdamse volkstaal staat hierin kennelijk op een ander standpunt dan de beschaafde spreektaal.

Deze problemen staan eigenlijk helemaal los van de expansiologie. We hebben hier alleen te maken met de amsterdamse volkstaal, de oude schrijftaal en de beschaafde spreektaal. Het probleem dat de expansiologie heeft te behandelen in verband met de ontstaansgeschiedenis van het A.B. is: hoe kwam de amsterdamse volkstaal, die een van de bronnen is geweest waaruit het A.B. heeft geput, aan eigenaardigheden die niet vanouds hollands

zijn geweest? Het expansiologische probleem ligt geheel op het terrein van de studie der volkstaal. De brabants-utrechtse invloeden die aan het Amsterdams zijn afwijkende positie te midden van de hollandse dialekten hebben gegeven moeten dateren uit de 15e of het begin der 16e eeuw, kortom: uit de tijd vóor Spieghel. Want met S. en zijn school begint de vorming van een klutuurtaal op hollandse (d.i. amsterdamse) basis. Ik heb dit alles zelf vroeger ook niet zo duidelijk gezien en mag het daarom Hellinga niet euvel duiden dat hij tegen de expansiologie polemiseert, ofschoon die met zijn onderwerp feitelijk niets te maken heeft. Wel acht ik het een tekort in zijn boek dat hij geen systematische schets van de amsterdamse volkstaal in de 16e en 17e eeuw heeft gegeven. Dit zou de overzichtelijkheid bevorderd hebben omdat wij dan gemakkelijker hadden kunnen zien in hoeverre Spieghel en de andere ‘taalbouwers’ van die volkstaal zijn afgeweken. Als hij in zijn schets ook nog de amsterdamse volkstaal van de 18e en 19e eeuw had betrokken, had hij ons bovendien kunnen laten zien, iets wat ook nog nooit systematisch gedaan is, hoe de oude volkstaal onder invloed van de beschaafde spreektaal grotendeels verdwijnt en hoe zich vervolgens op de basis van die beschaafde spreektaal een nieuwe volkstaal vormt, de gruwel van alle beschaafden omdat zij zich zelf, en historisch met enig recht, in haar opperste onbeschaafdheid voor hèt beschaafde Nederlands houdt! Misschien dat Hellinga zich nog eens geroepen voelt zijn onderwerp in deze zin af te ronden.

De studies van Dr. Jacob en Dr. Bezoen zijn beide bedaarde exemplaren van het geslacht der klassieke dialektdissertaties. Het boek van de eerste heeft op dat van de tweede voor, dat het een inleiding bevat waarin de struktuur der dialektsprekende gemeenschap (Grave) wordt geanalyseerd en zoveel mogelijk in haar historische opbouw gevolgd. Bovendien heeft Jacob enkele dialektteksten, wat folkloristische bizonderheden en een, zij het weinig omvangrijke, woordenlijst. Wat Bezoen echter door zijn minder volledige opzet aan de lezer onthoudt, vergoedt hij door tal van zeer persoonlijk behandelde détailkwesties. Jammer dat de uitgebreide dialektkennis die in deze *Klank- en Vormleer van het dialect der gemeente Enschede* is neergelegd door de ongemakkelijke vormgeving zo weinig tot haar recht komt. Dialektgrammatika's zijn in hun tegenwoordig nog gangbare vorm toch allereerst materiaalverzamelingen en men moet het de lezer een beetje gemakkelijker maken zijn materiaal te vinden dan Bezoen

doet. Hij heeft het aan zichzelf te wijten als zijn boek minder gebruikt zal worden dan het om zijn degelijkheid verdient.

Over de homonymie in het Nederlands bestond vóor de studie van Dr. Kieft weinig meer dan een terloopse opmerking hier of daar. Zijn dissertatie heeft de verdienste dit onderwerp zó aan de orde te stellen dat niemand het meer voorbij kan gaan. Met de homonymie blijven we in hoofdzaak op het terrein der dialectologie, al zijn er enkele punten van aanraking met de expansiologie. De homonymie is éen van de interne factoren die het semasiologisch systeem van een in zichzelf besloten taalgemeenschap wijzigen. Wanneer twee woorden door bepaalde klankontwikkelingen formeel identiek worden, stelt het semasiologisch systeem zich daartegen te weer en vervangt dikwijls een van beide woorden door een ander, hetzij door een woord uit de reeds aanwezige woordvoorraad, hetzij door een nieuwvorming. Kieft weet hiervoor verschillende, ten dele zeer overtuigende, voorbeelden aan te voeren. Bizonder belangwekkend is het hoofdstuk dat handelt over de synoniemen van het woord *gier* (stercus), omdat de schrijver hierbij nauwkeurig de geografische verbreiding van de verschillende typen heeft bepaald. Zeer treffend is daarbij dat het type *aal* in het Oosten bewaard is gebleven in een gebied dat vrijwel nauwkeurig overeenkomt met het gebied waar gm. *â* en gerekte gm. *a* uit elkaar worden gehouden: daar vond geen samenval plaats tussen *aal* (stercus) en *aol* (anguilla). In andere streken waar de *â* en de gerekte *a* niet uit elkaar worden gehouden, is daarentegen alleen *aal* (anguilla) overgebleven. Het is duidelijk dat een grens van het gebied waar *aal* (stercus) bewaard of verdwenen is, niet de minste expansiologische waarde kan hebben, want die grens is bepaald door een interne factor van een in zichzelf besloten taalgemeenschap. Dat dit zo met de stukken wordt aangetoond is buitengewoon nuttig, want de expansioloog leert erdoor op zijn hoede te zijn en wordt eraan herinnerd dat er ook grenzen zijn die hij niet verklaren kan, grenzen die alleen een statistische, geen kultuurhistorische waarde hebben.

Minder gelukkig is Kieft m.i. wanneer hij ook ontleningen, dus aanvullingen van de woordvoorraad van de ene gemeenschap uit de woordvoorraad van een andere gemeenschap, door homonymie wil verklaren. Het buiten zichzelf treden van een taalgemeenschap is altijd een kwestie van verkeer, van expansie. Wel kan de homonymie misschien de snelheid waarmee een

vreemd woord inburgert beïnvloeden. Wanneer een inheems woord ten gevolge van homonymie zwak staat en er is een vreemd woord naast bekend, dan zal de taalgemeenschap wel grager het vreemde woord kiezen. Maar om het vreemde woord te kunnen kiezen moet de taalgemeenschap het eerst kennen en het kennen komt door het verkeer. Wanneer een aan het Pools ontleend *jauche* in het Duits carrière maakt, wil dit zeggen dat aan de grens wonende duitse kolonisten dit woord door hun verkeer met de Polen hebben leren kennen en dat er verder een verkeersstroom moet hebben bestaan tussen die duitse grensbewoners en hun meer centraal wonende volksgenoten. Expansie is lang niet altijd een kwestie van kulturele superioriteit, maar wel altijd van verkeer. De vraag dient m.i. zó gesteld te worden: kan, wanneer er homonymie in het spel is, misschien ook een minder dicht verkeer expansie te weeg brengen? Voor Kieft wordt homonymie echter een soort toverwoord. Het is voor hem voldoende dat er ergens een homonymie te reconstrueren valt om de meest fantastische ontleningen aan te nemen. Zo duiken in zijn boek allerlei z.g. frisismen weer op waar ongeveer niemand meer in geloofde. Het hollandse *gier* zou bv. fries vocalisme hebben. Het Fries zelf heeft echter *jarre* en het Noordhollands, dat bij Kieft ook fries is maar waar ik het eerste overtuigende frisisme nog altijd tevergeefs zoek, heeft *ier*. Dat is toch wel een heel zonderlinge ontlening! Het is jammer dat deze bedenkelijke frisismen-theorie, gevolg van schrijvers zucht om, meer sportief dan wetenschappelijk, een hele dialektkaart met behulp van slechts één enkele verklaringsgrond te interpreteren, de overtuigingskracht van zijn betoog schaadt. Zijn boek is echter als geheel een belangrijke pioniersarbeid waar dialectologen van iedere soort en richting slechts dankbaar voor kunnen zijn.

Dr. van den Berg betoont zich in zijn studie *Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied* op en top dialektgeograaf, maar daarom nog geen expansioloog! Hij heeft enkele isoglossen, die hij op moderne dialektkaarten vond en die bij een onderzoek van localiseerbare middeleeuwse teksten in de laatste vier, vijf eeuwen weinig of niet verschoven bleken te zijn, zoeken te herleiden tot oude kerkelijke grenzen. De kerkelijke grenzen worden weer herleid tot grenzen van karolingische gouwen, en in de ethnische tegenstellingen waarvan die gouwgrenzen de neerslag zouden zijn wordt dan de verklaring gezocht voor de taalkundige tegenstellingen. Dit komt dus neer op het reconstrueren van zeer oude

in zichzelf besloten taalgemeenschappen. Aan expansies is Van den Berg niet gauw geneigd te geloven. Hij maakt alleen een uitzondering voor een deventer expansie die hij aannemelijk tracht te maken aan de hand van zijn kaart van *dikwijls*: hij meent dat het oostelijke *vake* ten gevolge van de uitstralende kracht van het deventer centrum over een oorspronkelijk '*ducke*'-gebied is heengeschoven. Dit laatste betoog lijkt mij voorlopig zwak. *Ducke* komt in middeleeuwse teksten weliswaar verder noordelijk voor dan het moderne *duk*, maar bewijst dit heel veel? Isoglossen op grond van middeleeuwse gegevens kunnen alleen min of meer betrouwbaar zijn waaneer men met uitgesproken dialectismen te doen heeft die als het ware per ongeluk in de geschreven taal zijn terechtgekomen. Had zijn betoog werkelijk zullen overtuigen, dan had de schrijver m.i. eerst moeten aantonen dat *ducke* niet een officiële vorm van de in die streken gangbare gelderse schrijftaal is. Kan hij dit niet bewijzen dan is zijn oude *ducke*-isoglosse een schijn-isoglose en kunnen we de deventer expansie, die uitsluitend hierop steunt, beter opbergen.

De hoofdschotel van Van den Bergs boek vormt echter het onderzoek naar de 'oude tegenstellingen'. Het is mogelijk dat de schrijver gelijk heeft met zijn hypothese, maar ik voor mij geloof dat hij in het algemeen wat al te gemakkelijk besluit tot hoge ouderdom van dialektgrenzen. Wanneer een grens in de laatste vierhonderd jaar niet verschoven is, bewijst dat dan dat zij in de voorlaatste vierhonderd jaar ook niet verschoven zou zijn? Sedert Holland zijn centrale positie kreeg in de Republiek der Verenigde Nederlanden zullen er in het Oosten en het Zuiden van het nederlandse taalgebied heel weinig grenzen meer verschoven zijn: het Zuiden was lamgeslagen en van alle bewegelijkheid en invloed beroofd, het Oosten was gedegradeerd tot achterland van het machtige Holland. Alleen in Holland zat beweging en in Holland zien we de taalkundige toestand na 1600 dan ook nog vrij belangrijk veranderen (ik herinner alleen maar aan het opdringen van de diftongering van Amsterdam uit over heel Noord- en Zuidholland), maar voor het Oosten kunnen we haast zonder nader bewijs wel aannemen dat alle moderne dialektgrenzen nauwelijks verplaatste 'oude tegenstellingen' zijn. De middeleeuwen daarentegen waren, zowel voor het Oosten als voor het Zuiden, een periode van buitengewoon grote bewegelijkheid en men mag m.i. dan ook wel apriori aannemen dat er bv. tussen 800 en 1400 enorm veel in de taalkundige situatie der

lage landen veranderd zal zijn. Deze periode is echter grotendeels vóorliterair en voorzover er dan nog teksten zijn, blijft het de vraag of deze over de bewegingen in de *volks*taal wel zo heel veel licht zullen kunnen verspreiden. Dit alles mag echter geen reden zijn om niet in oude expansies te geloven. Ik meen dat Van den Berg ten onrechte nalaat de mogelijkheid te overwegen in hoeverre bv. een oude brabants-utrechtse expansie de grenzen van zijn *leer*-gebied kan hebben bepaald.

Ik heb ook bezwaar tegen de betekenis die Van den Berg toekent aan de door hem gereconstrueerde oude kerkelijke grenzen. Deze grenzen scheiden nl. geen grote machtseenheden maar kronkelen door een mozaiek van machtseenheidjes. Bovendien worden wij over de grenzen eenzijdig ingelicht: wij horen bv. wel welke dekanaten of onderdelen van dekanaten er aan de oostkant van de *ladder-leer*-grens liggen, maar niet welke aan de westkant, en dat is toch van precies evenveel belang om het bepalend karakter van die kerkelijke grens voor de *ladder-leer*-tegenstelling te kunnen beoordelen. Tenslotte onthoudt de schrijver ons ten onrechte iedere historische adstructie voor zijn veronderstelde ethnische tegenstelling. Het maakt nu de indruk alsof deze ethnische tegenstelling enkel op grond van die toch wel zeer magere *ladder-leer*-tegenstelling wordt geponeerd, daar ook de kerkelijke grenzen ons geenszins aanleiding geven tot het aannemen van een met *ladder-leer* corresponderende tegenstelling van grote gebiedseenheden.

Naast veel waar men bezwaar tegen kan maken bevat het boek van Van den Berg echter ook veel waarvoor men waardering kan hebben. Ik noem in het bizonder zijn behandeling van de *or*-vormen die ons doet betreuren dat de schrijver geen gevolg heeft gegeven aan zijn aanvankelijk voornemen om zijn dissertatie te wijden aan de geschiedenis van de vokalen voor *r* + konsonant. Ook het kartografisch deel van zijn werk, evenals trouwens dat van Dr. Kieft, kan voorbeeldig genoemd worden.

Het even omvang- als inhoudrijke boek van Dr. Roukens is maar ten dele van dialectologische aard, want zijn *Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands* is geschreven ‘mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen’. De dialectoloog werkt hier dus voortdurend nauw samen met de folklorist. De belangstelling van deze schrijver gaat voornamelijk uit naar de neerslag van de kultuurgeschiedenis in de volkstaal. Hij is dus niet allereerst, ofschoon hij aan de cartografische documentatie alle

aandacht heeft gewijd in een grootscheeps opgezette, afzonderlijk verschenen atlas, op het vaststellen en verklaren van verkeersgrenzen uit. Een expansiologische synthese, al ware het slechts bij wijze van aanhangsel, wordt node gemist en door de uitstekende inleiding, waarin Roukens de resultaten van vroegere onderzoekers op zijn gebied samenvat, maar ten dele vergoed. Het boek is opgebouwd uit een lange reeks afzonderlijke artikelen waarin allerlei kultuurhistorisch interessante limburgse dialektwoorden aan een veelzijdige beschouwing worden onderworpen. De schrijver verdeelt zijn stof, wanneer men afziet van een klein aan ‘Wort- und Begriffsfragen’ gewijd gedeelte, in vier zaakgebieden: huis en huisraad, kleding en sieraad, volksleven en volksgebruik, planten- en dieren. Natuurlijk heeft hij bij de keuze van de door hem behandelde woorden dikwijls aansluiting gezocht bij het werk van duitse voorgangers. Kultuurhistorisch en -geografisch is Limburg immers in vele opzichten een eenheid met het duitse Rijngebied, al heeft het tegelijkertijd sterk onder invloed gestaan van het romaanse kultuurgebied waar het ter andere zijde aan grenst.

Het is vrijwel onmogelijk in een samenvattende bespreking een indruk te geven van alles wat een boek als dat van Roukens biedt. Men zou het kunnen karakteriseren als een voorstudie tot een historisch verdiepte en geografisch verbrede beschrijving van het semasiologisch systeem der limburgse volkstaal. Men wordt in deze woordbeschrijvingen, bijna nog meer dan door de etymologische en folkloristische beschouwingen, getroffen door de sterke verbondenheid van de auteur met de gemeenschap welker taalbezit hij beschrijft. Dit is trouwens ook een eerste vereiste voor een werkelijk wetenschappelijk dialectoloog in de zin die er hierboven aan gegeven is. Wie het taalsysteem van een in zichzelf besloten gemeenschap afdoende wil beschrijven, moet zelf in de beslotenheid opgenomen zijn. Men kan zich tevens naar aanleiding van dit werk enige voorstelling maken van de omvang die een werkelijk volledige beschrijving van een semasiologisch systeem in zijn historische gegroeidheid zou krijgen, hoe klein men de gemeenschap die het systeem draagt ook wil nemen. Het zou zeker de werkkracht van een geheel mensenleven opeisen, maar het zou door zijn concreetheid ons inzicht in ‘het leven der woorden’ zeer verdiepen. Want op dit gebied behelpen we ons nog al te dikwijls met anekdotes die ons slechts iets laten raden van het innerlijk systeem.

Het *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant* van Dr. Weijnen is, zoals de titel al aanduidt; het meest van alle hier besproken dissertaties expansiologisch georiënteerd. De opzet is totaal anders dan bij het werk van Roukens: vormden dáar de geografische grenzen een onderdeel van de woordbeschrijving, híer worden ze om hunzelfs wil vastgesteld en verklaard. De 'taalgeographische synthese' is bij Weijnen het einddoel van zijn onderzoekingen. Zijn boek munt uit door overzichtelijkheid en praktische bruikbaarheid. De taalkundige lezer kan hier vrijwel alles over de dialectologische toestand van Noordbrabant vinden wat hij weten wil. Ook is de 'synthese' voor een belangrijk deel geslaagd te noemen. Mijn bezwaren tegen Weijnens werk zijn voornamelijk tweeërlei: de willekeurige ruimtelijke begrenzing van zijn terrein van onderzoek en, gewichtiger, de zekere richtingloosheid die hier en daar zijn wetenschappelijke argumentatie wel eens wat rommelig maakt.

De ruimtelijke begrenzing van zijn terrein van onderzoek noem ik willekeurig, want de provincie Noordbrabant is een jonge administratieve eenheid die in geen enkel opzicht gemeenschapvormend heeft gewerkt. Dit brengt het bezwaar mee dat wij slechts een fragmentarisch beeld kunnen krijgen van de oude taalbewegingen die het isoglossenverkoop hebben bepaald en die zich natuurlijk in het minst niet hebben gestoord aan de latere politieke toevalligheden die tot een grootheid Noordbrabant zouden leiden. Het is of wij een prent krijgen te reconstrueren met behulp van een kinderknipseltje, ergens uit het midden vandaan genomen: we onderscheiden hier een half hoofd en ginds een rechterhand en zijn daardoor wel enigszins georiënteerd, maar we blijven vragen: hoe zag de figuur er in zijn geheel uit? Dit bezwaar geldt natuurlijk niet overal even sterk. Het Meierijs en het Baronies zijn misschien wel tot op zekere hoogte gesloten eenheden, ofschoon de grenzen die Oost- en Westnoordbrabants scheiden de provinciegrenzen meestal loodrecht snijden en we erg graag zouden willen weten wáar ze in België vandaan zijn gekomen en wáar ze in Gelderland verder naar toe gaan. Bij een begrip als 'het Kuiks' voelen we ons echter nog minder bevredigd. Is dat begrip taalgeografisch eigenlijk wel verantwoord? Want het gebied van 'het Kuiks' wordt in het Westen weliswaar begrensd door een stevige isoglossenstreng, maar in het Oosten, Noorden en Zuiden enkel door een kaal stukje provinciegrens.

Aan dit 'Kuiks' kan ik ook mijn tweede bezwaar, dat van

de richtingloosheid demonstreren. Weijnen karakteriseert dit ‘dialekt’ als ‘een menging van Brabantsch en Ripuarisch, voorzien van een zwak Saksisch (of eerder nog: Geldersch) vernisje’. Als ik dit naar de letter moet nemen dan staat er dat het land van Kuik een gebied is waar de golven van drie expansiecentra over heen zijn gevloeid: een brabants, een ripuarisch en een saksisch oftewel gelders centrum. Maar dit meent de schrijver natuurlijk niet. Hij heeft waarschijnlijk bij ‘ripuarisch’ nauwelijks en bij ‘brabants’ in het geheel niet aan een bepaald expansiecentrum gedacht, terwijl ‘saksisch’ eenvoudig een term uit de oude school is, die in een moderne dialektgeografische verhandeling eigenlijk niet gebruikt mag worden zonder dat men hem eerst heeft geladen met een nieuwe zin, en die de schrijver daarom tracht te verzachten tot een nietszeggend ‘gelders’. Hetzelfde ietwat hybridische karakter dat ons bij de begrenzing van het werkterrein treft (men zou het boek een geografisch verwijde Ortsgrammatik kunnen noemen), schaadt ook op verschillende plaatsen de argumentatie, doordat argumenten die in een verschillend vlak liggen, zonder dat de schrijver er zich voldoende rekenschap van geeft, door elkaar worden gebruikt. Het boek wil expansiologisch zijn, maar heeft zich van verschillende andere denkwijzen nog niet geheel los kunnen of willen maken.

Niettemin, aan het boek als geheel doet dit voor een kritische lezer eigenlijk heel weinig afbreuk, want Weijnen heeft naast een en ander dat in een expansiologisch betoog onverwerkt of niet ter zake dienende moet heten, ook vrijwel alles gebracht waaruit men, de willekeurige afgrenzing nu eenmaal aanvaard zijnde, een zeer bevredigende ‘taalgeografische synthese’ kan opbouwen. Het zal de schrijver, die voor dit boek een waarlijk eerbiedwekkende hoeveelheid werk heeft moeten verzetten, zonder twijfel gelukken zich een beslister werkwijze en een groter wetenschappelijke strengheid eigen te maken. Ondanks zijn gebreken is deze eersteling, omdat hij zoveel materiaal ‘klaar voor het gebruik’ aan de wetenschap toevoegt, een van de belangrijkste aanwinsten van de laatste jaren te noemen.

Bij wijze van aanhangsel wil ik hier nog de aandacht vestigen op twee duitse studies die voor neerlandici van belang kunnen zijn. De eerste is een deeltje uit de DDG getiteld *Die Gliederung der Mundarten Ostfrieslands und der angrenzenden Gebiete* welks schrijver Dr. Hans Janssen is, de bewerker van het Nordniedersächsische Wörterbuch te Göttingen. Met dit boekje, dat uit de

goede marburgse school stamt (er ontbreekt echter, in afwijking van wat daar veelal gebruikelijk is, een beknopte dialektgrammatika van de geboorteplaats van de schrijver in), is weer een stukje van het duitse grensgebied aan onze kant dialektgeografisch beschreven. Van Zuid naar Noord hebben we nu de studies van Welter, Frings (DDG. V), Ramisch (DDG. I), Hanenberg (DDG. VIII), Neuse (ibid.), Herdemann (alleen in manuscr. te raadplegen), Rakers (id.), Schönhoff, Janssen (DDG. XXV). De belangrijkste lacune die nog over is, altans bij mijn weten, is het gebied tussen dat van Herdemann en dat van Rakers, t.w. ongeveer van Winterswijk tot Enschede. Het boekje van H. Janssen is behalve als oriëntatie voor het Oostfries interessant om de opvatting van de schrijver over het verdwijnen van het Fries in zijn gebied.

De tweede duitse publicatie die ik hier wil noemen is het opstel van de munsterse hoogleraar Schulte-Kemminghausen *Westfälisch-Nicdeiländische Dialektgeographie* (Westf. Forschungen 1, 1). De dialectologische toestand in het Oosten van ons land is niet te begrijpen zonder kennis van de aangrenzende gebieden en daarom verdient deze poging van duitse zijde om dialektkaarten te geven waar zowel duits als nederlands materiaal (verstrekt door prof. Kloeke) op verwerkt is, ook bij ons de aandacht. Het is alleen jammer dat de duitse gegevens op deze kaarten zich beperken tot Westfalen en het noordelijke Rijngebied en het kaartbeeld daardoor nog te fragmentarisch blijft. Bevredigende dialektkaarten zijn alleen te krijgen door samenwerking van alle centrales in Nederland, Vlaanderen en Westduitsland (Bonn, Münster, Göttingen). Moge een dergelijke samenwerking spoedig tastbare resultaten afwerpen!

K. HEEROMA.

Overneming uit verwante spraak.

De naaste aanleiding tot de volgende opmerkingen is belangstelling in Van Haeringen's ‘Spelling pronunciations in het Nederlands’ in dl. 31 van dit ts. V.H. zegt op blz. 104: ‘Er zijn dialecten die heel wat *d*'s tussen vocalen bewaard hebben, en vroeger waren er meer zulke dialecten dan thans. Aan zulke dialecten met werkelijk g e s p r o k e n *d*-klanken ontleent en ontleende de schrijfwijze een steun voor het behoud van de letter *d*'. Het komt mij voor, dat die dialekten niet alleen de g e s c h r e v e n *d*-steunen. In 'n streek waar men vanouds -*de* zegt, zal men -*de* in menig woord ook in 't Beschaafd laten horen, want de geschreven of liever de gedrukte taal dient mede tot richtsnoer wanneer dialektsprekers bij gelegenheid of duurzaam de landstaal gaan spreken. Verder werkt, in brede en vroeger nog breder kringen, wat men gewoon is te horen in de kerk en te lezen in de Bijbel en in stichtelike werken; die taal is konservatief en gezaghebbend, ook al voelt men dat ze niet in alles meer in 't gesprek past.

Meermalen heb ik bij Gereformeerden kunnen waarnemen hoe goed hun geheugen die taal had vastgehouden; bij het bidden vóór en het danken na de maaltijd, niet tevoren overdacht en gewoonlik enige minuten van duur, hoorde ik de casusuitgangen bijna steeds zó als volgens traditie juist was. Ik wil dit niet te zwaar laten wegen; de volle woordvoorraad kwam uiteraard niet te voorschijn, maar toch 'n belangrijke. Zulk 'n geheugen nu levert, behalve die uitgangen, woorden uit gelijke sfeer, voorzover niet het Beschaafd van anderen te veel storend inwerkt. Er komt in bepaalde kringen, in mijn geval Gereformeerde, als ze beschaafd gaan spreken (o.a. als ze predikant of onderwijzer worden, en dus weer de spraak van anderen sterk zullen beïnvloeden), 'n Beschaafd voordendag dat in sommige opzichten dicht bij de ‘schrijftaal’ staat. Vroeger is trouwens menigeen onderwijzer geworden die de landstaal veel meer uit boeken had leren kennen dan uit het verkeer. Tekenend is, dat in de bekroonde Latijnse verhandeling over 't Gronings (Iani Sonius Swaagman, Commentatio....) van 1824 allerlei woorden uit het dageliks leven, zoals *aaien, amper, astrant*, voor speciaal Gronings worden gehouden; bij minder geleerden gebeurde dat nog veel later, en het gebeurt nog wel.

Hoe meer nu 'n plaatselik - men zou schier willen zeggen: streeklik - Beschaafd en niet 'n dialekt gehoord wordt door mensen die zelf anders spreken, die b.v. *bieë*(n), hoeie(n) zeggen, des te eer zullen deze de vormen met *d* (en andere plaatslike vormen en woorden) als goed Nederlands voelen. Iets als *hoeie* naast *hoed* staat zelfs zwak, tevens door het schriftbeeld *hoeden*, zoals ook Van Haeringen zegt. In en ver buiten Groningen blijft de bevolking stellig bij *hoeden, boden*; ook als men 't enkv. *booi* of *bo* van vreemden meer te horen kreeg dan het geval is, zou *booien* er slecht in willen waar men altijd *boden* heeft gekend; *itbooie*(*n*) wordt er gevoeld als onbeschaafd, onverschillig van wie men 't hoort. Maar *blije, moe(w)e* steken niet af tegen *blij, moe*; daardoor bezigen ook wij deze gemaklike vormen, hoewel 't Gronings *bliede, muide* heeft.

Hier moge 'n kleine opmerking volgen bij het artikel over *e*-apocope waarop ik nog terugkom. Op blz. 245 wordt gezegd, dat *kunde* en *ellende* geen volkswoorden zijn. Dat geldt niet overal, b.v. niet in 't Noordoosten (dat men in Groningen ook *'t ilenne* zegt, verandert de zaak niet). Gallée, Wb. Geld.-Ov. dial., geeft met apocope 't ntr. *ellend*, erzonder 't f. *ellende*. Het bijbehorend adj. *el(l)endig* (is ook dit geen Hollandse volkstaal? en *(on)kundig*?) kan hebben geholpen om *ellende* in stand te houden, maar past evengoed naast *ellend* bij Gallée en bij Maastrichts *elend*. Op de grens van 't Hollands kent Van Weel, Het dialect van West-Voorne, *e*^{a}*lle*^{a}*nd*ə.

Even wil ik er nog op wijzen, dat ook te onzent ‘geen beschaafd Nederlander er toe komen zal van een *goede fiets* te spreken’, maar dat *rode* naast *rooie* er niet verdwenen is, en het laatste er soms zelfs te familiaar kan klinken, zulks overeenkomstig het dialekt. Dit laatste geeft nog geen recht om *rode* voor onbeschaafd te verklaren; elke vorm van Beschaafd, waar ook gesproken, is opgekomen naast 'n dialekt en draagt daarvan noodzaaklik sporen - altans in 't nu eenmaal niet-gecentralizeerd Nederlands. Ook te onzent is voor de behandeling van postvocalies -*de* geen vaste regel, reeds in onvervalst dialekt niet. Zo vindt men in Ter Laan's Wb. *Roodhoan, Rooie Hoan*, herberg aan 't Winschoterdiep bij Waterhuizen, en *Rohoan, Rode Hoan* aan 't Reitdiep onder Warfhuizen; ik hoorde voor dit gehucht -*de* in 't Westerkwartier, maar 'n plaatsnaam pleegt in en bij de plaats eer te worden verkort dan verderaf.

Niet altijd is het zeker of 'n uitspraak berust op de spelling

danwel op overlevering. Deze nam prof. Van Helten aan waar Van Haeringen haar verwerpt; toen ik als student d∂n zei merkte hij op, dat men *dèn* s p r e e k t , zogoed als *tèn* en *tèr*. Ik kende *dèn* nauwliks, want onze tongvallen hebben *dn̥* of wat daaruit door assimilatie is geworden. Maar met een merkwaardige uitzondering. Het dorpje Den Horn, in 't Z. der gem. Aduard, heet niet alleen *n̥ Hörn̥* maar ook *Dèn Hörn̥*. Hier toont zich weer 't vermijden van onduidelikheid als konserverende kracht: *n̥ hörn̥* is 'n hoek.

Denklik heeft Van Helten ook *dèr* gewild; maar mét anderen lees ik: de heer *d∂s* huizes. Kan de oorzaak dat men dat elders niet (of minder?) doet ook deze zijn, dat men de stijl wil vermijden waarin past *de kinderen d'r speelgoed, Marie d'r hoed*? Die reden bestaat nl. voor ons niet, want wij missen die konstruksie. Wel nemen sommigen uit hun tongval over *de kinder(s) heur speelgoed*, maar dat geldt niet voor goed Nederlands, en heeft trouwens op *dèr* geen invloed.

Aan 't Beschaafd van bepaalde streken zou ik ook invloed willen toekennen op de zuivere uitspraak, dus zonder nasalering, van *ons, gans*, enz.; ik onderstel dat die preventief en repressief werkt, in bondgenootschap met het schriftbeeld. Hier in Groningen hoort men 't zo; evenwel is in 't Westerkwartier *gā^{n}s, ò^{n}s* gangbaar maar niet als Beschaafd. Wel daarentegen *kistje, nachtje* enz., te verklaren zoals in 't Beschaafd enz. 't verdwijnen van de Umlaut, nl. uit aansluiting aan het grondwoord. Ook deze vorm zou zich verder kunnen verbreiden, want het is de leesvorm.

Wat we op blz. 156 lezen, is voor 't grootste deel van 't land ongetwijfeld juist: ‘Ieder beschaafd Noordnederlander boven de grote rivieren spreekt *an* als voorzetsel’. Maar te onzent is *aan* evenzo gebruiklik als in 't Zuiden en (van daar?) in 't Afrikaans. De leesvorm en het dialektiese, uit *an* gerekte, *aan* werken samen.

Op blz. 153 acht Van Haeringen het niet onmooglik, dat de hardnekkigheid waarmee *hij* wordt gelezen waar *-ie* gezegd wordt dit *hij* in de enclise nog in de gesproken taal zal brengen. Het wordt al werklik gezegd, en in de noordelike provinsies bestaat daartoe bizonder aanleiding: de streektaal heeft *-e*, of (Friesland en West-Groningen) *-er*. Waar men zó spreekt, maakt *Daar komt-ie* geheel de indruk, het demonstr. *die* te bevatten. Ik herinner mij hoe ik, toen ik als schooljongen voor 't eerst in Holland kwam, *kijktie, astie* en dgl. aanvanklik verkeerd begreep, of zelfs de hele zin;

astie heeft zo weinig van *azᵚ* en ook van *als hij*. En later maakte de Dordtse ‘Franse meester’ op onze uitspraak geen aanmerking, terwijl wij zijn *-ie* op een lijn stelden met z'n steevast *heit* voor *heeft*. (Onlangs heb ik met verwondering gelezen, dat tegenwoordig *hij heb* de beschaafde spreekvorm zou zijn, en *hij heeft* 'n gemaaktheid).

Blz. 152 gaat uit van de zeer verbreide mening, dat *hèt* verder niets is dan 'n letteruitspraak. Maar in allerlei delen van 't land hebben zelfs de dialekten dit *hèt*, al weet ik niet of er zijn die zeggen wat Van Haeringen 'n verwijderde toekomstmooglikheid acht: *Zet hèt boek op hèt rek*. Zelfs bestaat te onzent geen *∂t*; 'n groot deel van Groningen zegt altijd *t*, 'n ander deel (Westerkwartier en nog verder Oostwaarts met inbegrip van de stad) daarnaast *hèt*. Dit o.a. niet zelden aan 't begin van 'n zin, waarbij 'n coördinerende conjunctie de neiging tot *hèt* wel vermindert maar niet wegneemt. Men kan dus als Beschaafd te horen krijgen: Maar hèt kan waar wezen. Wat de onderwijzer van Garnwerd (t. Ov. Ezinge) in 1828 schreef (afschrift op Rijksarchief) komt bijna geheel overeen met de mij bekende toestand. ‘Boer. Knels! doe mouste 't touw goud weer om 't schut doun. Kornelis (In het heengaan dit niet regt verstaande) Hè? Boer. Het touw goud weer om 't schut moaken.’ Alleen zeggen wij verder Westwaarts: *doe moes't touw*. Niet eens wordt gemeden wat v.H. ‘een fonetische acrobatentoer of zelfs een onmogelijkheid’ noemt, want wij zeggen inderdaad *Ik heb 't pas gehoord*, Je zult 't bekennen, Hij wist 't niet; *t + t* is dan *t* met lange implosie, evenals in *Zet toch*...., maar tot explosies komt het niet: de volgende cons. onderdrukt ze.

Gunnink, Het dialect van Kampen en omstreken, zegt in § 185 over het lidw.: ‘*et* en *∂t* worden gebruikt, naar gelang men met meer of minder nadruk spreekt’, en § 189 leert, dat het pron. *et* is als men er nadruk op legt, anders *∂t* of *t*. - In Draaijer's Woordenboekje v.h. Deventersch dialect staat in de taalproeve telkens *'t*, b.v. *'t Dûrt*, zoals ook wij zeggen. - Van de Water, De volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard, noemt *het* naast *∂t* als pers. in § 59, en geeft in § 65 voor 't lidw. op: *het (∂t)*. - Opprel, Het dial. v. Oud-Beierland, noemt in § 59 het pron. *het, ∂t*. - Houben, Het dial. der stad Maastricht, schrijft: als artikel *h∂t* en *∂t*, als pers. daarenboven *het*. - In Eigen Volk 1932, 37, worden als pers. *het* en *'t* opgegeven voor Meersen,

Valkenburg, enz. enz. - Waar we in zo uiteenliggende streken *het* en *t* aantreffen, daar mogen we gerust aannemen dat ze veel meer voorkomen dan uit onze schaarse beschrijvingen blijkt. Ook het Afrikaans heeft nog *aan 't werk* enz. - Ook het Fries komt in aanmerking. In Sytstra en Hof's Nieuwe Fri. Spraakk. vindt men op blz. 56: ‘Het lidw. en vnw. *it* wordt in een enkele streek nog met zachte aanblazing gehoord.’ Hier is dus *h-* niet aan 't opkomen, maar was vroeger verbreider. Eykman, Verhand. Akd. v. Wetens., Afd. Ltk., NR XXV n^{0} 1, zegt op blz. 100, dat Schiermonnikoog *ɔt* en zelfs *t* voor *hèt* heeft; op blz. 111 vindt men (in foneties schrift) *hèt huuʒ* [*iʒ*]. - Slotsom: *hèt* en *t* mogen voor sommigen kunstprodukten zijn, en *hẹt* daarenboven, voor veel Nederlanders hebben ze altijd tot de natuurlike taal behoord, en ze zullen wel stand blijven houden, hebben ook vol bestaansrecht.

Daar deze vormen reeds Beschaafd zijn (zij het wellicht nergens in 't Westen t.N.v. de Maas gebruiklik), en daar streektaal en schrijftaal ze steunen, kan men de kans dat ze verder komen ook groter schatten dan Van Haeringen doet; men behoeft daarbij maar te denken aan wat hij zelf zegt over 't indringen van *mèn*, en tevens hieraan, dat in 't Noordoosten, of in elk geval in Groningen, dit woord is blijven bestaan. En in Friesland wordt *mèn*, ook gesproken *min*, gevolgd door 'n plur. ‘in sommige uitdrukkingen in de beteekenis van: de menschen, zij, wij....’ (Friesch Wb.), wat niet aan de schrijftaal ontleend kan zijn, en wat Mnl. Wb. en Ndl. Wb. niet kennen. Het indringen van *men* is nuttig; dat van *het* en *t* zou niet onnut wezen, want het zou in staat stellen, nadruk en niet-nadruk te onderscheiden. Maar voor 't binnenkomen van woorden in 't Hollands kerngebied schijnt nuttigheid niet eens 'n vereischte; *bleu* is ingedrongen in het vakje dat door *blo* bezet was. Of is dit mooglik gemaakt door klanksymboliek? ook *sneu* met dialektiese *eu* voor *oo* wekt bij mij 'n gedrukte stemming. En 't Gronings heeft niet alleen *eu*, maar heeft ook *snood* ‘scherpzinnig’! Maar misschien oordeelt de lezer dat juist dit onderscheid bij mij als Groninger de gevoelstoon veroorzaakt.

Uitspraak naar de spelling kan licht in de dialekten dringen wanneer ze woorden opnemen die hun tot dusver vreemd waren, maar is ook bij andere woorden niet onvoorwaardelik uit te sluiten. Zelf heb ik aan zulk 'n uitspraak gedacht toen ik in Nieuw

Groninger Wb. las: ‘*Wede* (d.V.) [dus van mij afkomstig], nu en dan voor *weduw, wedevrouw* [d.i. -*ôu*], als in *de wede Feerŋgò*; vooral in namen die iemand vaak zegt.’ Verder vermeldt Ter Laan *weduw* niet, en daarom begon ik te denken aan overneming van ndl. *weduwe* gevolgd door apocope (die allicht in oorsprong kon zijn: syncope in de woordgroep). Ik bedacht, dat *weduwe* en vooral *weduwen en wezen* in de Bijbel en wat daarbij aansluit vrij veel voorkomt; maar 'n moeilikheid bleef, dat het woord ook overigens steeds veel te pas kwam en dus 'n vorm had die er vast in zat bij iedereen. Van Haeringen acht -*uwe* in al zulke woorden spellinguitspraak; in het ouder -*ewe* zal de eerste ∂ wat *oe*-achtig zijn geweest doordat *w* volgde; misschien kon *u* in sommige streken, vooral vóór *w*, nog wel iets *oe*-achtigs uitdrukken (blz. 160). Ik heb nu nagegaan hoe ik zelf *d*∂ vóór *w*(∂) spreek. 'n *Oe*-achtige klank hoorde ik als ik de kaken dicht bijeenbracht, maar bij de voor mij gewone afstand werd de klank *uu*-achtig: onbelemmerde *d* werkt palatalizerend. Hetzelfde doet elke andere voorafgaande dentaal, *l* en *r* inbegrepen. (Wanneer ik *l* en *r* geïsoleerd aanhoud, wordt hun *uu*-kleur hoorbaar). En nu vind ik vóór ndl. *uw*(*e*) steeds 'n dentaal. Daarom zou ik willen vragen, of -*uwe* niet kan zijn ontstaan in streken en tijden waarin men sprak zoals ik beschreef, zodat *weduwe, Eduwaert, senuwe, Waluwein, varuwe* zeer aanvaardbare schriftbeelden waren. En het schijnt mij zeer bezwaarlik, de veel voorkomende korte vormen, dus *gelu* (enz.), op te vatten als ongeveer *geloe* bedoelend, en zulks zonder dat -*oe* zich vertoont. In onze streken vind ik telkens gevallen als ‘Adewerderzijll onder Garnuwerder clockenslach’ (Feith, Beklemregt, II, 335); maar vóór *u* staat altijd òf *e* òf *u*.

In dezelfde jaargang van dit ts. maakt Van Haeringen ‘Opmerkingen bij de apocope van -*e*.’ Blz. 250 zegt, dat waarschijnlijk -*n* is geapocopeerd ‘in *behalve*, verder in het wel heel deftige -*halve*’. Dit wordt te waarschijnliker omdat men in 't Noordoosten *behaalm̥* zegt, dus *behalven* gezegd heeft. De lezer kan bij Ter Laan vinden, dat niet alleen composita voorkomen als *schikshaalm̥* ‘om z'n fatsoen te houden’, maar dat men ook o.a. zegt *om 's jongs haalm̥* ‘terwille van de jongen’, evenals *ten* (en *ten haalm*□ (en *ten eertn̥* enz.), alles zonder bijvorm op -*e*. In 'n ander geval is wel de *n*-apocope zeker, maar blijft onzeker inhoever ze heeft bewerkt wat eruit kon worden verklaard.

Op blz. 247 v. wordt het voortbestaan der -*e*-vormen van het adj. toegeschreven aan de vroegere acc. sing. m. op -*en*; nadat

den rijken dekter in de nom. was gedrongen, was -*en* bij 't adj. zeer frequent. ‘Deze -*en*-vormen nu hebben, eventueel in samenwerking met andere casusvormen op -*en*, de lange vorm helpen handhaven ook in gevallen waar deze op -*e* uitging en dus wel voor apocope in aanmerking kwam. Dit kon te gemakkelijker naarmate de genus- en casusindices afsleten of hun betekenis verloren.’ Die redenering is aantreklik; wanneer men in zekere tijd wel geneigd was te gaan zeggen *de rijk vrouw*, dan kon het door *n*-apocope ontstane *de rijke dokter* veroorzaken dat het bleef bij *de rijke vrouw*, en ook bij *de rijke dokters, de rijke vrouwen, de rijke geslachten*. Maar - die -*e* is evenzo gebleven in het Noordoosten, ook in 't gebied dat overigens *e* apocopeert (zelfs in woorden als *tób, ròg, wik*), en toch is -*n* daar bewaard (zodat -*e* uit -*en* er niet bestaat). Niet in de flexie, maar dat betekent dat de nom. aan de acc. en dat. hun -*n* heeft doen verliezen; in vaste uitdrukkingen bleef -*n* (ook steeds in de pl. bij substantievies gebruik: Neem de blauwen er maar uit, Leg de grootsten op zij). Opmerklik is ook, dat het zozeer deflecterend Afrikaans (dat sterk en zwak niet onderscheidt) veelal deze -*e* bewaart: *'n lastige kêrel, vreemde, wije* ‘wijde’ enz. - hoewel weinig stoflike bnw. -*e* hebben, zodat het taalgevoel niet kan uitmaken of *riet* in *'n rietdak* adj. is of subst. (Leroux, Handleiding in het Afrikaans, blz. 35). Maar aan uitzonderingen zoals *die arm boer* is geen gebrek. - Noordoostlik -*e* behoort tot ons onderwerp wanneer men er 'n expansieverschijnsel in ziet; maar zulks neem ik reeds hierom niet aan, omdat het Noordoosten bij -*e* en -*en* algemeen eigen wegen volgt.

Er blijven hier vragen, o.a. deze. Hoe komt het dat al vroeg, vóór sprake was van *n*-apocope, de sufflixloze nom. sing. m. van de sterke declinatie plaats heeft gemaakt voor de -*e*-vorm van de zwakke? En waardoor was er later meer bezwaar tegen -*e* bij zaak- en diernamen dan bij persoonsnamen, dus meer tegen (*een*) *klein boom*, (*een*) *klein hond* dan tegen (*een*) *klein knaap*; zozeer dat bij Vondel de nom. s.m. van 't onverzeld adj. ‘nog meermalen, doch uitsluitend bij persoonsnamen, den oorspr. sterken vorm’ heeft (Van Helten, Vondel's taal § 90 *a*), terwijl afwezigheid van -*e* na (*g*)*een* vóór zaak- en diernamen zeldzaam was, vóór persoonsnamen niet (a.w. § 91)? Waarom is gebleven *'n verstandig man, 'n flink mens*, hoewel men onmooglik kan zeggen b.v. *'n verstandig Zeeuw, 'n flink jongen*? Maar het wordt tijd, van dit uitstapje terug te keren.

Ook dit is overneming uit verwante spraak, dat men aan reeds vernederlandste woorden de vreemde vorm teruggeeft (altans ongeveer), zoals mnl. *Doringen* is vervangen door *Thüringen*, en later *Ments* door *Mainz*, en zoals men in onze tijd voor het reeds geburgerde *tiepen* iets kan horen als *teipen* of *taipen*. Men aanvaardt ook wel vormen die niet in de betrokken streek inheems zijn maar die tot de vreemde landstaal behoren, zoals *Elbe* = Nederduits *Elve*. Ik weet niet in welke tijd dit is veranderd; Gronings is nog *de Elve* (met ē).

Soms wordt 'n woord overgenomen in 'n vorm die men zich inbeeldt dat de verwante taal heeft. Zo hoort men veel *ruukzak*, doordat rug in 't hd. *Rücken* is, en staat in kranten en ook op kaarten *Innsbrück* - hoewel beide woorden thuis zijn in het gebied dat aan *u* geen Umlaut geeft vóór gegemineerde *k*.

Kleve of *Cleve* voor *Kleef* las ik vaak; *Jülich* blijft nog *Gulik*. Misschien is deze uitspraak door de verbreide geslachtsnaam *Van Gulik* te bekend dan dat men door overneming de Nederlandse ‘differentiatie’ te niet kan doen. Deze term neem ik evenzo over als Van Haeringen, die daaraan zeker terecht mnl. *ghiemant* toeschrijft; z. Ts. 57, 205. Onze naam bewijst, dat *j* tot *g* is gedifferentieerd niet alleen vóór *i* en *e* maar ook vóór *u*; hd. *Jülich* heet in de oude bronnen *Iuliacum*, en zo staat ook in de kroniek van Menko; z. Monumenta Germ. Hist., Scriptores XXIII: 550 *comites de Iuliaco et de Cleve*, 553 *a comite Iuliacense*, enz.

Ghiemant hiervóór bracht mij erop, dat Ter Laan gron. (*n*)*aimand* ‘uit het Holl.’ noemt. Het is de vraag of deze poging van beperkte kringen tot taalverfraaiing zal slagen. Maar het bracht mij ook op 'n ander woord waarbij ik meen, overneming te moeten aannemen. Men kan ook spreken van expansie; bij o v e r n e m i n g plaatst men zich binnen 't gebied waar de vorm nieuw is, bij e x p a n s i e erbuiten. Dit verschijnsel doet zich voor bij *ieder*, waarover men kan zien Ts. 34, 217 en Franck-Van Wijk. Ik kom daarop even terug, omdat gezegd is dat de *ij* in Nl. Wb. niet te vinden zou zijn; dit vermeldt *ijder* evenwel tweemaal uit Keuren v. Haerlem, en verder uit Handvesten v. Amsterdam en uit Utrechtsch Placcaatboek.

Ten slotte twee losse opmerkingen. - In Ts. 57, 165 vv., is door Beets en Van Lessen aanneemlik gemaakt dat *kweesten* 'n verklanking is. Geografies is nu opmerklik, dat het voorkomt ver van het bekende verspreidingsgebied, want de lijst van eigenaardig Drentse woorden in de Dre. Volksalm. voor 1840 bevat

kweesten voor ‘vrijen’. Aan de ene kant zou men geneigd zijn aan overneming te geloven, aan de andere kant is hetvreemd, dat het woord rondom Drente niet is gevonden.

Tegen degenen die *inzage* voor ontleend houden heeft Van Haeringen het afdoend argument aangevoerd, dat er niet eens 'n Duits aequivalent bestaat. Intussen schrijft hij 't ontbreken van *inzaag* toe aan dgl. Duitse formaties. Maar -*e* apocopeert zelfs in woorden die wél uit het Duits komen; daarom denk ik hier aan wat Van Haeringen terecht noemt de antieke sfeer die de casusuitgang geeft aan *ter*, want dit gaat zo vaak aan *inzage* vooraf. *Ter inzaag* doet nieuwlichterig aan.

W. DE VRIES.

Nadat ik het bovenstaande had geschreven is het proefschrift verschenen van Bezoen, Klank- en Vormleer van het dialect der gemeente Enschede. § 88 begint: ‘Het lidw. van bepaaldheid: neutr. *et, 't*, fem. *dɔ*, masc. *'n*’. En § 86, blz. 75, zegt van het pers.: ‘Als beginwoord *et: et rèègnt* het regent, *et sal mi-j ni-j doo*^{n}; overigens rest gewoonlijk slechts *t'*; Zijn *e* is de open vocaal.

W.D.V.

Over Poirters' Den Spieghel van Philagie[1)]

Voor enkele jaren werd de Poirters-bibliographie verrijke met een belangrijke aanwinst - de uitgave van *Het Masker van de Wereldt afgetrocken* door J. Salsmans S.I. en Edw. Rombauts[2)] -

1) Koninkijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. Uitgave van het Salsmans-Fonds - Nr 4. *Den Spieghel van Philagie* door P. Adr. Poirters, S.I. heruitgaaf van den III. Druk, Antwerpen, 1674, van Inleiding en aanteekeningen voorzien door Prof. J. Salsmans, S.I. werkend lid der Kon. Vlaamsche Academie. De Vlaamsche Drukkerij-Leuven 1937. (VIII en 272 bldz., geïll.).

2) *Het Masker van de Wereldt afgetrocken* door P. Adrianus Poirters S.I. heruitgaaf van den VII Druk, Cnobbaert, Antwerpen, van inleiding en aanteekeningen voorzien door J. Salsmans S.I. Professor in de Godgeleerdheid Werkend lid der Koninkl. Vlaamsche Academie in samenwerking met Edw. Rombauts Doctor in de Germaansche Philologie. Oisterwijk 1935. Deze uitgave wordt verder als *Masker* geciteerd.

die op meerdere plaatsen belangstelling trok[1]. Door de goede zorgen van den eerste der beide genoemde uitgevers verscheen nu vorig jaar het in rang en waarde onmiddellijk op het *Masker* volgende werk van Poirters, namelijk *Den Spieghel van Philagie*[2]. Deze editie is van niet minder betekenis dan die van het *Masker*; immers als de laatste opent zij enerzijds de mogelijkheid Poirters' oeuvre in correcte tekst te leren kennen, terwijl zij anderzijds mede daardoor ook de nog steeds groeiende belangstelling voor de Zuidnederlandse zeventiende eeuw - interesse niet in het minst blijkend uit de studie in de Zuidelijke Nederlanden zelf[3] - in de hand werkt. Opnieuw is dan ook deze heruitgaaf er een bewijs voor dat het tijdperk der verwaarlozing voorbij is[4], een iets bovendien blijkend uit het feit dat Dr. Edward Rombouts door het Davidsfonds in staat gesteld werd verleden jaar een vulgariserend werk over Poirters te publiceren[5]. Evenwel nog om andere redenen is deze editie voornaam. Immers ook zij brengt een bekend boek uit die tijden in een nieuwe uitgave, die - voorzover wij het konden nagaan - reeds verdienstelijk is om haar collationering en zuivere afdruk, ook waar het noten en spelling betreft. Als grondslag dezer heruitgave gebruikte Salsmans de derde vermeerderde druk in het sterfjaar (1674) van den dichter verschenen, waar deze druk ontegensprekelijk gelden moest: ‘als de uitdrukking zijner laatste en definitieve gedachte’[6].

Is de *Spieghel* niet zo invloedrijk als het *Masker*, toch werd het een boek dat velen bereikte, al was de kring waartoe de schrijver zich richtte beperkt. Immers: ‘zijn toon, zijn toepassingen en voorbeelden (zijn) berekend op vrome vrouwenzielen, aan wie hij een *levensregel* voorhoudt’[7], en ook al zette de schrijver: ‘er

1) Vgl. in het bijzonder de bespreking van L.C. Michels in Museum, XLIV (1936-1937) 91.
2) De uitgave wordt verder als *Spieghel* geciteerd.
3) Vgl. C.G.N. de Vooys, *Beoefening van Taal- en Letterkunde in Zuid-Nederland*. De nieuwe Taalgids XXX (1936) 19.
4) Dr. Edwards Rombauts, *Leven en Werken van Pater Adrianus Poirters S.J.* (1605-1674). Bijdrage tot de studie der didactisch-moraliseerende Letterkunde in de XVIIe eeuw in Zuid-Nederland. Gent z.j., 11.
5) Dr. Edward Rombauts, *Adriaan Poirters*. Volksredenaar en Volksschrijver. Davidsfonds. Keurreeks Nr. 17. 1937.
6) *Spieghel* VII.
7) *Spieghel* VI.

geenszins bijzonder hooge ascese of mystiek uiteen, maar wel de leer van het Evangelie voor *alle christenen* geldend'[1], toch bleef het in hoofdzaak in de kring der: '"devoten" en "klopjes"'[1]. Dit moraliteitswerk met zijn *Seden-Leeringen* - woord uit de ondertitel - bood aan de wijze maagden, hier door Philagie vertegenwoordigd, een alle dag te volgen regel van ascese aan, en vandaar de beperking. *Kerck en Werc* staat er onder de gravure onmiddellijk op de titel volgend, waarna het boek geopend wordt met een opdracht aan Maria, vol eerbiedige maar daarom niet minder levendige bewondering. Poirters' proza hierin is volks maar terzelfder tijd mooi door zijn kleurrijke levendigheid. Niets bespeurt men hier van de Renaissance-stijl waarnee zich trouwens zijn humor niet zou hebben laten verbinden. De *Dedicatie* wordt weer gevolgd door een aardige *Waer-Schouwinghe aen Philagie*, terwijl dan het eigenlijke werk aanvangt met een uiteenzetting hoe de godvruchtige ziel de dag moet beginnen.

Er is terecht de aandacht op gevestigd dat de *Spieghel* niet saai noch vervelend is en het beste boek zijner laatste jaren genoemd kan worden[2]. Te Mechelen ontstaan, onderscheidt het zich van de vroegere werken door zijn levensregel-karakter en richt het zich als zijn *Het Duyfken in de Steen-Rotse* tot het genoemde beperkte publiek. Evenwel ook hier bleef de volksdichter zich zelf en wist hij, als in het *Masker*, het geheel te bieden in een vorm welke treffen moest door zijn stralende eenvoud en boeiende verscheidenheid. Reeds onmiddellijk valt zijn tegenstellingen voorliefde op, gepaard aan een beeldende kracht van niet te onderschatten sterkte. Een enkele maal wellicht te volks, slaat hij elders goed de nagel op de kop en is hij een meester in overgangen. Als zijn calvinistische tijdgenoot Constantijn Huygens valt hij natuurlijk ook hier heftig de mode aan. Waar hij vertaalt is hij soms zeer vrij, terwijl hij meerderen - als Vondel - uit de verte navolgt. Sommige verzen zijn niet onaardig, doch als bij het *Masker* verdient ook hier het proza meer lof als de poëzie. Nu en dan vloeit hem de volkswijsheid al te gemakkelijk uit de pen, een iets wat zich slecht met een sporadisch voorkomend marinisme verbindt. Is het begrijpelijk dat de auteur zich scherp richt tegen het uitsluitend prijzen maar niet navolgen van goede voorbeelden; typisch weet hij ook alles in echt Poirteriaanse zin

1) *Spieghel* VI.
2) Dr. Edward Rombauts, *Adriaan Poirters* 217 en 208.

te gebruiken. Wij kunnen niet nalaten daarvan een proeve te geven en citeren daartoe het gedeelte over de kruisjes.

> Wat is een *Cruysken*? een *Cruysken* is een recht houtjen en een dweirs houtjen, die maecken een *Cruysken* te saemen. Ymandt is rijck, dat is een recht houtjen, maer by en heeft niet een ure gesontheydt, dat is een dweirs houtjen, saemen een *Cruysken*. Ymandt is ghesondt als een en visch, dat is een recht houtjen, maer hy en kan van het een broodt aen het ander niet gheraecken, dat is een dweirs houtjen, item een *Cruysken*. Ymandt is wel ghetrouwt, dat is een recht houtjen, maer en krijght geen kinderen, dat is een dweirs houtjen, item een *Cruysken*. Ymant is begaeft van Godt met schoonheydt, dat is een recht houtjen, maer sy wordt gheschonden door de poxkens, dat is een dweirs houtjen, item een *Cruysken*. Ymandt sit in eene goede huys-houdinghe, den winckel vol heringhe, heeft een en beleefde man en soete kinderen, dat is een recht houtjen, den Vader komt onversiens te sterven, dat is een dweirs houtjen, item een *Cruysken*. Ymandt heeft Sonen van kloeck verstandt, ervaren in taelen, dat is een recht houtjen, maer sy loopen in 't wilt, dat is een dweirs houtjen, item een *Cruysken*. Ymandt heeft een Vrouwe ghelijck een en Enghel, dat is een recht houtjen, maer het is een kiecken-hooft en een lanterne sonder licht, dat is een dweirs houtjen, item een *Cruysken. Aman* is favorit en gunstelinck vanden Coninck, sit aen taefel neffens sijne Majesteyt, dat is een recht houtjen, maer *Mardocheus* en doet hem gheen eer-biedinghe noch reverency, dat is een dweirs houtjen, item een *Cruysken*, jae een *Cruysken* hoogh 75 voeten, daer hy aen is op-ghehanghen.[1)]

Ziedaar een gedeelte, typisch voor Poirters' stijl en trant, alsook voor zijn werkwijze. Er ligt over dit fragment een lichte humor die overal treft, en hoe ernstig de moralisator ook wordt altijd blijft zijn toon helder en licht. Er is een heel hoofdstuk handelend over de waardigheid en verhevenheid van het maagdendom, waarin - naast een enkele klassieke herinnering - toch ook weer de schalkse toon klinkt als de auteur, naar aanleiding van de Jozef historie, het spreekwoord citeert: *die een hooft van*

1) *Spieghel* 142-143.

boter heeft, en moet voor gheenen gloeyenden oven blijven staen gaepen[1]. Men kan dan ook aan dit alles de oorspronkelijkheid en bijzonderheid welke het bezit niet ontkennen, doch soms gaat de auteur, evenzeer in zijn uitweidingen, te ver en roept hij zich nu en dan zelf tot de orde. Het is kostelijk hem te horen vertellen, hoe de heilige Dominicus den duivel, die hem in zijn gebed kwam storen, gebood: 'de kerse te houden tot het lest eyndeken toe, soo dat hy leelijck sijn pooten verbrande'[2]; en kan men meerdere soortgelijke zaken aanwijzen, daarnaast treft toch de ernst zijner oprechte bewondering voor Maria Stuart. Beginnend met de heilige Maagd eindigt hij zijn boek met Jesus, om aan het slot nog even terug te komen op de martelaressen.

Het is bekend dat Poirters - voor alles man van het diepe innerlijke leven en van de strenge ascese[3] - zijn werkjes in ledige uren samenstelde,[4] en dit geldt evenzeer voor zijn *Spieghel*. Gebruikmakend van vroegere arbeid was het schrijven van dit werkje hem gedeeltelijk een ontspanning, waar hij in dezen op zo aangename wijze het utile dulci in praktijk kon brengen. Zonder de waarde van het voorbeeld te onderschatten, zag hij toch de betekenis van het woord goed in, en al rondtrekkend had hij zoveel met de verschillende lagen van het volk samengeleefd dat hij overal de eigen toon ervan kon verstaan. Dat hij deze toon zelf zo prachtig trof is zijn uitzonderlijke gave, een iets hem makend tot den - terecht - beroemdsten volksschrijver der Zuidelijke Nederlanden. Met zijn *Spieghel* verrijkte hij de ascetische volksliteratuur in niet geringe mate, en ziedaar een terrein waarop Poirters - bij wien immers het strijdende minder tot uiting kwam[5] - zich met tact en feilloos bewoog. Ook in dit opzicht zie men hem als een der grote figuren uit het tijdperk der tegenhervorming en religieuse herleving in de Zuidelijke Nederlanden; al valt het niet te ontkennen dat in het geheel van zijn werk

1) *Spieghel* 188.
2) *Spieghel* 205.
3) Dr. Edward Rombauts, *Leven en Werken van Pater Adrianus Poirters* S.J. (1605-1674), 13-14.
4) Dr. Edward Rombauts t.a.p. 74 noot 4 en 125.
5) Dat hij ook zijn deel nam in de strijdliteratuur blijkt uit Dr. Maurits Sabbe, *Brabant in 't Verweer*. Bijdrage tot de Studie der Zuid-Nederlandsche Strijdliteratuur in de eerste Helft der 17e Eeuw. Antwerpen MCMXXXIII.

het verval der contra-reformatie reeds wordt voorbereid[1]. Men kan het laatste ook in de *Spieghel* bemerken; immers zelfs al heet men met den huldiger dezer mening dit boekje Poirters' mooiste werkje, toch is het juist in dit werkje dat men zo duidelijk aanvoelt, dat hier de tegenhervorming in plaats van een sterke positieve bezieling een bedachtzaam voorbehoud werd[2]. Het ontbreekt dit alles aan het verterende vuur dat het begin en de hoogtebloei der contra-reformatie kenmerkt. Greep Poirters in het *Masker* naar de hekelpen en gebruikte hij die daar soms met een vlijmende scherpte, de levensregel van de *Spieghel* mist bijna alle intense gloed. Kalm en rustig doet een en ander te weldadig aan, al kan worden toegegeven dat het voor zijn doel en zijn publiek uitermate geschikt was en is.

Als de *Masker*-editie is ook deze heruitgave meer dan welkom. Salsmans deed er verdienstelijk werk mee en bood een arbeid waarvan de betekenis naar waarde moge worden geschat. Biedt zij vooreerst - naar wij reeds opmerkten - een correcte tekst, bovendien bezit zij - waar de uitgever het nodig achtte - verklarende aantekeningen. Natuurlijk heeft ook deze uitgave haar onvolkomenheden; daar zijn meerdere dingen die vaag blijven en verklaring vragen, elders is een verwijzing onduidelijk, terwijl meermalen grotere uitvoerigheid wenselijk geweest zou zijn. Ook hier lijkt het ons - als bij het *Masker* - een groot gebrek dat de uitgave geen inleiding bezit die door den belangstellenden leek geraadpleegd zou kunnen worden. Vooral waar Salsmans zelf van mening is, dat ook nu nog de *Spieghel* als ascetische lectuur dienst zou kunnen doen, is dit te betreuren. Men kan natuurlijk naar Rombauts' vulgariserend werk verwijzen, maar desalniettemin lijkt ons het ontbreken ener zodanige inleiding toch minder wenselijk. Een en ander doet echter weinig aan de wezenlijke waarde van het gebodene af, en de liefhebbers van Poirters mogen deze uitgave dan ook met vreugde begroeten.

PIERRE VAN VALKENHOFF.

1) Anton van Duinkerken, *Dichters der Contra-Reformatie*. Een Bloemlezing met Inleiding en bibliografische Aanteekeningen. Utrecht 1932, 82-83.

2) Anton van Duinkerken t.a.p. 85, 84. Salsmans vindt Van Duinkerkens waarde-oordeel een tikje overdreven. Vgl. *Spieghel* V. Ook Rombauts acht zijn zienswijze niet gerechtvaardigd. Vgl. *Adriaan Poirters* 207.

Een methode voor taalonderwijs, die breder belangstelling verdient.

Van Kindertaal tot Moedertaal door F. Evers, R. Kuitert en I. van der Velde (J.B. Wolters, Groningen-Batavia 1936).

Indien de karakteristiek van het taalonderwijs op de lagere school, door de Heer Diels gegeven in 'Paedagogische Studiën' van Juni '38[1)] juist is, dan mag het verschijnen van bovengenoemde methode wel een belangwekkende en verblijdende gebeurtenis heten.

Ze omvat het gehele taalonderwijs in de lagere school, van het eerste tot het zevende leerjaar, en kenmerkt zich allereerst door een krachtig doorgevoerde eenheid, ontwikkeld uit een helder psychologisch inzicht in de taalontwikkeling van het jonge kind (Uiteengezet in een 'Handleiding bij het eerste gedeelte, het aanvankelijk leesonderwijs' en een 'Kort overzicht van het taalonderwijs').

'Taalonderwijs in de ruimste zin,' aldus het 'Voorwoord', 'heeft ten doel het leren weergeven van het eigen gevoels- en gedachtenleven in voor anderen begrijpelijke vorm en het verstaan van het gevoels- en gedachtenleven van anderen, beide zowel mondeling als schriftelijk.' Basis is daarvoor het aanvankelijk leesonderwijs, gegeven naar de inzichten van de methodiek van het '*globale lezen*'. Voor een nadere kennismaking met de beginselen en de uitvoering daarvan verwijzen we naar de genoemde handleiding, alleen citeren we hier de omschrijving van het uitgangspunt: 'het gedachte-geheel zoals dat door een zin wordt uitgedrukt, de gedachte dus leidster te maken, waardoor van te voren een natuurlijke toon verzekerd is.'

Het juiste uitgangspunt, want hier wordt bewust gebroken met de oude methodiek van het articulatorisch lezen, dat zo licht ontaardt in een domme techniek, die onvermijdelijk voert tot de bekende dreun van het gedachte- en gevoelloze lezen. Het lezen wordt hier de natuurlijke voortzetting van het spreken uit de levende spreek-denk-

1) Het taalonderwijs was ontaard in zuiver-schrijven-acrobatiek, waarin het dictee een succesnummer vormde, *blz. 105*.

situatie. Spreken en lezen gaan er hand in hand: ‘We achten van het begin af oefening in het *spreken* absoluut noodzakelijk. De klacht dat onze oudere leerlingen zo slecht spreken, hun gedachten mondeling en schriftelijk zo gebrekkig uiten, is bekend en gerechtvaardigd. Voor ons ligt de grote oorzaak hierin, dat de school de kinderen zovaak “monddood” maakt. Als ze op school komen, kunnen ze praten - ze bezitten veelal een ongedwongen natuurlijkheid, een onbevangenheid die het hart verkwikt. Laten we toch deze spreekvaardigheid met warmte in onze school binnenhalen, ze opkweken en cultiveren. Ze is een der voorwaarden voor een natuurlijke geestelijke groei.’ En ‘Leer het kind spreken om zijn lezen te verbeteren.’[1)]

Zo ontwikkelt zich ook het eerste *stellen* uit het spreken: ‘Het spreekt vanzelf, dat ieder vertellen in bovengenoemde zin reeds stelonderwijs is. Daarnaast lokken we tot “stellen” door van losgeknipte woorden (uit daarvoor bestemde leeskartons) zinnen te laten maken.’

Het *zuiver schrijven* wordt gediend door een methode die consequent van de eerste schooldag af de kinderen oefent in het visueel opnemen van de totale woordvorm. Ook in de latere taalboekjes blijft het afschrijven van nieuwe woorden uit het gelezene, die dan de stof vormen voor dictee's, een belangrijke oefening. Met dien verstande, dat spellingonderwijs in deze methode teruggebracht is tot de ondergeschikte plaats, die het in het taalonderwijs behoort in te nemen.

Onderwijs in lezen, spreken, stellen, spellen, luisteren wordt in een natuurlijke combinatie door de gehele methodische gang beoefend. In de tweede helft van het eerste leerjaar begint het ‘eigenlijke’ taalonderwijs met een ‘Voorloper’. Daarop volgen dan een serie A en B, elk van zeven deeltjes, met nog 3 afzonderlijke boekjes voor grammatica. (De grammatische oefenstof is gescheiden gehouden van de rest der methode, om deze te kunnen inlassen op de plaats waar dat het meest gewenst is).

Bij de indeling der oefeningen is in alle deeltjes het volgende plan gevolgd:

a. Het lezen en bespreken van prozastukjes en versjes, waarmee de lessen beginnen, met, voor de leerjaren III tot en met VII, de erbij aansluitende lesvragen;

b. Oefeningen in zinsbouw en woordgebruik;

1) *Handleiding voor het aanv. leesonderwijs, blz. 46*.

c. Spellingoefeningen en dictee's;
d. Het maken van opstellen en het vertellen;
e. de voordracht.

Daarnaast voor de leerjaren I tot en met V:
f. het geregeld overschrijven van een moeilijk fragment van de les.

Voor de leerjaren III tot en met V:
g. de werkwoordsoefeningen.

Facultatief:
a. oefeningen die verband leggen tussen taal en rekenen;
b. observatie-oefeningen, waarvan de bedoeling is, de kinderen te leren, scherp en nauwkeurig de illustraties waar te nemen en te ontleden;
c. opdrachten tot scherping van inzicht en geheugen, waaronder ook het nauwkeurig beschrijven van afbeeldingen;
d. het stillezen.

Er is een rijke hoeveelheid oefenstof bijeengebracht, die evenwel niet geheel behoeft te worden doorgewerkt. De samenstellers hebben gestreefd naar grote verscheidenheid, waaruit een geschikte keus gedaan kan worden naar de aard van de school (stads- of plattelands-), van de klas, naar de behoeften van de leerlingen en hun individuele verlangens (van jongens en meisjes, onderscheiding waarmee in de meeste methodes weinig rekening gehouden wordt). Voorop stond de eis, dat de oefeningen aantrekkelijk en boeiend moeten zijn, opdat het kind vanzelf in een innerlijk- vruchtbare verhouding tot het taalonderwijs komt. Zij zijn in het nastreven daarvan uitnemend geslaagd. In de boekjes voor de eerste vier (vijf) leerjaren is het levenskringenprincipe van Decroly toegepast: om een achttal wandplaten, die het kinderlijke gedachten- en gevoelsleven achtereenvolgens rondleiden door vier levenskringen (Het kind en zijn omgeving - Het kind en zijn verzorging - Het kind en zijn bezigheden - Het kind en de wereld), zijn de oefeningen gegroepeerd. In deze ontwikkeling der lessen uit organisch samenhangende gehelen zagen de schrijvers terecht het grote voordeel, dat het taalonderwijs nu ordenend gaat werken op het kinderlijke denken: ‘Men verwijt de kinderen hun gedachteloze en tuchteloze arbeid. Ten onrechte. Ligt niet in de chaotische vorm van vele taalboekjes een grote oorzaak? Als het denken van 't kind zich voortdurend van zin tot zin op andere objecten richten moet, terwijl veelal het enige leidend beginsel een weinig interessante spellingopdracht

is, moet men zich over de onmacht tot geordend denken niet verwonderen.'

In de deeltjes voor de hogere klassen concentreert zich het taalonderwijs om de 'zaakvakken': geschiedenis, aardrijkskunde, natuurlijke historie, natuurkunde. Bijbelse en mythologische verhalen, sport en kinderleven, verkeer en techniek openen nieuwe taalkringen voor het opgroeiende kind met z'n bredere belangstelling. Zo wordt getracht, het taalonderwijs vruchtbaar te maken tot alzijdige vorming van de persoonlijkheid: tot verrijking van het gedachte-, tot ontwikkeling van het gemoedsleven, terwijl de niet-altijd gemakkelijke, maar aantrekkelijke leerstof prikkelt tot krachtsinspanning en daardoor gezonde karaktervormende invloed oefent. En juist doordat hier met grondige kennis van het kind en z'n behoeften op de verschillende leeftijden, de aandacht geleid wordt in een waarnemings- en gedachtenwereld die de spontane belangstelling wekt, wordt ook z'n taalinstinct geprikkeld tot telkens nieuwe uiting: Het voelt niet de verplichting tot schrijven, het heeft zelf iets te zeggen, de voorwaarde voor vruchtbaar stijlonderwijs.

Ik vroeg voor deze methode breder belangstelling, ook onder de leraren van het voortgezet onderwijs, omdat we hier een uitnemend geslaagde poging voor ogen hebben, de gezonde beginselen van een werkelijk vormend moedertaalonderwijs tot praktische verwerkelijking te brengen; omdat het moedertaalonderwijs zich hier ontwikkelt tot wat het moet zijn: het centrum in het gehele stelsel van onderwijs en opvoeding.

W. KRAMER.

Kroniek en kritiek.

Kan het verschil tussen de voornaamwoordelijke aanduiding in Noord- en Zuid-Nederland door een kompromis uit de weg geruimd worden?

In de laatste tijd hebben twee bekende Zuid-Nederlanders, de dialektskenner Dr. Leo Goemans en de anti-Kollewijner Dr. J. van Mierlo dit vraagstuk ter sprake gebracht.[1)] Goemans geeft een heldere wetenschappelijke uiteenzetting van het woordgeslacht in

1) De eerste in de *Verslagen en Meded. der Kon. Vl. Academie*, Sept. 1937, de tweede in *Levende Talen*, Juni 1938.

de Zuid-Nederlandse dialekten. Uit zijn betoog lichten wij drie stellingen om daarbij enige kanttekeningen te maken:

1^0. *Het woordgeslacht is voor de ongeletterden louter overlevering, zonder meer* (blz. 771).

2^0. *Onderscheid tussen accusatief en nominatief is onbekend* (blz. 773).

3^0. *De Zuid-Nederlandse dialekten staan dichter bij de literaire traditie wat het genus betreft* (blz. 776).

1^0. Van ‘kennelijk-mannelijke zelfstandigheden’ wil deze dialektkenner dus niets weten. Zonder nadenken weet de dialektspreker spontaan, op grond van zijn taalgeheugen, tot welk genus een woord behoort. Maar.... dit taalgevoel mag hij in een groot aantal gevallen bij het schrijven niet in praktijk brengen! Goemans acht het aantal afwijkende woorden ‘gering’: er zijn er op 1500 woorden ‘slechts’ 250. Ik geloof dat een onderwijzer daar anders over zal denken, als de leerlingen gemiddeld op elke zes woorden één fout kunnen maken.

2^0. Al zou de *genus-n* door de dialektkenner in de meeste gevallen juist toe te passen zijn, de *naamvals-n* levert voor de Zuid-Nederlandse scholier - en voor menige volwassene, zelfs journalisten en letterkundigen! - evenveel moeielijkheden als in het Noorden. De jonge Vlaming moet leren dat hij niet altijd mag schrijven *den* boer, evenals de Hollander dat in veel gevallen *de* boer foutief heet. En dat volgens regels die niet op zijn ‘taalgevoel’ berusten, en waartegen dus herhaaldelijk gezondigd zal worden.

3^0. Deze stelling is in hoofdzaak juist. Inderdaad bestaan in de Zuid-Nederlandse dialekten, evenals in de literaire traditie, drie duidelijk onderscheiden genera. De kenmerken vertonen zich het duidelijkst bij het lidwoord *een* en de possessiva, maar *juist niet bij het lidwoord de*! Tal van ‘mannelijke’ woorden worden steeds begeleid door het lidwoord *de*, als er geen klinker, *b, d, t* of *r* volgt. Nu doet zich het merkwaardige feit voor, dat de meeste Vlamingen en ook de modern-Vlaamse journalistieke en litteraire taal de onbepaalde lidwoorden en de possessieven - die eigenlijke steunpilaren voor de genus-onderscheiding! - onverbogen aanvaarden, maar juist tegen het onverbogen *de* onoverkomelijke bezwaren opperen.

Hoewel Goemans met zijn objectieve uiteenzetting geen polemische bedoeling heeft, is er toch één passage, die afkeer van de nieuwe regeling verraadt. Op blz. 773 schrijft hij: ‘De Hol-

landsche lagere school heeft de genusverwarring niet gestuit, veeleer in de hand gewerkt'. Hiermee komen wij op ons hoofdbezwaar tegen het standpunt van Dr. Goemans: *de miskenning van de grote betekenis die een algemeen-beschaafd gesproken taal heeft voor de volkskultuur*. Eerste plicht van de Nederlandse onderwijzer is, zijn leerlingen die taal te leren *spreken*, en daarin de grondslag te zoeken voor schriftelijke uiting. In het beschaafdgesproken Nederlands is van 'genus-verwarring' geen sprake: twee genera uit een vroeger tijdperk zijn tot één samengesmolten. Ziet men geschreven: 'van de*n* grote*n* geleerde die*n* wij als onze*n* voorganger eren', dan moet een gezond taalonderwijs het inzicht aanbrengen dat die *n*'s wel zwart op wit, maar niet als levende taalklank bestaan.

Voorzover ons bekend, is Dr. Goemans geen particularist. Hij zal dus toejuichen dat ook in Zuid-Nederland het Algemeen Beschaafd veld wint, door de school, de universiteit en de ontwikkelde Vlaamse kringen. Hij zal verlangen dat de Vlaamse onderwijzer die taal beheerst, in de school spreekt en leert spreken. Zal hij dan wat Goemans 'genusverwarring' noemt, ook niet bewust in de hand moeten werken? Zal hij dan in elk geval de *naamvals-n* niet moeten verloochenen? Het is een verheugend feit dat de Vlaamse onderwijzers en leraren dit sinds lang hebben beseft, en juist in verband met de verbreiding van het Beschaafd, de invoering van de vereenvoudigde spelling bepleit hebben.

Een moeielijkheid schuilt voor velen in de voornaamwoordelijke aanduiding. Daarvan getuigt o.a. het bovengenoemde artikel van Van Mierlo, die zich overigens op Goemans beroept. Hij begaat dezelfde opmerkelijke inkonsekwentie door de genusvormen van *een, mijn*, ook in eigen praktijk, te verwaarlozen, en die van *de* te beschouwen als de meest waardeerbare steun voor de instandhouding van de oude geslachtsregeling.[1)] Minder kritisch dan Goemans verwart hij de 'algemeen beschaafde omgangstaal' met het traditioneel geschreven of gespelde Nederlands, wanneer hij schrijft: 'Sedert het opkomen ook in Zuid-Nederland van het streven naar een *algemeen beschaafde omgangstaal*, hebben wij ons heel wat moeite getroost, om de van de Zuidnederlandsche

1) Konsekwent zou hij zijn, als hij het voorbeeld van Streuvels aanprees, die nog in 1937 o.a. schreef: 'Met uw*en* kus op mijn*en* mond en uw*en* blik in mijn*e* ziel'. Of Streuvels konsekwent is, laten wij maar in het midden. Maar hoeveel jongere Vlamingen volgen dit voorbeeld?

afwijkende woordgeslachten aan te leeren'.[1] En elders: 'Men zal begrijpen het belang dat de Zuidnederlanders hechten aan het behoud van de buigings-*n*: zij is in de literaire *en beschaafde omgangstaal* de laatste verdediging van het woordgeslacht'.[2]

De ingewikkelde toestand van de voornaamwoordelijke aanduiding, de fijne onderscheidingen die het levende taalgebruik kent, zijn in ons tijdschrift en elders herhaaldelijk en uitvoerig besproken. De meeste beoordelaars, vooral leken op taalgebied, moeten nog beginnen met de bestudering van dit aantrekkelijke onderwerp: zij menen dat met de *hij-zij-het* onderscheiding, gegrond op de geslachten van de officiële Woordenlijst het laatste woord gesproken is. Zij weten b.v. niet dat de beklemtoonde persoonlijke voornaamwoorden, vooral als aanhef van de zin, alleen personen, geen zaken kunnen aanduiden. Van een taal zal niemand zeggen: 'Háár heb ik nooit geleerd.' Onnederlands klinkt mij dus Van Mierlo's slotzin: Háár moeten wij redden, háár opbouwen, háár eerbiedigen, háár nooit ondermijnen.[3] Of moeten wij dit opvatten als een dichterlijke personificatie?

Zonder nadruk zal een Zuiderling een taal met *ze* aanduiden: of het minder betoonde *haar* in dit geval volkseigen is, durf ik niet uitmaken. Een Hollander blijft onwennig tegenover het *haar*-gebruik van een Brabander als Van Duinkerken, die b.v. onlangs schreef: 'Marsman verachtte zulke taal een tijd lang luidruchtig en in stilte verachtte hij *haar* altijd, want hij veracht *haar* van nature, zooals Donker *haar* van nature spreekt.' Van Mierlo schijnt nu te menen dat de Hollandse vereenvoudigers, voor het gebruik in bovengenoemde zinnen *hèm, hij, hem* zouden bepleiten en liefst toepassen, en hij zou voor officieel en schoolgebruik het uitsluitende gebruik van *zij* en *haar* streng willen voorschrijven, uit vrees dat anders de eenheid tussen Noord- en Zuid-Nederland op taalgebied te loor zou gaan. In een kunstmatige eenheid op dit punt kan ik slechts taalverkrachting zien,

1) t.a.p. blz. 199. Alleen voor de wisseling van *de* en *het* zou dit opgaan; stellig niet voor de mannelijke en vrouwelijke afwijkingen, voor het schrijven van de naamvals-n de enige belangrijke!
2) t.a.p. blz. 201. Wie Van Mierlo kent, weet dat hij zeer goed beschaafd Nederlands spreekt. Ik heb bij hem wel eens een genus-*n*, maar nooit een naamvals-*n* opgemerkt! Is hier weer niet *omgangstaal* verward met de *gelezen* taal in de katheder of op de preekstoel?
3) t.a.p. blz. 207. Evenmin op blz. 206: '*Zij*, en *zij* alleen, heeft het noodige gezag.'

zowel in het Noorden als in het Zuiden. Van Mierlo, met zijn krachtig temperament, spreekt herhaaldelijk van ergernis, van een ‘gruwel’ als hij bij Hollanders een voor hem ‘vrouwelijk’ woord met een voor hem ‘mannelijke’ aanduiding ontmoet. Maar Hollanders, met eenzelfde temperament, zouden ‘gruwelen’, als ze gedwongen werden te schrijven (en te zeggen?) van een trem, dat ‘*zij* op *haar* rails loopt’, of wanneer als ‘goed Nederlands’ zou gelden dat *zij* (de trem) met *hem* (de trein) in botsing kwam. En als nu - naar ik meen te weten - voor vele Zuid-Nederlanders *trem* mannelijk is, naar analogie van *trein*? Moeten er dan in de schoolboekjes oefeningen komen (ook voor *der* trem, *ener* trem) om voor een dialektische fout te waarschuwen?

Er bestaat ook een streven naar een nieuw kompromis, op vereenvoudigde grondslag. Zaaknamen zouden dan b.v. met *hij* aangeduid mogen worden; voor onstoffelijke begrippen zouden nieuwe regels ontworpen moeten worden. Het is duidelijk dat daarvoor elke grondslag ontbreekt. Aanduiding van alle zaaknamen met *hij* (-*ie*), in het Noorden gebruikelijk, is voor het Zuiden volstrekt onaannemelijk. Een nieuwe Woordenlijst, uitsluitend voor het *zij-haar-der*-gebruik zou geen van beide partijen bevredigen. In het Noorden zou zulk een voorschrift een onuitputtelijke bron van ‘fouten’, en een bederf van het taalonderwijs zijn. Schoolboekfabrikanten zouden onmiddellijk klaar staan, om de jeugd te dresseren op fraaie zinnen met zij, haar, der enz., ten koste van de natuurlijke uiting.

Wie over dit vraagstuk grondig nagedacht heeft, moet tot de konklusie komen: *elk voorschrift om uniformiteit te bereiken is uit den boze*. Een karaktervolle verscheidenheid behoeft aan de eenheid geen afbreuk te doen. Het veel misbruikte woord ‘chaos’ is hier misplaatst: het ‘taalgevoel’ zal in de meeste gevallen een veilige gids zijn; de verschillen tussen Noord en Zuid - die op dit punt nu reeds bestaan! - zullen volstrekt niet meer opvallend zijn dan het verschil in woordgebruik en woordbetekenis.

Er blijft, dunkt mij, maar één moeielijkheid voor onze taalgenoten in het Zuiden. Hun Waalse landgenoten die Nederlands wensen te leren, en dus vreemd staan tegenover het Vlaamse ‘taalgevoel’, zullen voor deze voornaarn woordelijke aanduiding voorschriften verlangen. In welke vorm dat zal moeten geschieden, kunnen wij niet uitmaken. Dat moeten wij aan de beslissing van Vlaamse taalkundigen overlaten. Maar dat zulke eventuele regels ook in het Noorden gezag zouden krijgen, kunnen en mogen ze niet verwachten.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Het Brusselse Reinaert-handschrift gereproduceerd.

De faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren van de Rijksuniversiteit te Gent bereidde de beoefenaars van het Middelnederlands een aardige verrassing. Voor ons ligt een voortreffelijke reproduktie van het bekende handschrift van *Reinaert* II, voorafgegaan door de omwerking van *Reinaert* I (239 blz.). De uitgeverij De Sikkel te Antwerpen nam de zorg daarvoor op zich; Prof. Dr. P. de Keyser schreef, *Ter Inleiding*, over de betekenis, de herkomst, de datering, de versiering van dit handschrift, en gaf een overzicht van al wat daarover tot nu toe gepubliceerd is. Vooral nu Martin's uitgave moeielijk verkrijgbaar is, zal deze authentieke tekst menigeen dubbel welkom zijn. Jammer dat de prijs voor deze kostbare uitgave betrekkelijk hoog moest zijn (f 30; in kalfsleer gebonden f 39).

Lodewijk van Velthem's Spieghel Historiael.

De uitgave van *Lod. van Velthem's voortzetting van den Spieghel Historiael* (1248-1316), door de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis van de Kon. Belgische Academie, als bevrediging van een lang gekoesterde wens, heeft een lijdensgeschiedenis gehad. Het eerste deel, bewerkt door Willem de Vreese en Herman van der Linden, verscheen reeds in 1906. Door de wereldoorlog en de nasleep daarvan werd de voortzetting belemmerd en de samenwerking verbroken. Eerst in 1931 verscheen het tweede deel, waarvoor Paul de Keyser de taalkundige verzorging op zich nam. Onlangs werd de uitgave voltooid met een derde deel (Brussel - Paleis der Academiën - 1938), in hetzelfde royale formaat. De taalkundige verzorging werd nu overgedragen aan Prof. Adolf van Loey, terwijl Paul de Keyser het eerste gedeelte nog van aantekeningen voorzag. Aan de betrouwbaarheid van de tekst, de vergelijking met fragmenten is veel zorg besteed. Met de geschiedkundige toelichting belastte zich weer de historicus Herman Vander Linden. Voor de studie van het Middelnederlands betekent deze tekstuitgave een belangrijke aanwinst.

Zestiende-eeuwse esbattementen.

Als uitgave van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde (Kleine reeks) bewerkte Dr. N. van der Laan *Uit het archief der Pellicanisten*, d.w.z. de Haarlemse Kamer ‘Trou

moet Blycken' *Vier zestiende-eeuwse esbattementen* (Leiden - E.J. Brill - 1938. Prijs f 2), namelijk die *Van den Preecker, Van Goosen Taeyaert, Van Lijsgen en Jan Lichthart* en *Van Lijs en Jan Sul: Quae Belij*. Behalve verklarende voetnoten heeft de uitgever een *Woordenlijst* samengesteld. Gelijk men weet, zijn reeds zeven van deze kluchten door Prof. F.A. Stoett, door Dr. M. de Jong en door Mej. J.C. Daan[1)] uitgegeven, zodat nu met deze vier een elftal uit deze verzameling in betrouwbare uitgaven toegankelijk gemaakt zijn.

Het Bilderdijk-Genootschap liet een geschrift verschijnen waarin alles afgedrukt werd betrekking hebbende op de *Bilderdijkherdenking te Leiden* op Zaterdag 26 Maart 1938, bij de onthulling van een bronzen gedenkplaat, nl. de daarbij gehouden redevoeringen en de voorgedragen gedichten.

De Wiskunstenaars of 't gevluchte Juffertje van Pieter Langendijk werd opnieuw uitgegeven en toegelicht door G.W. Wolthuis (Amsterdam - J.M. Meulenhoff). Deze uitgave verdient vooral de aandacht door de uitvoerige, geïllustreerde *Inleiding* (blz. 7-57), een samenvatting van voorafgaande studieën van de schr. over de achtergrond van deze klucht. Uit de boekjes en de polemieken van toenmalige wiskunstenaars toont hij aan, dat Langendijk een inderdaad aktueel 'typisch zedenblijspel' geleverd heeft.

In dezelfde *Bibliotheek van Nederlandse schrijvers*, bij J.M. Meulenhoff, verscheen een nieuwe bewerking van de bloemlezing uit *Multatuli*, eertijds door J.B. Meerkerk bezorgd, nu herzien en aangevuld door W.L.M.E. van Leeuwen. Ook dit deeltje is ruim geïllustreerd (Prijs f 1,35, geb. f 1,65).

Een keuze van *Dertig Gedichten van Joost van den Vondel* werd gedaan door Dr. G. Stuiveling, die daaraan liet voorafgaan de *Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunde*, alles voorzien van verklarende aantekeningen (Groningen - J.B. Wolters - 1938. Prijs f 1).

C.D.V.

1) nl. *De Dove Bister* in *Leuvensche Bijdragen* XXIX (1937).

De taal der amsterdamse veemarbeiders
Proeve van taalsociografie.

Reeds sinds een reeks van jaren is voor de taalwetenschap het inzicht gemeengoed geworden, dat iedere taal naar haar wezen niet slechts is opgebouwd uit een aantal geografisch af te grenzen groeperingen, maar dat ze daarnaast een sociale gestructureerdheid vertoont. Publicaties en onderzoeken over de sociale taalgroepen zal men dan ook in de vakliteratuur geregeld ontmoeten.

Evenwel: één feit trekt de aandacht. Uit de fragmentarische resultaten van het dialectenonderzoek en de dialectbeschrijving heeft zich met grote beslistheid een nieuwe, autonome tak van taalwetenschap ontwikkeld: de dialectgeografie. Zij schiep zich een systeem, waarbinnen de resultaten van het dialectonderzoek op hun plaats konden worden gezet. Zij verschafte zich de algemene gezichtspunten, die haar in staat stellen, in het verschijnsel van de dialectische gevariëerdheid der taal een werkelijk inzicht te verkrijgen. De studie der sociale taalgroepen heeft evenwel dat stadium nog hoegenaamd niet bereikt: zij verkeert nog vrijwel geheel in het stadium der incidentele, vrijwel onafhankelijk van elkaar uitgevoerde onderzoekingen en optekeningen. Verder dan het verzamelen van materiaal is men nog nauwelijks gekomen. Een systematisch aangepakte sociografie der taal ontbreekt.

Toevallig is deze achterstand natuurlijk niet. De oorzaak zal wel zijn, dat de sociale taalgroep n i e t , zoals het dialect, zelf zijn eigen grenzen aftekent. Het dialect is een verschijnsel van zo concrete aard, dat het ook de leek terstond opvalt; het wordt gevormd door dialectsprekers die op een bepaald gebied bij elkaar wonen, dat zich op een kaart laat aangeven. In een verder stadium van onderzoek, wanneer het er b.v. om gaat het verspreidingsgebied van bepaalde woorden of andere taalverschijnselen vast te stellen, heeft men toch steeds te doen met waarnemingen die in één vlak liggen; de isoglosse laat zich in de kaart van zoëven intekenen. Dat is mogelijk, omdat het dialect een categorie is, die het gehele leven van de spreker bestrijkt; hij spreekt zijn dialect altijd en overal. (Wat natuurlijk alleen in abstracto waar is - en wel juist daarom, omdat het dialect zeer vaak ook een sociale taalgroep is).

Met de sociale taalgroep staat het evenwel anders. Naar zijn wezen is deze gebonden aan zoiets abstracts als een sociale verhouding - gezin, sociaal milieu, amusement, beroep, politieke of religieuze groepering - en alleeninzoverrehetindividu aan die sociale verhouding deel heeft, spreekt het de taal die erbij behoort. Dat het heel wat moeilijker is, om verschijnselen, die wij op deze wijze aantreffen in een overzichtelijk en hanteerbaar systeem onder te brengen, moge met een eenvoudig voorbeeld geïllustreerd worden. Het is zeer wel mogelijk, op grond van een zekere hoeveelheid enquête-materiaal b.v. de verschillende namen van de aardappel naar hun geografisch verbreidingsgebied in een kaart in te tekenen. Maar in een stad als Amsterdam zal men voor allerlei populaire ge- en verbruiksartikelen (een fiets b.v., of een borrel) een gehele reeks benamingen aantreffen. Het gebruik van die namen is wel degelijk aan bepaalde grenzen en regels gebonden - maar met de plattegrond van Amsterdam zult ge in dit verband toch weinig beginnen. Blijkbaar zullen die regels slechts geformuleerd, die grenzen slechts afgebakend kunnen worden in nauw verband met, op de grondslag van, een nauwkeurige beschrijving van het geheel der bestaande sociale verhoudingen in een stad als Amsterdam. Met andere woorden - evenmin als dialectgeografie denkbaar is zonder geografie, evenmin kan men zich de beschrijving van de sociale taalgroepen denken zonder sociografie. Sociografie evenwel is een jonge wetenschap, die nog lang niet klaar is met het voltooien van haar eigen systeem. Gevolg daarvan - een aardrijkskundige kaart is iets zeer gewoons, iets vanzelfsprekends; een sociogram is dat hoegenaamd niet. Slechts van een klein aantal nederlandse gemeenten zijn ze beproefd. Conclusie: we zullen met onze taalsociografie als samenvattend systeem wel even moeten wachten, tot de sociografie zèlf verder gevorderd is.

In afwachting daarvan zullen we dus voorlopig onze doeleinden een heel stuk bescheidener dienen te stellen. Wij kunnen om te beginnen doorgaan met het nauwkeurig onderzoeken en inventariseren van bepaalde sociale groeptalen; daarbij zo nauw mogelijk verband leggend tussen de te beschrijven groeptaal en de sociale verhouding, waardoor ze bepaald wordt. Dat dat natuurlijk al heel wat anders en heel wat méér is dan het samenstellen van een woordenlijstje of het bijeenzetten van een rijtje ‘voorbeelden’, spreekt vanzelf; we zullen er niet aan ontkomen, aan de sociale verhouding die zich in onze groeptaal weerspiegelt

zèlf terdege aandacht te schenken. Zo wordt in een werk als Dr. Moormanns ‘Geheimtalen’ voortdurend vóóropgesteld de vraag: aan welke maatschappelijke factoren is het bestaan van de ‘geheimtalen’ toe te schrijven? En eerst de kennis van die factoren zal ons inzicht in het verschijnsel ‘geheimtaal’ kunnen doen verkrijgen.

Nu is het geenszins onverschillig, wáár men met het optekenen van wêlke groeptalen een begin maakt. We zagen het al: de kwestie van de afgrenzing en de overzienbaarheid van het te bewerken terrein vormen hier de grote moeilijkheid. En voor beschrijving zullen uit de aard der zaak die groeptalen het eerst in aanmerking komen, waar die moeilijkheden het geringste zijn; die groeptalen dus, die als taalverschijnsel het meest konkreet zijn gegeven, die daardoor het meest een gesloten, duidelijk te overziene kategorie vormen. Dat Dr. Moormann als eerste stuk systematisch bewerkte nederlandse taalsociografie juist met de geheimtalen voor den dag kwam, is dan ook zeker wel niet toevallig; juist bij de geheimtalen is die geslotenheid tegenover de algemene taal groter dan bij enige andere groeptaal, *omdat ze door de sprekers bewust gewild is: immers, hier is die afgeslotenheid zèlf, het streven niet door de buitenwereld verstaan en begrepen te worden, zelfs het enige sociale motief, de enige bestaansreden voor de groeptaal in kwestie*.

Maar ook de *vaktaal* schijnt duidelijker dan àndere sociale taalgroepen een scherp omlijnde categorie te vormen. Immers, de pogingen om een sociale taalgroep op te tekenen, betroffen en betreffen bijna steeds en uitsluitend vaktalen; het verschijnsel trekt dus blijkbaar de aandacht. Winschooten was in de 17de eeuw reeds het bestaan van een zeemanstaal opgevallen. Latere pogingen betreffen b.v. de imkerstaal, de vogelaarstaal, de schiedamse branderijtaal; en NIET laat ons zeggen de schooljongenstaal, of de socialistentaal.[1)]

Hoe komt dat? Wat onderscheidt de vaktaal van de andere sociale taalgroepen? Dit, schijnt mij, dat veel meer dan enige àndere taalgroep de vaktaal aan een bepaalde sociale verhouding *funktioneel gebonden* is. En wel aan een sociale verhouding van

1) de bijzondere belangstelling vóór en de vele literatuur over de *kindertaal* vormt geen bewijs voor het tegendeel; immers, hier was een bizondere reden van taalpsychologische aard aanwezig voor deze speciale belangstelling.

een zeer konkreet karakter: het bedrijf waarin de spreker werkt. Dat bedrijf heeft uit de aard der zaak zijn zeer konkrete, zeer scherp omlijnde, zijn voor nu juist dàt bedrijf volkomen specifieke doelstellingen. Daardoor bestaat in dat bedrijf de behoefte aan bepaalde uitdrukkingsmogelijkheden, die volkomen aan dat bedrijf zijn gebonden. Bijvoorbeeld: voor mij is een spijker een spijker, en als ik nog kan uitleggen dat er grote en kleine, dikke en dunne spijkers zijn, is dat voor mij voldoende. Maar voor de arbeider op een spijkerfabriek kan het absoluut noodzakelijk zijn, zeventien verschillende namen voor zeventien verschillende soorten spijkers te kennen. Ieder bedrijf heeft een aantal ‘vaktermen’; en men kan de ‘vaktaal’ van enig bedrijf definiëren als de som van alle in dat bedrijf gebruikelijke ‘vaktermen’.

Het schijnt mij dat met deze vaststelling: het specifieke karakter van de vaktaal ligt in haar funktionele gebondenheid aan het bedrijf waarbinnen zij leeft, tegelijk iets is gezegd over de methode die men bij het onderzoek zal hebben te volgen. Het zuiver descriptieve deel van het onderzoek, het inventariseren van de woordenschat op zo volledig mogelijke wijze, kan blijkbaar het best gebeuren door na te gaan, welke behoeften aan uitdrukkingsmogelijkheden het bedrijf in kwestie heeft, en hoe er in wordt voorzien. De onderzoeker zal dus moeten beginnen zich een duidelijk beeld te vormen van de gang van zaken in het bedrijf; hij moet weten voor welk soort zaken en handelingen hij speciale termen verwachten kan. Zonder een zeer behoorlijke kennis van het bedrijf komt hij er niet. Immers: de termen waarom het hem te doen is, liggen nergens kant en klaar voor hem gereed. Hij moet ze, in hoofdzaak, vinden door ondervraging van zijn proefpersonen. Maar indien hij bij die ondervraging niet zeer preciese en concrete vragen kan stellen, zal hij maar weinig te horen krijgen - althans dat is mijn ervaring. Vraag ik een ambachtsman zonder meer: ‘vertelt u eens iets over de bizondere termen die in uw vak gebruikelijk zijn’ - dan zal hij mij in verreweg de meeste gevallen geen antwoord kunnen geven; wat trouwens niet anders te verwachten is, omdat de mensen zich er nooit rekenschap gegeven hebben dat die termen zouden kunnen bestáán. Voor de meesten is het een vrij verrassende sensatie, wanneer ze zich realiseren dat er in hun vak een aantal woorden en termen, veel meer dan ze dachten, gebruikt worden die daarbuiten niet worden verstaan. Ook dit is weer een typisch gevolg van de funktionele gebondenheid van de vaktaal; binnen de grenzen

van het bedrijf verstaat haar uiteraard iedereen, en daarbuiten wordt ze niet gebruikt. Gelegenheid om te beseffen dat men inderdaad een aantal van het algemeen taalgebruik afwijkende termen gebruikt, is er dus maar weinig. Dit in tegenstelling tot de geheimtalen, die juist de bewuste funktie hebben af te wijken van 't algemeen taalgebruik.

Maar niet alleen voor het onderzoek zèlf lijkt mij deze weg aangewezen. Ook voor het rangschikken en beschrijven van het materiaal lijkt mij de methode van het nauwlettend volgens van de gang van het bedrijf zelf de juiste. Immers: wil ik een woord laten zien in zijn volle betekenisinhoud, dan moet ik het gebruiken in het verband waarin het thuishoort. En zo laat zich, meen ik, de beschrijving van een vaktaal het best vatten in het kader van een beschrijving van het bedrijf zelf.

Met het geven van deze beschrijving en deze inventaris der woordenschat is van een taalsociografie echter slechts de eerste faze voltooid. Een reeks van vragen volgt daarachter. Waar komen de termen, die de vaktaal vormen, vandaan? Hoe oud zijn ze? Hebben de termen, die de vaktaal vormen, over het algemeen een lang leven? Waar hangt dat van af?

Ten tweede: hoe is de verhouding van de vaktaal tot de algemene taal? Hebben woorden, die vroeger algemeen gebruikelijk waren, de neiging zich in de vaktaal te isoleren? En andersom: dringen termen uit de vaktaal wel eens in de algemene taal door? Zo ja: onder welke kondities? Welke is de verhouding tot andere vaktalen?

Tenslotte: zijn er wellicht faktoren van *niet* direkt technische aard, die mee- of tegenwerken om de vaktaal in stand te houden? Zijn er dus in het bewuste bedrijf termen in gebruik, die niet verklaard kunnen worden door een voor dat bedrijf specifieke behoefte aan uitdrukkingsmogelijkheden?

Over deze verschillende vragen zal ik, aan de hand van het hier gegeven materiaal, nog het een en ander hebben op te merken. Hier volgt evenwel allereerst een globaal overzicht van het materiaal zelf. Een overzicht dat in het bestek van dit artikel allerminst volledig kan zijn. Wat hier volgt is dan ook slechts ter karakterisering bedoeld.

Veembedrijf en Veemtaal.

De functie van het moderne veembedrijf is de volgende. Het hoort thuis in de haven; het zorgt voor het in ontvangst nemen,

het opslaan en bewaren, het verzorgen, en tenslotte het afleveren van de aankomende en aan haar zorg toevertrouwde koopmansgoederen. En wat zeer belangrijk is: het geeft voor die goederen aan den eigenaar een ontvangbewijs, een ‘cedul’ of ‘ceel’ af, die aan toonder gesteld is; die dus zonder verdere formaliteiten ter beurze kan worden verhandeld of beleend. Op vertoon van de ceel worden de goederen dan tenslotte tegen kwijting van bewaarloon en gemaakte kosten aan den uiteindelijken eigenaar afgeleverd.

Dat betekent dus, dat het veem alle werkzaamheden verricht, die in het belang van de goederen nodig zijn. Bij aankomst - hetzij in de een of andere verpakking, ‘in fust’, hetzij zònder verpakking of wel ‘in bulk’ gestort in het scheepsruim - moeten de goederen allereerst worden ‘vrijgemaakt’ of ‘ingeklaard’ - d.w.z. de douaneformaliteiten moeten worden vervuld. De documenten die de goederen vergezellen moeten daartoe aan de beambten worden voorgelegd, rechten moeten zo nodig voldaan worden, en het document wordt afgetekend. Het is ‘uitgemaakt’ of ‘doodgemaakt’. Niet met alle goederen gebeurt dit echter; sommige goederen worden niet in- maar slechts dóórgevoerd en hier tijdelijk opgeslagen, zodat inklaren geen zin heeft; ze blijven in entrepôt. Eigenlijk moeten ze daartoe worden opgeslagen in een speciaal daarvoor bestemde ruimte, het entrepôtdok; het veem mag ze evenwel óók in eigen pakhuizen opslaan en fungeert dus als entrepôt. Zulke waren heten ‘opgeslagen in fictief’ (entrepôt).

De waren arriveren in verschillende verpakking. Iedere emballage wordt aangeduid met een kollektief, ‘het fust’ of ‘de fustage’. Dit woord heeft geen meervoud; ik spreek van een partij koffie die ‘slecht fust’, ‘Santos fust’ etc. heeft; maar niet van 30 fusten koffie b..v In dat geval wordt van balen gesproken. Van belang is dus, dat in de veemtaal het woord ‘fust’ zeer bepaald niet betekent ‘vat’.

Vaak komt het voor, dat balen bij aankomst blijken niet ‘gezond’ te zijn, maar tijdens het vervoer in het ongerede geraakt. Een baal die ‘spilt’ of wel lekt, heet een ‘wanne baal’; ze moet gerepareerd, ‘geredderd’ of ‘gezondgemaakt’ worden. Het deel van de inhoud, dat door 't spillen in het ruim is terechtgekomen, wordt zorgvuldig opgeveegd en apart behandeld; het wordt aangeduid met ‘het spil’ of ‘het veegsel’.

Er is verschil tussen een ‘wanne baal’ die als gevolg van

lekkage of anderszins niet het juiste gewicht heeft, en een ‘kati-’ of ‘katjebaal’. Ook deze balen zijn onder het normale gewicht, maar uit de factuur blijkt dat ze reeds bij het afladen een lager gewicht dan het normale hadden. ‘Kati’ is maleis voor 1/100 pikol. De vorm ‘katje’ is wellicht hypercorrect?

Vervolgens een zeer belangrijke bezigheid: het wegen of ‘wikken’ van de goederen. De balen worden ‘in schaal gebracht’ bij partijtjes van 6, 8, 10 tegelijk: een partijtje balen dat tegelijk wordt gewogen wordt aangeduid als ‘wik’. Ondertussen worden de gewogen balen steeds met een nr., het zogenaamde ‘risnummer’, gemerkt of ‘gerist’; die nummers worden tegelijkertijd opgeroepen ten behoeve van de ‘risjongen’, die op de ‘wichtnota’ met het bijhouden waarvan hij is belast, ‘de wicht’ noteren kan. Onder het wegen worden dus voortdurend nummers opgeroepen; bij dat oproepen zijn een zeer groot aantal speciale telwoorden in gebruik, die waarschijnlijk wel het meest interessantste deel van het veem-jargon vormen. Van deze telwoorden verderop nog een aantal voorbeelden. Wat het gerei betreft bij het wegen in gebruik, de weegschaal zelf heet bij het volk ‘basselorum’, een woord dat ik niet verklaren kan. Het 50-KG-gewicht, het grootste dat bij het wegen in gebruik is, wordt als ‘kloek’ aangeduid; het WB, dat het woord ‘kloek’ in deze betekenis kent, geeft als verklaring dat het grote ijzeren gewicht temidden van de andere, veel kleinere, koperen gewichten aan een kloek met kuikens denken doet.

Terstond na het lossen worden de goederen ook ‘bemonsterd’ en ‘getarreerd’ of ‘getard’; d.w.z. het tarra wordt vastgesteld. Op te merken valt, het ww. tarren zowel transitief als intransitief wordt gebruikt; men tart een baal, stelt het tarra vast, maar men zegt ook ‘die baal tart zo- en zoveel’. Het monsteren gebeurt, al naar de aard der waren, door ‘trekken’ of ‘snoepen’, of wel door ‘steken’. Ook wordt vastgesteld, of en hoeveel schade de goederen onder het vervoer geleden hebben, en tevens of deze schade ten laste komt van de verzekeringsmaatschappij. Daartoe is een makelaar aanwezig, die komt ‘raffactionneren’ of wel de schade vaststellen; het volk vindt dat woord wschl. te lang en te moeilijk en spreekt van ‘fakseren’. Hij maakt uit of men te doen heeft met schade te land of ter zee ontstaan, met ‘land-’ of met ‘zeeschade’; tevens of er sprake is van ‘averij grosse’ (schade ontstaan door algemene oorzaken, die over de hele lading wordt omgeslagen) of ‘averij particulier’ (schade die slechts

één bepaald artikel betreft) en ook of de schade ‘raakloopt’, d.w.z. of het percentage een bepaalde hoogte bereikt; beneden dat percentage is de verzekeringsmaatschappij niet tot uitkering verplicht.

Nadat dit alles heeft plaats gehad, worden de waren naar de pakhuizen vervoerd om daar te worden opgeslagen. Bij het ophijsen der goederen zijn een aantal termen te bespreken, die goed laten zien hoe bepaalde technische evoluties in het bedrijf in de vaktaal hun weerslag vinden; de bedoelde termen zijn alleen bij de ouderen in het bedrijf nog bekend, maar niet meer in gebruik. Nog voor enkele tientallen jaren n.l. geschiedde de elevatie niet door middel van mechanische kracht; het goed werd ‘opgelopen’ door een ploeg volk, die daartoe was ingespannen in een soort tuig, genaamd ‘de stokken’ of de ‘oploopspullen’. Een dgl. ploeg volk bestond uit zes man; zo nodig werd ze versterkt met een zevende, de ‘haampiesman’ die ‘in de been’ of ‘in het haampie’ liep. Hoe dit alles precies in zijn werk ging, zou zich slechts aan de hand van een afbeelding laten vertellen. Nog bestaat in het veembedrijf de uitdrukking ‘hij is in 't haampie’ in de betekenis ‘hij is voortdurend druk in de weer’. Vgl. ‘in touw zijn.’

In sommige pakhuizen had men een installatie voor de elevatie genaamd ‘de darm’. Men stelle zich voor een touw, dat om een katrol heenloopt die bovenaan de pakhuisgevel bevestigd is. De ene helft van dat touw hangt aan de buitenkant van het pakhuis omlaag; hieraan worden de goederen bevestigd. De andere helft evenwel bevindt zich in het pakhuis en loopt door alle zolders heen naar beneden. Op iedere zolder nu zijn een of twee mannen opgesteld; zij trekken het touw door gelijktijdige rukken omlaag, en brengen daardoor rond de katrol de goederen aan de buitenzijde van het pand omhoog. Het komt er hierbij natuurlijk opaan dat inderdaad op alle zolders gelijktijdig wordt getrokken; daarom werd de maat aangegeven met eenvoudige arbeidsliederen, waarvan ik tot mijn grote spijt nog slechts enkele losse regels wist te achterhalen, meest met de mededeling erbij ‘'t was nog veel langer’. Zeer gebruikelijk schijnt bij die gelegenheid te zijn geweest het lied van ‘daar was laatst een meisje loos’; dan moet er een lied zijn geweest dat begon:

> ‘En de baas die heb er een goeie zin
> Hoe hee hee hoe vaar ohee
> En schenk er de glasies nog ereis in....’

Dan was er een lied:

> ‘Jonges is er dan geen boter in de balie
> ohee boter in de balie
> ja ja ja hij hangt er alweer aan....’ (de baal nl.).

Geheel tot het verleden te behoren schijnt dit alles nog niet; bij kleinere en primitiever ingerichte bedrijven, die hun panden meer in de binnenstad hebben, schijnen de ‘oploopspullen’ nog tot vandaag in gebruik. Ook uit taalkundig oogpunt kan 't interessant zijn na te gaan, wat er daar nog van de oude terminologie leeft.

Juist bij zulke oude panden in de binnenstad was dikwijls iedere vorm van elevatie onmogelijk; al het goed moest daar op hoofd of schouders opgedragen, ‘gesabberd’ worden. Het woord is bargoens en loopt in het amsterdams plat blijkbaar dooreen met ‘sappelen’, hard en onaangenaam werk verrichten met weinig resultaat. Zie Moormann blz. 289, en vooral Bronnenboek 339, waar ‘sapperen’ voor hard werken, en ‘sappelen’ in de betekenis van ‘talmen’ naast elkaar vermeld worden.

Bij de moderne bedrijven gebruikt men tegenwoordig vrijwel uitsluitend mechanische beweegkracht: de kraan, de electrische lier. ‘Leng’ of ‘sleng’ heet de lus of strop waarin de baal hangt. Het gereedmaken van de ‘hijs’ of de ‘hap’ (de bezending die in één keer tegelijk naar boven gaat) heet ‘slengen’, *niet* ‘lengen’. Op de begane grond wordt nu de ‘leng’ ‘aangepikt’ en boven ‘afgepikt’; de arbeiders op de begane grond geven door bepaalde kreten hun instrukties aan de kraandrijver of wel ‘kraantje’, die, zittend in de ‘kat’, een klein hokje van waaruit hij de kraan bedient, het hijstouw op de juiste hoogte moet brengen. ‘Hieuw up’ betekent ‘haal op’; ‘leggo’ laat vieren. Het werkwoord ‘hieuwen’ voor ‘ophijsen’ (eng. to heave?) is in de haven algemeen in gebruik. Het hijstouw wordt altijd als ‘garen’ of ‘draadje’ betiteld; ‘garen geven’, ‘draadje bij’, ‘een beetje slek’ of ‘slik’, ‘een haartje bij’ of ‘een beetje loos’ zijn alle synoniemen van ‘leggo’. ‘Slek’ is stellig het eng. ‘slack’, loshangend stuk touw. Voor ‘loos’ hoeft niet aan eng. ‘loose’ gedacht te worden; zie WB op ‘loos’.

Vervolgens worden de goederen opgeslagen. Het totaal van de goederen, op een gegeven moment op een bepaalde zolder aanwezig, noemt men ‘opslag’; er is op 't moment veel, weinig opslag. Het opslaan is een techniek op zichzelf; de ruimte moet

enerzijds zo ekonomisch mogelijk benut worden, anderzijds mag de zolder niet worden overbelast. Vóór ze wordt opgeslagen, wordt de partij daarom ‘uitgevloerd’; er wordt een bestek gemaakt van de wijze waarop men haar opslaan zal. Daarbij moet natuurlijk ook rekening gehouden worden met de ‘dracht’ van de zolder, het maximumgewicht dat ze dragen kan. Heel wat termen houden met de technische eisen van het opslaan verband. Soms worden b.v. de balen niet stuk voor stuk loodrecht bovenop een onderliggende gelegd, maar ze krijgen hun plaats ‘in de tier’, n.l. in de uitholling, de geul, die ontstaat waar twee balen van de onderliggende laag tegen elkaar aan liggen. Iedere baal ‘in de tier’ ligt dus over twee van de balen van de onderliggende laag heen. Het woord ‘tier’ houd ik voor eng. ‘tear’, scheur. Op deze wijze opgeslagen balen worden ‘getierd’. Balen die niet plat op de grond gelegd, maar rechtop in het gelid worden gezet, worden ‘soldaatje gezet’. Graan komt vaak ‘in bulk’ aan en moet dan in balen gedaan worden voor het wordt opgeslagen; het wordt ‘opgezakt’. Aan de andere kant wordt graan ook wel eens ‘in bulk’ opgeslagen en wordt het eerst bij aflevering in zakken gedaan; het wordt ‘afgezakt’. Wanneer graan ‘in bulk’ is opgeslagen, moet het nu en dan flink door elkaar gewerkt, ‘verschoten’ worden. (Vgl. de Spaanse Brabander, waar Robbeknol het heeft - regel 1833 - over de ‘verschieters en korendragers’ die in het ‘packhuys’ van Jerolimo aan het werk zijn).

In de oudere pakhuizen rust het dak van de zolder op pilaren, die ‘vinken’ heten; een woord dat ik niet thuis kan brengen. Dit woord heeft een typische betekenisontwikkeling doorgemaakt; van ‘pilaar’ gaat het betekenen ‘ruimte tussen twee pilaren’; een zolder wordt in gedeelten, per vink, verhuurd; in de moderne pakhuizen met hun metalen overkappingen is van pilaren geen sprake meer; maar ook nu heet een deel van een zolder, dat apart verhuurd wordt, nog altijd een ‘vink’.

De taal van het volk.

Een afzonderlijk te behandelen rubriek wordt gevormd door de termen die de veemarbeiders onder elkaar gebruiken. Veel van de hierboven behandelde vakterminologie laat zich nog wol in gedrukte stukken aantreffen; ook in correspondentie zijn deze termen wel gangbaar. Met de typische volkstermen is dat niet het geval. Sterk is hier het bargoense element. Een zekere bekendheid heeft in Amsterdam het typische veemwoord ‘pennetje’

in de betekenis van ‘karweitje’, taak die iemand wordt opgedragen. Naar ik kon vaststellen is dit woord in de amsterdamse volkstaal ook ver buiten de kring van het veembedrijf zeer gangbaar. Daar aan dit woord een heel stukje gildehistorie vastzit zal ik er hier beneden nog op hebben terug te komen.

Voor een groot deel bestaat het werkvolk uit losse arbeiders, die door de ploegbaas, ‘spreeuw’ genoemd, voor één bepaald pennetje ‘bestoken’ worden. Gaat het bewuste karweitje om een of andere reden niet door, dan komt men voor niets en heeft een ‘dagscheer’; een woord dat in Amsterdam in de 19de eeuw nog algemeen in gebruik was (zie WB i.v. dakschaar). Thans is het alleen nog in de vorm ‘dagscheer’ in het veembedrijf in levend gebruik.

Wanneer de dagtaak ten einde is, wordt er ‘genokt’ of ‘afgenokt’. Beide ww. zijn overigens algemeen Amsterdams plat. Voor men naar huis gaat, gaat men evenwel eerst ‘schoven’, zijn loon in ontvangst nemen. Karsten, in zijn boek over het Drechterlands, noemt het ‘schipperstaal’. In het noordhollands bestaat trouwens ook een ww. schoven in de betekenis van ‘tellen’, speciaal van vis.

De losse arbeiders, die geen enkele vaste relatie met het veem hebben, staan bij de vaste werkkrachten niet zeer hoog aangeschreven; ze worden veel met wat minachtende termen, uit het bargoens stammend, aangeduid. Ze heten b.v. een ‘losse gabber’ of ‘sloeber’ (voor beide termen zie meerdere voorbeelden in Moormanns Bronnenboek). Ook spreekt men van een ‘selik’, een woord dat er als bargoens uitziet, maar dat ik in geen van de bestaande werken over bargoens heb kunnen terugvinden.

Bargoense elementen zijn natuurlijk speciaal aan te treffen onder de termen, die iets met fraude of bedrog te maken hebben. Het bedrijf geeft veel aanleiding tot kruimeldieverij; de arbeider eigent zich wat van de inhoud van een baal toe, en verkoopt de buit. Hij ‘maakt een poetje’ of ‘slaat een melik’; poet is algemeen amsterdams bargoens, melik betekent volgens Moormanns Bronnenboek (zie blz. 231 en 358) ‘zak’. Dat komt wel uit; in het veembedrijf zal de buit wel meestal in een zak vervoerd worden. ‘Een hand goed’ en ‘een grissert’ zijn termen die voor zichzelf spreken; ‘een snij’ in dezelfde betekenis is dat eveneens voor ieder die het goed amsterdamse ‘snijen’ kent voor ‘oplichten, afzetten’.

Onder de taal van het volk behoren ook de telwoorden waarop

ik reeds eerder wees. Dit zeer opvallende eigen telwoordensysteem, zoals dat onder de veemarbeiders in gebruik is, is voor zover mij bekend het enige onderdeel van deze vaktaal, dat al eerder het onderwerp van een onderzoek is geweest; het art. van den Heer W. de Jager: 'Iets over Veemarbeiders en hun taal' (Eigen Volk V, 77) behandelt alleen dit onderdeel. Hier vindt men een aanzienlijk materiaal van telwoorden bijeen met, voor zover ik kan nagaan, meest voortreffelijke verklaringen.

Toch bleek het mogelijk De Jagers materiaal niet onaanzienlijk aan te vullen, terwijl ik tevens hier en daar aan een andere verklaring dan de zijne de voorkeur zou willen geven. Ik geef hier thans in hoofdzaak datgene wat De Jager n i e t heeft; belangstellenden verwijs ik verder naar zijn artikel. Alleen nog de volgende opmerking om een denkbeeld te geven van de uitgebreidheid van het systeem: tot nr. 25 toe is voor ieder getal een bijzondere naam, en meestal méér dan een, op te tekenen.

8) aardappel (naar) de vorm, evenals 'krakeling' dat ook gebruikt wordt). 'Aardappel' maakt tegelijk de vorm 'appie' die De Jager optekent, maar niet verklaren kan, begrijpelijk; appie is goed amsterdams voor aardappel.

10) tallie, talje, taljee. De balen worden genummerd in series van 10 stuks; iedere keer dat er een serie vol is, kondigt de talliehouder dat aan door de roep 'tallie'. 'Talje' (hypercorrect?) en 'taljee' maken de indruk van opzettelijke verfraaiingen, zoals die, naar we nog zien zullen, juist bij deze telwoorden te verwachten zijn.

11) Vrijwel altijd wordt gebruikt 'kwak'. Daarnaast evenwel ook 'lelijk', 'twee smerissen', 'twee kolonialen', 'twee mariniers' 'Panhorst en Verbeek'. In al deze termen zit een nabootsing van de vorm van het cijferteken; de twee cijfers 1 deden denken aan twee naast elkaar lopende personen, en de fantasie van de teller interpreteerde die twee personen dan op steeds andere wijze. 'Panhorst en Verbeek' waren in de jaren rond 1900 de beide rechercheurs die met de dienst in haven belast waren, en daarom algemeen bekend.

12) 'de oude koningin Sophie'. Volgens mijn zegslieden stond in het oude amsterdamse Panopticum, een collectie van wassen beelden van bekende persoonlijkheden, een beeld van Willem de Derde's eerste gemalin op dit nummer!

35) 'zeven stuivers - niet gappen daar!' Een souvenir van een stukje 19de-eeuws amsterdam. De tegenwoordige 'eenheidsprijsmagazijnen' hebben nl. een voorganger gehad in de 'zeven-stuivers-

bazar' op de Reguliersbreestraat. De daar toezichthoudende employé's nu is deze roep blijkbaar afgeluisterd.

39) 'Oostmeyer'; ook 'de muur van Oostmeyer'. Het was niet zo heel eenvoudig om het verband tussen deze uitdrukkingen en het nummer 39 te ontraadselen. Ook hier bracht een stukje amsterdamse locale geschiedenis uit de tweede helft van de 19de eeuw weer de oplossing. 'Oostmeyer' was de naam van een in die dagen te Amsterdam zeer bekend 'kleedermagazijn', gevestigd in de Leidsestraat. Deze firma nu had zich een muur van een huis op het Muntplein gehuurd als reclamevlakte. In deze tijd evenwel werd het Muntplein verbreed, en het huis waarop de bewuste reclameschildering zich bevond, zou afgebroken moeten worden. Maar de heer Oostmeyer was blijkbaar een vrij eigenzinnig man; liever dan zijn toestemming tot het afbreken van de muur, waarop zijn reclame zich bevond, te geven, begon hij een proces dat van jaar tot jaar duurde. De bewuste huizen waren ondertussen reeds lang afgebroken; slechts 'de muur van Oostmeyer' stond er nog, bléef voorlopig staan en wekte de ergernis op van menigeen. In de nieuwjaarsnacht van het jaar 1877 nu braken een aantal studenten hem af; een gebeurtenis die in het rustige Amsterdam van die jaren zoveel opzien baarde, dat de herinnering aan deze episode nog niet geheel is verbleekt.
Ziedaar het verhaal van 'De muur van O.' zoals dat oude amsterdammers nog bekend is. Op dit verhaal moest onze uitdrukking nu blijkbaar teruggaan. Evenwel bleef de vraag: 'hoe heeft zich aan deze gebeurtenis nu de getalwaarde van 39 gehecht?'
De oplossing was te vinden in een dossier op het Amsterdamse gemeente-archief aanwezig, aan de fameuze 'muur van O.' gewijd. Hierin bevond zich nl. ook een reclame-biljetje van genoemde firma, versierd met het sterk opvallend straatnummer van de bewuste firma. En dat nummer - dat de firma waarschijnlijk in onbewuste toepassing van de methoden der moderne reclamepsychologie trachtte het publiek in het onderbewustzijn vast te hameren - is in de taal der veemarbeiders blijkbaar op deze wijze met de naam van de bewuste firma verbonden!

44) Miers. Voor 44 zijn een aantal termen in gebruik, die alle iets te maken hebben met het begrip 'dronken' of wel 'katterig'. ('Dronkaard'; 'Maandagmorgen'). Hierbij past goed het noordhollandse 'miersk', dat 'flauw', 'katterig' betekent. (Zie Boekenoogen en Karsten). De relatie met het getal 44 is niet bevredigend te verklaren; onder de veemarbeiders zelf gaat het verhaal van een berucht dronkaard, die het ter gelegenheid van een weddenschap tot 44 borrels zou gebracht hebben. Als verstokt geheelonthouder moet ik mij onbevoegd verklaren

een oordeel uit te spreken over de technische mogelijkheid van een dergelijke prestatie.

77) Met de benen. De twee zevens deden blijkbaar aan een paar benen denken.

't Huis Dentz. De andere term is weer een aardig voorbeeld van de grillige gedachten-associaties, waaraan deze telwoorden vaak hun bestaan verschuldigd zijn. ‘Zeven’ wordt in de veemtaal vaak aangeduid als ‘jood’ (voor de verklaring zie De Jager's genoemd artikel). ‘77’ is dus ‘meerdere joden samen’; nu was de joodse firma Dentz een belangrijk importeur van tabak en als zodanig in 't veembedrijf bekend; op die manier kwam de verbinding tot stand. Zo heet 2 vaak ‘zwaantje’ (naar de vorm) en 22 werd via ‘meerdere zwaantjes’ tot ‘Vondelpark’, de plaats waar de amsterdammer gewoon is zwaantjes aan te treffen! Zou de eerste gebruiker in beide gevallen niet de term gebruikt hebben bij wijze van raadseltje?

96) Hoe je 'm draait. Naar de vorm.

100) Sijbelbeis. Bargoens. ‘Beis’ is gewoon voor ‘huis’. Voor Sijbelbeis zie Moormann, Bronnenboek, 207.

111) Vader, Zoon en Heilige Geest. Drie gezellen v. Rozendaal. Een koterig niesse tussen twee barre sirools.
Alle variaties op het thema: een drietal figuren naast elkaar (zie 11).
Merkwaardig is vooral ‘De drie gezellen van Rozendaal’. Dit is nl. de titel van een oud middeleeuws lied (Zie Fl. v. Duyse, Oude Ned. Lied I, 80). Hij geeft als jongste lezing er een op van 1716; volgens een mededeling van den heer D. Bax kan men het lied de hele 18d eeuw door in liedboekjes aantreffen. Of het lied thans nog leeft weet ik niet; de mensen die de uitdrukking kenden (ook buiten het veembedrijf blijkt ze verstaan te worden in de betekenis ‘drie opvallende figuren naast elkaar’; kijk die daar eens, 't lijken wel de drie gezellen van R.) wisten van het bestaan van een lied in ieder geval niets meer. Blijkbaar is dus de titel van het lied als een laatste spoor, als een onbegrepen klank blijven hangen.
De laatste uitdrukking, onvervalst bargoens, betekent: een klein stumperig meisje tussen twee barre(?) kerels.

202) twee } zakken biet. Voor mij onverstaanbaar.
303) drie } zakken biet. Voor mij onverstaanbaar.
404) vier etc. } zakken biet. Voor mij onverstaanbaar.

Nabeschouwing.

Ziehier dus een, bij-lange-na niet volledig, maar meen ik wèl representatief overzicht van het aanwezige materiaal. Thans nog iets over de vragen die ik hiervoor reeds aanroerde.

Ten eerste de vraag: waar komt de veemtaal vandaan? Wat is de herkomst van de elementen waaruit ze bestaat? De vraag die daar onmiddellijk achter ligt is: wie spreken haar? Uit welk milieu komen de sprekers, wat brengen ze vandaar mee? Met welke sociale groepen komen ze in aanraking - vanwaar nemen ze dus woorden over?

Dat zijn dus alle vragen, die in de sociografie thuishoren. En een sociografie van de amsterdamse arbeidersbevolking - die niet bestaat - zou ons laten zien, hoe het volk, dat werkt in de Amsterdamse haven en de bedrijven die ermee annex zijn, tot pl.m. 1900 geheel was geconcentreerd in enkele wijken van de stad: vooral de oostelijke en westelijke eilanden, terwijl ook de Jordaan een belangrijk contingent leverde. Deze toestand is nog maar zeer gedeeltelijk bewaard; de bevolking van genoemde wijken is in massa uitgezwermd naar Amsterdam-Noord en de Spaarndammerbuurt, in mindere mate ook naar de zg. ‘Staatsliedenbuurt’ en de Indische Buurt. Aan de hand van enkele adreslijsten van arbeiders, bij de N.V. Blaauwhoedenveem-Vriesseveem heb ik deze verspreiding nauwkeurig nagegaan; ik kan hier volstaan met mede te delen, dat van deze arbeiders 74 % in de genoemde wijken woonden; we mogen ze dus beschouwen als de typische woonwijken van de veemarbeiders.

Heeft deze toestand in de veemtaal sporen nagelaten? Mogen we Van Ginneken geloven (Regenboogkleuren, blz. 98, Noot) dan kenmerkt het dialect van genoemde wijken zich door een wat sterker noordhollandse inslag. Inderdaad zijn in de veemtaal van een dgl. inslag duidelijke sporen. Zo het woord ‘miers’ bij de telwoorden; dan b.v. het woord ‘torn’ voor ‘toerbeurt’ bij het werk; ik hield dit woord voor eng. ‘turn’, maar Karsten kent het in ongeveer gelijke betekenis. Een noordh. sk- treft men b.v. aan in het telwoord ‘skup’ (10) dat ongetwijfeld identiek is met bargoens ‘schub’ (dubbeltje). Zie ook hiervóór ‘schoven’ voor ‘loon ontvangen’.

Dat er nogal eens wat engels in de veemtaal wordt aangetroffen, zal van een bedrijf dat zo nauw met de zeevaart is verbonden als het veembedrijf, niet verwonderen. Voorbeelden hiervóór; een

karakteristieke term bij het opslaan gebruikt is nog ‘studdiehouwen’: de balen zò stuwen dat ze stevig op hun plaats blijven; eng. steady is hier duidelijk. Een enkele maleise term is op dezelfde wijze te verklaren.

Dan enkele vragen van historische aard.

Iedere vaktaal zal uit de aard der zaak sterk afhankelijk zijn van de technische evolutie van het bedrijf waarin ze gebruikt wordt. De vaktaal, specifieke uitdrukkingswijze voor een zeer konkrete zaak of handeling, zal - wanneer er althans geen andere faktoren werkzaam zijn waardoor de ontwikkeling doorkruist wordt - verdwijnen wanneer het bijbehorend objekt verdwijnt. En de vaktaal van een bedrijf, dat aan snelle technische evolutie onderhevig is, waar voortdurend nieuwe procédé's de oude methode verdringen, zal vol zijn van termen die snel verouderen en afsterven. Vooral in een tijd als de onze, waarin binnen het bestek van één enkele generatie het gehele productieproces zich volkomen zien revolutionneren, zal dat zéér snel gaan; ouderen zullen zich woorden herinneren, die voor jongeren reeds onbegrijpelijk zijn geworden. In het veembedrijf doet zich dat b.v. voor bij de termen betrekking hebbend op de methoden van elevatie, tot voor kort nog in gebruik (zie hiervoor). Wekunnen gerust aannemen, dat er onder de vaktalen in die bedrijven, waar de werkwijze tengevolge van het doorzetten van het moderne grootbedrijf totaal gewijzigd is, een geduchte opruiming heeft plaatsgevonden; een proces dat zich bij de veemtaal op heterdaad laat betrappen.

Daarbij nemen we evenwel ook waar, dat men zich vergissen zou, wanneer men meende, dat met de modernisering van enig bedrijf automatisch de kans om er oudere termen aan te treffen, volkomen zou zijn verkeken. Ook dàt kan juist de veemtaal bewijzen. Ziehier een typisch modern reuzenbedrijf, bedrijfstechnisch zéér hoog ontwikkeld; en tòch vinden we bij onderzoek een aantal termen van vrij hoge ouderdom. Ik moet weer met een enkel voorbeeld volstaan. Bij het wegen wees ik reeds op de woorden ‘wik’ en ‘wikken’. En hoor nu in Breeroo's ‘Moortje’ Writsert de gang van zaken beschrijven in ‘ons Packhuys’ (rg. 930 vlgg)

> ‘en soo hij eens met kracht het vatten, en wickten
> hoeveel der nogh mocht sijn’.

En tevens is in de oude archiefstukken van het waagdragersveem voortdurend sprake van ‘wik’ en ‘wikgelden’.

Op de ‘verschieters’ in de Brabander wees ik reeds. In de Waagdragerseed van 1738, een stuk gereproduceerd in Dr. M.G. de Boer's studie ‘De N.V. Blaauwhoedenveem’ vinden we het woord ‘ritsen’, voorzien van een volgnr., en tevens het woord ‘fust’ in de thans nog gebruikelijke betekenis. Aan een woord als het zeer gebruikelijke ‘pennetje’, dat ik ook al noemde, zit een heel stukje gilde-historie vast, zoals ook al door Mr. M.G. de Boer in zijn meergenoemde studie is aangetoond. Om even te recapituleren wat daar is te vinden: de ‘pen’ was een lijst met de namen van de deelgenoten aan het veem; volgens deze ‘pen’ werden de werkzaamheden bij toerbeurt verdeeld. Vervolgens verschuift de betekenis: een ‘pen’ gaat betekenen een toegewezen taak, en die betekenis heeft het vandaag nog, met de nuance ‘een onaangenaam karweitje’.

De oorsprong van het woord lijkt me door de verklaring van Dr. de Boer echter niet geheel opgehelderd. Hij beroept zich op een mededeling van Dr. P. Leendertsz., dat het woord in de betekenis ‘toerbeurt’ in het westfriese kinderspel wordt gebruikt. Karsten noch Boekenoogen weten daar evenwel iets van; wel vermelden beiden een uitdrukking ‘het weer is van de pen’ (in de war). Hier zou m i s s c h i e n aan een verband met de betekenis ‘volgorde’ gedacht kunnen worden. Zelf zou ik een andere verklaring willen voorslaan. Allicht heeft men op de lijst van namen der deelgenoten aan het veem de naam van diegene die aan de beurt was, met een pennetje of pinnetje, dat bij die naam werd gestoken, aangegeven. In verband daarmee verdient het de aandacht, dat het volk voor een bepaald karwei aangenomen of ‘bestoken’ wordt. Gebeurde dat ‘besteken’ nu misschien door het steken van een pennetje bij de naam van degeen die aan de beurt was?

Genoeg: naar men ziet kent de veemtaal een aantal termen van vrij hoge ouderdom. Er is hier n.l. een factor in het spel, die juist hier van grote invloed blijkt: we hebben hier te doen met een bedrijf dat, òndanks zijn hoog-ontwikkelde techniek, door een sterke traditie, een sterke continuïteit, aan een vroeger bedrijfsstadium is gebonden. Juist in het veembedrijf heeft zich die continuïteit op een voor een modern grootbedrijf waarschijnlijk wel unieke wijze gehandhaafd; die continuïteit betreft n.l. niet slechts de bedrijfstak, maar ook de organisatievorm van het bedrijf zelf. Uit de onderzoekingen van Dr. M.G. de Boer (Van Waagdragersveem tot Modern Grootbedrijf) is komen vast

te staan, dat de tegenwoordige vemen inderdaad de voortzetting in ononderbroken lijn vormen van de oude gilde-organisaties waarvan ze de naam behouden hebben; de ‘Blauwhoeden en Klapmutsen’ die we kennen uit de Brabander, en de tientallen andere, die in de 17de en 18de eeuw bestaan hebben, en die voor het overgrote deel in de loop van de 19de eeuw zijn opgegaan in de enkele grote bedrijven die carrière maakten. (Toch bestaan er nog altijd een ‘Groen-’ en een ‘Purperhoedenveem’!)

Maakten dus overal elders de gilde-organisaties plaats voor geheel nieuwe lichamen, in het veembedrijf zijn de gilde-organisaties plaats voor geheel nieuwe lichamen, in het veembedrijf zijn de gilde-organisaties geleidelijk vergroeid tot de moderne bedrijven van thans. Maar het vasthouden aan de naam ‘Veem’ bewijst reeds, hoe hier een zeer bijzondere, en ook bewust vastgehouden, continuïteit is gebleven. En zo was het dan ook wel mogelijk, dat oude termen bewaard bleven. Wat wordt bevestigd door het opvallende feit, dat genoemde oudere termen alle betrekking hebben op het kleine onderdeel van het moderne veembedrijf, waartoe zich de bemoeiingen van het oude waagdravgerseem beperkten: het dragen en wegen der koopmansgoederen. De rest van het bedrijf is dus n i e t oud, heeft n i e t een dgl. traditie, en hier zullen dergelijke termen zich dan ook niet voordoen - wat dan ook het geval is. En zo mag men wellicht een algemene regel formuleren waarvan de geldigheid aan het onderzoek van verdere vaktalen zou moeten gecontroleerd worden: bij ieder bedrijf zal men de oudste termen verwachten kunnen bij dàt deel van het bedrijf, dat bedrijfstechnisch het oudste is. Opvallend is trouwens, dat de meest moderne takken van het bedrijf, zoals in het veem b.v. het koelhuisbedrijf, weinig aan speciale nieuwe vaktermen opleveren.

Hiermee heb ik getracht nog enkele gezichtspunten, die mij toeschijnen voor de taalsociografie van een willekeurige vaktaal van belang te zijn, aan te roeren. Er zou over deze dingen nog meer zijn te zeggen: bij deze schematische behandeling, die eer problemen wil stellen dan oplossen, zal ik het hier moeten laten.

H. BOVENKERK.

Spraakkunstige sprongen.

De 8ste September 1937 publiceerden de dagbladen het volgende minder of meer officiële bericht:

'In verband met geruchten omtrent plannen, welke reeds thans zouden bestaan tot het aanbieden van geschenken naar aanleiding van de te verwachten gebeurtenis in het Prinselijk gezin, verzocht men ons, mede te deelen, dat, hoezeer ook ieder blijk van belangstelling en medeleven in dezen zal worden gewaardeerd, het op prijs zal worden gesteld, indien niet opnieuw een beroep wordt gedaan op de burgerij tot het beschikbaar stellen van gelden voor het aanbieden van kostbare geschenken in grooter of kleiner verband. Met groote dankbaarheid terugdenkende aan de vele prachtige en waardevolle geschenken, welke ter gelegenheid van *hun* huwelijk werden aangeboden, *meent het Prinselijk paar*, in navolging van den bereids door H.M. de Koningin kenbaar gemaakten wensch met betrekking tot de herdenking van Haar aanstaande Regeeringsjubileum, het verzoek te moeten doen met betrekking tot bovenvermelde heuglijke gebeurtenis zooveel mogelijk eenzelfde gedragslijn te volgen.'

I. We lieten een paar woorden kursiveren. Terwijl De Standaard, De Avondpost, de Utrechtsche Courant, Ons Noorden genoegen namen met het grammaties niet-overeenstemmende *hun: het Prinselijk paar*, konden andere bladen die inkongruentie tussen het enkelvoudige naamwoord en het meervoudig voornaamwoord niet van hun spraakkunstigend hart verkrijgen. De N.R.C. wist zich daarbij uit de impasse te redden, door het prinselik paar weg te werken: '*meenen H.K.H. en haar gemaal*'. De Maasbode daarentegen liet het prinselik paar ongemoeid, en verving het meervoudige possessivum door de enkelvoudige pendant: 'geschenken, welke ter gelegenheid van *zijn* huwelijk werden aangeboden'. Het Centrum wist de numerus-moeilikheid te ontwijken, door eenvoudig van '*het* huwelijk' te spreken.

Welke redaktie 'het beste' deed, door in die tekst waarvan de 'stijl' de officiële echtheid waarborgt, die ene 'grammatiese' verandering aan te brengen, is een vraag die we hier gevoeglik onbeantwoord kunnen laten. Liever halen we nog enkele voorbeelden uit De Maasbode aan, waardoor moge blijken dat het

prinselik paar ook in niet-officiële stukken tot spraakkunstige botsingen leidde:

'Het Vorstelijk Paar beantwoordde met een vriendelijk knikken den *hun* gebrachten afscheidsgroet' (6 XII '36)[1]. 'Zonder verdere incidenten wandelde het Prinselijk Paar naar den slaapwagen, waarin *voor hen* gereserveerd was' (29 I '37). 'Moge de zegen, aan het jonge prinselijk h u i s g e z i n beloofd *hun* rijpheid voor de taak die *hen* wacht, tot volle wasdom doen ontwikkelen' (16 VI '37). 'Het Prinselijk paar begaf zich hierna nog even op het bordes en begroette de honderden belangstellenden, die voor het paleis stonden geschaard en *hen* toejuichten en toezongen' (22 IX '36). Een lofredenaar gewaagde van 'de menschelijke, schoone accenten, die in ons B r u i d s p a a r , zoo stralend aanwezig waren, om vandaar ineens naar de toppen te klimmen van het grootsche en het groote dat wij *van hen* in de toekomst mogen verwachten' (29 I '37).

Wie zich zou aangorden om de meervoudige voornaamwoorden *hen* en *hun*, in het enkelvoudige kongruerende *het*, eventueel hier of daar in *hem* te veranderen, zou allerwaarschijnlikst na die verbetering vreemd opkijken. Wel kan men *hun* in de eerste zin 'best' schrappen; wat met een kleine redaktiewijziging ook mogelik is bij *voor hen* van het tweede voorbeeld. In de laatste aanhaling is - buiten bezwaar van 's lands grammatika - *van hen* wel weg te werken, door het in 'er.... van' om te zetten. Toch willen wij geenszins, door op de mogelikheid van 'emendaties' te wijzen, deze of andere tekstwijzigingen aanbevelen. Wij wilden alleen doen opmerken, dat spontane inkongruerende voornaamwoorden achteraf wel eens met een kleine moeite zijn op te ruimen - zoals enkele grammatizerende bladen dat trouwens deden in het officieuze stuk, waarvan ze de onmogelike stijl gaarne intakt op de koop toe namen.

De N.R.C. vond wel de aardigste oplossing, door het prinselik paar gewoonweg in 'H.K.H. en haar gemaal' te pluralizeren, en daarmee nog te verdeftigen ook; terwijl Het Centrum er met zijn 'het' ongetwijfeld een ongedwongener draai aan gaf dan De Maasbode, die de grammatiese handen altans toèn door het enkelvoudige 'zijn' in onschuld wist te wassen. Of wilde het blad door die 'verbetering' in het halfambtelike dokument, andersmans handen spraakkunstig zuiveren? Maar dan werd

1) Verwijzingen van dit type doelen steeds op De Maasbode.

een en ander toch achterwege gelaten in de mededeling van de Regeringspersdienst, waarin H.M. de Koningin in verband met de huweliksreis van de Prins en de Prinses verzocht, ‘eventueel reeds vertrokken verslaggevers en fotografen alsnog te willen terugroepen, teneinde *het jonge Paar* ongestoord van *hun* welverdiende en zeker door een ieder van harte gegunde rust, te laten genieten’ (12 I '37).

De straks gegeven voorbeelden mogen onderling in biezonderheden verschillen, ze komen toch hierin overeen, dat een enkelvoudig nomen nog in dezelfde zin een meervoudspronomen ‘ten gevolge’ had. Het verbum of gebeurwoord behield steeds zijn enkelvoudige vorm, en het was alleen maar een merkwaardige lapsus, toen de laatstgenoemde courant de volgende zin meervoudig afsloot: ‘Iedereen weet, dat de P r i n s e s e n d e P r i n s op den heuglijken dag der verloving op het bijzonder fraaie buitenverblijf ‘Sperwershof’ van jhr. mr. W.F. Röell, kamerheer i.b.d. van H.M. de Koningin, v e r b l e v e n en vanhier h u n blijden intocht in Den Haag b e g o n n e n, doch weinigen weten, dat *het Prinselijk paar* reeds des Zaterdags tevoren h u n intrek op Sperwershof *hadden* genomen’ (18 IX '36).

Het behoeft geen betoog, dat de meervoudige vormen ‘verbleven, begonnen’ mede debet kunnen zijn aan het latere ‘hadden’; zeker zou ‘*zijn* intrek’ de kansen van een meervoudig verbum het nulpunt hebben doen naderen. Maar al is dit ‘grammaties’ geval taalpsychologies interessant, daarom verdient die ontsporende konstruktie nog geen aanbeveling! Wie dit voorbeeld wil verbeteren, kan niet volstaan met het laatste gebeurwoord (‘hadden’) te verenkelvoudigen: ‘dat het Prinselijk paar reeds des Zaterdags tevoren h u n intrek op Sperwershof *had* genomen’; ‘hun’ zou zich tussen de twee enkelvouden: ‘paar’ en ‘had’, minder goed op z'n plaats voelen. Alleen zij dadelik en gaarne toegegeven, dat het hier en elders telkens imponderabilia betreft, waar spraakkunsten gemeenlik geen rekening mee houden: de regels zouden er maar ‘onnodig’ mee ‘bezwaard’ worden. Met dat al kan het nuttiger en leerzamer zijn de taalfeiten van alle dag rustig te beschouwen, dan zich op ‘taal’-regels van jaren her blind te staren.

II. Nu zou het een klein kunstje zijn een reeks voorbeelden te geven van kollektieve enkelvouden met meervoudige p r o n o m i n a : ‘Toen een *familie* in de Akkerstraat te Groningen.... 's avonds thuis kwam, bleek dat tijdens *hun* afwezigheid onge-

wenscht bezoek in *hun* woning was geweest' (3 I '38). De politie maakte een eind 'aan de zwendel-practijken van deze *firma*, door *hun* bij voortzetting der zaken een strafvervolging in het vooruitzicht te stellen' (2 X '37). 'Tegen deze autoriteit der katholieke *geestelijkheid*, die direct het wezen van *hun* priesterschap raakt, loopt de moderne wereld storm!' (De Dijk IV 207). 'Hij had zich geërgerd aan zijn *reisgezelschap*, onthield zich van *hun* conversatie en zocht verstrooiing in het dichten' (Huizinga, Erasmus[3] 65). Enz. enz. Maar we zullen dit keer liever onze aandacht schenken aan niet-kongruerende g e b e u r w o o r d e n . Het woord *paar* is wel biezonder geschikt om ons ineens midden in het onderwerp te verplaatsen, al lopen 'een paar' en 'het paar' semanties wel eens ver uiteen.

Wanneer de een zegt: 'er *stond een paar* schoenen op de gang', en een ander bij een andere gelegenheid: 'er *stonden een paar* schoenen op de gang', dan zullen die twee mededelingen waarschijnlik niet hetzelfde te kennen geven. In de verbinding met 'stond' domineert het enkelvoudige vanwege het kollektieve eenheidsbegrip van 'paar'. Hierbij is het meervoudige 'schoenen' weliswaar een 'onmisbare' aanvulling - het konden immers ook laarzen, klompen, pantoffels zijn - maar de eenheidsvoorstelling van het onafscheidelike, bijeenhorende 'stel' blijft overheersen. In een zin als: '*een paar* verkleumde musschen *zat* stil in den boom voor 't huis' (Ina Boudier-Bakker, Het beloofde land[3] 134), 'moet' sprake zijn van een mannetje met zijn wijfje. Daarentegen is de grammatiese funktie van 'een paar' in de meervoudszin van straks zò attributief-ondergeschikt geworden, dat het semanties op één lijn kwam te staan met 'enige, enkele', of een soortgelijk 'onbepaald telwoord' - gelijk grammatici zulke pronominalen wel noemen. Ik zou hier terloops op het mnl. *vele* kunnen wijzen. Terwijl dit 'substantief' in een zin als: 'Hier af *kwam vele* d e r n i d e c h e d e n ' nog kongrueert, maar dat ondanks de volgende genitief niet meer doet in: 'Daer *waren* h o g h e r l i e d e *vele*', werd dit woord later zuiver adjektivies: 'Daer stonden *vele* r e c h t e b o m e '. Van 'een paar' kan men dit laatste niet zeggen, al 'staat' het daarop volgende nomen niet meer in de genitief, en al kongrueert het gebeurwoord steeds met het bijbehorende pluraliese naamwoord:

'Ja, papa, *een paar* v r i e n d e n *wilden* een beetje toeren' (27 IX '36). '*Een paar* b r o e d e r s *waren* al bezig de versieringen aan te brengen en *riepen* hem vroolijk een groet toe' (21 I '37). -

‘Getuigen van de ramp *waren een paar* m e n s c h e n , die in de nabijheid aan het werk waren’ (21 VII '35). - Helaas *zijn er een paar* onder ons, die haar ‘eigenaardigheden’ hebben (8 XI '36). ‘*Een paar liepen* op en neer’ (Aug. de Wit, De godin die wacht 11).

In de laatste twee voorbeelden ontbreekt het ‘onmisbare’ meervoudige nomen; echter meer in schijn dan in werkelikheid. Etymologies is *er* van de voorlaatste zin een oude genitief (= ohd. os. *iro*, enz.) = ‘van hen, er-van’. Deze genitief hing eens grammaties af van ‘paar’, juist als bij ‘vele’ de meervoudige naamwoorden eenmaal genitivies verbonden waren. Voor het hedendaagse taalgevoel is het genitiviese *er* niet meer scherp gescheiden van het bijwoordelike *er* = ‘daar’. Maar al weet iemand soms geen grammatiese raad met die *er*'s, hij verstaat toch evengoed: ‘*er* is nog maar één paar over’ tegenover: ‘*er zijn er* nog maar een paar over’. - En of ‘er’ er staat of niet, steeds blijkt uit de samenhang, over wie of wat het gaat: ‘*Een paar aten er* met open monden, en de trijteraars (sic) spraken er van, vinnig’ (L. van Deyssel, Verz. Opst. V 167). Men moge dan variëren: ‘een paar jongens deden niet meer, een paar deden er niet mee, een paar deden niet mee, een paar van hen deden niet mee’, het gebeurwoord is steeds pluralies.

‘*Tal van*’ vertoont minder afwisseling, want onverschillig of het verbum voorafgaat dan wel volgt, de konstruktie is altijd meervoudig: ‘Te Jerusalem h e b b e n zich weer *tal van* incidenten voorgedaan’ (24 IV '36). ‘Bij de gevechten moeten twee majoors gedood zijn, terwijl *tal van* andere personen *zouden* gewond zijn’ (8 VIII '36).

III. Bij ‘aantal, tweetal enz.’ is dat anders. Dit type van ‘tel’-woorden w o r d e n nu eens met een enkelvoudig, dan weer met een meervoudig gebeurwoord verbonden. En al ligt het enkelvoud schijnbaar meer voor de hand, wanneer het verbum (onmiddellik) aan ‘aantal, tweetal’ voorafgaat - in welke syntaktiese volgorde het pas later komende meervoudige nomen niet zò sterk zal inwerken, als wanneer het gebeurwoord op het meervoud volgt - blijkens de talloze voorbeelden bezigt men beide numeri evengoed vóór als na onderwerpen van het type ‘een aantal (tiental) personen’:

1. ‘Als besluit *voerde een aantal* Hongaarsche verkenners, gekleed in paradedracht.... een fraaien dans *uit*’ (5 VIII '37). ‘Daarna *demonstreerden een aantal* welpen gedeelten van hun

spel van jonge wolven' (ald.). '*Een aantal* p l a n n e n *ligt* al in teekening gereed en *zal* spoedig worden uitgevoerd' (17 X '36). 'Het verluidt, dat *een aantal* s o l d a t e n geld *eischten* van de missie te Tsjeng Ting' (26 XI '37). Het maakt bij dat alles geen verschil, of 'aantal' al dan niet door een adjektief bepaald is: 'Nu *is* er ten minste *een groot aantal* staten, die een soortgelijke rechtsschennis w i l l e n voorkomen' (27 X '35). 'Op dit moment *waren* op het vliegveld Tjililitan *een groot aantal* a u t o r i t e i t e n verzameld' (22 II '38). '*Een groot aantal* autoriteiten *gaf* door hun aanwezigheid blijk van h u n belangstelling' (1 X '35). '*Een groot aantal* m e n s c h e n *werden* gewond' (7 IV '37).

Reeds voor vele jaren merkte het *Wdb. der Ned. Taal* op (I 386 v.): 'Wanneer *aantal* a l s e e n c o l l e c t i e v e e e n h e i d genomen wordt, gelijk altijd plaats heeft, wanneer het vergezeld is van het lidw. van bepaaldheid, of van een aanw. voornw. (*het, dit, dat aantal*), en v e e l a l ook bij het lidw. van eenheid (*een aantal*), dan beheerscht het het ww., hetwelk dus in het e n k e l v . staat'. - 'Vergezeld van het lidw. van eenheid echter kan *aantal* ook werden aangemerkt a l s e e n e b e p a l i n g van het volgende of verzwegene znw., dat altijd een mv. is; dit laatste wordt dan het hoofdwoord en neemt het ww. in het meervoudig getal bij zich. Dit gebruik van het m e e r v o u d verdient vooral dan de v o o r k e u r , wanneer men bij de werking, door het ww. uitgedrukt, niet aan al de bedoelde personen of zaken gezamenlijk als eene eenheid beschouwd, maar a a n e l k i n 't b i j z o n d e r te denken heeft.'

Wat de eerste opmerking betreft, bij '*het* aantal' komt werkelik geregeld een enkelvoudig werkwoord. Uitzonderingen hierop zijn zeldzaamheden: 'Hij verwachtte echter, dat *het grootste aantal* bezoekers uit het Reich *zouden* komen en wel in zulken getale, dat de depressie waaronder de Weensche hotels lijden, zou worden opgeheven' (6 IV '38). 'Wel *stapelen het aantal* gevallen, waarin een redelijk betoog moet wijken voor beroep op intuïtie en aanvoeling, zich meer en meer op..' (A.J.M. Cornelissen, Democratie Einde of Opgang? 63).

Wat de tweede opmerking aangaat over de voorkeur van het meervoud: dit verschil moge al in eerste begin tot het afwisselend gebruik van enkelvoud: meervoud hebben geleid, de hedendaagse schrijfpraktijk in boek en blad is daar geenszins mee in overeenstemming. Alleen spreekt het vanzelf, dat menig voorbeeld - eventueel achteraf - door grammatiese bezinning ('aantal'

is enkelvoud!) in het ‘goede’, subsidiair ‘verkeerde’ spoor werd gebracht. In alle geval liggen de voorbeelden voor het grijpen, waarbij het enkelvoudige gebeurwoord ‘even goed’ in het meervoud kon staan: ‘Naar wordt vernomen, *is* in het Rijnland gedurende de laatste week *een aantal* pastoors ‘wegens overtreding van de kanselparagraaf’ gearresteerd’ (31 III '36). ‘Nu *kwam een aantal* rijtuigen, die aan den Koninklijken stoet voorafgingen. In het eerste rijtuig was de eerste-kamerheer-ceremoniemeester jhr. A. Sickinghe, gezeten, vervolgens kwamen twee rijtuigen, waarin acht kamerheeren gezeten waren.... In het derde rijtuig hadden plaats genomen.... [enz.]. In het zevende rijtuig bevond zich de grootmeester, J.R.F. graaf du Monceau’ (21 IX '37). Enz. enz. Wie nauwkeurig toeziet, zal opmerken dat het al of niet distributieve karakter van de bedoelde personen of zaken, toch niet overal de beslissende faktor kan geweest zijn.... bij de ‘definitieve’ tekstredaktie.

2. Wat van ‘aantal’ geldt, geldt mutatis mutandis ook van het type ‘tweetal’. Ook hier heeft ongetwijfeld spraakkunstige bezinning er zoveel toe bijgedragen, dat er aan de varianten geen grammaties touw is vast te knopen. We geven slechts enkele voorbeelden ter typering van de vier mogelikheden (enkelvoud: meervoud, voor of na het nomen):

a. ‘Buiten *wachtte een viertal* auto's’ (5 I '37). ‘Als gewonden *fungeerde een* 50-*tal* werkloozen, die zich nogal gemoedelijk in hun lot schikten’ (27 V '34). ‘In de benedenzaal *bevond* zich *een vijftiental* personen, dat de filmvoorstelling wilde bijwonen’ (Centr. 31 VII '37). - *b*. ‘In de Oostzee *moeten* thans een 40-*tal* onderzeeërs van de roode vloot aanwezig zijn’ (22 VIII '36). - *c*. ‘Slechts een *vierhonderdtal* genoodigden *werd* hier toegelaten’ (9 X '36). ‘Tenslotte kwam het zelfs zoover, dat *een vijftigtal* gedeputeerden met elkaar handgemeen *werd*’ (14 XI '36: kollektief of distributief!?). - *d. ‘Een tiental* andere dames *noodigden* hem, beminnelijk glimlachend uit, om binnen te komen’ (13 XII '32). ‘*Een zestal* soldaten *brengen* een berrie aan overdekt met een rooden deken’ (18 V '34: distributief?).

Evenals bij ‘*het* aantal’ is ook bij ‘*het* tweetal’ de konstruktie vanwege het kollektieve eenheidsidee enkelvoudig: ‘*Het tweetal* nieuwe gasten *fluistert* elkander hun bevindingen toe’ (19 V '37). ‘*Het tweetal* Nederlanders, dat het vorig jaar per kano de reis naar Java begon, *is* onlangs te Calcutta in Engelsch-Indië gearriveerd, waar zij in uitstekenden welstand aankwa-

m e n ' (19 X '36). - Het meervoud is een alleruitzonderlikste uitzondering: 'Al is het nu niet mogelijk dat *dit zevental* alle nieuwere denkbeelden die onder hun vakgenooten omgaan, *konden* vertegenwoordigen.... zoo is het toch zeker dat in h u n gezamenlijke voordrachten....' (A. Verwey, Proza X 27).

IV. Voor zover mijn gegevens het uitwijzen, worden '*een* boel' en '*een* heleboel' in verbindingen met een m e e r v o u d i g naamwoord, juist als 'tal van' uitsluitend met een pluralies gebeurwoord verbonden. (*De* boel, *de* hele boel is wat anders!). Daar 'boel' in veel gevallen enigermate geringschattend klinkt, is het gebruik van dit woord in 'deftige' teksten vrij beperkt. Het doet wederom helemaal niets ter zake of het verbum volgt dan wel voorafgaat: 'Er *waren een boel* leuke dingen' (De Dijk III 10). 'Er *zijn een heeleboel* zeer goede dingen die toch groote nadeelen hebben' (13 XII '36). Wij 'vergeten, dat er *een heeleboel* interessante dingen *zijn*, die niet gepubliceerd mogen worden' (13 XII '36).

Het *Wdb. der Ned. Taal* (III I 59 v.) wijst wel op het betekenisverloop van boel = verwarde menigte tot 'veel' zonder pejoratieve bijsmaak - welke overgang ook 'bij *hoop, massa, vracht*'. plaats vindt - maar evenmin als bij 'een paar' (XII 43 v.v.) spreekt het daarbij van het meervoudig gebeurwoord: 'De zelfstandigheid wordt genoemd in een znw., dat aanvankelijk als genitiefbepaling, thans als bijstelling wordt opgevat'.... alleen wordt die 'bijstelling' het syntakties dominerende woord. Wanneer dat bijgestelde naamwoord een enkelvoud is blijft het verbum enkelvoudig; is de toevoeging echter een meervoud, dan neemt het gebeurwoord de meervoudsvorm aan: 'Er *was* nog *een boel werk* te doen. Er *was een boel volk* op de been', tegenover: 'Er *waren* nog *een boel werkjes* te doen. Er *waren een boel mensen* op de been.' Maar ook: '*Er is* nog een boel van voorhanden' naast: '*Er zijn er* nog een boel van voorhanden'.

Naast de voorafgaande woorden kan en moet men er nog een reeks andere noemen, waarbij het verbum eveneens min of meer pluralizeringsneigingen vertoont. De meeste voorbeelden van een meervoudig gebeurwoord noteerde ik bij 'deel, merendeel, (meestendeel)'. Het *Wdb. der Ndl. Taal* vond echter noch in deel III II 2329 v.v., noch in deel IX 405 en 419 enige aanleiding om deze in-kongruentie te vermelden. Andere woorden waarbij pluralizering zeer in trek is, zijn 'groep, massa, reeks, schare, soort'. Laat me met een enkel voorbeeld volstaan:

‘*Een deel* van de jongens *scheepten zich* reeds dadelijk op de gemeenteponten *in*, die.... *Het* ander *deel sloot zich* in colonne aaneen en trok door de straten van de binnenstad’ (10 VIII '37). ‘Als *een groot deel* der menschen zelfs niet meer *denken* aan Gods bestaan.... hoe willen wij dan onze beschaving redden’ (26 I '37). Intussen verdient het de aandacht dat ‘*het* merendeel’ evengoed pluralies als singularies wordt gekonstrueerd: ‘*Het meerendeel* van de Afrikaansche gebieden, welke op het oogenblik door Europeesche mogendheden bestuurd worden, *werden* aldus beheerd vóór ze volkomen onderworpen waren’ (13 V '38). ‘De Italianen trokken dan ook gemakkelijk de stad binnen, nadat bovendien *het meerendeel* der Abessyniërs den avond te voren hun stellingen reeds *hadden* verlaten’ (9 XI '35). ‘*’t meestendeel zitten* onder malkaar te klappen’ (H. Verriest, Twintig Vlaamsche Koppen I 158). Gevallen waarin het verbum met het meervoudige p r e d i k a a t s n o m e n overeenstemt, behoren vanzelf in een andere afdeling van de spraakkunst: ‘*Het meerendeel* van deze professionals zijn gezeten en gezette dames, die jaren geleden voor 'n weekje naar Capri kwamen’ (18 IX '36). ‘*Het meerendeel* der menschen zijn v e r m i n k t e n ’ (G. Papini, Sint Augustinus 224). ‘Want *een groot deel* van onze gasten w a r e n a a n h a n g e r s van de Esery-partij’ (Alja Rachmanowa, Liefde, Tscheka en Dood 313). - ‘Zolang *het merendeel* van de christenen het grote doel niet *ziet* in de opbouw van de eigen persoonlijkheid....’ (Herstel 23 IX '37). Hij ‘voegde hieraan toe, dat *het meerendeel* der ‘Mongoolsche bannieren’ in Soei Joean zich plechtig verbonden *heeft*, de centrale regeering te steunen’ (11 XII '37).

We gaan niet telkens na, of de tegenstelling ‘distributief: kollektief’ wel konsekwent de beslissing bracht tussen ‘meervoud: enkelvoud’; en hebben er al evenmin steeds op gewezen, dat ook nog andere faktoren in het spel kunnen zijn, zoals bijv. de lange meervoudige tussenzin (‘welke op het oogenblik....’) in het eerste voorbeeld van ‘het merendeel’. In de meeste gevallen zouden we toch niet verder komen dan tot een mogelikheid of een waarschijnlikheid. We moeten intussen nog enkele voorbeelden geven van ‘groep, massa, reeks, schare, soort’, waarbij de lezer zelf wel op eventuele wisseling van ‘de: een’ let; en hoe de meervouden met die woorden verbonden zijn: als genitief (‘het merendeel der mensen’), als *van*-omschrijving (‘het merendeel van de afrikaanse gebieden’), of als ‘appositie’ (‘een massa druppels’):

‘Er *treden* om Jen Jacques *een ontzaglijke groep* kampers in den modernen tijd’ (Is. Querido, Studiën^{2} 59). ‘*De groep* toenmaals jeugdige schrijvers, die omstreeks 1885 b e g o n n e n zich in het tijdschrift De Nieuwe Gids te uiten, *beschikten* over een voortreffelijk letterkundig oordeel’ (L.v. Deyssel X 21). ‘*Het groepje* kennissen en familieleden op de stoep van het gemeentehuis staande, *traden* iets dichterbij om alles goed te verstaan’ (De Lach 27 XII '35). - ‘en *vielen* er nog *een massa* druppels in de schuinte af’ (L.v. Deyssel VIII 181). ‘Daarbij heeft hij waargenomen, dat *de massa* hersenen *toenemen*’ (Centr. 6 VI '37). - ‘Het lijk wordt naar de zaal der stortbaden gedragen waar *een reeks* kisten op rij *staan* opgesteld’ (18 V '34). ‘*Een reeks* maatregelen van staat en partij *zijn*.... alleen erop gericht....’ (6 XII '37). - ‘*Een talrijke schare* geloovigen en belangstellenden *woonden* de plechtige Hoogmis *bij*’ (28 IX '37). ‘.... en naar binnen *schrijden*, met fakkels en lantarens, *een schaar* monniken, voor zich uit drijvend een jonge ordesman’ (K. Meekel, Bonte Schetsen 122). - ‘*Dit soort* lieden *gaan* met alle mogelike mensen om’ (ald. 49). ‘Er zijn inderdaad menschen met zeer rustige, zeer kalme naturen, op wie *dit soort* zaken geen indruk *maken*, maar zij zijn zeldzaam’ (7 VIII '34). ‘Aan den binnenkant van die ruiten *waren een soort* witte jaloeziën naar beneden gelaten’ (L.v. Deyssel VIII 198).

V. Na deze algemene en zeer ‘gewilde’ woorden, waarbij kollektiviteit: distribuering (individualizering) hun ‘grammatiese’ rol spelen, zou ik nog een reeks min of meer geïsoleerde gevallen kunnen aanwijzen; ook wel gevallen waarbij de niet-overeenstemming ‘vreemd’ aandoet. Wat dit laatste betreft denk ik bijv. aan zinnen als: ‘Maison Ipa maakt haar Geachte Cliëntèle bekend, dat *de Directie* voor enkele weken naar Brussel, Parijs en Londen *zijn vertrokken*, voor het bezichtigen der nieuwste modellen bontmantels, en tevens om haar collectie bont te vernieuwen’ (Utr. Cour. 17 I '36). ‘*De* lieve *familie*, d i e m e t h u n vijven twaalf kamers b e w o o n d e n, *vonden* het echter niet noodig ons onderdak aan te bieden’ (Rachmanowa o.c. 347). ‘De strijd, die echter aangeboden wordt, zal nog zwaarder zijn, omdat nu *de bloem* van de afdeelingen e l k a a r *bestrijden*’ (Maandagm. 19 IV '38). Dit laatste voorbeeld is intussen minder opvallend dan de vorige. Daarentegen zou bij ‘legio’ het enkelvoud niet ‘staan’: ‘Bovendien *zijn* er nog *legio* bloemenventers, die op driewielige fietsen door de buitenwijken rijden....’ (27 III

'38). ‘Tenslotte *zijn er* nog *legio*, die zich noch van het een noch van het ander iets aantrekken’ (Huddleston Slater, Jan ik wil[4] 306). Het *Wdb. der Ndl. Taal* (VIII I 1454) vermeldt reeds: ‘Eén gebrek kan nog in een jong Mensch vallen, maar *zo een legio maaken* de arme sloof veel misdadiger, *Leev*. 6, 133’, zonder evenwel op die pluralis te wijzen.

Daar het mijn voornemen is in een algemenere studie over ‘bijgedachte en botsingen in taal’ ook op deze gevallen terug te komen, zal ik hier niet al de kollektieven opsommen, waarbij het meervoud het wel ooit van het enkelvoud won. Ik moge mij tot besluit van dit artikel tot enkele voorbeelden beperken, die elk krities lezer van bladen en boeken zonder moeite met andere zal kunnen aanvullen, en ‘beoordelen’:

‘Er *stonden een heele bende* menschen, tramconducteurs en politie-agenten om heen, en geen mensch kon het beestje een duim van z'n plaats krijgen’ (27 V '34). ‘Drie weken.... van zwemmen en tennissen en wandelen in de duinen en alle pleziertjes, die *een clubje* jongelui op een badplaats maar *kunnen* hebben’ (28 III '36). ‘Op den vloer *lagen een hoop* vodden, en daar bovenop in half-liggende, half-gekromde houding het ontzielde lichaam van een man’ (11 II '36). Echter ‘*zijn de overgroote meerderheid* der onderzoekers toch wel tot de overtuiging gekomen, dat....’ (A.J.P. v.d. Broek, Ontwikk. v.d. mensch 134). ‘*Een zeer talrijke menigte* menschen, die op bijna 2000 personen geschat kan worden, *waren* op het station aanwezig om blijk van deelneming te geven’ (23 VII '35). ‘*De rest zijn* allemaal in de hemel’ (Gilcraft, Welpen 26). ‘Achter van het huis af *lopen* nog *een rij* kamers aan een gang, die aan een kant geheel open is’ (Herstel 16 XII '37). ‘en aldoor onder het weven *hamerden* in haar hoofd *dezelfde rits* woorden, die....’ (A. den Doolaard, Oriënt Expres 138). ‘Hij heeft een mooi buiten in het Hurongebergte....en daar *werden* hem *de stapel* telegrammen gebracht’ (Utr. Cour. 6 VIII '35). ‘Er *waren* naar aanleiding van de oproeping van sollicitanten.... *een stroom* van sollicitaties binnengekomen’ (6 III '34). ‘*Een stuk of wat* van hun *droegen* schilden aan hun linker arm’ (L. v. Deyssel VIII 14). Enz. enz.

Dat ook bij getallen, breuken en dgl. singularis en pluralis wisselen is bekend: ‘Tot dusver *is* al *een millioen* vierkante meter stof gebruikt voor de versiering der stad’ (1 V '38). ‘*anderhalf uur zijn* verstreken en zij ligt zoo rustig’ (Centr. 8 IX '37). ‘Nu *is 165.000* gesteunde werklozen geen k l e i n i g h e i d ’ (Herstel

12 V '38). ‘Ik heb.... steeds de indruk gehad, dat *driekwart* van de reizigers *kwamen* met bijbedoelingen’ (A. Kuyle, Het land v. de dorst 82). ‘Ook kleinere ondernemingen kunnen gecollectiviseerd worden, als *drie vierden* van het aantal aldaar te werk gestelde arbeiders hiertoe *besluit*’ (28 X '36). ‘Minstens *vijftig procent* van de Britsche firma's.... *hebben* roedeloopers in dienst’ (11 III '34). ‘*De veertig procent* vrouwen, die overblijft, *is* werkzaam in de z.g. vrije beroepen’ (24 XI '35). Enz. enz. Er is bij dat alles afwisseling genoeg, al bekommeren de meeste grammatika's zich meestal weinig om zulke taal-‘werke likheden’. Maar gelukkig ook??

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Een Amsterdamse scheldroep uit de 15de eeuw.

In het jaar 1484 willekeurden en geboden schout, schepenen en raad van Amsterdam, ‘dat die ouders daertoe sien sullen, ende dat alsoe benemen, dat hoere kinderen voirtan gheen vergaderinge tegens malcanderen maken en sullen, omme tegens malcanderen mit steenen te warpen ende te vechten, roepende “*boye, boye, egellentier*” ofte anders, als sy gewoenlick siin te doene....’[1)]

Wat betekent deze scheldroep?

Naar de vorm is *boye* de zwakke vorm van het adjectief *boy*. Aan *boye* uit *bode*, met overgang van intervokalische *d* tot *j,* behoeft men niet te denken. Volgens Van Haeringen, Ts 46, 257 v.v., komen dergelijke vormen in de Amsterdamse volkstaal van de 17de eeuw zelfs nog niet voor.

De vorm *boy* komt volgens het mnl. wb. slechts in bepaalde uitdrukkingen voor: 1 *het heeft mi boy* ‘ik heb het land, ben verdrietig, ontstemd’; 2 *hem boy maken* ‘zich ergeren, zich boos maken’. Het woord *boye* kan dus betekenen ‘die het land heeft, die zich ergert, die zich boos maakt.’

De oorsprong van het woord *boy* is volgens het mnl. wb. niet met zekerheid bekend. Er wordt verwezen naar De Vries, Gloss. op de Lekenspiegel, die aan samenhang met *beu* denkt. Bij Kiliaen vindt men het woord *beu* echter als *bo*. Kan dit *boy* ook de locale

1) Rechtsbronnen der stad Amsterdam, O.V.R., 2de r., no. 4, blz. 197.

vorm voor een Nederlands *bui* zijn? Op de lijst, door het Aardr. Gen. in 1879 uitgezonden, geeft een invuller voor Amsterdam *oie* naast *uie* voor ‘uien’ op. Nederlands *bui* zowel als *ui* heeft *ui*[2] (zie Muller, Ts. 40, 145). Naar de betekenis zou het adj. *boy* wel met het Nederlandse subst. *bui* kunnen samenhangen.

Egellentier is naar de vorm een substantief. Men kan denken aan het mnl. woord voor de wilde roos. Bij Kiliaen vindt men i.v. *eghelentier* de mededeling, dat dit woord volksetymologisch geassocieerd werd met de egel (echinus): ‘quod ejus caulis et rami aculeis et spinis horeant instar echini q.d. arbor echinorum’. Het punt van overeenkomst vormden dus de stekels. Nu zullen de Amsterdamse jongens elkaar wel niet voor wilde roos hebben willen uitmaken. Als *egellentier* ‘egel’ betekende, zou het meer in aanmerking komen als scheldwoord. Het is niet onmogelijk, dat het inderdaad ‘egel’ betekent. In de stad Utrecht en omgeving o.a. komt het woord *egelantier* als naam van de egel tegenwoordig nog voor (lijst 20 dialectencommissie). Als het Amsterdamse *egellentier* werkelijk een naam voor de egel was, zou daaruit volgen, dat Amsterdam en Utrecht in de middeleeuwen taalkundig nauw samenhingen.

Dat de egel vroeger bepaald als een boosaardig dier bekend stond, is mij echter niet gebleken. Het ergste, dat het dier ten laste gelegd wordt, is grove ondankbaarheid. Vondel beschrijft in de Vorstelijke War. der Dieren, LXI, dat de egel, gastvrij door de slang in zijn hol opgenomen, zich tot een bal rolt, zodat de slang niet voldoende ruimte overhoudt en zich telkens prikt. Op het verwijt van de slang antwoordt de egel:

> ‘Neen, (zeyde d'Echel), zwijght, ghij vuyl twistgierigh dier,
> Ben ick u in de weegh zoo packt u flucx van hier’,

waarop de slang zijn eigen hol verlaat.

B. VAN DEN BERG.

Iets over de achtergrond van Fr. van Eeden's De Nachtbruid[1].

In April 1913 hield Frederik van Eeden een lezing, *A study of Dreams*[2], voor de Society for Psychical Research (S.P.R.), waarin hij, naar aanleiding van zijn verzameld droom-materiaal, kort zijn theorieën omtrent het dromen uiteenzette, daarbij vooral tegen Freud opponerend, en er een proeve van classificatie aan toevoegend. Hij kondigde tegelijk zijn voornemen aan, later een uitvoeriger wetenschappelijk werk over dit onderwerp te publiceren[3], met de mededeling, de stof voorlopig[4] te hebben omgewerkt tot een roman, *De Nachtbruid*, waarvan toen reeds een Duitse vertaling verschenen was en een Engelse te wachten stond. De romanvorm stelde hem in staat, zeide hij, delicate onderwerpen wat vrijer te behandelen, en hij had daarbij het voordeel vrij ongewone ideeën op een minder agressieve wijze uit te drukken, a.h.w. esoterisch. In het Dagboek noemt hij de roman ‘een soort noodgebouw, waarin het kostbaarste is ondergebracht’, en, heftig reagerend op de nuchtere en honende Hollandse recensies, kenmerkt hij *De Nachtbruid* als ‘een tegenhanger van de *Koele Meren*, als een boek vol diepe, droeve, gelaten onthulling.’

Vriendelijke critiek had hij na zijn schampere afrekening met Holland en de Hollanders nauwelijks kunnen verwachten, evenmin als Busken Huet na zijn uitval over de ‘uitgebluste natie’. De Italiaanse[5] travestie baatte den auteur weinig; allerlei biografische bizonderheden omtrent Vico Muralto waren te doorzichtig: van af den Voltairiaansen en natuurminnenden vader, tot ‘den martelaar die zijn tijd te ver vooruit is’ en den ‘kluizenaar onder de Filistijnen’.

1) In *Mededelingen V* van het Frederik van Eeden-Genootschap verscheen reeds: *De parapsychologische achtergrond van F. van Eeden's ‘De Nachtbruid’* door Dr. W.H.C. Tenhaeff.
2) Reprinted from the Proceedings of the Society for Psychical Research, Part. LXVII, Vol. XXVI.
3) Dit plan is niet verwerkelijkt.
4) In the meantime, with a pardonable anxiety lest the ideas should not find expression in time, I condensed them into a work of art - a novel called *The Bride of Dreams.*
5) Merkwaardig reeds in het jongensdagboek: ‘Ik heb lief en haat als een Italiaan’.

De Hollanders zijn ‘dat rare volkje, dat van alle volken wel het innigste mengsel vertoont van beminnelijkheid en onuitstaanbaarheid’, ‘verschrompelde zieltjes’, doof voor ‘de zuivere toon van oprechte betuiging’. En Holland, waarvan het droomschone, tot contemplatie stemmend landschap wel verheerlijkt wordt, is ook ‘het kille landje, waar de gure, rusteloze wind alles neerdrukt en vlak scheert, wat zich alleenstaand verheffen wil,’ waar ‘de horde poeniger’ is rondom de edele minderheid van schoongevoeligen.

Met allen en alles wordt afgerekend; het zijn Van Eeden's ‘unzeitgemässe Betrachtungen’. Vaak is de toon zacht-ironisch en vaderlijk, en vloeien bespiegeling en betoog rustig voort; soms is hij agressief genoeg, zelfs bij de beschouwingen over de droom. ‘Vitalist’ avant la lettre, verwerpt hij, lang vóór Marsman en zijn generatie, de lafheid en lauwheid: ‘Want het vurige leven en de bloeiende schoonheid is er tusschen deze Hollanders altijd nog wat droeviger aan toe, en het felle lijden is den menschen heilzamer en der menschheid Stamziel liever dan het nietgevoelde kwaad der leelijkheid, der saaiheid en der in vrees versmoorde groote en schoone neigingen.’

Afgerekend met de dialectiek, het ware woord, het juiste taalverband, geïncarneerd hetzij in den jongen Katholieken priester met zijn sluitende dogmatiek, hetzij in den Hegeliaansen wijsgeer, die in de Logos het werkelijke ziet: alles ‘een fraai en kunstig geschilderd panorama, waardoor de duivel ons van de vrije waarachtige wereld weet af te zonderen.’ Afgerekend met Nietzsche's[1] ‘Wil tot macht’ en zijn Uebermensch, ‘een potsierlijk bedacht afgodje’; met de filistergeleerden, die o.a. het ganse geheim van de droom beweren ontraadseld te hebben. (Uit het Dagboek kent men Van Eeden's afkeer van het Freudisme: ‘een psychose van psychiaters, gedrochtelijke demonische onzin, grober Unfug’). En met den filister-geneesheer, wiens wetenschap sedert *De kleine Johannes* nog altijd ondichterlijk en onwijsgerig is.

Daartegenover prijst hij de Significa als onontbeerlijk, de nieuwe tak van wetenschap, afkomstig van Lady Welby[2], en

1) Hoewel hij mèt Nietzsche het Christendom critiseert (Hfdst. X).
2) In zijn lezing voor de S.P.R.: Victoria Lady Welby is the mother of that new branch of science, now officially acknowledged by the *Brittannica Encyclopaedia* under the name of *Significs*, corresponding to Bréal's term *Semantics*.

die een einde zal maken aan de reusachtige, bloedige misverstanden, die de mensheid teisteren, door taalgeknoei, door verkeerd gebruikte en begrepen woorden.

Ook de politieke demagogie moet het ontgelden en de massasuggestie op elk gebied. En evenals in *Minnestral* wordt de Held-Organisator als redder gezocht, ditmaal in Amerika, in den persoon van Rechter Elkinson.

De vreugde-, schoonheids- en zaligheidszoeker Vico Muralto verwerpt het pessimisme der 19e eeuw, van Schopenhauer, Wagner en Ibsen, als erbarmelijke zwakte in een periode van levensebbe. *Hij* is geboren tegen de kentering, weet zich gedragen op de stijgende vloed; de wonde Gods geneest. Hij is de pionier, voor wien in de droom de onzinnelijke wereld ervaringswerkelijkheid wordt, en die ook over de verhouding der seksen zijn nieuwe woord heeft te spreken.

Evenals *Het Lied van Schijn en Wezen II* is *De Nachtbruid* vervuld van de ideeën, door Fechner[1)] uitgesproken in zijn *Die Tagesansicht gegenueber der Nachtansicht*, al wordt in de roman nergens zijn naam genoemd. (Wèl in het *Dagboek*). Van Eeden heeft Fechner's wereldbeschouwing verder doordacht en uitgebouwd en *Die Tagesansicht* tot uitgangspunt gemaakt voor tal van interpretaties op biologisch, metaphysisch en occult gebied[2)]: de aarde een levend, bewust wezen, waarvan de planten diersoorten de organen zijn, de individuen de cellen. De Mens-soort, het centraal zenuwstelsel der aarde, in voortdurend

1) Zie *Nieuwe Taalgids XXVII*, blz. 97 vlg.
Ook het gedicht *Van de passie-looze Lelie*, een lied in Hebreeuwschen dichtvorm, behoort tot dezelfde ideeënkring, blijkens regels als:

> Overal, ook hier om ons, zijn ontelbare schepselen,
> Engelen en demonen, heilige en ellendige.
> Welke dwaas acht zich de hoogste creatuur?
> Zou er geen schepsel meer zijn tusschen mensch en God?

Sommige gedachten uit *De Nachtbruid* schijnen wel een parafrase van *Sch. en W. II*. Zo in Hoofdstuk XXX, pag. 276 van de roman (Salamander-reeks): ‘En wel wezens die volstrekt niet altijd in harmonie met elkander zijn’.... enz. Vgl.:
't Kan zijn, dat wij als mollen blind doorwroeten
Het slagveld van een hoogen Godenstrijd.

2) Tot in zijn dromen is hij er van vervuld. Een notitie in het *Dromenboek* vermeldt op 30 Aug. 1907: ‘Ik herinnerde mij me voorgenomen te hebben te vragen of mijn gedachten over Christus juist waren, en over de Stamziel en het Oerverstand.’

snelle ontwikkeling, heeft een hoger bewustzijn dan de individuen, de ‘onwetende’ componenten van een der verheven Intelligenties, die op hun beurt ondergeschikt zijn aan het hoogste Wezen. De Christus-idee: de materialisatie der onwaarneembare eenheid, de machtige, maar niet almachtige Soortgenius of Stamziel, aan wier verstand de constructie der onvolmaakte individuen wordt toegeschreven. Het menselijk instinct: 't verstand der soort; muziek: de taal der Stamziel; de bewuste ervaringen der individuen blijven bewaard als Rasgeheugen.

De gehele roman is doortrokken van deze theorieën: Het theologiseren, met Emmy eerst, met Elsje later. De evolutie van het Christus-begrip[1] (Hoofdstuk VI); de albezieldheid (‘Daar is mij de zee een wezen geworden met een ziel, - zooals alles het is, maar zonder dat wij 't merken’. (Hfdst. VIII, XXVII); de oorspronkelijken, de losbrekers zijn de kiemcellen in het lichaam van Christus (XXVI); alle uitwendige tekenen duiden op de werking van beperkte, onvolmaakte wezens of godheden; één Ik, één Geheugen (XXVII), het Oerverstand, de Stamziel der mensheid (XXX).

Maar het hoofdmotief tot het schrijven van zijn roman was het publiceren zijner hypothesen omtrent de droom. Interessant nu is het na te gaan, hoe hij het verzamelde materiaal heeft verwerkt. Hier kan men de fantasie van den dichter op de voet volgen: het combineren, retoucheren, stileren, het weglaten van storende bizonderheden, het verwisselen van personen, plaatsen en tijden, alles met zuiver aanvoelen van het wezen der droomsfeer. Soms ook zijn hele bladzijden vrijwel letterlijk uit het *Dromenboek*[2] overgenomen.

De droom van de bloeiende bongerd in Italië (XII), waarbij voor 't eerst met vol besef het steeds wisselend onderling perspectief der takken wordt waargenomen, wordt in het Dromenboek vermeld op 23 Juni '97. Italië is daar de ruïne van Brederode.

1) *De Nachtbruid*, pag. 54: ‘Voor 't eerst kreeg ik dit woord (Christus) in mijn gezichtsveld, als een nieuwe plant, die ik zag ontspruiten in mijn levenstuin. Thans, na vijftig jaren, is zij nog niet volgroeid, maar belooft bloem en vrucht. Wonderbaar zijn de gedaanteverwisselingen, die ze heeft ondergaan.’
2) Het M.S. bestaat uit een klein notitieboekje (dromen bevattend van af 1889) en drie cahiers, resp. van 1896-1903; 1903-1909; 1909-1923). Het tweede dezer cahiers bevat de uitvoerigste aantekeningen.

De prachtige droom der eerste ontmoeting met de gestorven Emmy (XV) is een compositie van zeer verschillende elementen, gedeeltelijk verzonnen (zo het aangalopperend dier; de verschijning van den vader). Emmy's antwoord op Vico's vraag: ‘Ben jij het?’: ‘*Nog niet helemaal*’ is ontleend aan een droom over Walter Scott (2 Nov. '99) en is daar diens antwoord op dezelfde vraag (waarbij V.E. aantekent, hoe W. Scott hem daarmee te kennen wilde geven, dat hij zijn wezen zeker nog niet goed kon vertonen of te kennen geven). De herkomst van het raadselachtig antwoord, dat Vico's vader geeft op de vraag: ‘Wat is Christus?’: ‘*Vraag de vlinder*’ (XV) is uit het Dromenboek te reconstrueren, waar des dichters vader de regel citeert uit de *Passielooze Lelie*:

> de vlinder heeft mij van Hem gesproken en de morgenzon

(16 Sept. '02). Van een droomvlinder, die Vico vangt, is daarin geen sprake. In XVII wordt Emmy's verschijning aldus beschreven: ‘Ze had haar dik blond haar in tressen om haar hoofd gelegd, en daarop een krans van oranje-bloesem en mirte. Een bruidskrans.’ De originele droomnotitie (22 Apr. '98) vermeldt: ‘Ze had haar haren heel sluik en glad tegen 't hoofd, als een non.’ Van de demonenstreek (slachtersplaats), de droomverificatie (een met bloed beschreven papier) en het zweven boven de zee is daarin geen sprake. Dat zijn weer losse droomelementen van elders. Het opschrift ‘Polikliniek’ van de deur is in de roman door ‘Waiting-room’ vervangen.

De droom met symbolische betekenis bij de ontmoeting met Elsie (XXI), over de lange reeks onvrije mensen en de hen beheersende priesters komt in het Dromenboek in geheel ander verband voor: daar is een dagreminiscentie (o.a. het lezen ener biografie van Ariosto) de aanleiding tot dit visioen van dichterlijke verheffing en bevrijding, die over priesteraanmatiging triumfeert. (13 Sept. 1907).

De lange droom over het verblijf op een andere planeet (XIX) is vrijwel letterlijk uit een notitie overgenomen (18 Sept. '02).

Hoe V.E. zijn droomaantekeningen wel retoucheerde en stileerde, moge tenslotte nog uit een enkel voorbeeld blijken. De notitie is van 5 Aug. '98. In de noot geef ik ter vergelijking het corresponderende gedeelte van de roman.[1)]

1) *De Nachtbruid*, XVI, pag. 155:
‘Op een nacht droomde ik op de gewone wijze in de sfeer der demonen, en zij vertoonden een hunner bekende lugubere potsen. Wij speelden een kluchtspel, eenige vrienden uit mijn jeugd en ik zelf, en het tooneel was een kerkhof en alle spelers hadden doodshoofden. Toen zeide ik, een der spelende spookgestalten vast aanziende: - er is geen dood, als om mij tegen de opdringende naargeestigheid te verzetten. Het hoofd grinslachte spottend, en wees met sarcastische miene naar al de schedels en knekels in 't rond. Maar ik herhaalde, nu met vasten wil en luide stem: *Er is geen dood*! en zie! de oogen van het wezen vóór mij verflauwden, de gansche spookgestalte vernevelde, en ik voelde, dat was door mijn wil.’

‘*In de hut op Walden*.

Ik sliep hier den derden nacht en evenals de beide vorige zeer goed. Ik had zeer sober geleefd en voelde mij zeer wel. De droom begon eigenaardig luguber, een feest in Hilversum ter mijner eere, waarbij weer oude kennissen van mij, die dood of verongelukt zijn, meespeelden. J. speelde piano, K.T. speelde mee, enz. De voorstelling verbeeldde een kerkhof en wij allen hadden doodshoofden.

Toen werd ik mij bewust te kijken naar een gezicht met zeer bijzondere oogen, en ik keek zeer intensief, meenende dat ik een bizondere macht had op deze wijze. Toen zei ik (het Lied v. Sch. en W. citeerend): “Er is geen dood.”

Toen keek het gezicht ironisch rond naar al de doodshoofden, maar ik ging door: “vergleden slechts is 't leven van stof tot stof.”

Maar het gezicht bleef onovertuigd kijken. Toen *wilde* ik het weg en het vernevelde.’

Slechts een klein aantal dromen heeft v. Eeden in zijn *Nachtbruid* verwerkt. Ongetwijfeld zou de bestudering van het gehele materiaal tot beter begrip zijner droomtheorieën en vooral tot een dieper blik in het zieleleven van den dichter leiden.

Heerenveen.

S.M. NOACH.

Boekbeoordelingen.

Dr. E. Kruisinga: *Het Nederlands van nu* (Amsterdam - N.V. Wereldbibliotheek - 1938). Prijs f 2,- geb. f 2,50.

Dit boek heeft een dubbel doel. Negatief: afstraffing van ‘taalliefhebbers en taalregelaars’, van ‘schoolmeesters, ongeleerd, zeergeleerd of hooggeleerd’; positief: verspreiding van gezonde denkbeelden over taal en taalgebruik, in de ruime kring van leken.

De strijdbare Kruisinga wordt niet moe, als grondstelling te verdedigen: ‘Geleerdheid schaadt taalgebruik en taalinzicht’. Op tal van bladzijden, in gewijzigde vorm en met andere voorbeelden, wordt deze stelling herhaald.[1)] De strijd, in 1891 aangebonden tegen een konventionele schrijftaal, een klassicistische grammatika - meent hij - is nog niet volstreden. Inderdaad heeft de spellingstrijd van de laatste jaren bewezen dat er nog heel wat wanbegrip en doctrinarisme te bestrijden valt!

De Anglist Kruisinga, geschoold door zijn, ook in het buitenland gewaardeerde studieën over moderne Engelse grammatika, blijkt hier een scherp en scherpzinnig waarnemer van de eigen taal, d.w.z. van het beschaafde spraakgebruik. Telkens wordt ook de vakman getroffen door verrassend juiste opmerkingen. De grondstelling luidt: het taalgebruik is veel ingewikkelder, kent veel fijner onderscheidingen dan de meeste taalgebruikers zich bewust zijn, en dan men uit de gangbare spraakkunst zou opmaken. Het verworven taalgevoel van de ontwikkelde Nederlander is een betrouwbare gids. Met allerlei voorbeelden wordt dit aangetoond, en de gewaande ‘armoede’ van het Algemeen Beschaafd bestreden.

In de hoofdstukken I-III, over *Onze Woorden*, wordt het doctrinaire purisme weerlegd (‘eigen en vreemd’) en de samenstelling en afleiding in het Nederlands nagegaan. Beknopt en juist is hier b.v. de zogenaamde ‘tussenletter’ in samenstellingen besproken (blz. 51-55), terwijl ook menige andere opmerking voor velen nieuw zal zijn. In *Onze zinnen* (IV) wijst de schr. op de grote betekenis van de zinsmelodie en, in verband daarmee, de onmisbaarheid van zwak-betoonde woordvormen (*'n, 't, z'n*), de eigenaardige woordorde in de woordgroepen, de verhouding van de woordgroep tot de samenstelling. Hoofdstuk V-VII (*Dienst van de Woorden in de Zin*) toont aan welke bezwaren aan de rangschikking in woordsoorten verbonden is. Leerzaam zijn hier b.v. de opmerkingen over het gebruik van *te* en *om te* bij infinitieven (blz. 132), de heldere uiteenzetting van de voornaamwoordelijke aanduiding (blz. 139), de kwestie *dan-als* na komparatieven (blz. 154), het gebruik van *men* (blz. 172). Nieuw van opzet is Hoofdstuk VIII (*Onze Klanken*): geen geleerde fonetiek of fonologie, maar een uiteenzetting hoe het Nederlands zijn fonemen tot woorden verbindt. Het minst geslaagd, trouwens

1) Zie b.v. blz. 57, 59, 63, 64, 99, 101, 102, 105, 108, 111, 169.

ook het beknoptst, zijn de slothoofdstukken, over *De maatschappelijke groepen en het Nederlands* (IX) en *Spreken en schrijven* (X). Juist omdat deze onderwerpen zo aktueel zijn, hadden ze een breder behandeling verdiend.

Naast de welgemeende lof voor dit vlot en boeiend geschreven boek, populair, maar nergens oppervlakkig, hebben we ook ernstige bezwaren. Daarbij denken we niet in de eerste plaats aan sommige uitvallen, die beter achterwege waren gebleven. Wie Kruisinga kent, weet hoe moeielijk hij het laten kan, nu en dan een stokpaardje te beklimmen, en dat zijn stokpaardjes van biezondere aard zijn: ze slaan licht op hol en kunnen soms kwaadaardig bijten! Maar het gehele werk is niet vrij te pleiten van een zekere eenzijdigheid, die al in de titel tot uiting komt. Tegenstanders zullen met recht zeggen: Omvat het 'Nederlands van nu' niet meer dan wat Kruisinga beschrijft? Zijn er geen dialekten, geen conventioneel schrijfgebruik, geen letterkundig taalgebruik? De schrijver had dit bezwaar kunnen ondervangen: de beide slothoofdstukken behoorden eigenlijk voorop te staan. Daarin kon het 'Nederlands van nu' in volle omvang in alle schakeringen beschreven worden. Het hoofddoel van het boek: de ontleding van de algemeen beschaafd besproken taal, was dan duidelijker uitgekomen. Dat Kruisinga daarin de kern ziet van het 'Nederlands van nu' is zijn volste recht. De geringschatting die hij meermalen toont voor historische verklaring van hedendaagse taalfeiten, kunnen wij niet delen.

Ook met sommige beweringen gaat de schrijver m.i. te ver. Is het juist dat '*alle* voorschriften taalbedervend zijn' (blz. 131)? Dat hangt toch af van de basis waarop dat voorschrift berust. Wie in een beschaafd-sprekende omgeving opgevoed is, en voldoende ervaring opgedaan heeft, zal krachtens zijn 'taalgevoel' kunnen beslissen of een woord, een wending al of niet strijdig is met het taalgebruik. Maar kan een daarop gegrond 'voorschrift' niet nuttig en nodig zijn voor het schoolkind, voor de dialektspreker? Behalve 'domme regels' zijn er ook verstandige regels, en niet elke schoolmeester is een 'schoolmeester'!

Ten slotte nog enkele kritische kanttekeningen. Geeft de schrijver geen aanleiding tot misverstand als hij het Frans noemt 'de stijfste onder de talen'? (blz. 48). Op blz. 141 is voorbijgezien dat de persoonlijke voornaamwoorden wèl naamvallen kennen. Zegt *men* 'betere boekhandel', in tegenstelling met een 'goede'? (blz. 152). M.i. is het veeleer een klakkeloos germanisme uit

reklame-taal. Tussen *hun* en *hen* is geen ‘willekeurig bedacht *spelling*verschil’ (blz. 166), maar een door grammatici geëxploiteerd *klank*verschil. *Voor mekaar* (= in orde) is speciaal Noord-Oostelijk: een Hollander zal het nooit gebruiken (blz. 172). De bilabiale *w* komt wel degelijk aan het begin van het woord voor, nl. in Zuidelijk Beschaafd (blz. 192). Is het juist dat we steeds *vles* zeggen? Of is dat een hyperkorrekte uitspraak van Nederlanders uit het Noorden, dezelfde die ook zestig met *z* zeggen? Onjuist lijkt mij ook Kruisinga's opmerking dat 'n Hollander zegt: *Hij stond met de handen in de zakken*, terwijl men in het Oosten zal zeggen: *Hij stond met z'n handen in z'n zakken*. Op grond van mijn waarneming als Hollander is het juist andersom.

Deze aanmerkingen doen geen afbreuk aan mijn waardering voor Kruisinga's scherpe waarnemingen, al wil hij soms fijne onderscheidingen constateren die van persoonlijke aard zijn en dus niet veralgemeend kunnen worden. Maar hij zal de laatste zijn om het iemand kwalijk te nemen als hij dit boek kritisch bestudeert, en met hem van mening verschilt.... mits de criticus zich van alle ‘schoolmeesterij’ onthoudt. Laten wij dus hopen dat deze frisse en prikkelende taalkundige lessen onder leken en vakgenoten veel aandachtige lezers zullen vinden.

C.D.V.

Pierre van Valkenhoff: *De Gouden Tak* (Maastricht - N.V. Leiter-Nypels - 1937).

In deze bundel heeft de schrijver een aantal opstellen verzameld, die in verschillende tijdschriften (*Roeping, Dietsche Warande, Boekenschouw*) verschenen zijn. Het grootste gedeelte (blz. 1-165) is gewijd aan de oudere letterkunde: Bredero, Revius, Huygens, Staring, Busken Huet. Met degelijke kennis en met smaak geeft hij de oningewijde lezer een blik op deze auteurs, die tot nadere kennismaking uitlokt. Te waarderen is de onbevangenheid waarmee de jong-Katholieke schrijver zich plaatst tegenover dichters, die in hun levensbeschouwing zo ver van de zijne staan.

Het tweede gedeelte (blz. 166-231) bevat kortere artikels over latere auteurs: Hemkes, H. Roland Holst, Rijnsdorp, Van Duinkerken en Engelman, die getuigen dat ook eigen tijd zijn volle belangstelling heeft. Ook daarbij is waardering de grondtoon van zijn beschouwingen.

C.D.V.

Kroniek en kritiek.

Van Ginneken over de spellingbeweging.

In een *Officieel Gedenkboek* 1938 schreef Jac. van Ginneken een bijdrage over *De Nederlandsche spelling en de taalwetenschap* (blz. 733-738)[1)]. Wie dit oppervlakkig en partijdig betoog leest zonder op de naam van de auteur te letten, zou licht menen dat een dilettant aan het woord was, die wel eens in Van Ginneken's 'Grondbeginselen' gebladerd had, maar verder van de spellingstrijd ongeveer niets afwist. Van Ginneken weet wèl wat er in die veertig jaar gebeurd is. In 1907 schreef hij, als stelling achter zijn proefschrift: 'De Vereenvoudigde Spelling berust op degelijkwetenschappelijken grondslag, en de ethische of sociale bezwaren ertegen ingebracht, zijn niet afdoende'. In 1918 zette hij, als een der adviseurs van de toenmalige Regering, zijn handtekening onder een vereenvoudigde regeling, die zeer weinig afweek van de nu ingevoerde, en nog in 1923 betreurde hij het, dat de nieuwe minister een bestaand stelsel handhaafde 'dat door alle deskundigen in roerende overeenstemming van meet af verworpen was'.[2)] En nog in 1931, nadat hij door de studie van de Chinese schrijftaal en van de fonologie bekeerd was, beroemde hij er zich op, dat door zijn medewerking de afschaffing van de naamvals-n, volgens de regeling van minister Terpstra (en van Marchant!) tot stand gekomen was, als 'de eenige *strikt noodige* correctie in de traditioneele spelling!'[3)] Hij behoort dus niet tot de taalgeleerden die uit afkeer van spellingwijziging, weinig aandacht aan dit vraagstuk geschonken hebben. Zowel voor wat hij zegt, als voor wat hij verzwijgt, is hij ten volle verantwoordelijk.

Zonder kommentaar geven wij eerst een kleine bloemlezing van boze uitvallen en zonderlinge overdrijving: De V.S. brengt 'een breuk in de continuiteit van ons nationaal verleden': 'heel de voorraad der Nederlandsche letterkunde wordt half onbruik-

1) Als pendant van Donkersloot's overzicht van veertig jaren Ned. letterkunde zou men hier eer verwacht hebben een hoofdstuk over taal en taalstudie in de afgelopen veertig jaar: de spelling is daarvan toch niet het belangrijkste onderdeel!

2) *Zielkundige verwikkelingen* IV[1], blz. 127.

3) *Grondbeginselen van de schrijfwijze der Nederlandsche taal*, blz. 6.

baar'(!) - 'De eerbied voor de officieele spelling wordt ondermijnd'. - 'De nationale cultuurtaal wordt verarmd en dus moedwillig vier eeuwen(!) achteruitgezet', een 'ontzettende schade'. - 'Kollewijn's speelsche drogredenen' zijn door de moderne taalwetenschap weerlegd, en berusten op een 'moderne materialistische denkfout'. 'De door Kollewijn altijd gehoonde letters zijn in eere hersteld'. - 'Dat de leerlingen op onze scholen drie jaar lang zijn mishandeld(!), is heel erg'. Minister Slotemaker had een te 'scrupuleuze angst voor een ingebeelde schade dier brave, onschuldige uitgevers, die uit de spelling-Marchant een slordig winstje hebben weten te slaan'. Uit de voorliefde van 'socialisten en communisten' voor de V.S. trekt Van Ginneken de konklusie: 'Zoo werd de Spelling en Taalvereenvoudiging een onderdeel van den klassenstrijd'.

Wij zouden deze uitingen van een prikkelbaar temperament, al zijn ze demagogisch getint, glimlachend voorbij kunnen gaan, maar daarnaast staan onjuistheden die niet onopzettelijk kunnen zijn. Eerst de oude beschuldiging dat gemakzucht van de onderwijzers de stoot gaf aan de spellingbeweging: 'Leeraars en de onderwijzers wenschten het onderwijs te vergemakkelijken'. Daartegenover staat het feit dat ook in onderwijzerskringen - men denke aan Den Hertog - een krachtig verzet gebroken moest worden. Het volgen van traditie en sleur is altijd gemakkelijker dan het zoeken van nieuwe wegen! Van Ginneken weet ook dat de spellingstrijd, van paedagogisch standpunt, eerst belangrijk wordt door de nauwe samenhang met het streven naar een beter moedertaalonderwijs, en het verzet tegen een verouderde classicistische grammatika. Hij schrijft nu geringschattend over *Taal en Letteren* en *De Nieuwe Taalgids*, met hun 'ijverige kanonnade tegen de oude orthographie', maar vergeet dat hij zelf in ons tijdschrift, van jaargang III-X, vooraan stond in de strijd tegen de verouderde spraakkunst, en daarmee ook ons verzet tegen verouderde naamvalsvormen indirekt, maar krachtig steunde!

Een tweede onjuistheid is, dat de schoolmeesters eerst in een later stadium taalwetenschappelijke steun wisten te verwerven: 'De vereenigde taalleeraren wisten langzaam maar zeker ook eenige hoogleeraren te winnen'. Het is bekend dat de *Voorstollen* van 1894 mede ondertekend werden door de hoogleraren Van Helten, Logeman, Speyer en Sijmons, terwijl Cosijn zijn morele steun verleende en Prof. Moltzer, van Utrecht, dadelijk toetrad als lid van de Vereniging. In Vlaanderen is niet de schoolmeester,

maar Prof. Vercoullie voorgegaan om vereenvoudiging te bepleiten.

Een laatste, ernstig bezwaar is, dat Van Ginneken onder het lekenpubliek ook stemming tracht te maken door belangrijke feiten te verzwijgen. Als de lezer zich afvraagt wie nu eigenlijk die vereenvoudigers geweest zijn, dan leert hij uit dit vertoog slechts de namen van een zekere Dr. Kollewijn en van de 'Amsterdammer' Dr H. Moller; verder verneemt hij van 'eenige hoogleeraren', die blijkbaar achterlijk waren in hun vak, want als ze De Saussure en 'de school van Praag' gekend hadden, zouden ze met Van Ginneken tot beter inzicht gekomen zijn. Dat tot die 'enige' - d.w.z. enige tientallen! - o.a. Salverda de Grave en Van Wijk behoren, blijft voor de oningewijde lezer verborgen. Dat ook tegenwoordig 'de' letterkundigen tegen de nieuwe spelling zijn, wordt hem gesuggereerd, omdat ze 'telkens er tegen petitioneerden', terwijl toch in de laatste jaren feiten en namen gepubliceerd zijn die deze algemene bewering logenstraffen. Het werken met het rode spook, met de 'klassenstrijd' zou ook onhoudbaar zijn, als niet verzwegen was, in welke kringen de spelling-1934, blijkens uitvoerige gegevens, instemming gevonden heeft. Aan het slot doet Van Ginneken een beroep op 'het Hollandsch gezond verstand'. Welnu, dit 'verstand' leert dat verder verzet tegen deze voor het onderwijs heilzame spellingvereenvoudiging vergeefs gebleken is. Was dit niet het geval, dan zouden grote woorden en averechtse voorstellingen toch slechts indruk maken op een onoordeelkundig publiek. Zulk een strijdwijze is een geleerde als Van Ginneken onwaardig!

C.C.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

Bij gelegenheid van Prof. J.W. Muller's tachtigste verjaardag is hem een bundel *Verspreide Opstellen* aangeboden (Haarlem - H.D. Tjeenk Willink en Zoon - 1938), bevattende een tiental opstellen van 1891-1922, door hem zelf bijeengebracht. De bundel wordt geopend met het bekende artikel over *Spreektaal en schrijftaal in het Nederlandsch*. Verder volgen o.a. het voortreffelijke opstel *Eischen en bezwaren der wetenschappelijke lexicographie*, de te weinig bekende levensschets van *Matthias de Vries* en de inaugurele rede *Over Nederlandsch volksbesef en taalbesef*.

Bij de firma J.B. Wolters verscheen een beknopte *Inleiding tot de studie van de woordbetekenis* van C.G.N. de Vooys. In 45 korte paragrafen tracht de schr. de lezers op dit uitgestrekte gebied te oriënteren. Voor de toelichting zijn bijna uitsluitend Nederlandse voorbeelden aangehaald. Na *Algemene beschouwingen* volgen drie hoofdstukken, over *Naamgeving, Verandering van betekenis* en *Synoniemiek*. Behalve een reeks *Aantekeningen* volgt ook een opsomming en karakteristiek van hoofdwerken op dit gebied, waar men bij voortgezette studie gedetailleerde litteratuuropgaven en voorbeelden uit andere talen kan vinden.

In het eerste deel van *Scientia, Handboek voor wetenschap, kunst en godsdienst* (Utrecht - W. de Haan - 1938) schreef Prof. Dr. A.W. de Groot het hoofdstuk over *Taalkunde* (blz. 239-284), verdeeld in tien hoofdstukken, toegelicht met een kaart, verscheiden illustraties en een beknopte *Literatuur*-opgave. De uiteenzetting, die allerlei taal en schrift betreft, is bestemd voor ‘een niet taalkundig geschoold publiek’, maar is niettemin ook voor ‘vakgenoten’ in menig opzicht leerzaam.

Ter herinnering aan de Vondelfeesten van verleden jaar verscheen een *Gedenkboek: De Vondelherdenking 1937*, met grote zorg uitgegeven door de Amsterdamse Stadsdrukkerij, en rijk geïllustreerd. Behalve een uitgebreid verslag van alle feestelijkheden vindt men in dit deel alle redevoeringen afgedrukt, gehouden bij de ere-promoties, in de Schouwburg en vooral op het Vondelkongres. Als inleiding is het handschrift van Albert Verwey's gedicht *Amsterdam en Vondel* gereproduceerd.

In de reeks *Panoramas des littératures contemporaines* (Paris - Editions du sagittaire - 1938) behandelde de Amsterdamse hoogleraar Johannes Tielrooy de *Littérature hollandaise contemporaine*, ingedeeld naar generaties: *La rénovation de 1889, Le néo-romantisme de 1895, La génération de 1910*, en *L'après-guerre*. In een kort bestek (178 blz.) worden tal van schrijvers en verschijnselen besproken en gekarakteriseerd.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(September-Oktober).

De Gids. Okt.

De *Kroniek der Nederlandsche letteren* van Anton van Duinkerken handelt over de verhouding van *Guido Gezelle en Eugeen van Oye*, naar aanleiding van hetgeen daarover, bij de publicatie van de brieven, geschreven is door R. Verdeyen en door Frank Baur.

De Nieuwe Gids. Sept.

A. Hallema begint een artikel over *Vogelleven en vogelkunde in onze Middelnederlandsche letterkunde*.

Okt.

Loe Haas wijdt een opstel aan de Franse dichtbundel 'Octobre en fleur' van *Hélène Swarth*. - A. Hallema besluit het bovengenoemde artikel. - Max Kijzer schrijft over *'De Modderen Man' van Karel van de Woestijne en het begrip Schoonheid*.

De Stem. Sept.

Dirk Coster herdenkt de schrijfster *Alie Smeding*, en gaat haar letterkundige loopbaan na.

Okt.

H.J. Smeding wijst *Bij de zestigste verjaardag van Nico van Suchtelen* op de veelzijdige verdiensten van deze schrijver.

Groot-Nederland. Sept.

Emmanuel de Bom als schrijver is de inleiding die Maurice Gilliams schreef bij een herdruk van de roman *Wrakken*, die in de periode van Van Nu en Straks (1897) verschenen is. - D.A.M. Binnendijk bespreekt in zijn *Kroniek* het laatste boek van Gerard Walschap: *Sibylle*.

Okt.

Een uitvoerig artikel van J. de Kadt is getiteld *Gorter's grenzen*. Daarin wordt geringschattend gesproken over voorafgaande Gorter-studie, maar het artikel zelf bevat een zonderling mengsel van afbrekende kritiek en waardering.

Opwaartsche Wegen. Sept.

Jac. van der Wiel beoordeelt *Maurice Gilliams' proza*. - G. Sevensma-Themmen prijst *Een historische roman over een benarden tijd*, nl. *Brandende harten*, door Gera Kraan-van der Burg.

Okt.

P. van der Hoeven schrijft, naar aanleiding van *Het vijfde zegel* van S. Vestdijk, een artikel *Egalisatie als geestelijk verschijnsel*.

Roeping. Sept.

Jos. Panhuysen bespreekt in een artikel *Nederlandse dichtkunst* een aantal jongeren, vooral om te doen uitkomen hoe in hun werk de landaard zich weerspiegelt.

Stemmen des tijds. Okt.

Naar twee zijden van beteekenis noemt C. Tazelaar het Amsterdamse proefschrift van P.J. Ninaber: *Die Afrikaanse Roman-Tematologie*, èn wegens de algemene beschouwing, en wegens de toepassing op de Afrikaanse letterkunde.

De Vlaamsche Gids. Aug.

L. Mantiers schrijft een artikel *Naar een mooier taal in het Vlaamsche land*, waarin hij nog eens betoogt, hoe nodig een algemeen beschaafd gesproken taal en een verzorgde zuivere uitspraak blijkt te zijn voor de ontwikkeling van het Vlaamse volk. - H. van Tichelen's *Kroniek van het proza* bevat o.a. een aanbeveling van Vermeylen's herdruk: *De Vlaamsche letteren van Gezelle tot heden*, en een bespreking van Arthur van Schendel' laatste werken.

De Brabantsche Folklore. Juli.

Robert Foncke wijdt een artikel aan de *Brusselschen Blom-hof van Cupido* van Guilielmus van der Borcht. Na een overzicht van de inhoud bespreekt hij een sonnet waarin kinderspelen te Brussel in de eerste helft van de 17e eeuw genoemd worden.

Neophilologus. XXIV, afl. 1.

Deze afl. opent met de voordracht van Th. Frings over *Europäische Heldendichtung*. - A.E.H. Swaen vervolgt zijn bijdrage over *Engelsche zangwijzen bij Hollandsche dichters*.

Onze Taaltuin. Okt.

H. Mandos besluit zijn uitvoerig artikel over *Een teekenend spreekwoord van West-Europa*. - Anton Weynen levert enige *Bijdragen tot de historische grammatica der Brabantse dialecten*. - Naar aanleiding van ‘Het levende lied van Nederland’ door Jaap Kunst, schrijft Jop Pollmann over *Volkszang-herstelactie en Volkslied-publicatie*. Hij betoogt dat Kunst ‘de koers kwijt is geraakt’. - W. Dols bespreekt *Kultuur en literatuur in de Maasgouw vóór 1200* van Jef Notermans.

Taal en Leven. Okt.

Het artikel *Academisch*? van Ph. J. Simons bevat een geestige, ironisch-getinte polemiek tegen Van Mierlo's doctrinaire opvatting van ‘De voornaamwoordelijke aanduiding

in het Zuid-Nederlandsch' (in *Levende Talen* 1938). - Gerlach Royen bracht onder het opschrift *'Relatieve' raadsels* een rijke voorraad aanhalingen bijeen, om te wijzen op eigenaardig gebruik, maar vooral misbruik van relatieve pronomina.

Levende Talen. Okt.

Een uitvoerige bijdrage van C.F.P. Stutterheim Jr. handelt over *Bewuste, onderbewuste en onbewuste 'fouten'*. - W. Kramer schrijft een warme aanbeveling voor de boeken van Erich Drach: *Sprecherziehung, Die redenden Künste*, en *Grundgedanken der deutschen Satzlehre*, wegens hun juist uitgangspunt belangrijk voor het onderwijs in de moedertaal. - In losse causerie-vorm geeft Willem van Doorn aardige *Beschouwingen over Vertellen en Verteltechniek 'Aan de hand van een jongensboek'*, geïllustreerd met voorbeelden uit allerlei talen. - Een opstel van H. Stevense handelt over *Inspiratie en metriek*. Een ingezonden stuk van M. Godhelp heeft als opschrift: Moet op de Middelbare School de Neerlandicus ook de Franse, Engelse en Duitse literatuur voor zijn rekening nemen?

Vondelkroniek. Aug.

Dorri Grosfeld-Van Balen schetst *Vijf vrouwenfiguren uit Vondels drama's*. - Jan Nieuwenhuis vervolgt het toneelstuk '*Liefde verwinnet al*'. - Onder de *Kantteekeningen* wordt *Het Gedenkboek der Vondelviering besproken*. In dezelfde rubriek schrijft Molkenboer een afbrekende kritiek op Th. de Jager's boek *Vondel of de Majesteit*.

Okt.

C. Scholten schrijft over *De medailleur Pool en eenige penningversjes*. Daarop volgt het derde bedrijf van het bovengenoemde Vondel-spel '*Liefde verwinnet al*', en het slot van *Vijf vrouwenfiguren uit Vondel's drama's*. Tot besluit een reeks *Kantteekeningen*.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Aug.

H. de Villiers geeft een beknopte uiteenzetting over *Die behaviourisme in die taalkunde*, naar aanleiding van de toepassing van deze theorie in M.J. Rousseau's boek over *Die invloed van Engels op Afrikaans*. Dezelfde schrijver beoordeelt het proefschrift van A.J. Coetzee over *Die Afrikaanse Volksgeloof*.

Elckerlijc. Okt.

Onder het opschrift *Romans met karakter* beoordeelt D.J.G. de twee laatste romans van Herman de Man. Het bijgevoegde ‘Elckerlijc-boekje’, getiteld *Kroniek van Zuid-Afrika*, is verzorgd door J. Haantjes. Op dit interessante bundeltje komen wij in een volgende aflevering terug.

Eigen Volk. Sept.

K. ter Laan vertelt van een oude feestviering, bekend onder de naam *Kalender houden*. - M. Uittien bespreekt *De volksnamen van planten in Boerhaave's 'Historia plantarum'*, die ten dele ontbreken in het Woordenboek van H. Heukels. - W. Roukens schrijft een welkomswoord *Bij het verschijnen van Sinninghe's 'Limburgsch sagenboek'*. - J.M. van Doorne geeft een dialektproef uit zijn bundel '*Betuwsche humor*'.

Nederlandsch tijdschrift voor Volkskunde XLII, afl. 1-3.

Jan de Vries wijst op de grote betekenis van *De Duitsche Volkskundeatlas*, een werk dat z.i. in opzet en uitwerking als een model kan gelden. - V. de Meyere vervolgt zijn verzameling *Vlaamsche Volksliederen* en *De Folklore van de Vlaamsche kust*. - C. Elderink behandelt *Twentsche verhalen over Witte wijven*; Fritz Erfurth *De sage van het verval van de stad Stavoren*. - Aloïs Janssens publiceert de eerste gegevens voor een *Antwerpsch Sagenboek*. - Enige *Dokumenten*, een rijke voorraad *Boekbesprekingen* en een *In memoriam - Jos. Schrijnen*, door W. Roukens, besluiten de aflevering.

Het Kouter. Okt.

P. Minderaa publiceert het eerste gedeelte van een uitvoerig overzicht van het *Hedendaagsch Vlaamsch Proza*. Hij behandelt daarin romans van Walschap, Marcel Matthijs, Filip de Pillecijn en Maurice Roelants.

Museum. Aug.-Sept.

Gerlach Royen bespreekt de fantastische werken van de Zwitser A. Wadler, o.a. *Der Turm von Babel*, waarin hij met de grilligste etymologie de oorspronkelijke eenheid van alle talen wil bewijzen. Dezelfde schrijver beoordeelt, in hoofdzaak ongunstig, de *Stilistische grammatica van het moderne Nederlandsch* van G.S. Overdiep.

Okt.

G. Stuiveling beoordeelt het proefschrift van Jac. Smit over Potgieter's stijl.

Paedagogisch Tijdschrift voor het Chr. Onderwijs. Aug.-Sept.

W.J.C. Buitendijk betoogt, in een artikel *Calvinisme en spelling*, dat de moderne taalopvatting en de vereenvoudigde spelling niet in strijd zijn met een Calvinistische

levensstijl, en dat de taalopvatting van de Calvinist Bilderdijk juist een krachtige steun levert aan de tegenwoordige nieuwe richting in de taalkunde.

C.D.V.